Ljubomir Zovko

STUDIJE IZ PRAVNE POVIJESTI BOSNE I HERCEGOVINE 1878. – 1941.

Mostar, 2007.

Nakladnik:
Pravni fakultet Sveučilišta u Mostaru
Matice hrvatske b.b.

Za nakladnika:
Prof. dr.sc. Ljubomir Zovko

Recenzenti:
Prof. dr.sc. Vesna Kazazić
Doc. dr.sc. Željko Bartulović

Naslovnica:
Jelena Bošnjak

Lektor:
Ana Rozić

Tisak:
Tiskara PLEĆAŠ Metković

Naklada:
1000 primjeraka

CIP –Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

342:94] (497.6) "1878/1941"

ZOVKO, Ljubomir
Studije iz pravne povijesti Bosne i Hercegovine : 1878. - 1941. / Ljubomir Zovko. - Mostar : Pravni fakultet Sveučilišta, 2007. - 279 str. ; 24 cm

O autoru: str. 279

ISBN 978-9958-9271-2-6

COBISS.BH-ID 15636998

Ljubomir Zovko

STUDIJE IZ PRAVNE POVIJESTI BOSNE I HERCEGOVINE 1878. – 1941.

Mostar, 2007.

SADRŽAJ

PREDGOVOR

Ova se knjiga sastoji od više znanstvenih radova koji su objavljeni u posljednjih 7 godina od 1999 -2005. godine. Pored toga, u knjizi su prezentirani odgovarajući dokumenti iz pravno-političke povijesti BiH u vrijeme austrougarske uprave 1878.-1918. godine, te razdoblju Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije 1918.-1941. godine.

Radovi obuhvaćaju osnovnu pravno–političku problematiku položaja BiH u sastavu Habsburške monarhije 1878-1918. godine. Pored toga, u više radova obrađen je položaj BiH u sastavu Države Slovenaca, Hrvata i Srba u jesen 1918. godine, te njen status nakon uspostave zajedničke države južnoslavenskih naroda, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1. prosinca 1918. godine, pa sve do njenog raspada 1941. godine.

U radovima o položaju BiH u sastavu Austro-Ugarske Monarhije, dat je prikaz same veoma složene ustavne strukture monarhije, pitanje organizacije vlasti, pravnog sustava, agrarnih odnosa, te posebice pokušaji rješavanja veoma složenog sklopa nacionalnih odnosa u BiH, te formiranje pojedinih građanskih političkih stranaka i njihovi politički programi. Što se tiče položaja BiH u sastavu Austro-Ugarske Monarhije može se zaključiti da je ona u političkom smislu potpuno ovisila od Austrije i Ugarske, jer se nalazila pod potpunom upravom njihovih vlada i kontrolom njihovih parlamenata. Međutim, bez obzira na to, BiH je sa stajališta svog unutarnjeg poretka bila treća cjelina unutar Monarhije, što je na određeni način pridonijelo ideji bosansko-hercegovačke autonomije i posebnosti. U svezi s rješavanjima veoma složenog nacionalnog pitanja u BiH, austrougarska vlast je nastojala prekinuti kulturne,

ekonomske i svake druge sveze sa zemljama koje graniče s BiH, radi suzbijanja širenja hrvatske i srpske nacionalne ideje na tom prostoru. Austrougarska vlast zabranjuje hrvatsko i srpsko ime u BiH, te nastoji stvoriti jedan bosanski jezik i *posebnu bošnjačku, odnosno bosansku narodnost. Sve do sredine devedesetih* godina devetnaestoga stoljeća, politika bošnjaštva, odnosno bosanstva predstavljala je izvjesnu potencijalnu mogućnost suprotstavljanja pojedinim nacionalnim pokretima u BiH, ali od tada bošnjaštvo više nije bilo nikakva stvarna alternativa narastajućem hrvatskom i srpskom nacionalnom pokretu.

U drugoj grupi radova, između ostalog, na osnovu bogate arhivske objavljene i neobjavljene građe, te povijesne literature, obrađen je položaj BiH u vrijeme ujedinjenja 1918. godine, zatim pitanje položaja BiH nakon donošenja tzv. Vidovdanskog ustava 1921. godine, te administrativno-teritorijalna podjela BiH u vrijeme šestosiječanjske diktature 1929. godine.

U procesu raspada Austro-Ugarske Monarhije južnoslavenske zemlje koje su bile u njenom sastavu uključujući tu i BiH ujedinile su se u Državu Slovenaca, Hrvata i Srba sa Narodnim vijećem Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu. Ujedinjenje Kraljevine Srbije i Države Slovenaca, Hrvata i Srba 1. prosinca 1918. godine u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, predstavljalo je krupnu prekretnicu u političkom životu južnoslavenskih naroda. Tada su se južnoslavenske zemlje prvi put u svojoj povijesti našle na okupu u sklopu jedne države. Odmah po ujedinjenju, velikosrpski hegemonistički krugovi sa kraljem Aleksandrom Karađorđevićem na čelu, nastoje da sukladno sa svojom centralističko-unitarističkom politikom potpuno eliminiraju posebnost Hrvatske i BiH koju su one u izvjesnom smislu imale u prethodnim razdobljima svoje povijesti. Međutim, tu svoju politiku velikosrpska vlast dugo vremena nakon ujedinjenja nije uspjela u potpunosti provesti. Od ujedinjenja 1. prosinca 1918. godine, do donošenja tzv. Vidovdanskog ustava 26. lipnja 1921. godine, u BiH djeluje Narodna, odnosno Zemaljska vlada, što govori u prilog činjenici da se prva zajednička vlada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, formirana 20. prosinca 1918. godine, morala u pojedinim pokrajinama oslanjati na dotadašnju organizaciju vlasti, svakako s tendencijom postupnog sužavanja kruga poslova koji su ulazili u ovlasti tih pokrajinskih vlada. Pored tih „centralnih“ zemaljskih organa vlasti, u BiH je sve do konačnog uvođenja nove administrativno-teritorijalne podjele države na oblasti, djelovala zatečena upravna struktura. Uporno zadržavanje tih organa pokazuje tendenciju za

federalnom strukturom države, što je nova velikosrpska vladajuća vlast nastojala po svaku cijenu eliminirati.

Posebno su značajni radovi koji govore o pokušaju rješavanja veoma složenog pitanja unutarnjeg državnog ustrojstva Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije. To su radovi koji govore o pokušaju federalizacije Kraljevine Jugoslavije 1932. godine, te o Sporazumu Cvetković-Maček i BiH.

U rješavanju tog pitanja od početka političkog života zajedničke države oštro su se sukobljavale dvije koncepcije, i to vladajuća velikosrpska, centralističko-unitaristička i suprotna, hrvatska (kon)federalistička. U uvjetima diktature koja je zavedena 1929. godine, hrvatsko političko vodstvo skupa sa dijelom vodstva srpskih oporbenih stranaka zahtjeva preuređenje, odnosno federalizaciju države. Jača oporbena kretanja počinju 1932. godine, u okviru kojih se javljaju zahtjevi za uvođenjem demokratskog parlamentarizma, ukidanje Oktroiranog ustava iz 1931. godine, te federalizacija države. Ti zahtjevi su jasno definirani u rezoluciji Seljačko-demokratske koalicije (Hrvatska seljačka stranka i Samostalna demokratska stranka), nazvane Zagrebačke punktacije. Nakon dugih pregovora, konačno je 1939. godine sporazumom Cvetković-Maček organizirana Banovina Hrvatska, što je značilo reviziju dotadašnjeg ustavnog ustrojstva, te početak razbijanja vladajućeg centralističko-unitarističkog sustava i postavljanje prvih osnova za preuređenje Kraljevine Jugoslavije u složenu federativnu državu.

Sporazumom Cvetković-Maček u kolovozu 1939. godine i stvaranjem Banovine Hrvatske, bitno je bar u načelu narušen centralističko-unitaristički sustav Kraljevine Jugoslavije. Istovremeno je otvoreno pitanje njene daljnje državnopravne reorganizacije.

BiH je bila u središtu političke borbe za prevlast između velikosrpske i hrvatske politike. Pitanje njenog položaja u daljnjoj reorganizaciji države, odnosno podjela njene teritorije, bilo je jedno od glavnih zapreka za postizanje potpunog političkog kompromisa između dvije spomenute politike. Sporazumom Cvetković-Maček, nastavljena je politika potpunog negiranja povijesnih granica BiH, pripajanjem trinaest njenih kotara Banovini Hrvatskoj.

Posljedice podjele BiH poslije Sporazuma, rezultirale su vrlo živim političkim previranjima i sukobima, između sva tri građanska etničko-vjerska politička pokreta. Ta politička previranja i sukobi kao što je poznato, kulminirali su u najgrubljem obliku početkom i tijekom rata 1941.-1945. godine.

Stvaranjem komunističke Jugoslavije nakon Drugog svjetskog rata 1945. godine, BiH kao poseban entitet ima i ostvaruje svoju posebnost i državnost u okviru te države. Raspadom te države 1991.–1992. godine, BiH postaje samostalna, međunarodno priznata država. Međutim, pitanje njenog unutarnjeg državnog ustrojstva predstavlja jedan od glavnih uzroka početka krvavog rata 1991.-1995. godine. Daytonskim mirovnom sporazumom 1995. godine, nije na pravedan način riješeno nacionalno pitanje u BiH. Ustavna struktura BiH predviđena tim mirovnim sporazumom, ne omogućuje uspostavu istinske ravnopravnosti tri bosanskohercegovačka naroda, te je vezano zato nužan novi ustavni sporazum, koji će u konačnici osigurati jednakopravnost svih naroda i građana BiH. Mislimo da će izučavanje različitih pokušaja rješavanja nacionalnog pitanja u BiH i šire, kroz različita povijesna razdoblja, od srednjeg vijeka, osmanskog, austrougarskog, te razdoblja dvije Jugoslavije, doprinijeti ostvarenju tog cilja.

U Mostaru, 4. 12. 2006. Ljubomir Zovko

BOSNA I HERCEGOVINA ZA VRIJEME AUSTROUGARSKE UPRAVE

BOSNA I HERCEGOVINA U VRIJEME AUSTROUGARSKE UPRAVE 1878.-1918.

Austrougarska uprava je na Berlinskom kongresu 1878. godine dobila mandat da okupira i upravlja Bosnom i Hercegovinom. Vojne operacije zaposjedanja Bosne i Hercegovine su počele 29. srpnja 1878. godine, a konačno završene 20. listopada iste godine. Austrougarska vojska je naišla na žilav otpor bosansko-hercegovačkih muslimana uz mjestimičnu potporu srpskog pučanstva, tako da je tek poslije teških borbi, koje su trajale više od dva i po mjeseca, otpor slomljen i zaposjedanje vojno dovršeno. Provođenje okupacije nije bilo tako jednostavno kako su zamišljali austrijski vojni i politički krugovi, „na čelu sa vojnom glazbom". Posve se smetnulo s uma „da se time jednom za svagda oduzima vlast ne samo snažnom nego i otpornom dijelu naroda, koji je tu vlast dosada bio vršio na državno-vjerskoj bazi". Zato bijaše otpor muslimana veoma žestok a gubitci i troškovi okupacije mnogo veći, nego što se očekivalo.[1]

Zaposjedanjem 1878. godine Bosna i Hercegovina je faktički ušla u sastav austrougarske uprave, iako je njen teritorij sve do aneksije 1908. godine, ostao pravno pod sultanovim suverenitetom. Zbog posebnih međunarodnih okolnosti u kojima je izvršeno zaposjedanje, unutarnjih prilika i odnosa u zemlji, i veoma složenog ustavnog sklopa Habsburške monarhije, Bosna i Hercegovina je u njenom okviru čitavo vrijeme imala poseban položaj.[2] Osnovni međunarodni akti koji su određivali taj položaj bili su čl. 25. Berlinskog ugovora, Novopazarska konvencija zaključena 21. travnja 1879. godine i paralelni austrougarski Zakon o upravljanju Bosnom i Hercegovinom od 22. veljače 1880. godine. U članu 25. Berlinskog ugovora je izričito određeno da će Austro-Ugarska „okupirati i upravljati pokrajinama BiH", te da „austrougarska vlada ne želi da primi na sebe upravu Novopazarskog sandžaka koji se prostire između Srbije i Crne Gore u pravcu jugoistoka do iza Mitrovice, te će u njemu

i dalje funkcionirati osmanska uprava". Ali, da bi se osiguralo novo političko stanje i „sloboda" i sigurnosti putova, Austro-Ugarska zadržava za sebe pravo da na cijelom ovom prostoru starog bosanskog vilajeta drži svoje garnizone i da ima u svojoj vlasti njegove vojničke i trgovačke pravce.[3]

Novopazarskom konvencijom je bilo određeno da Austro-Ugarska može držati tri garnizona u Sandžaku, ali uz izjavu u uvodu Konvencije da, „činjenica okupacije ne vrijeđa suverena prava" sultana nad Bosnom i Hercegovinom, dok privremenost okupacije nije uopće spomenuta. Konvencijom je bila zajamčena sloboda vjeroispovijesti svim građanima. Posebno je muslimanima, priznato pravo održavanja veza sa svojim vjerskim poglavarom u Carigradu, kao i da u dnevnim molitvama mogu spominjati sultanovo ime, a osmansku zastavu isticati na džamijama, gdje je to ranije bio običaj. Također im je bila zajamčena osobna i imovinska sloboda i sigurnost. Isticanja sultanovog suvereniteta nad Bosnom i Hercegovinom bilo je samo formalno, jer su mnoge odredbe Konvencije bile u praksi stvarno anulirane nizom zakona i zakonskih propisa, kojima se od početka išlo za tim da se Bosna i Hercegovina što jače veže za Monarhiju i uklopi u njen ekonomsko-financijski sustav.

Svoj utjecaj u Bosni i Hercegovini, Austro-Ugarska je još potpunije osigurala spomenutim Zakonom o upravljanju Bosne i Hercegovine. Tim Zakonom je bilo određeno da nadzor nad privremenom upravom u Bosni i Hercegovini pripada zajedničkoj austrougarskoj vladi, te da se troškovi uprave imaju pokrivati iz vlastitih prihoda okupirane zemlje, a gdje to ne bude moguće, sporazumno sa obje vlade iz zajedničkih sredstava u smislu propisa koji važe za zajedničke poslove. Prema Zakonu, okupirane pokrajine nisu imale svoje predstavništvo, niti je njihovo pučanstvo bilo zastupljeno u predstavničkim organima Austro-Ugarske. Caru kao nosiocu faktičkog suvereniteta nad Bosnom i Hercegovinom, pripadalo je do donošenja Zemaljskog ustava 1910. godine isključivo zakonodavno pravo u svim zemaljskim poslovima, osim kad je to u posebnim slučajevima zbog financijskih i privrednih interesa obiju država uprave dolazilo do ingerencije austrijskog i ugarskog parlamenta. Zakonom je najzad utvrđeno da je za promjenu odnosa u kome se okupirana zemlja nalazi prema državama uprave, potreban pristanak zakonodavnih tijela oba dijela Monarhije.[4]

Okupacijom Bosne i Hercegovine austrougarska uprava nije naglo prekinula sa osmanskom upravnom i financijskom praksom. Ona je u biti zadržala zatečenu osmansku administrativnu organizaciju u Bosni i Hercegovini, pravni poredak, poreski sustav i postojeće stanje agrarnih odnosa.

U svezi sa rješenjem agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini, Austro-Ugarska je ocijenila da je najbolje prihvatiti i razvijati reformska rješenja

izražena u osmanskom tanzimatskom zakonodavstvu. Po stajalištu austrougarskih državnih vrhova, radikalno rješenje agrarnog pitanja, dovelo bi do krupnih ekonomskih i demografskih pomicanja, čime bi se bitno narušila nacionalna struktura Bosne i Hercegovine, a time ugrozio položaj Monarhije u ovoj zemlji. U ovome je Austro-Ugarskoj išla na ruku politika nacionalnih programa u Bosni i Hercegovini koje su svoje nacionalno-političke aspiracije stavljale ispred agrarnog pitanja. Zato je Austro-Ugarska bez velikih unutarnjih potresa mogla svoju normativnu djelatnost na reguliranju agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini početi recipiranjem Saferske naredbe, a završiti nakon više od tri desetljeća Zakonom o fakultativnom otkupljivanju kmetovskih selišta.[5]

Agrarni odnosi u Bosni i Hercegovini, za sve vrijeme austrougarske vladavine bili su krajnje nesređeni i napeti, pa su vlasti ulagale dosta napora da ih smire posredovanjem između posjednika i kmetova. S tim u vezi, u Beču su 1880. godine održana dva savjetovanja o agrarnom pitanju, nakon čega se vlast definitivno iz financijskih i političkih razloga odlučila za fakultativan otkup kmetova. U cilju dragovoljnog otkupa kmetova i pomoći seljacima, vlada je obnovila kotarske pripomoćne zaklade koje su postojale u Bosni još za vrijeme osmanske uprave.[6]

Ovu praksu dragovoljnog otkupa kmetova uz pomoć vlade, sankcionirao je najzad Bosanski sabor, Zakonom od 13. lipnja 1911. godine, o davanju zajmova za dragovoljno otkupljivanje kmetovskih selišta u Bosni i Hercegovini. Po ovom Zakonu, ukoliko bi se aga i kmet dragovoljno sporazumjeli o otkupu, vlada je bila obvezna da osigura otkupni iznos u vidu zajma čiji rok otplate nije smio biti kraći od 30 niti duži od 50 godina.

Jedno od središnjih pitanja bosanskohercegovačke uprave tijekom austrougarske vladavine bile su financije. Novopazarskom konvencijom i Zakonom o upravljanju Bosnom i Hercegovinom, postavljeno je načelo samofinanciranja bosanskohercegovačke uprave. Naredbom od 24. prosinca 1879. godine, Bosna i Hercegovina je priključena od 1. siječnja 1880. godine, «obćem carinskom području austrougarske uprave».[7] Carine su donosile znatan prihod, ali je osnovni teret samofinanciranju bosansko-hercegovačke uprave snosio bosanski seljak u obliku neposrednog poreza. Austro-Ugarska je zadržala u Bosni i Hercegovini, uglavnom osmanski porezni sustav, koji je postupno usavršavan zakonodavnim i administrativnim mjerama. Osnova tog poreznog sustava, bila je stara osmanska desetina, čiji je način određivanja i ubiranja onemogućavao unapređenje gospodarstva i konzervirao ekstenzivno privređivanje. Zato se smatralo da se desetina mora zamijeniti modernim Zakonom o zemljarini, pa je 1905./6. godine, desetina pretvorena u «desetinski paušal»,

što je bio jedan prelazni stadij između starog osmanskog sustava oporezivanja i modernog zemljišnog poreza.[8]

Vrhovna upravna vlast nad Bosnom i Hercegovinom povjerena je zajedničkoj austrougarskoj vladi, u čije je ime administraciju vršilo zajedničko ministarstvo financija. Pri tom ministarstvu postojao je Bosanski ured koji je preko Zemaljske vlade u Sarajevu, upravljao poslovima Bosne i Hercegovine. Zemaljsku vladu su sačinjavali, zemaljski poglavar koji je istovremeno bio zapovjednik austrougarske vojske u Bosni i Hercegovini, civilni adlatus i šefovi odjeljenja. Funkciju zemaljskog poglavara u Bosni i Hercegovini su stalno obavljali visoki carski časnici, što je predstavljalo specifičnost Bosne i Hercegovine, jer ni u jednoj drugoj pokrajini Monarhije, zemaljski poglavari nisu mogli biti vojni zapovjednici. Zemaljska vlada je u početku imala tri odjeljenja: administrativno, financijsko i pravosudno, a kasnije su osnovani građevinski odnosno gospodarski odjel, odjeljenja za nastavu i bogoštovlje i tehničko odjeljenje. Na čelu vlade je bio zemaljski poglavar, ali je civilni adlatus stvarno vodio cjelokupnu upravu u Bosni i Hercegovini. Reorganizacijom uprave 1912. godine, ukinut je položaj civilnog adlatusa, a rukovođenje vladom povjereno je neposredno zemaljskom poglavaru.[9]

U upravno teritorijalnom pogledu, austrougarska uprava je u Bosni i Hercegovini zadržala u svojim osnovnim elementima osmanski upravni poredak. Bosanski vilajet je tako postao «Reishsland», sandžaci ili live postali su okruzi (Kreise), kaze (srezovi) pretvoreni su u kotare (Bezirke), a nahije u kotarske ispostave (Exposituren). Valija je postao zemaljski poglavar (Landesshef), mutesarif (upravnici sandžaka) postali su okružni predstojnici (Keisleiter), a kajmakami ili mudri (upravnici srezova) preimenovani su u kotarske predstojnike (Bezirksleisters). Pored ove državne upravne strukture, okupacija je zatekla u Bosni i Hercegovini, sustav općinskih samouprava u okviru seoskih općina (džemata) i gradskih općina ili beledija. Austro-Ugarska je zadržala ovu općinsku strukturu, ali su samouprava prava i djelokrug općina bili veoma ograničeni. Slično upravi, i u pravosuđu, zadržana je osmanska organizacija sudstva. Prvostupanjski su bili kotarski sudovi (Bezirksgerichte) kojih je bilo 48. Apelacijsku vlast vršilo je šest okružnih sudova (Kreisgerichte). U Sarajevu je od 7. srpnja 1879. godine, počeo djelovati Vrhovni zemaljski sud (Landesgericht). Pri svim kotarskim sudovima postojali su i šerijetski sudovi za obiteljske i nasljednopravne poslove muslimana. Pri Vrhovnom sudu u Sarajevu djelovao je u svojstvu apelacije Vrhovni šerijetski sud.[10]

Za sve vrijeme austrougarske vladavine, u Bosni i Hercegovini je bio izgrađen poseban pravni poredak, različit od pravnog sustava Austrije i Ugarske koje su faktički njome upravljale i od sustava Osmanske carevine kojoj je

Bosna i Hercegovina do aneksije 1908. godine formalno pripadala. Specifičnost pravnog poretka u Bosni i Hercegovini se sastojala u tome što se njen pravni sustav sastojao od dijelova naslijeđenog osmanskog sustava i novog austrougarskog pravnog poretka. Odmah po okupaciji, Austro-Ugarska je ukinula samo one osmanske zakone koji su se protivili općim pravnim načelima o građanskoj jednakosti. Za sve ostale propise vlasti su pučanstvu preporučivale da se vlada po svojim starim zakonima koji će se postepeno mijenjati kad se prouče stvarni odnosi u zemlji.

Najvažniji pravni propisi koje je Austro-Ugarska zatekla i preuzela u Bosni i Hercegovini su osmansko tanzimatsko (reformno) zakonodavstvo, čije donošenje počinje Hatišerifom od Gilhane iz 1839. godine[11] i Hati humajunom od 1856. godine. Hati humajun je pravno-politički akt koji je izdala osmanska carevina 1856. godine.[12] Tanzimatskim zakonodavstvom, u Bosni su postavljeni osnovi građanske pravne države. Osmanska vlast, međutim, nije imala dovoljno snage da ovo zakonodavstvo dosljedno provede u praksi. Tek je Austro-Ugarska, polazeći od tanzimatske normativne osnove, uspjela izgraditi u Bosni i Hercegovini građanski pravni poredak i stvoriti pravnu državu.[13]

Među najvažnijim osmanskim zakonima koje je Austro-Ugarska preuzela i sankcionirala, u prvom redu treba istaći poznatu Safersku naredbu, kojom su regulirani agrarni odnosi u Bosni. Pored toga, Austro-Ugarska je sankcionirala znatne dijelove osmanskog građanskog zakonika – Medžela i Zakon o zemljišnom posjedu, od 3. svibnja 1858, godine, poznat kao Ramazanski zakon. Ovaj Zakon je odgovarao novoj upravi, jer je otvorio put privatnom vlasništvu i prodoru kapitalističkih odnosa u poljoprivredi. Istovremeno je ovim Zakonom povećan opseg privatnih (mulkovnih) imanja, a državnu (mirijsku) zemlju učinio je mobilnom davanjem prava pojedincima da tu zemlju uz suglasnost države mogu otuđivati. Od sredine 1882. godine, kada je u suštini dovršena organizacija vlasti, počela je Austro-Ugarska sustavno raditi na postepenom zamjenjivanju osmanskog zakonodavstva svojim propisima, tako da je 1914. godine ostalo još svega nekoliko turskih tanzimatskih zakona.

Jedan od osnovnih zadataka austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, bio je onemogućavanje razvitka različitih nacionalnih težnji bosansko-hercegovačkog pučanstva. Nasuprot tome, austrougarski službeni krugovi, na čelu sa zajedničkim ministrom financija, Benjaminom Kállayem, nastoje u bosanskohercegovačkom pučanstvu razviti i učvrstiti osjećaj posebnog bosanskog nacionalnog osjećaja s osloncem na Monarhiju, na čemu je još za vrijeme Osmanske Carevine od 1861.-1869. radio Šerif Osman Topal paša. Po stanovištu austrougarskih državnih vrhova, svaki veći poremećaj konfesionalno-nacionalne

ravnoteže u Bosni i Hercegovini u korist jednog od njena tri elementa mogao bi ugroziti položaj upravi u okupiranoj zemlji. Zato je Kállay nastojao u bosanskohercegovačkom pučanstvu razviti i učvrstiti osjećaje zemaljske, bosanske posebnosti, odnosno narodnosti. Svojom nacionalnom politikom bošnjaštva, Kállay je nastojao onemogućiti razvitak postojećih nacionalnih pokreta i izolirati Bosnu i Hercegovinu od okolnih južnoslavenskih zemalja.[14]

Za promidžbu bosanske, odnosno bošnjačke ideologije pokrenuli su određeni muslimanski građanski krugovi 1891. godine i list «Bošnjak». Njegova pojava i pisanje, izazvali su žestoke rasprave u Bosni, Srbiji i Hrvatskoj. Svojim lojalnim stavom prema austrougarskoj upravi, ovaj list je nesumnjivo podržavao Kállayevu bosansku politiku, čiji je osnovni cilj bio učvršćenje položaja uprave u okupiranoj zemlji. Ali, s druge strane, isticanjem bošnjaštva, nasuprot srpskoj i hrvatskoj nacionalnoj ideji u Bosni i Hercegovini, «Bošnjak» je bio specifičan izraz osjećanja narodne posebnosti muslimana, bez obzira što oni većinom nisu pristajali uz taj list. Kállayeva bošnjačka politika i djelatnosti «Bošnjaka» je sve do sredine devedesetih godina, točnije do početka srpske i muslimanske borbe za vjersko-prosvjetnu autonomiju 1896. godine, odnosno 1899. godine, predstavljala izvjesnu potencijalnu mogućnost suprotstavljanja pojedinim nacionalnim pokretima u Bosni i Hercegovini. Iako je «Bošnjak» izlazio čak do 1910. godine, može se slobodno tvrditi da konačno od 1899./1900., bošnjaštvo ne predstavlja više nikakvu realnu političku snagu niti alternativu nacionalnim pokretima u Bosni i Hercegovini.[15]

Odmah po okupaciji, austrougarske vlasti poduzimaju mjere da uspostave svoju kontrolu i jurisdikciju nad vjerskim zajednicama u Bosni i Hercegovini. Okupacijska uprava je nizom svojih propisa od osamdesetih godina XIX. stoljeća konstituirala takvu vjersku i vakufsko-mearifsku organizaciju muslimana, koja je bila pod potpunom njenom kontrolom i upravom.[16] Ona je vjerske službenike muslimana pretvorila u svoje činovnike, a vakuf stavila pod svoju potpunu kontrolu. Cilj okupacijske vlasti je bio da potpuno izolira bosanskohercegovačke muslimane od Carigrada i Turske uopće. Islamska vjerska zajednica je bila potpuno nezadovoljna tim svojim statusom, što je dalo osnovni poticaj oporbenoj aktivnosti muslimana, koja je vremenom prerasla u pokret poznat kao borba muslimana za vjersku i vakufsko mearifsku autonomiju. Ova borba je prolazila kroz razne stupnjeve razvitka. U početku je zahtijevana autonomija upravljanja vjerskim životom i školstvom, da bi se sve češće, početkom XX. stoljeća, isticao zahtjev za autonomijom Bosne i Hercegovine u okviru Osmanske Carevine. Ovaj cilj, vodstvo muslimanskog autonomnog pokreta je nastojalo ostvariti u suradnji sa vodstvom pokreta Srba za crkveno školsku autonomiju. Međutim, neriješeno agrarno pitanje ostalo je najveća

prepreka za trajnije i sadržajnije približavanje građanskog vodstva muslimana i Srba. Zbog toga, ostvareni kontakti predstavnika muslimanskog autonomnog pokreta i vodstva srpskog pokreta za crkveno-školsku autonomiju, imali su više taktičko-politički značaj i nisu našli put suradnji sa dalekosežnijim političkim značajem. Oporbena aktivnost muslimana dobila je organiziranije i šire razmjere u prvoj polovini 1899. godine, povodom slučaja Fate Omanović jedne maloljetne muslimanke iz okoline Mostara.[17] U «nacrtu statuta za uređenje vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova», koji je izradio jedan odbor od dvanaest uglednih muslimana iz Mostara, sa muftijom Ali Fehmi Džabićem na čelu, istaknut je između ostalog, sultanov suverenitet nad okupiranim teritorijima, te pravo bosanskohercegovačkih muslimana da svoja vjerska pitanja uređuju u suglasnosti sa vrhovnim islamskim vjerskim starješinom, šeih-ul-Islamom u Carigradu.[18]

Smrću Benjamina Kállaya, dugogodišnjeg zajedničkog ministra financija (1903. godine), dolazi do postupne liberalizacije javnog života u Bosni i Hercegovini, što omogućuje da se već relativno formirani nacionalni pokreti konstituiraju u političke stranke. Krajem 1906. godine osnovana je Muslimanska narodna organizacija, naredne 1907. godine Srpska narodna organizacija, a 1908. godine Hrvatska narodna zajednica, uz nekoliko manjih stranaka, od kojih je najvažnija Hrvatska katolička udruga.

Muslimanska narodna organizacija je osnovana na sastanku muslimanskih prvaka u Slavonskom Brodu, početkom prosinca 1906. godine. Ona je sve do iza aneksije dosljedno smatrala „u državno-pravnom pogleđu Bosnu i Hercegovinu, dijelom Turske carevine, a Austro-Ugarsku opunomoćenicom evropskih sila, koje su joj na Berlinskom kongresu povjerile samo upravu i uređenje ovih pokrajina".[19] Glavni pravac djelatnosti Muslimanske narodne organizacije, bio je usmjeren na pitanje vjerske i vakufsko-mearifske autonomije i zaštitu posjedničkih interesa zemljovlasnika. Stranka je činila izvjesne pokušaje da razvije rad na gospodarskom i kulturnom polju, ali bez naročitog uspjeha. U svojim predstavkama i akcijama za vakufsko-mearifsku autonomiju, Muslimanska narodna organizacija je zahtijevala političke i građanske slobode, slobodu javnih korporacija i autonomiju Bosne i Hercegovine. Egzakutivni odbor stranke, na čijem se čelu nalazio Ali beg Firdus, nastoji razviti živu političku aktivnost u pravcu ostvarenja tih ciljeva. Poslije dugotrajnih pregovora između vodstva Muslimanske narodne organizacije i okupacijski vlasti, postignut je sporazum u rujnu 1908. godine. Tim sporazumom usvojen je, „Statut za autonomnu upravu muslimanskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova", koji je car sankcionirao tek 15. travnja 1909. godine.[20] Time je i formalno-pravno okončana borba muslimana za uspostavu vjerske i vakufsko-

mearifske autonomije. Iako je Austro-Ugarska i ovim Statutom osigurala sebi važne ovlasti u konstituiranju, izboru i imenovanju najviših vjersko-vakufskih organa, ipak je muslimanima osigurano veće sudjelovanje u „biranju kako najviših tako i najnižih vjersko-vakufskih institucija". Završetak borbe za vjersko-školsku autonomiju obilježen je time što je uskoro nakon priznavanja aneksije od strane vodstva Muslimanske narodne organizacije, dotadašnji njen oporbeni odnos zamijenjen lojalnošću prema Habsburškoj dinastiji i spremnošću za suradnju sa austrougarskom upravom.

Zaključujući izlaganja o nastanku i razvitku muslimanskog autonomnog pokreta, treba istaći da je taj pokret nastao iz potrebe da se, „muslimani odupru austrijskom kulturno-političkom okruženju, zapravo iz neophodnosti da se kao narod održe na svom tlu i da sačuvaju svoju samobitnost u jednoj katoličkoj državi, kakva je bila Habsburška uprava".[21]

U pogledu položaja srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini, Austro-Ugarska je uspjela uspostaviti kontrolu nad njenom crkvenom hijerarhijom, tako što je 28. ožujka 1880. godine zaključila konvenciju sa Carigradskom patrijaršijom, po kojoj austrijskom caru pripada, uz plaćanje godišnje naknade, pravo da sam imenuje mitropolita i episkope i da ih predlaže Patrijaršiji radi ispunjenja kanonskih formalnosti. Stalno uplitanje okupacijskih vlasti u vjerske poslove srpskih autonomnih crkvenih općina izazvalo je veliko nezadovoljstvo srpskog pučanstva; koje se od druge polovine devedesetih godina iskazuje u organiziranoj borbi za vjersko-prosvjetnu autonomiju. Ta je borba okončana 1905. godine, kada „previšnjim rješenjem od 13. kolovoza te godine bijaše odobren statut od 21 uvodnog članka i 264 paragrafa o uređenju crkvene i školske autonomne uprave srpsko-pravoslavnih eparhija u BiH".[22] Nakon okončanja borbe za crkveno-školsku autonomiju 1905. godine unutar srpskog građanskog pokreta izdvajaju se četiri političke grupacije, od kojih tri postaju poznate po nazivima svojih glasila: „Srpska riječ", „Narod i Otadžbina", te grupa Lazara Dimitrijevića oko lista „Dan".[23] Na sastanku u Sarajevu 11. svibnja 1907. godine predstavnici srpskog građanskog pokreta su usvojili rezoluciju kojom su tražili neodložno formiranje jedinstvene srpske političke organizacije, zatim ustavne slobode i parlament, te potpunu autonomiju Bosne i Hercegovine. Nakon toga, zajednički ministar financija Burian je odobrio sazivanje osnivačke skupštine Srpske narodne organizacije uz uvjet da se ne ističe program spomenute sarajevske rezolucije. Skupština je, međutim, u cijelosti usvojila stavove iz spomenute rezolucije kao politički program Srpske narodne organizacije.

U tom političkom programu centralno mjesto su imali nacionalno politički zahtjevi „koji u svom ukupnom zbiru vode autonomiji Bosne i Hercegovine,

u kojoj bi Srbi kao relativna većina pučanstva bili dominantan politički faktor... U državnopravnom pogledu Srpska narodna organizacija smatra da je Bosna i Hercegovina sastavni dio Turske Carevine, kojim Austro-Ugarska na osnovu mandata evropskih sila upravlja".[24]

U pogledu rješavanja agrarnog pitanja, srpska građanska politika se našla, s jedne strane između opravdanog pritiska svog seljaštva, koje je tražilo oslobođenje od feudalnih obveza, a s druge strane, želje da održi politički savez sa Muslimanskom narodnom organizacijom, koji je smatrala bitnim za ostvarenje srpskih nacionalnih težnji u Bosni i Hercegovini. S tim u svezi, Kočićeva grupa oko lista „Otadžbina", odlučno se stavila na stranu srpskog seljaka idući u otvoreni sukob ne samo sa muslimanima nego i sa ostalim srpskim grupacijama, pa i austrijskom vlašću. Slično tome, grupa oko Lazara Dimitrijevića je oštro napadala srpsko građansko vodstvo, što u borbi za vjersko-prosvjetnu autonomiju potpuno zanemaruje agrarne interese seljaštva. Ova grupa se zalagala za radikalno rješenje agrarnog pitanja, ali uz potpuni oslonac na austrougarsku vlast.[25]

Ocjenjujući suštinu srpskog autonomnog pokreta, i politiku srpskih političkih organizacija nastalih početkom XX. stoljeća, možemo istaći da je politika srpskog pokreta i već spomenutih srpskih političkih organizacija, rušenje austrijske vlasti u Bosni i Hercegovini, da bi se u pogodnom trenutku izvelo njeno ujedinjenje sa Kraljevinom Srbijom. Međutim, krajnji politički ciljevi nisu smetali vodećim slojevima srpskog pučanstva u Bosni i Hercegovini da svakodnevno u svom interesu vode aktivnu ekonomsku politiku, da u tom smislu i surađuje sa austrougarskim vlastima.

Provodeći politiku strogog nacionalnog pariteta u Bosni i Hercegovini, te nastojanjem da se pučanstvo okupirane teritorije izolira od nacionalnih kretanja u susjednim zemljama, odnosno da se presječe proces nacionalnog konstituiranja u njoj, Austro-Ugarska nastoji smanjiti utjecaj franjevaca na hrvatsko pučanstvo u BiH. U svezi s tim, austrougarske vlasti i Sveta stolica nastoje reorganizirati katoličku crkvu u Bosni i Hercegovini, odnosno ponovo uvesti svjetovnu katoličku hijerarhiju u toj zemlji. Tek poslije duže diplomatske borbe Sveta stolica je na kraju, iako je tijekom pregovora s Bečom nastojala to izbjeći, dopustila Caru „privilegij imenovanja nadbiskupa i biskupa u BiH (...) u obliku i prema pravilima ustanovljenim za predlaganje biskupske stolice u njegovu carstvu", ali uz uvjet da se taj privilegij ne spominje u buli ponovnoga ustanovljenja redovite uprave. Upravo ono što je predviđao ugovor od 8. lipnja bilo je određeno u buli ponovne uspostave redovite crkvene uprave, „Ex hac augusta principis apostolurm chatedra", od 5. srpnja 1881. godine.[26] Nakon izdavanja bule, uspostavljena je svjetovna crkvena hijerarhija sa nadbiskupijom

i katedralnim kaptolom u Sarajevu. Za prvog sarajevskog nadbiskupa, car je 18. kolovoza 1881. godine imenovao dr. Josipa Štadlera, profesora Teološkog fakulteta u Zagrebu.

Austrougarska vlast kako je naprijed istaknuto nastojala prekinuti kulturne, ekonomske i svake druge sveze sa zemljama koje graniče s BiH radi suzbijanja, širenja hrvatske i srpske nacionalne ideje na tom prostoru. Dana 28.rujna 1878. godine, još dok nije bilo dovršeno zaposjedanje BiH, Hrvatski sabor u Zagrebu je u adresi caru zatražio, da se "ustroj zadobivenih pokrajina (tj. BiH) malo po malo tako udesi, da bi se s vremenom mogao pripojiti na ustroj kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u njihovom državnopravnom odnašaju prema kraljevini Ugarskoj". Adresa je odlučno odbijena jer je Sabor njenim podnošenjem prekoračio svoj djelokrug rada, te je car Sabor raspustio.[27]

Održavanjem nacionalne ravnoteže u BiH, austrougarski službeni krugovi kako smo već konstatirali shvatili da bi svaki veći poremećaj konfesionalno etničke ravnoteže u BiH u korist jednog od njena tri elementa mogao ugroziti položaj Monarhije u toj zemlji.

Državna uprava vodila je borbu ne samo protiv hrvatskog i srpskog imena i integracije hrvatske ili srpske nacionalne ideje, nego i protiv bilo kakvih drugih nacionalnih izražavanja vanjskim znakovljem kao što su zastave, grbovi, narodne pjesme i slično. Osobito se vodilo računa da se svaka djelatnost koja bi išla u pravcu naglašavanja zajedničkih interesa Hrvata iz BiH i Trojednice u začetku uguši.[28] Pošto je bilo onemogućeno da svoje nacionalne ideje realiziraju osnivanjem nacionalnih političkih ustanova i društava, osobito u prvo vrijeme uprave Benjamina Kállaya, hrvatski građanski krugovi u BiH organiziraju različita pjevačka društva, čitaonice, škole, gospodarske institucije, te različite novine. Tako je u Mostaru 1888. godine osnovano društvo s nazivom "Narodno pjevačko društvo", zatim 1893. osnovano je "Narodno pjevačko društvo" i u Sarajevu, potom u Trebinju pod nazivom "Slavuj" (1893.), u Varešu "Zvijezda", (1894.), u Travniku "Vlašić" (1899.), u Tuzli "Majevica" (1895.), u Livnu "Dinara" (1896.) itd.

Još od 1872. godine u Mostaru su hercegovački franjevci s biskupom fra Anđelom Kraljevićem osnovali tiskaru, koja je izdavala školske i nakladne knjige, kalendare i političke listove. "Mladi Hercegovac" (1873.-1884.), "Hercegovački bosiljak" (1883.-1885.), "Glas Hercegovca" (1885.-1886.), "Osvit" (1898.-1908.), Hrvatski kalendar "Hrvoje" (1901.-1906.). Uprava mostarskog pjevačkog društva 1890. godine podnijela je bila zahtjev da društvo promjeni ime u "Narodno pjevačko društvo Zvonimir", što su vlasti odlučno odbile, a još su žešće reagirali kad se tražilo ime "Tomislav" ili "Hrvoje".[29]

Za razliku od ovih društava koji su okupljali hrvatsko pučanstvo, austrougarske vlasti su neposredno nakon osnivanja 1888. godine dopustile srpsko-pravoslavnom pučanstvu u Mostaru da se njihovo pjevačko društvo nazove "Srpsko pjevačko društvo Gusle", da bi Hrvati u Sarajevu tek 1900. godine dobili dozvolu da im se društvo "Trebević" nazove hrvatskim imenom. Sljedeće godine je i mostarsko pjevačko društvo odlukom vlade, konačno nakon deset godina svog djelovanja dobilo naziv "Hrvatsko glazbeno i pjevačko društvo Hrvoje u Mostaru".[30] Cilj ovakve protuhrvatske politike, osobito mađarskih vladajućih krugova na čelu sa Benjaminom Kállayem do 1903. godine, te njegova nasljednika Buriána (1903.-1911.) bio je jačanje srpskog elementa u BiH, te sprječavanje ujedinjenja tih pokrajina s Hrvatskom u sklopu Austrougarske monarhije.

O austrougarskoj nacionalnoj politici u BiH, početkom XX stoljeća pisao je i Stjepan Radić, tada zastupnik u Hrvatskom državnom saboru u Zagrebu. Na pitanje, sačinjava li pučanstvo BiH poseban narod, "koji bi u našoj monarhiji mogao biti posebnim državotvornim elementom", odgovorio je "etnografska znanost i životna praksa jasno i nesumnjivo pokazuju da Bosanci i Hercegovci nisu nikakav poseban narod". Austrougarska vlada se "trsila stvoriti poseban bosanski narod, pa je zato narodni govor u BiH i nazivala sad bosanskim, sad zemaljskim, pozivajući si u pomoć i učenje učenjaka svjetskog glasa dr. Vatroslava Jagića". Međutim, ovaj se pokušaj "posvema izjalovio, te uz bošnjaštvo, kao uz posebnu narodnost onda, kad je bilo u najvećem cvietu, pristajaše samo manjina bosanskohercegovačkih muslimana, dok katolici i pravoslavni ne htjedoše za to ni čuti". Bosna i Hercegovina je ostala razdijeljena na tri vjerske skupine, kojima se uzalud hoće dati posebno narodno obilježje. Po svojoj svijesti i po svojim težnjama pučanstvo BiH se razdijelilo u troje: "Jedni prigrliše svom dušom hrvatske narodne i političke težnje, drugi težnje srpske, a treći kolebahu , čas ovamo, čas onamo, a najčešće ne bijahu ni simo, ni tamo".[31]

Međutim i pored nastojanja austrougarske vlasti da izoliraju BiH od hrvatskih zemalja, u te pokrajine prodirale su različite ideje slavenskog zajedništva u različitim oblicima počevši od ilirizma Ljudevita Gaja i Kukuljevića, jugoslavenstva Strossmayera, Račkog, Trumbića i Supila. Pored toga, krajem XIX. i početkom XX. stoljeća u BiH sve snažnije prodiru ideje Ante Starčevića, po kome "nije bilo nikakve dvojbe da hrvatski narod mora svoju opstojnost i budućnost graditi isključivo na svojoj zasebnoj nacionalnoj samobitnosti i na svom povijesnom državnom pravu".[32]

Hrvatski politički pokret, u kojem su se početkom XX. stoljeća jasno iskazale dvije struje da bi održao svoje jedinstvo, sporo je i oprezno pristupio

formalnom organiziranju. Temeljni razlog ove hrvatske političke podijeljenosti, kojemu će se kasnije nadodati i drugi, bila su neslaganja Franjevačke bosanske provincije i Nadbiskupskog ordinarijata iz Sarajeva oko raspodjele župa u toj nadbiskupiji.[33]

Inicijativu za stvaranje prve hrvatske političke organizacije u Bosni i Hercegovini dala je hrvatska građanska intelektualna grupacija, uz koju su pristali i franjevci. Nakon dužih priprema 21. veljače 1908. godine u Sarajevu je osnovana Hrvatska narodna zajednica.[34] U njenom programu se jasno ističe da su Bosna i Hercegovina, «koliko po plemenu svojih starosjedilaca», toliko i po državnom pravu hrvatske zemlje, pa je «prirodna težnja bosansko-hercegovačkih Hrvata, da se Bosna i Hercegovina priključe Kraljevini Hrvatskoj, a dosljedno tome i Habsburškoj monarhiji". U svezi odnosa sa srpskim pučanstvom, u programu se naglašava da držeći se «strogog reciprociteta», «bosanski Hrvati će sa Srbima podržavati najbolje odnose». Taj reciprocitet i ravnopravnost bili bi ozbiljno ugroženi «kad bi se Bosna i Hercegovina pripojila kojoj od balkanskih država, te bosanski Hrvati ne mogu simpatizirati sa težnjama pravoslavnog življa za ovakvim sjedinjenjem, nego smatraju dužnošću prema samom sebi ovako nastojanje svim silama pobijati». Isto tako odbacuje se i ideja «eventualno potpune autonomije Bosne i Hercegovine».[35]

Hrvatska narodna zajednica nije tražila proširenje građanskih i političkih sloboda, niti odstranjenje stranaca iz državne službe, a u pogledu agrarnog pitanja iz obzira prema muslimanima, ona nije zauzela nikakav stav, zbog čega su je pripadnici Stadlerove stranke Hrvatske katoličke udruge oštro napadali, tražeći potpuno ukidanje kmetovskih odnosa. Hrvatska građanska politika u Bosni i Hercegovini je jedino oslanjanjem na Hrvatsku i pridobivanjem bosansko-hercegovačkih muslimana mogla steći relativnu snagu u ovoj zemlji.

Osnovni razlog takovoj politici Hrvatske narodne zajednice je taj što je prevladavalo uvjerenje da se zbog brojnosti Hrvata u BiH, hrvatski državnopravni ciljevi se mogu ostvariti samo ako se muslimani pridobiju za hrvatsku nacionalnu ideologiju. Prema stajalištu glavnog ideologa Hrvatske narodne zajednice Ive Pilara, „Hrvati su sasvim ispravno osjećali da pod isključivim vodstvom nadbiskupa Stadlera, koji je bio vrlo omražen kod muslimana zbog svoje, ne uvijek vrlo sretno vođene katoličke promidžbe neće nikada moći privući muslimane i zato bi morali „uvijek ostati beznadna manjina nasuprot grkoistočno-muslimanskom bloku".[36]

Nasuprot tome, stranka vrhbosanskog nadbiskupa J. Stadlera Hrvatska katolička udruga je smatrala da "prava realna narodna hrvatska politika u BiH mora poći od onoga što je njeno, a to je isključivo narod katoličke vjere u ovim zemljama". Po nadbiskupu Stadleru "ni jedan biskup niti osvjedočeni

katolik ne bi mogao nikada mirne duše dopustiti da se katolički narod odgaja drugačije nego u katoličkom duhu i po katoličkim načelima. Njegova je želja bila "da se organiziraju Hrvati katoličke vjere za sebe, pošto imadu toliko svojih specijalnih potreba, a Hrvati muslimani neka bi se opet za sebe organizirali, pa ćemo onda surađivati u svim zajedničkim točkama".[37]

Za razliku od mnogih drugih u to vrijeme u BiH, Stadler je dobro prepoznao osjećaje većine muslimana. Naime, oni su se još uvijek smatrali, ni Srbima, ni Hrvatima. Drugim riječima znali su što nisu, ali ne i što jesu. Stadler je znao vidjeti tu činjenicu, te se uglavnom brinuo kako razlučiti hrvatski nacionalni osjećaj kod "uspavanih" bosanskih katolika.

Što se tiče programa Hrvatske katoličke udruge on se temeljio na programu Starčevićeve Hrvatske stranke prava od 26. lipnja1894. godine. U programu se između ostalog naglašava da je HKU, političko, kulturno i socijalno društvo, koje će štititi interese hrvatskog naroda onoga kraja za koji je osnovano. Pored toga jasno se podržava aneksija BiH i zahtjeva trijalističko preuređenje Monarhije, tako što će se na temelju državnog prava i narodnog načela raditi svim zakonitim sredstvima da se narod hrvatski koji stanuje u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, na Rijeci, Kotaru i Međimurju, BiH i Istri sjedini u jedno samostalno državno tijelo u sklopu Habsburške Monarhije.[38] U programu se dalje ističe da će se raditi na jačanju i širenju kršćanskog morala, prosvjete i vjerskog osjećaja među katolicima, na podizanju hrvatskog života na kulturnom, gospodarskom i socijalnom polju, na uvođenju ustavnih sloboda i radničke kurije u budućem ustavnom tijelu. Za razliku od HNZ, HKU je zbog toga što nije bila opterećena imperativom suradnje s muslimanima, zahtijevala oslobađanje kmetova na što lakši i brži način.

Već je istaknuto, da je okupacijom Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske Monarhije, sultan zadržao formalnopravni suverenitet nad tom zemljom. Međutim, iako je sa međunarodnopravnog stajališta austrougarska uprava nad Bosnom i Hercegovinom smatrana privremenom, okupacijske vlasti su od početka počele djelovati kao da je okupirana teritorija već uključena u Monarhiju. U austrougarskim državnim vrhovima je stalno tražen pogodan trenutak da se Bosna i Hercegovina potpuno priključi Monarhiji. Pošto je pitanje priključenja odnosno aneksije Bosne i Hercegovine zavisilo od stanja međunarodnih odnosa, zajednička austrougarska vlada je ocijenila da je taj *dugo čekani trenutak nastao izvršenjem mladoturske revolucije* i uvođenjem ustavnosti u Osmanskoj carevini 23. srpnja 1908. godine. Konačno proglašenje aneksije za Monarhiju je postalo neophodno, da bi spriječila utjecaj mladoturske revolucije u Bosni i Hercegovini, koji je jasno izražen zajedničkim zahtjevom Srpske i Muslimanske narodne organizacije od 7. rujna 1908. godine, da Bosna i Hercegovina dobije ustav bez promjene državno-pravnog položaja.[39]

Carevom proklamacijom od 5. listopada 1908. godine proglašena je aneksija, a carevim ručnim pismom od 5. listopada, date su ovlasti zajedničkom ministru financija da pokrene postupak na izradi bosansko-hercegovačkog ustava. Proklamacija upućena Bosancima i Hercegovcima, publicirana je u Sarajevu 7. listopada 1908. godine. U proglasu, car i kralj opravdavaju aneksiju potrebom uvođenja Ustava. „Došlo je vrijeme da stanovnicima obiju zemalja ukažemo nov dokaz naše vjere i njihovu političku zrelost. Da bi Bosnu i Hercegovinu digli na viši stupanj političkog života, odlučili smo se podijeliti objema zemljama konstitucionalne ustanove koje će odgovarati njihovim prilikama i zajedničkim interesima i stvoriti na taj način zakonsku podlogu za predstavništvo njihovih želja i koristi. Neka se sluša i vaša riječ, kad se unaprijed odlučuje o stvarima vaše domovine, koja će kao i do sada imati svoju zasebnu upravu".[40]

Jednostrano proglašenje aneksije izazvalo je veliku međunarodnu krizu koja se polako stišala pošto je Turska 26. veljače 1909. godine uz određenu materijalnu odštetu i povlačenje austrougarskih vojarni iz Novopazarskog sandžaka priznala taj čin. Time je Bosna i Hercegovina i formalno došla pod habsburški suverenitet. Nakon što je Njemačka 21. ožujka 1909. godine predala vladi u Petrogradu ultimatum kojim se traži da Rusija javno i formalno prizna aneksiju što je ova odmah i učinila, ovaj državno-pravni čin priznale su konačno Srbija i Crna Gora, 31. ožujka, odnosno 5. travnja 1909. godine.

Proglas aneksije izazvao je veliku uznemirenost muslimanskog i srpskog pučanstva u Bosni i Hercegovini. Muslimani nikako nisu mogli shvatiti da je jednom proklamacijom moguće ukloniti sultanov suverenitet i da su oni sada podanici kršćanskog vladara. Predstavnici Muslimanske i Srpske narodne organizacije su uporno odbijali dati izjavu o priznanju aneksije Bosne i Hercegovine. Oni su poslije više sastanaka 11. listopada 1908. godine u Budimpešti izdali «zajedničku poruku narodu Bosne i Hercegovine». Tu se na prvom mjestu ističe da se kroz proteklih 30 godina narod nije mogao «sprijateljiti sa okupacijom, koja je došla bez našeg pitanja». U svezi s aneksijom, sve nade se polažu u europsku konferenciju, a od naroda se zahtijeva da ostane miran i sačeka odluku velikih sila. «Poštovanje pravnog poretka, koje je uvijek bilo osnovica našem radu ne dopušta nam, da se služimo neiskrenim i nezakonitim sredstvima. Mi smo stoga odlučili, da i dalje produbljujemo rad u procesu zakonitosti». Od zahtjeva za autonomijom Bosne i Hercegovine ne odustaje se, pošto će se prvaci u svom radu rukovoditi «težnjom našeg naroda za slobodom, da sami o svojoj sudbini odlučujemo».[41]

Međutim, i pored upornog odbijanja priznanja aneksije, nakon što su početkom 1909. godine aneksiju priznale sve europske zemlje, učinile su to

u svibnju 1909. i u veljači 1910. godine Srpska i Muslimanska narodna organizacija. Ovakav korak je na kraju bio i logičan, pošto su i Srpska narodna organizacija i Muslimanska narodna organizacija, kao i sve ostale građanske političke stranke, željele i u novim okolnostima legalno djelovati, a prvi uvjet za to bio je, priznavanje habsburškog suvereniteta nad Bosnom i Hercegovinom.

Za razliku od većine muslimanskog i srpskog pučanstva, hrvatsko pučanstvo Bosne i Hercegovine, u prvom redu građanstvo, je vijest o aneksiji pozdravilo sa otvorenim oduševljenjem. Krajem listopada 1908. godine, predstavnici Hrvatske narodne zajednice Mandić, Sunarić i Pilar su u ime stranke, u audijenciji kod cara Franje Josipa izrazili zahvalnost hrvatskog naroda za aneksiju.[42] To oduševljenje međutim nije dugo trajalo, pošto je službena austrougarska politika šutke prelazila preko zahtjeva i nadanja bosansko-hercegovačkih hrvatskih političara za priključenjem Bosne i Hercegovine Hrvatskoj.

Carevom sankcijom od 17. veljače 1910. godine objavljen je Zemaljski statut, tj. Ustav Bosne i Hercegovine. Novi ustavni poredak reguliran je sa šest zakona, koji predstavljaju cjelinu: 1. Zemaljski ustav (Statut), 2. Izborni red, 3. Saborski poslovni red, 4. Zakon o društvima za Bosnu i Hercegovinu, 5. Zakon skupljanja za Bosnu i Hercegovinu i 6. Zakon o kotarskim viješćima.[43]

U prvom članku Ustava istaknuto je da je Bosna i Hercegovina jedinstveno posebno upravno područje pod odgovornim rukovodnim vodstvom Zajedničkog ministarstva financija. Uvođenjem Ustava u politički život Bosne i Hercegovine, u osnovi nije došlo ni do kakvih promjena u njenom pravnom položaju. Ona je i dalje unutar Habsburške carevine ostala corpus separatum i zavisna od obje vlade Monarhije, sukladno Zakonu o upravljanju Bosnom i Hercegovinom iz 1882. godine.

Ustav i njegovi prateći zakoni uveli su u politički život Bosne i Hercegovine tri nove institucije, Sabor, Zemaljski savjet i općinsko vijeće. Najvažnija ustanova je Sabor, iako sa vrlo ograničenim legislativnim pravima. Po Ustavu, Sabor nije imao zakonodavnu vlast, koja je i dalje ostala u nadležnosti cara, odnosno vlada u Beču i Pešti i zajedničkog ministarstva financija. Uloga Sabora u zakonodavstvu određena je čl. 21. Ustava: „Na zakonima surađivat će Sabor u koji će pučanstvo Bosne i Hercegovine odašiljati zastupnike".[44]

U pogledu upravne vlasti, Sabor nije imao nikakvog utjecaja na rad upravno-političkih organa (Zemaljske vlade, okružnih i općinskih predstojnika). Pored toga Sabor nije imao pravo čak ni surađivati na svim zakonima. Njegova nadležnost protezala se „isključivo na bosanskohercegovačke poslove". Sabor nije mogao odlučivati o poslovima „koji se tiču oružane sile", „o uređenju međusobnih trgovačkih i prometnih veza", o carinskim pitanjima i ostalim

poslovima koji u Bosni i Hercegovini mogu biti uređeni na osnovu Zakona o upravi Bosne i Hercegovine iz 1880. godine. Ovi poslovi spadali su u isključivu ovlast parlamenta u Beču i Pešti i njihove odluke obvezivale su istovremeno Bosnu i Hercegovinu.[45]

Opća građanska prava ustavom su bila zajamčena. Priznata je sloboda vjere i savjesti. Muslimanima je posebno zagarantirana primjena šerijatskog prava za obiteljske i nasljednopravne poslove.

Bosanski sabor je sastavljen kombinacijom socijalnog, nacionalnog i virilističkog kurijalnog sustava veoma složenog karaktera. Građani su bili podijeljeni u tri kurije po vjersko-etničkim grupama, čime se svakoj konfesiji osiguravao odgovarajući broj zastupnika razmjerno njenom udjelu u ukupnom broju pučanstva. Unutar konfesionalnog izbornog tijela postojale su posebne kurije na socijalnoj osnovi: gradska, seoska, veleposjednička i kurija inteligencije. *Pored 72 izabrana zastupnika u sabor je ulazilo i 20 virilista.*[46]

Prema Ustavu, Zemaljska vlada je bila izravno podređena Zajedničkom ministarstvu financija, te mu je odgovorna za „svoje cjelokupno zvanično poslovanje". Ustavom je bilo predviđeno da „zakonskim osnovama koje je usvojio Sabor treba Previšnja potvrda (sankcija). Nju će isposlovati zajednički ministar kojem je povjereno vodstvo bosanskohercegovačke uprave, na prijedlog zemaljske vlade i nakon što su pristale vlade obiju država Monarhije".[47] Prema tome, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu nije bila odgovorna bosanskom saboru. Ona je, kao činovničko tijelo bila potpuno nezavisna od Sabora.

Iz naprijed iznesenog, jasno proizlazi da Ustav Bosne i Hercegovine nije osigurao demokratski razvitak zemlje, mada je u znatnoj mjeri doprinio *aktiviranju njenog građanskog političkog života.* Donesen na konfesionalnoj i klasnoj osnovi, bosanski ustav, preko Sabora, postao je vrlo podesno sredstvo za rasplamsavanje političkih borbi i sukoba često uz suprotstavljanje jedne konfesionalne grupe drugoj.

Poštovanjem nacionalnog pariteta pri formiranju bosanskog Sabora, „sprečavana je majorizacija slabijih od strane jačih, a političko organiziranje upućeno na strogo nacionalne okvire, što je pogodovalo razvijanju nacionalnog osjećaja i svijesti o naciji kao totalnoj zajednici".[48]

U razdoblju od 1878-1908, od okupacije do aneksije, Bosna i Hercegovina je formalno bila osmanska provincija, ali je stvarna vlast u njoj pripadala Austro-Ugarskoj. Nakon aneksije, Bosna i Hercegovina je i formalno postala habsburška pokrajina.

U ustavnoj strukturi Monarhije, koja se sastojala od dvije države, Bosna nije pripadala niti austrijskoj (Cislethania) niti ugarskoj (Transleithania) polovini Monarhije. Ova pokrajina je smatrana kao posebno treće tijelo,

odnosno općedržavno područje u čijoj upravi sudjeluju Zajednička vlada i vlade obiju država Monarhije. Sa stajališta unutarnjeg pravnog poretka, Bosna i Hercegovina je činila treću „državu" unutar Monarhije, bez obzira što svoje zakone nije ni prije ni poslije Ustava 1910. godine sama donosila. Njen pravni sustav sastavljen od elemenata islamskog prava, osmanskog tanzimatskog (reformnog) prava, te nekoliko međunarodnih ugovora, predstavljao je jednu posebnost i jasno se razlikovao od druga dva pravna sustava unutar Monarhije. Pučanstvo Bosne i Hercegovine, pravno nisu bili ni austrijski niti ugarski državljani, nego su tretirani kao bosansko-hercegovački „zemaljski pripadnici". Oni nisu uživali niz građanskih i političkih prava koja su imali građani Austro-Ugarske, a i Osmanske carevine.

Kao pokrajina koja je imala poseban status u sastavu Austro-Ugarske Monarhije, *Bosna i Hercegovina nije bila ravnopravna sa ovim dvjema državama, nego je dapače u političkom pogledu potpuno ovisila od njih, jer* se nalazila pod upravom njihovih vlada i kontrolom njihovih parlamenata. Međutim, bez obzira na to, Bosna i Hercegovina je sa stajališta svog unutarnjeg poretka bila jedna treća cjelina unutar Monarhije. U tom smislu ne bi bilo neosnovano zaključiti da je austrougarska uprava na određeni način doprinijela ideji bosansko-hercegovačke autonomije i posebnosti.[49]

Početkom Prvog svjetskog rata u austrougarskim državnim vrhovima pojavljuju se različite kombinacije oko pitanja pravnog položaja Bosne i Hercegovine nakon rata. Određeni ugarski politički krugovi su smatrali da Bosnu i Hercegovinu nakon rata treba priključiti Ugarskoj, dok su austrijski vojni čimbenici smatrali da bi Bosnu i Hercegovinu trebalo pripojiti Austriji, *i konačno, postojali su planovi koji su predviđali podjelu ove teritorije između* Austrije i Ugarske.[50]

Ugarsko stajalište o državnopravnom položaju Bosne i Hercegovine nakon rata, polazilo je od toga da bi „s obzirom na veliki porast Austrije uslijed priključenja Poljske trebalo da se pitanje Bosne i Hercegovine riješi na temelju povijesnih prava Ugarske, te da se te zemlje priključe sv. kruni Ugarskoj. Isto bi tako bilo potrebno ustupiti Ugarskoj usko područje uz morsku obalu zapadno od Rijeke, kako bi se omogućio razvitak spomenutog lučkog grada. I, na kraju, Ugarskoj bi bilo slobodno da pripoji Kraljevinu Dalmaciju sv. kruni Ugarskoj".[51]

U pogledu statusa Bosne i Hercegovine u sastavu Ugarske, mađarski državni vrhovi su smatrali da je potrebno ukinuti svaku autonomiju Bosne i Hercegovine, te da bi „nova, i to postavljena neodgovorna vlada trebalo da ojača u jednom prelaznom periodu državni (tj. ugarski) autoritet, skrši protivnike, reformira upravu, da ukine autonomiju školstva, tek nakon toga moglo bi doći do formiranja pokrajinske vlade i do sudjelovanja Bosne i Hercegovine u

ustavnom životu ugarske države".[52] Prilikom obrazovanja ovog stava, na sjednici Ugarske vlade, 2. listopada 1915. godine, njen predsjednik, grof Ištvan Tisa je između ostalog istakao da će se u Bosni i Hercegovini moći uvesti „izvjestan oblik autonomnog života samo nakon dužih vremenskih prolaznih pauza, za koje vrijeme treba u njoj da postoji čvrsta i od svih domaćih okolnosti neometana jaka i stroga državna uprava. Ovakva centralistička državna uprava bi kroz duži vremenski period morala izgraditi i ojačati ugled Monarhije, hvatajući se, prije svega u koštac sa svim ovakvom stajalištu će Ugarska, ne mijenjajući svoje usvojene zaključke od 2. listopada 1915. godine ustrajati sve do raznovrsnim utjecajima organizacija i pojedinaca".[53] Posljednji pokušaj Mađara da nešto više učine u pravcu priključenja Bosne i Hercegovine Ugarskoj, je posjeta grofa Tise, Bosni i Hercegovini u rujnu 1918. godine. Iz razgovora koje je tada vodio sa najistaknutijim bosansko-hercegovačkim političarima, te posebno na osnovu memoranduma koji su mu 20. rujna 1918. godine predali jugoslavenski orijentirani srpski i hrvatski političari iz Bosne i Hercegovine, i kojim se zahtijeva rješenje bosanskog pitanja na osnovu principa samoopredjeljenja naroda i to u formi ravnopravnih i državno samostalnih naroda, predsjednik ugarske vlade je konačno shvatio nemogućnost ostvarenja plana pripojenja Bosne i Hercegovine Ugarskoj.

Oživljavanju političkog života u Bosni i Hercegovini, doprinijela je u velikoj mjeri rezolucija Jugoslavenskog kluba u Bečkom parlamentu 30. svibnja 1917. godine, o ujedinjenju jugoslavenskih zemalja Monarhije, pod dinastijom Habsburga.[54] Tom deklaracijom „potpisani narodni zastupnici izjavljuju da na temelju narodnoga načela i hrvatskoga državnoga prava zahtijevaju ujedinjenje svih zemalja u monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno, od svakoga gospostva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo, pod žezlom Habsburško-slovenske dinastije". Pored toga, proklamiranje zajedničke Krfske deklaracije[55] od Kraljevske srpske vlade i Jugoslavenskog odbora u srpnju 1917. godine, o ujedinjenju svih jugoslavenskih naroda u zajedničku jugoslavensku državu, utjecalo je da se i postojeće građanske političke grupacije u Bosni i Hercegovini politički opredijele i zauzmu određene vlastite stavove.

U svezi s tim, prvi su se izjasnili politički krugovi oko Stadlera koji su usko surađivali sa zemaljskim poglavarom, Stjepanom Sarkotićem. Oni u svojim prijedlozima ponovno zagovaraju trijalističko preuređenje Monarhije. Po tom rješenju u jednu cjelinu trebalo je ujediniti Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu, te eventualno Istru i Kranjsku ukoliko se tome ne bi odupirala Austrija. U svezi s time, nadbiskup Stadler i najistaknutiji ideolog Hrvatske narodne zajednice, Ivo Pilar odlučili su izložiti u obliku

promemorije svoja stajališta o državnopravnom preustroju Monarhije. Pilar je u kolovozu 1917. godine primljen u audijenciju kod ministra predsjednika Seidlera, zajedničkog ministra financija Burana, te samog cara Karla I. Tom prigodom caru je uručena „promemoria" nadbiskupa Stadlera u kojoj su bila detaljno razrađena njegova stajališta o rješenju državnopravnog statusa hrvatskih zemalja unutar Monarhije. Svibanjska deklaracija je naišla na potporu određenih hrvatskih i srpskih političara u Bosni i Hercegovini, naročito u tijeku i poslije boravka predsjednika Jugoslavenskog kluba, Antona Korošca u ovoj pokrajini, početkom rujna 1918. godine. Za deklaraciju su se otvoreno izjasnili i bosansko-hercegovački franjevci u svojim izjavama krajem 1917. odnosno početkom 1918. godine. Bosanski franjevci su u svojoj izjavi tvrdili da je zahtjev da se ujedine Hrvati, Slovenci i Srbi na slovenskom Jugu – prirodan zahtjev, pa da bi od sebe odbili eventualnu sumnju da oni, kao autohtoni živalj u Bosni, tobože nisu za ujedinjenje, „odvažno izjavljuju" svoju solidarnost s jedne strane s Jugoslavenskim klubom u Beču, a s druge strane s njegovom deklaracijom od 30. svibnja 1917. godine.[56]

Jedan od najutjecajnijih političara Ujedinjene muslimanske organizacije u to vrijeme, Šerif Arnautović, u memorandumu koji je predao austrijskom caru 17 kolovoza 1917. godine iznosi svoj stav, po kome bi državnopravni položaj Bosne i Hercegovine trebalo riješiti njenim priključenjem Ugarskoj sa osiguranom autonomijom.[57] Nasuprot tome, određeni mlađi krugovi muslimanske inteligencije postepeno počinju prihvaćati jugoslavensku orijentaciju. Jedan od njihovih predstavnika, dr. Mehmed Spaho, tada tajnik Trgovačke komore u Sarajevu, izjavio je u veljači 1918. godine da „muslimanska inteligencija a većim dijelom i široke narodne mase, uviđaju da im je spas u slozi i jedinstvu svih Srba, Hrvata i Slovenaca".[58]

Tijekom 1918. godine, u južnoslavenskim zemljama austrougarske monarhije tekao je proces postepenog političkog osamostaljivanja u odnosu na Beč i Budimpeštu.

U rezoluciji hrvatskih, srpskih i slovenskih političara, među kojima su bili i petorica iz Bosne i Hercegovine (Danilo Dimović, Đuro Džamonja, Kosta Majkić, Jozo Sunarić, Vojislav Šola) usvojenoj u Zagrebu 3. ožujka 1918. godine, ističe se da je „nužna koncepcija svih stranaka i grupa koje, stojeći na stanovištu narodnog jedinstva, te oslanjajući se o načelo narodnog samoodređenja, traži svoju narodnu nezavisnost i na demokratskim temeljima uređenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba".[59]

Ratni događaji u rujnu i prvoj polovini listopada jasno su ukazivali na neminovnost propasti Austro-Ugarske Monarhije, što je još više učvrstilo jugoslavensku orijentaciju kod većeg dijela građanskih političara Bosne i

Hercegovine i doprinijelo ubrzanju rada na ujedinjenju u zajedničku jugoslavensku državu. Probojem solunskog fronta i istupanjem Bugarske iz rata krajem rujna 1918. godine, jasno je bilo da je propast Austro-Ugarske Monarhije neminovna. U Zagrebu je 5. i 6. listopada 1918. godine osnovano Narodno vijeće države Slovenaca, Hrvata i Srba koje je bilo jedini legitimni predstavnik Južnih Slavena na području Austro-Ugarske.[60] Samostalna država Slovenaca, Hrvata i Srba proglašena je 29. listopada 1918. godine. Poslije sjednice Narodnog vijeća Države Slovenaca, Hrvata i Srba, održane u Zagrebu 17.-19. listopada 1918. godine došlo je do formiranja Glavnog odbora Narodnog vijeća za Bosnu i Hercegovinu. Istovremeno je osnovana Narodna vlada za Bosnu i Hercegovinu pod predsjedništvom Atanasija Šole srpskim političarom iz Mostara. Narodna vlada je 1. studenog 1918. godine preuzela vlast od dotadašnjeg zemaljskog poglavara generala Sarkotića, čime je prestala četrdesetogodišnja vlast Austro-Ugarske Monarhije nad Bosnom i Hercegovinom.

BILJEŠKE

[1] *Bliže o tome, Ivo Pilar, Južnoslavensko pitanje, Wien 1918., 260., usp. M. Mandić, Povijest okupacije BiH (1878.) Zagreb 1910., 97.- 99.*

[2] *Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnja politika razvitka BiH od 1878.-1914., Sarajevo 1976., 12.*

[3] *Isto, 17.*

[4] *Dževad Juzbašić, O nastanku paralelnog austrijskog i ugarskog zakona i upravljanja BiH iz 1880. godine. Akademija nauka i umjetnosti BiH, Radovi XXXII, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 11, Sarajevo 1976., 163.-196.*

[5] *Bliže o tome, Mustafa Imamović, Regulisanje agrarnih odnosa u BiH 1878.- 1914., Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, br.2., Beograd 1973., 139.-149.*

[6] *Isto.*

[7] *Bliže o tome, Dževad Juzbašić, O uključenju BiH u zajedničko Austrougarsko carinsko područje, «Prilozi» Instituta za istoriju u Sarajevu, br. 19, god. XX. , Sarajevo 1982, 125-161.*

[8] *Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnjo - politički razvitak BiH 1878-1914, 45-46.*

[9] *Bliže o tome, Ivo Pilar, n. dj., 261.*

[10] *Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnjo – politički razvitak BiH 1878-1914, 60.*

[11] *Hatišerif od Gülhane izdao je turski sultan Abdul Medžid 1839. godine. Tom Osmanskom poveljom sloboda, kako se često u zapadnoj historijskoj literaturi naziva, proklamirane su „korisne" ili „sretne" reforme (tanzimat), kojom se svim podanicima carstva bez obzira na religiju ili sektu jamči potpuna sigurnost života, časti i imetka. Istovremeno je ovim aktom pravno bio ukinut timarski sustav i na njemu zasnovana spahijska organizacija. (Mustafa Imamović, Historija države i prava BiH, Sarajevo 1999, 226.)*

[12] *Hati humajun je pravno-politički akt koji je izdala osmanska carevina 1856. godine. Ovom poveljom je proglašena jednakost svih sultanovih podanika, bez obzira na vjeru, jezik ili rasu. (Isto, 233.). Međutim, treba naglasiti, da spomenute reforme Osmanskog carstva zbog otpora bosansko-hercegovačkog begovata, nisu se u BiH mogle sprovesti, pa se obespravljena katolička i pravoslavna raja diže na ustanak protiv turske vlasti 1875. godine.*

[13] *Isto, 39.*

[14] *Bliže o tome, Ivo Pilar n. dj., 262-263.*

[15] *Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnjo-politički razvitak BiH, 1878-1914, 79.*

[16] *Nusret Šehić, Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u BiH, Sarajevo 1980, 377.*

[17] *Slučaj ove djevojke iz okoline Mostara (zaselak Kuti u Bijelom polu) zaslužuje da bude spomenut jer predstavlja „iskru koja je zapalila lanac muslimanskih prosvjeda koji su zapravo početak pokreta kulturne i političke borbe za autonomiju muslimana u BiH". Budući da se nadbiskupa Stadlera i Katoličku crkvu još i u naše vrijeme nepravedno optužuje da su oteli spomenutu djevojku da bi ju na silu krstili. U obranu istine valja odmah istaknuti da je ta optužba potpuno neutemeljena. Naime prema njenoj vlastitoj ispovijesti, djevojka je tvrdila da prilikom njezina bijega i prilikom njenog krštenja nitko nije izvršio nikakvo nasilje, nego da je sve to bio njezin slobodan izbor. (Bliže o tome, Tomo Vukšić, Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca u BiH 1878-1903, Povijesno-teološki prikaz, Mostar 1994, 158-159. Za razliku od ovog stajališta, historijska literatura objavljena do rata 1992. godine uglavnom tvrdi da je spomenuta djevojka oteta i pod prisilom primila katoličku vjeru. (Mustafa Imamović, n. dj. 118; Mirjana Gross, Hrvatska politika u BiH od 1878 do 1914, u Historijski zbornik, zagreb 1966-1967, 21; Tomislav Kaljačić, Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903), Sarajevo 1987, 326 i 406.*

[18] *Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnjo-politički razvitak BiH 1878-1914, 70-75.*

[19] *Isto, 137.*

[20] *Isto, 139.*

[21] *Isto, 104.*

[22] *«Zakonom bijaše sada utvrđena srpska narodnost grkoistočne Crkve i njezino školsko ustrojstvo. Prema čl. III. Temeljnih odredaba bijaše srbsko-pravoslavnim eparhijama podijeljeno pravo, da samostalno rješavaju, ustrojavaju i upravljaju stvarima svoje Crkve, škole i pripadajućim fondovima, službama i dobrima uz «pridržaj vrhovnog nadzornog prava NJ. Veličanstva, koje vrši njegova vlada». (Ivo Pilar, n. dj. 267.)*

[23] *O nastanku i političkom djelovanju pojedinih grupacija unutar srpskog građanskog pokreta, opširno vidi: Božo Madžar, Pokret Srba BiH za vjersko prosvjetnu samoupravu, Sarajevo 1982.*

[24] *Hamdija Kapidžić, Položaj BiH za vrijeme austro-ugarske uprave (državnopravni odnosi), Istorijske pretpostavke Republike BiH, Institut za istoriju radničkog pokreta, Sarajevo 1968, 67.*

[25] *Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnjo-politički razvitak BiH 1878-1914, 236.*

[26] *Bliže o tome, Tomo Vukšić n dj. 90.*

[27] *Dominik Mandić, Etnička povijest BiH, ZIRAL, Toronto-Zürich-Roma, Chicago, 1982, 508.*

[28] *Bliže o tome, Luka Đaković, Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata, Zagreb 1985, 150-151.*

[29] *Isto, 167.*

[30] *Dominik Mandić, Etnička povijest BiH, 520.*

[31] *Stjepan Radić, Živo hrvatsko pravo na BiH, Zagreb 1908, Ogranak matice Hrvatske Sisak, Ogranak Matice Hrvatske Ljubuški, Zagreb-Sisak-Ljubuški 1993, 38-39.*

[32] *Isto, Politički spisi, Govori i dokumenti, Zagreb 1994, 15.*

[33] *Tomo Vukšić, n. dj., 210-211.*

[34] *O osnivanju i političkom programu Hrvatske narodne zajednice opširno vidi, Luka Đaković, n. dj., 229-275; usp. Mirjana Gross, n. dj., 9-68.*

[35] *Isto, 229-246.*

[36] *Ivo Pilar. n. dj., 227.*

[37] *Hrvatski dnevnik, br. 207, 12. 9. 1909.*

[38] *O osnivanju i djelovanju Hrvatske katoličke udruge, opširno vidi, Luka Đaković, n. dj., 306-310.*

[39] *Bliže o tome, Hamdija Kapidžić, Pripremanje ustavnog perioda u BiH (1908-1910), u knjizi BiH u vrijeme austro-ugarske vladavine, Sarajevo 1968, 47-48.*

[40] *Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnjo-politički razvitak BiH 1878-1914, 188.*

[41] *Isto, 189.*

[42] *Ivo Pilar, n. dj., 272.*

[43] *Bosanski ustav, fototip izdanja iz 1910. godine. Priredio dr Uzeir Bavčić. Autor uvodne studije dr. Mustafa Imamović, «Muslimanski glas», Sarajevo 1991.*

[44] *Isto, 68.*

[45] *Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnjo-politički razvitak BiH 1878-1914, 213-214.*

[46] *Članovi Sabora BiH po položaju (virilisti) su:*

1. *reis-el-ulema, vakufsko-mearifski direktor, sarajevski i mostarski muftija i osim toga po imenovanju najstariji muftija;*
2. *četiri srpsko-pravoslavna mitropolita i potpredsjednik velikog upravnog i prosvjetnog savjeta srpsko-pravoslavne crkve;*
3. *rimsko-katolički nadbiskup i dva rimsko-katolička dijecezanska biskupa kao i oba redodržavnika franjevačkog reda;*
4. *sefardijski nadrabin sarajevski;*
5. *predsjednik Vrhovnog suda;*
6. *predsjednik odvjetničke komore u Sarajevu;*
7. *načelnik glavnog zemaljskog grada Sarajeva;*
8. *predsjednik trgovačke i obrtničke komore u Sarajevu.*

[47] *Hamdija Kapidžić, Pripremanje ustavnog perioda u BiH, 83.*

[48] *Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnjo-politički razvitak BiH 1878-1914, 261.*

[49] *Isto, 260.*

[50] *Bliže o tome, Ferdo Hauptman, Kombinacije oko državno-pravnog položaja BiH na početku Prvog svjetskog rata, Godišnjak društva istoričara BiH, VI, Sarajevo 1961, 96; usp. Luka Đaković, Kombinacije mađarskih političkih faktora 1915. godine oko priključenja BiH Ugarskoj, Prilozi Instituta za istoriju Sarajevo, br. 16, god. XV, Sarajevo 1979, 103-147.*

[51] *Isto, 104.*

[52] *Isto, 106.*

[53] *Luka Đaković, Položaj BiH u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslavenskog pitanja 1914-1918, Tuzla 1981, 73.*

[54] *Svibanjska deklaracija je objavljena u knjizi Ferde Čulinovića, Dokumenti o Jugoslaviji, Zagreb 1968, 44., usp. Dženana Čaušević, Iz državnopravne historije BiH (Dokumenti s komentarima), Sarajevo 2004.*

[55] *O Krfskoj deklaraciji, bliže vidi, Dragoslav Janković, Jugoslavensko pitanje i Krfska*

deklaracija 1917, Beograd 1967.

[56] *Luka Đaković, Položaj BiH u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslavenskog pitanja 1914-1918, 156.*

[57] *Isto, 163.-176.*

[58] *Nikola Babić, Bosna i Hercegovina u koncepcijama građanskih političkih snaga i KPJ do 1041, u knjizi, Na putevima revolucije, Sarajevo 1977, 28-29.*

[59] *Isto, 30.*

[60] *O osnivanju, funkcioniranju i političkoj djelatnosti Narodnog vijeća SHS, opširno vidi radove Bogdana Krizmana: 1. Osnivanje Narodnog vijeća SHS u zagrebu 1918, Historijski zbornik VII/1954, 23-32; 2. Početak rada Narodnog vijeća SHS u Zagrebu 1918, Historijski pregled, br. 2/1954, 39-47; 3. Narodno vijeće SHS u Zagrebu i talijanska okupacija na Jadranu 1918, Anali Jadranskog instituta, 1/1956, 83-116; 4. Predstavnici Predsjedništva Narodnog vijeća SHS u Budimpešti, Beču i Pragu 1918, Historijski zbornik X/1957, 23-43.*

NACIONALNO PITANJE U BOSNI I HERCEGOVINI U VRIJEME AUSTROUGARSKE UPRAVE 1878. - 1918.

Nakon što je dobila mandat na Berlinskom kongresu 1878. godine, Austro-Ugarska Monarhija je okupirala BiH i ostala u njoj sve do 1918. godine Preuzimajući vlast u BiH te godine, Austro-Ugarska je na prvom mjestu uvažavala realnost bosanskohercegovačkih konfesionalno etničkih i kulturno-političkih prilika. Svoj zahtjev da dobije okupacijski mandat Austro-Ugarska Monarhija je upravo pravdala neophodnošću uspostavljanja ravnoteže u rasporedu političke moći između različitih bosansko-hercegovačkih nacionalnih skupina u cilju unutarnje stabilizacije te zemlje, pošto su nesređene prilike u njoj duže vremena predstavljale opasnost za opći europski mir.[1]

U svezi s tom politikom austrougarska vlast je nastojala prekinuti kulturne, ekonomske i svake druge sveze sa zemljama koje graniče s BiH radi suzbijanja, širenja hrvatske i srpske nacionalne ideje na tom prostoru. Dana 28. rujna 1878. godine, još dok nije bilo dovršeno zaposjedanje BiH, Hrvatski sabor u Zagrebu je u adresi caru zatražio, da se "ustroj zadobivenih pokrajina (tj. BiH) malo po malo tako udesi, da bi se s vremenom mogao pripojiti na ustroj kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u njihovom državnopravnom odnašaju prema kraljevini Ugarskoj". Adresa je odlučno odbijena jer je Sabor njenim podnošenjem prekoračio svoj djelokrug rada, te je car Sabor raspustio.[2]

Održavanjem nacionalne ravnoteže u BiH, austrougarski službeni krugovi su dosta rano shvatili da bi svaki veći poremećaj konfesionalno etničke ravnoteže u BiH u korist jednog od njena tri elementa mogao ugroziti položaj Monarhije u toj zemlji. U skladu s tom politikom, austrougarski državni vrhovi su odlučili zabraniti i hrvatsko i srpsko ime u BiH, te stvoriti posebni "bosanski jezik" i posebnu "bosansku narodnost".[3] Svojom nacionalnom politikom bošnjaštva, Benjamin Kállay (1882.-1903.), zajednički ministar financija i ujedno upravitelj nad Bosnom i Hercegovinom je uporno nastojao onemogućiti razvitak postojećih nacionalnih pokreta i izolirati BiH od okolnih južnoslavenskih zemalja.[4]

Državna uprava vodila je borbu ne samo protiv hrvatskog i srpskog imena i integracije hrvatske ili srpske nacionalne ideje, nego i protiv bilo kakvih drugih nacionalnih očitovanja koje bi se izražavale vanjskim znakovima kao što su zastave, grbovi, narodne pjesme i slično. Osobito se vodilo računa da se svaka djelatnost koja bi išla u pravcu naglašavanja zajedničkih interesa Hrvata iz BiH i Trojednice u začetku uguši.[5] Pošto je bilo onemogućeno da svoje nacionalne ideje realiziraju osnivanjem nacionalnih političkih ustanova i društava, osobito u prvo vrijeme uprave Benjamina Kállaya, hrvatski građanski krugovi u BiH organiziraju različita pjevačka društva, čitaonice, škole, gospodarske institucije, te različite novine. Tako je u Mostaru 1888. godine osnovano društvo s nazivom "Narodno pjevačko društvo", zatim 1893. osnovano je "Narodno pjevačko društvo" i u Sarajevu, potom u Trebinju pod nazivom "Slavuj" (1893.), u Varešu "Zvijezda", (1894.), u Travniku "Vlašić" (1899.), u Tuzli "Majevica" (1895.), u Livnu "Dinara" (1896.) itd.

Još od 1872. godine u Mostaru su hercegovački franjevci s biskupom fra Anđelom Kraljevićem osnovali tiskaru, koja je izdavala školske i nakladne knjige, kalendare i političke listove. "Mladi Hercegovac" (1873.-1884.), "Hercegovački bosiljak" (1883.-1885.), "Glas Hercegovca" (1885.-1886.), "Osvit" (1898.-1908.), Hrvatski kalendar "Hrvoje" (1901.-1906.). Uprava mostarskog pjevačkog društva 1890. godine podnijela je bila zahtjev da društvo promjeni ime u "Narodno pjevačko društvo Zvonimir", što su vlasti odlučno odbile, a još su žešće reagirali kad se tražilo ime "Tomislav" ili "Hrvoje".[6]

Za razliku od ovih društava koji su okupljali hrvatsko pučanstvo, austrougarske vlasti su neposredno nakon osnivanja 1888. godine dozvolili *srpsko-pravoslavnom pučanstvu u Mostaru da se njihovo pjevačko društvo* nazove "Srpsko pjevačko društvo Gusle", da bi Hrvati u Sarajevu tek 1900. godine dobili dozvolu da im se društvo "Trebević" nazove hrvatskim imenom. Sljedeće godine je i Mostarsko pjevačko društvo odlukom vlade, konačno nakon deset godina svog djelovanja dobilo naziv "Hrvatsko glazbeno i pjevačko društvo Hrvoje u Mostaru".[7] Cilj ovakve protuhrvatske politike, osobito mađarskih vladajućih krugova na čelu sa Benjaminom Kállayem do 1903. godine, te njegovog nasljednika Buriána (1903.-1911.) bio je jačanje srpskog elementa u BiH, te sprječavanje ujedinjenja tih pokrajina s Hrvatskom u sklopu Austrougarske monarhije.

Toj je politici bio cilj da u cjelokupnom pučanstvu u BiH, bez obzira na vjersku pripadnost razvije i učvrsti osjećaje "zemaljske" bosanske posebnosti *i narodnosti. U unutarnjem političkom životu BiH, bošnjaštvo je dijelom došlo* do izražaja početkom devedesetih godina XIX. stoljeća. Sredinom 1891. godine pokrenut je uz potporu vlasti i list "Bošnjak", čija je pojava i pisanje izazvala

žučne polemike u BiH, Hrvatskoj i Srbiji.[8] Sve do sredine devedesetih godina, politika bošnjaštva je predstavljala izvjesnu potencijalnu mogućnost suprotstavljanja pojedinim nacionalnim pokretima u BiH, ali od tada bošnjaštvo više nije bila nikakva stvarna alternativa tim nacionalnim pokretima. Čak je i većina muslimanskog građanstva odbacila ideju bošnjaštva, pa se može slobodno tvrditi da konačno početkom XX. stoljeća bošnjaštvo ne predstavlja više nikakvu realnu političku snagu, niti alternativu nacionalnim pokretima u BiH.

O austrougarskoj nacionalnoj politici u BiH, početkom XX. stoljeća pisao je i Stjepan Radić, tada zastupnik u Hrvatskom državnom saboru u Zagrebu. Na pitanje, sačinjava li pučanstvo BiH poseban narod, "koji bi u našoj monarhiji mogao biti posebnim državotvornom elementom", odgovorio je "etnografska znanost i životna praksa jasno i nesumnjivo pokazuju da Bosanci i Hercegovci nisu nikakav poseban narod". Austrougarska vlada se "trsila da stvori poseban bosanski narod, pa je zato narodni govor u BiH i nazivala sad bosanskim, sad zemaljskim, pozivajući si u pomoć i učenje učenjaka svjetskog glasa dr. Vatroslava Jagića". Međutim, ovaj se pokušaj "posvema izjalovio, te uz bošnjaštvo, kao uz posebnu narodnost onda, kad je bilo u najvećem cvietu, pristajaše samo manjina bosanskohercegovačkih muslimana, dok katolici i pravoslavni ne htjedoše za to ni čuti". Bosna i Hercegovina je ostala razdijeljena na tri vjerske skupine, kojima se uzalud hoće dati posebno narodno obilježje. Po svojoj svijesti i po svojim težnjama pučanstvo BiH se razdijelilo u troje: "jedni prigrliše svom dušom hrvatske narodne i političke težnje, drugi težnje srpske, a treći kolebahu, čas ovamo, čas onamo, a najčešće ne bijahu ni simo, ni tamo".[9]

Nacionalnu politiku bošnjaštva u golemom broju muslimani u BiH odbacivali su i neposredno pred početak rata 1991.-1992. godine. Prema mišljenju vodećih muslimanskih povjesničara, u to vrijeme bošnjaštvo se "povremeno oglašava isključivo kao ideologija i politički koncept mentalnih zaostataka nekadašnjeg bosanskog begovata".[10] Muslimani su tada u golemoj većini prihvatili svoju "muslimansku nacionalnu atribuciju, jer ona logično proizlazi iz cjelokupne njegove povijesti i duhovne strukture". To je pokazalo i jedno ispitivanje javnog mišljenja u BiH, objavljeno u prosincu 1989. godine, kada je svega 1,82% ispitanika odgovorilo da bi bošnjaštvo trebalo uvesti kao oznaku nacionalnog identiteta Muslimana, što je statistički i politički zanemarivo. Zbog toga, "bošnjaštvo je davno prevladano kao moguća nacionalna odrednica Muslimana", te da je "bez obzira na vjeroispovijest ono neprihvatljivo kao eventualno zajedničko nacionalno ime. Iako govore istim jezikom i vjerojatno potječu iz jednog etničkog stabla, Muslimani, Srbi i Hrvati su, s obzirom na

svoje različito vjersko tj. duhovno i političko iskustvo, danas tri posebna naroda. Imajući to u vidu, bošnjaštvo bi se u praksi svelo na ideologiju i politiku neke muslimanske BiH, u kojoj bi islam i Muslimani imali prevlast u odnosu na pravoslavlje i katolicizam, odnosno Srbe i Hrvate. Takva situacija bi neminovno vodila oživljavanju srpsko-hrvatskih planova o podjeli BiH.[11]

Kako je naprijed istaknuto i pored nastojanja austrougarske vlasti da izoliraju BiH od hrvatskih zemalja, u te pokrajine prodirale su različite ideje slavenskog zajedništva u različitim oblicima počevši od ilirizma Ljudevita Gaja i Kukuljevića, jugoslavenstva Strossmayera, Račkog, Trumbića i Supila. Pored toga, krajem XIX i početkom XX stoljeća u BiH sve snažnije prodiru ideje Ante Starčevića, po kome "nije bilo nikakve dvojbe da hrvatski narod mora svoju opstojnost i budućnost graditi isključivo na svojoj zasebnoj nacionalnoj samobitnosti i na svom povijesnom državnom pravu".[12]

Austrougarska nacionalna politika favoriziranja bošnjaštva, odnosno zabranjivanje nacionalnih ideologija u BiH, govori nam da se nikakvom represijom i silom ne mogu spriječiti oni počeci nacionalnog osvješćivanja i konstituiranja koji uhvate korijene u narodu. Dugogodišnji upravitelj BiH je dva desetljeća uporno pokušavao tu zemlju izolirati od nacionalnih kretanja u susjednim zemljama i kontrolirati ili čak presjeći procese nacionalnog konstituiranja u BiH i uputi ih drugim pravcem. Sav taj napor dao je suprotan rezultat, učvršćenje i dalje razvijanje hrvatskog i srpskog nacionalnog i vjerskog života.

Hrvatski politički pokret, u kojem su se početkom XX. stoljeća jasno iskazale dvije struje da bi održao svoje jedinstvo, sporo je i oprezno pristupio formalnom organiziranju. Temeljni razlog ove hrvatske političke podijeljenosti, kojemu će se kasnije nadodati i drugi, bila su neslaganja Franjevačke bosanske provincije i Nadbiskupskog ordinarijata iz Sarajeva oko raspodjele župa u toj nadbiskupiji.[13] Pored toga između dviju političkih grupacija, od 1908. god. političkih stranaka Hrvatske narodne zajednice i 1910. Hrvatske katoličke udruge, postojali su i nesporazumi uzrokovani različitim stavom o nacionalnoj pripadnosti bosansko - hercegovački muslimana.

U programskim načelima HNZ između ostalog se naglašava da su BiH etnički i državnopravno hrvatske zemlje, te se zahtjeva sjedinjenje BiH sa Hrvatskom u okvirima Habsburške Monarhije. U odnosu prema muslimanima ističe se da su oni po narodnosti "neprijeporni Hrvati".[14] Osnovni razlog takovoj politici HNZ je taj što je prevladavalo uvjerenje da se uslijed brojnosti Hrvata u BiH, hrvatski državnopravni ciljevi mogu ostvariti samo ako se muslimani pridobiju za hrvatsku nacionalnu ideologiju.

Nasuprot tome, stranka vrhbosanskog nadbiskupa J. Stadlera HKU je

smatrala da "prava realna narodna hrvatska politika u BiH mora poći od onoga *što je njeno, a to je isključivo narod katoličke vjere u ovim zemljama*". Po nadbiskupu Stadleru "ni jedan biskup niti osvjedočeni katolik ne bi mogao nikada mirne duše dopustiti da se katolički narod odgaja drugačije nego u katoličkom duhu i po katoličkim načelima. Njegova je želja bila "da se organiziraju Hrvati katoličke vjere za sebe, pošto imadu toliko svojih specijalnih potreba, a Hrvati muslimani neka bi se opet za sebe organizirali, pa ćemo onda surađivati u svim zajedničkim točkama".[15]

Za razliku od mnogih drugih u to vrijeme u BiH, Stadler je dobro prepoznao *osjećaje većine muslimana. Naime, oni su se još uvijek smatrali, ni Srbima, ni Hrvatima. Drugim riječima znali su što nisu, ali ne i što jesu.* Stadler je znao vidjeti tu činjenicu, te se uglavnom brinuo kako razlučiti hrvatski nacionalni osjećaj kod "uspavanih" bosanskih katolika.

Što se tiče programa HKU on se temeljio na programu Starčevićeve HSP od 26. lipnja1894. godine. U programu se između ostalog naglašava da je HKU, političko, kulturno i socijalno društvo, koje će štititi interese hrvatskog naroda onoga kraja za koji je osnovano.

Pored toga jasno se podržava aneksija BiH i zahtjeva trijalističko preuređenje Monarhije, tako što će se na temelju državnog prava i narodnog *načela raditi svim zakonitim sredstvima da se narod hrvatski koji stanuje* u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, na Rijeci, Kotaru i Međimurju, BiH i Istri sjedini u jedno samostalno državno tijelo u okviru Habsburške Monarhije.[16] U programu se dalje ističe da će se raditi na jačanju i širenju kršćanskog morala, prosvjete i vjerskog osjećaja među katolicima, na podizanju hrvatskog života na kulturnom, gospodarskom i socijalnom polju, na uvođenju ustavnih sloboda i radničke kurije u budućem ustavnom tijelu. Za razliku od HNZ, HKU je zbog toga što nije bila opterećena imperativom suradnje s muslimanima, zahtijevala oslobađanje kmetova na što lakši i brži način.

Odmah po okupaciji austrougarske vlasti poduzimaju mjere da uspostave *svoju kontrolu i jurisdikciju nad vjerskim zajednicama u Bosni i Hercegovini.* Okupacijska uprava je nizom svojih propisa od osamdesetih godina XIX. stoljeća konstituirala takvu vjersku i vakufsko-mearifsku organizaciju muslimana, koja je bila pod potpunom njenom kontrolom i upravom.[17] Ona je vjerske *službenike muslimana pretvorila u svoje činovnike, a vakuf stavila pod svoju* potpunu kontrolu. Cilj okupacijske vlasti je bio da potpuno izolira bosanskohercegovačke muslimane od Carigrada i Turske uopće. Islamska vjerska zajednica je bila nezadovoljna tim svojim statusom, što je dalo osnovni poticaj oporbenoj aktivnosti muslimana, koja je vremenom prerasla u pokret poznat kao borba muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju.[18]

Ova borba je prolazila kroz razne stupnjeve razvoja. U početku je zahtijevana autonomija upravljanja vjerskim životom i školstvom, da bi se sve češće, početkom XX. stoljeća, isticao zahtjev za autonomnim položajem Bosne i Hercegovine u okviru Osmanske Carevine. Ovaj cilj, vodstvo muslimanskog autonomnog pokreta je nastojalo ostvariti u suradnji sa vodstvom pokreta Srba za crkveno školsku autonomiju.[19]

Međutim, neriješeno agrarno pitanje ostalo je najveća prepreka za trajnije i sadržajnije približavanje građanskog vodstva Muslimana i Srba. Zbog toga, ostvareni kontakti predstavnika muslimanskog autonomnog pokreta i vodstva srpskog pokreta za crkveno školsku autonomiju, imali su više taktičko-politički značaj i nisu utrli put suradnji sa dalekosežnijim političkim značajem.[20] Oporbena aktivnost muslimana dobila je organiziranije i šire razmjere u prvoj polovini 1899. godine, u povodu slučaja pokrštavanja jedne maloljetne muslimanke iz okoline Mostara.[21] U «nacrtu statuta za uređenje vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova», koji je izradio jedan odbor od dvanaest uglednih Muslimana iz Mostara, sa muftijom Ali Fehmi Džabićem na čelu, istaknut je između ostalog, sultanov suverenitet nad okupiranim teritorijima, te pravo bosanskohercegovačkih Muslimana da svoja vjerska pitanja uređuju u suglasnosti sa vrhovnim islamskim vjerskim starješinom, šeih-ul-Islamom u Carigradu.[22]

Smrću Benjamina Kállaya, dugogodišnjeg zajedničkog ministra financija (1903.godine), dolazi do postepene liberalizacije javnog života u Bosni i Hercegovini, što omogućava da se već relativno oformljeni nacionalni pokreti konstituiraju u političke stranke. Krajem 1906. godine je osnovana Muslimanska narodna organizacija u Slavonskom Brodu. Ona je sve do iza aneksije dosljedno smatrala, «u državno-pravnom pogledu Bosnu i Hercegovinu, dijelom Turske carevine, a Austrougarsku opunomoćenicom europskih sila, koje su joj na Berlinskom kongresu povjerile samo upravu i uređenje ovih pokrajina».[23] Glavni pravac djelatnosti Muslimanske narodne organizacije, bio je usmjeren na pitanje vjerske i vakufsko-mearifske autonomije i zaštitu posjedničkih interesa zemljovlasnika. Stranka je činila izvjesne pokušaje da razvije rad na privrednom i kulturnom polju, ali bez naročitog uspjeha. U svojim predstavkama i akcijama za vakufsko-mearifsku autonomiju, Muslimanska narodna organizacija je zahtijevala političke i građanske slobode, slobodu javnih korporacija i autonomiju Bosne i Hercegovine.[24] Egzekutivni odbor stranke, na čijem se čelu nalazio Ali beg Firdus, nastoji da razvije živu političku aktivnost u pravcu ostvarenja tih ciljeva. Poslije dugotrajnih pregovora između vodstva Muslimanske narodne organizacije i okupacijskih vlasti, postignut je sporazum u rujnu 1908. godine. Tim sporazumom usvojen je, «Statut za autonomnu upravu muslimanskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova»,

koji je car sankcionirao tek 15. travnja 1909. godine.[25] Time je i formalnopravno okončana borba muslimana za uspostavu vjerske i vakufsko-mearifske autonomije. Iako je Austro-Ugarska i ovim statutom osigurala sebi važne nadležnosti u konstituiranju, izboru i imenovanju najviših vjersko-vakufskih organa, ipak je muslimanima osigurano veće sudjelovanje u «biranju kako najviših tako i najnižih vjersko-vakufskih institucija».[26] Završetak borbe za vjersko-školsku autonomiju obilježen je time što je uskoro nakon priznavanja aneksije od strane vodstva Muslimanske narodne organizacije, dotadašnji njen oporbeni odnos zamijenjen lojalnošću prema Habsburškoj dinastiji i spremnošću za suradnju sa austrougarskom upravom.[27]

U pogledu položaja srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini, Austro-Ugarska je uspjela uspostaviti kontrolu nad njenom crkvenom hijerarhijom, tako što je 28. ožujka 1880. godine zaključila konvenciju sa Carigradskom patrijaršijom, po kojoj austrijskom caru pripada, uz plaćanje godišnje naknade, pravo da sam imenuje mitropolita i episkope i da ih predlaže Patrijaršiji radi ispunjenja kanonskih formalnosti.[28] Stalno uplitanje okupacijskih vlasti u vjerske poslove srpskih autonomnih crkvenih općina izazvalo je veliko nezadovoljstvo srpskog građanstva, koje se od druge polovine devedesetih godina iskazuje u organiziranoj borbi za vjersko-prosvjetnu autonomiju.[29] Ta je borba okončana 1905. godine kada su se unutar srpskog građanskog pokreta jasno izdiferencirale četiri grupe, od kojih tri postaju poznate po nazivima svojih glasila: "Srpska riječ", "Narod i Otadžbina", te grupa Lazara Dimitrijevića oko lista "Dan".[30] Na sastanku u Sarajevu 11. svibnja 1907. godine predstavnici srpskog građanskog pokreta su usvojili rezoluciju kojom su tražili neodložno formiranje jedinstvene srpske političke organizacije, zatim ustavne slobode i parlament, te potpunu autonomiju Bosne i Hercegovine. Nakon dužeg zatezanja, zajednički ministar financija Burián je odobrio sazivanje osnivačke skupštine Srpske narodne organizacije uz uvjet da se ne ističe program spomenute sarajevske rezolucije. Skupština je, međutim, u cijelosti usvojila stavove iz spomenute rezolucije kao politički program Srpske narodne organizacije.[31]

U političkom programu Srpske narodne organizacije središnje mjesto su imali nacionalno politički zahtjevi «koji u svom ukupnom zbiru vode autonomiji Bosne i Hercegovine, u kojoj bi Srbi kao relativna većina stanovništva bili dominantan politički faktor.... U državnopravnom pogledu Srpska narodna organizacija smatra da je Bosna i Hercegovina sastavni dio Turske Carevine, kojim Austrougarska na osnovu mandata europskih sila upravlja».[32]

U pogledu rješavanja agrarnog pitanja, srpska građanska politika se našla, s jedne strane između opravdanog pritiska svog seljaštva, koje je tražilo oslobođenje od feudalnih obveza, s druge strane, želje da održi dotadašnji

politički savez sa Muslimanskom narodnom organizacijom, koji je smatrala bitnim za ostvarenje srpskih nacionalnih aspiracija u Bosni i Hercegovini. S tim u svezi, Kočićeva grupa oko lista "Otadžbina", odlučno se stavila na stranu srpskog seljaka idući u otvoreni sukob ne samo sa muslimanima nego i sa ostalim srpskim strujama, pa i austrijskom vlašću.[33] Slično tome, grupa oko Lazara Dimitrijevića je oštro napadala srpsko građansko vodstvo, što u borbi za vjersko-prosvjetnu autonomiju potpuno zanemaruje agrarne interese seljaštva. Ova grupa se zalagala za radikalno rješenje agrarnog pitanja, ali uz potpuni oslonac na austrougarsku vlast.[34]

Krajnji cilj Srpske narodne organizacije u to vrijeme je bio, slabljenje austrijske vlasti u Bosni i Hercegovini, da bi se u pogodnom trenutku izvelo njeno ujedinjenje sa Kraljevinom Srbijom. Međutim, krajnji politički ciljevi nisu smetali vodećim slojevima srpskog građanstva u Bosni i Hercegovini da svakodnevno u svom interesu vodi aktivnu ekonomsku politiku, da u tom smislu i surađuje sa austrougarskim vlastima.

Početkom Prvog svjetskog rata 1914. godine u austrougarskim državnim vrhovima pojavljuju se različite kombinacije oko državno-pravnog položaja Bosne i Hercegovine nakon rata. Određeni ugarski politički vrhovi su smatrali da Bosnu i Hercegovinu nakon rata treba priključiti Ugarskoj[35], dok su austrijski vojni krugovi smatrali da bi Bosnu i Hercegovinu trebalo pripojiti Austriji, i konačno, postojali su planovi koji su predviđali podjelu ove teritorije između Austrije i Ugarske.[36]

Pored toga Stadler i određeni hrvatski građanski krugovi u BiH i Hrvatskoj, u to vrijeme ponovno zagovaraju trijalističko preuređenje Monarhije. U svezi s time, nadbiskup Stadler i najistaknutiji ideolog hrvatske narodne zajednice Ivo Pilar odlučili su izložiti u obliku promemorije svoja stajališta o držvnopravnom preustroju Monarhije. Pilar je u kolovozu 1917. godine primljen u audijenciju kod ministra predsjednika Seidlera, zajedničkog ministra financija Buriana, te samog cara Karla I. Tom prigodom caru je uručena «Promemoria» nadbiskupa Štadlera u kojoj su bila detaljno razrađena njegova stajališta o rješenju državnopravnog statusa hrvatskih zemalja unutar Monarhije.[37] Stadler u svojim prijedlozima zastupa hrvatsko rješenje, tražeći u njemu takve političke modalitete preko kojih bi se sačuvala Monarhija i njena dualistička struktura uz otvaranje mogućnosti za njeno trijalističko preuređenje. Po tom rješenju u jednu cjelinu trebalo je ujediniti Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu, te eventualno Istru i Kranjsku ukoliko se tome ne bi odupirala Austrija.[38] Krajem svibnja 1917. godine Jugoslavenski klub u Carevinskom vijeću u Beču izdao je jednu deklaraciju o ujedinjenju Jugoslavenskih zemalja u Monarhiji pod dinastijom Habsburga.[39] Pored toga, proklamiranje zajedničke

Krfske deklaracije od Kraljevske srpske vlade i Jugoslavenskog odbora u srpnju 1917. godine[40], o ujedinjenju svih jugoslavenskih naroda u zajedničku jugoslavensku državu, utjecalo je da se i postojeće građanske političke stranke u Bosni i Hercegovini politički opredijele i zauzmu određene vlastite stavove.

Za svibanjsku deklaraciju su se otvoreno izjasnili bosansko-hercegovački franjevci u svojim izjavama krajem 1917. odnosno početkom 1918. godine. Oni su u svojoj izjavi tvrdili da je zahtjev da se ujedine Hrvati, Slovenci i Srbi na slovenskom jugu - prirodan zahtjev, pa da bi od sebe odbili eventualnu sumnju da oni, kao autohtoni živalj u Bosni, tobože nisu za ujedinjenje, "odvažno izjavljuju" svoju solidarnost s jedne strane s Jugoslavenskim klubom u Beču, a s druge strane s njegovom deklaracijom od 30. svibnja, 1917. godine.[41]

Činjenica je da u to prevratno vrijeme kraja I. svjetskog rata i propasti Austro-Ugarske Monarhije, hrvatska građanska politika bila potpuno podijeljena. Dok se jedan dio te politike u BiH i Hrvatskoj zalagao za ujedinjenje tih zemalja u jedno državno tijelo, njen drugi dio predvođen Jugoslavenskim odborom na čelu s Antom Trumbićem tražio je ujedinjenje svih jugoslavenskih zemalja uključujući i Kraljevinu Srbiju i Crnu Goru.

Mislimo da je upravo ta razjedinjenost hrvatske politike toga vremena bila glavni uzrok uključivanja hrvatskog naroda u tu prvu zajedničku jugoslavensku državu, u kojoj je ozakonjena velikosrpska hegemonija i prevlast nad nesrpskim narodima u toj neprirodnoj državnoj tvorevini.

BILJEŠKE

1 Bliže o tome, Mustafa Imamović, Faktori bosanskohercegovačke posebnosti u okviru Austro – Ugarske Monarhije, Poseban otisak iz «Godišnjaka» Pravnog fakulteta u Sarajevu, godine XXIV., 1976., 287.- 299.

2 Dominik Mandić, Etnička povijest BiH, Ziral, Toronto – Zürich-Roma, Chicago, 1982., 508.

3 Prvi organizirani pokušaji na izgradnji jedne bosanske nacionalne ideologije činjeni su šezdesetih godina 19. stoljeća za vrijeme režima Osman Šerif Topal - paše, posljednjeg bosanskog namjesnika. Osman Topal-paša se može smatrati tvorcem ideje interkonfesionalnog bošnjaštva, po kome "postoji bosanski narod koji je povijesno vezan za osmansku državu, ali koji je unutar te države sačuvao svoje narodne osobenosti, tako da izražava narodnost u punom smislu". (Mustafa Imamović, O historiji bošnjačkog pokušaja, u knjizi, Atif Purivatra, Mustafa Imamović, Rusmir Mahmutćehajić, Muslimani i bošnjaštvo, muslimanska biblioteka, Sarajevo, 1991., 37-38.)

4 Opširno o tome, Luka Đaković, Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata, Zagreb 1985., 150.- 151.

5 Isto.

[6] *Dominik Mandić, Etnička povijest BiH, 520.-521.; usp. Luka Đaković, n.dj., 167.*

[7] *Isto.*

[8] *Zagrebački list Obzor 24.prosinca 1891. godine je pisao da su «Bošnjaci» po zemlji, kao što su Dalmatinci po zemlji Dalmatinci, kao što su Slovenci Slovenci, Pijemontezi Pijemontezi, Tirolci Tirolci itd. Ali «bošnjastvo» nije narodnost: Bosanske narodnosti nema, kao što nema dalmatinske, tirolske, pijemonteške,itd. (Mustafa Imamović, O historiji bošnjačkog pokušaja, 42.)*

[9] *Stjepan Radić, Živo hrvatsko pravo na BiH, Zagreb, 1908., Ogranak Matice hrvatske Sisak, Ogranak Matice hrvatske Ljubuški, Zagreb-Sisak-Ljubuški 1993., 38.-39.*

[10] *Mustafa Imamović, O historiji bošnjačkog pokušaja, 65.*

[11] *Isto, 67. -68.*

[12] *Franjo Tuđman, Stjepan Radić u Hrvatskoj povijesti, u knjizi, Stjepan Radić, Politički spisi, govori i dokumenti, Zagreb 1994., 15.*

[13] *Tomo Vukšić, Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca u BiH (1878.-1903.), Povijesno - teološki prikaz, Mostar 1994., 210 - 211.*

[14] *Opširno o tome, Luka Đaković, Političke organizacije bosansko hercegovačkih katolika Hrvata, 229-246. usp. Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnjo-politički razvitak BiH od 1878.-1914., 166-171.*

[15] *"Hrvatski dnevnik", br. 207, 12.9.1909.*

[16] *O osnivanju i djelovanju Hrvatske katoličke udruge, opširno vidi, Luka Đaković, n.dj, 306-310; usp. Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnjo-politički razvitak BiH od 1878.-1914., 171-174.*

[17] *Nusret Šehić, Autonomni pokret muslimana za vrijeme Austrougarske uprave u BiH, Sarajevo 1980. 377. O političkim odnosima u BiH toga doba, općenito vidi Todor Kruševac, Sarajevo pod Austrougarskom upravom 1878.-1915., Sarajevo 1960.*

[18] *O formama i zakonitostima političkog razvitka Muslimana vidi, Robert J. Donis, Islam Under the Double fagle: The Muslims of Bosnia and Hercegovina 1878.-1914., New York 1981.*

[19] *O političkoj suradnji Srba u borbi za crkveno-školsku autonomiju i vodstva autonomnog pokreta Muslimana, opširno vidi, Nusret Šehić n. dj. 109-141; up. Dževad Juzbašić, Pokušaj stvaranja političkog saveza između vodstva srpskog i muslimanskog autonomnog pokreta u BiH, «Prilozi» Instituta za povijest, Sarajevo 1978., 14-15; Nikola Babić, BiH u koncepcijama građanskih političkih snaga i Komunističke partije Jugoslavije do 1941., prilozi Instituta za povijest radničkog pokreta u Sarajevu, Sarajevo 1967., br. 3, 14.*

[20] *Isto; up. Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnjo-politički razvitak BiH 1878.-1914., 127.*

[21] *Bliže o tome, Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnjo-politički razvitak BiH 1878.-1914., 118-119.*

[22] *Nusret Šehić, n. dj, 70-75.*

[23] *Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnjo-politički razvitak BiH 1908.-1914., 137.*

[24] *Isto, 139.*

[25] *Nusret Šehić, n. dj, 374.*

[26] *Isto, 373.*

[27] *Isto, 384.*

[28] *Isto, 86.*

[29] *Ljubo Mađar, Pokret Srba BiH za vjersko-prosvjetnu samoupravu, Sarajevo 1982; Isti, Djelatnost srpske opozicije u Mostaru u prvoj fazi borbe za vjersko-prosvjetnu samoupravu, Prilozi Instituta za povijest Sarajevo, br. 16. godina XV., Sarajevo, 1979., 77-103.*

[30] O nastanku i političkoj aktivnosti pojedinih struja unutar srpskog građanskog pokreta, opširno vidi, Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnjo-politički razvitak BiH 1878.-1914., 149-166.

[31] Opširno o tome, Isto, 157-163.

[32] Isto, 162, up. Hamdija Kapidžić, Položaj BiH za vrijeme Austrougarske uprave (državnopravni odnosi) Povijest pretpostavka Republike BiH, Institut za povijest radničkog pokreta, Sarajevo 1968., 67.

[33] Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnjo-politički razvitak BiH 1878.-1914., 236.

[34] Enciklopedija Jugoslavije, bilježnica III., Drugo izdanje, Jugoslavenski leksikografski zavod «Miroslav Krleža», Zagreb 1984., 449.

[35] U svezi s time Mađari su tražili potporu kod Srba i muslimana, te potaknuti stvaranje srpsko-muslimanske stranke. Ta politika je izravno ugrožavala planove vrhbosanskog nadbiskupa Štadlera, te politiku vodstva HNZ, o povezivanju BiH sa Hrvatskom s osloncem na Austriju. (Bliže o tome, Zoran Grijak), o sadržaju Promemorie Ive Pilara caru Karlu I. iz kolovoza 1917. godine, Godišnjak «Pilar, Prinosi za proučavanje života i djela dr. Ive Pilara», svezak II. , Zagreb 2002., 84-85.

[36] Bliže o tome, Ferdo Hauptman, Kombinacije oko državno-pravnog položaja BiH na početku Prvog svjetskog rata, Godišnjak Društva istoričara BiH, VI, Sarajevo 1961; 96, Luka Đaković, Kombinacije mađarskih političkih faktora 1915.godine oko priključenja BiH Ugarskoj, Prilozi Instituta za povijest, Sarajevo, br. 16, god. XV, Sarajevo 1979., 103-147.

[37] Zoran Grijak, O sadržaju Promemorije Ive Pilara caru Karlu I. iz kolovoza 1917. 83-101.

[38] Hamdija Kapidžić, Austrougarska politika u BiH i jugoslavensko pitanje za vrijeme Prvog svjetskog rata, Sarajevo 1968., 247-254.

[39] Svibanjska deklaracija je objavljena u knjizi Ferde Čulinovića, Dokumenti o Jugoslaviji, Zagreb 1968., 44.

[40] O Krfskoj deklaraciji, bliže vidi, Dragoslav Janković, Jugoslavensko pitanje i Krfska deklaracija 1917., Beograd 1967. 517.

[41] Luka Đaković, Položaj BiH u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslavenskog pitanja 1914.-1918., Tuzla 1981., 156.

BOSNA I HERCEGOVINA ZA VRIJEME MONARHISTIČKE JUGOSLAVIJE

BOSNA I HERCEGOVINA U VRIJEME STVARANJA KRALJEVINE SHS 1918. GODINE

Krajem Prvog svjetskog rata u jesen 1918. godine, u uvjetima potpunog raspada Austro-Ugarske Monarhije, na južnoslavenskim prostorima koji su do tada bili u sastavu te monarhije (Slovenija, Hrvatska i BiH), organizira se jedna nova državna tvorevina pod nazivom Država Slovenaca, Hrvata i Srba, sa glavnim organom vlasti Narodnim vijećem sa sjedištem u Zagrebu. To najviše tijelo nove države konstituirano je 5. i 6. listopada 1918. godine. Nekoliko dana nakon toga ono je objavilo da je ono "političko predstavništvo svih Slovenaca, Hrvata i Srba koji žive u Hrvatskoj, Sloveniji s Rijekom, u Dalmaciji, BiH, Istri, Trstu, Kranjskoj, Goričkoj, Štajerskoj, Koruškoj, Bačkoj, Banatu, Baranji i Međimurju i po ostalim krajevima jugozapadne Ugarske s programom ujedinjenja u narodnu slobodnu i neovisnu državu".[1]

U objavi Narodnog vijeća izdanoj narodu Slovenaca, Hrvata i Srba, između ostalog je istaknuto da je Narodno vijeće po terminologiji onog vremena "od ovoga časa, opunomoćeno" da "od svih narodnih stranaka i grupa, preuzima u svoje ruke vođenje narodne politike. Od sada neće u općim narodnim pitanjima ni jedna stranka, ni grupa, ni parlamentarna skupina više voditi nikakve posebne politike ni zasebno stupiti u pregovore sa faktorima izvan naroda, nego će se u svim pitanjima ubuduće jedini predstavnik i odlučni činilac biti Narodno vijeće". Pored toga, u objavi je odlučno zahtijevano "ujedinjenje cjelokupnog našeg naroda Slovenaca, Hrvata i Srba na čitavom njegovom etnografskom teritoriju, bez obzira na ma koje pokrajinske i državne granice, u kojima danas živi - u jednu jedinstvenu potpuno suverenu državu uređenu na načelima političke, ekonomske demokracije, što u sebi sadržava dokidanje svih socijalnih i ekonomskih nepravda i nejednakosti".[2]

Na zasjedanju Hrvatskog sabora 29. listopada 1918. godine donesena je Odluka da se "Dalmacija, Hrvatska i Slovenija s Rijekom proglašavaju posve

nezavisnom državom prema Ugarskoj i Austriji, te prema modernom načelu narodnosti pristupa u zajedničku narodnu suverenu državu SHS na cijelom etnografskom području toga naroda, bez obzira na ma koje teritorijalne i državne granice u kojima narod Slovenaca, Hrvata i Srba danas žive".[3]

Treba istaći, da su se u tom poratnom vremenu u pregovorima hrvatskih i srpskih političkih krugova o formiranju zajedničke jugoslavenske države sudarila dva gotovo nepomirljiva stajališta. Hrvatski politički krugovi su u biti zagovarali *veći ili manji stupanj autonomnosti za Hrvatsku republiku* u zajedničkoj državi. Nasuprot hrvatskoj političkoj kulturi, sporazumijevanja i dogovaranja Hrvati su se sukobili s novim protivnicima čiji stil je bio sila, arogancija i diktat. Među srpskim političarima nije bilo republikanaca, svi su oni bili monarhisti. Opijeni trijumfalizmom koji se razvio u tri pobjedonosna rata vođena u proteklih 6 godina (1912.-1918.), skloni militarizmu, razvijali su kult jedinstvene centralističke države, a Hrvati većinom skloni pacifizmu, željeli su konfederaciju.[4]

Što se tiče Bosne i Hercegovine u Plenum Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba iz te pokrajine ušlo je 18 predstavnika.[5] U Središnji odbor Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba ušlo je 6 bosanskohercegovačkih predstavnika izabranih između članova koji su birani u *Plenum*, i to: dr. Jozo Sunarić, Vojislav Šola, dr. Milan Jojkić, Šćepan Grdžić, fra Ljubomir Galić i dr Luka Čabrajić.[6] Muslimanski građanski političari u Bosni i Hercegovini su oštro prosvjedovali što su Muslimani bili potpuno neravnopravno zastupljeni u prvim predstavničkim organima Države Slovenaca, Hrvata i Srba. Ubrzo nakon tih prosvjeda u Središnji odbor Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba izabrani su dr. Halidbeg Hrasnica i Hamid Svrzo.[7]

Poslije povratka bosanskih zastupnika iz Zagreba, osnovan je u Sarajevu, 20. listopada 1918. godine Glavni odbor Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba za Bosnu i Hercegovinu.[8]

Neposredno nakon toga, 31. listopada 1918. godine, konstituirano je Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba za Bosnu i Hercegovinu.[9] Prvog studenog 1918. godine zemaljski poglavar Sarkotić, uz nazočnost visokih vojnih dužnosnika, predao je upravu zemlje Narodnom vijeću. Neposredno nakon toga, 3. studenog 1918. godine, imenovana je prva bosanskohercegovačka Narodna vlada, u koju su ušli: Atanasije Šola, predsjednik, Danilo Dimović, *povjerenik za pravosuđe*, dr. Mehmed Spaho, povjerenik za obrt i trgovinu, poštu i brzojav, Vjekoslav Jelavić, povjerenik za zdravstvo, dr.Tugomir Alaupović, povjerenik za prosvjetu i bogoštovlje, Stevo Žakula povjerenik za prehranu, Vaso Ristić, povjerenik za financije, Vasilj Grdžić, povjerenik za organizaciju narodnog vijeća i Šćepan Grdžić, povjerenik za narodnu odbranu.[10]

U proglasu Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba od 2. studenog 1918. godine, kojim narodu priopćava o formiranju Narodne vlade u Bosni i Hercegovini, različita je podjela povjereništava između pojedinih povjerenika, od naprijed spomenute. U proglasu nije spomenuto povjereništvo za organizaciju narodnih vijeća, te povjereništvo za narodnu obranu. Pored toga naglašeno je da je mjesto povjerenika za socijalnu skrb rezervirano za Socijaldemokratsku stranku, te da je za predsjednika Vrhovnog suda imenovan dr. Halidberg Hrasnica.[11] Trećeg i četvrtog studenog 1918. godine Narodna vlada je poslala svim okružnim oblastima, kotarskim uredima i kotarskim ispostavama službeni akt u kome se između ostalog ističe da Narodna vlada "današnjim danom preuzima poslove zemaljske uprave", te da je njena prva i osnovna obveza "da se u čitavoj zemlji javni mir, red i sigurnost bezuvjetno uzdrži". U svezi s tim, svim se okružnim oblastima, kotarskim uredima i ispostavama nalaže da u tu svrhu "u svakom mjestu, bezodvlačno u sporazumu sa najviđenijim nekompromitiranim osobama sviju vjera i u sporazumu sa oružničkim zapovjedništvima uspostave okružne odnosno kotarske i mjesne odbore Narodnog vijeća, te izabranim članovima pismene legitimacije uruče".[12] Istovremeno je Glavni odbor Narodnog vijeća za Bosnu i Hercegovinu izdao proklamaciju u kojoj se između ostalog apelira na narod u Bosni i Hercegovini da bude "milostiv i velikodušan", te da "oprosti i zaboravi sve nevolje i uvrede" i ne da nikome da njegov "glas u slobodi osramoti i ukalja". Pored toga u proklamaciji je posebno istaknuta nepovredivost privatnog vlasništva, jer je naglašeno "čuvaj svačije dobro i imetak, čuvaj osobnu slobodu i sigurnost svakog građanina".[13] Ovakvi i slični proglasi nisu u tom prevratnom periodu mogli suzbiti i utišati revolucionarna previranja posebno među seoskim stanovništvom koje je od nove države sa velikim nadama očekivalo rješenje agrarnog pitanja. Zato je upravo u Bosni i Hercegovini bilo jako izraženo buntovničko i revolucionarno raspoloženje najvećeg dijela seljaštva, a očitovalo se uglavnom u odbijanju plaćanja haka, odnosno eksfeudalnih obveza, pri čemu nisu bili rijetki slučajevi napada na osobnost i imovinu zemljoposjednika.[14]

Glavni odbor Narodnog vijeća u Bosni i Hercegovini, odmah po svom osnivanju nastoji da organizira kotarske odbore i druge niže područne organe vlasti u svim krajevima Bosne i Hercegovine. Odbor je izradio "Nacrt organizacije kotarskih odbora Narodnog vijeća", kojim je regulirao osnivanje pododbora Narodnog vijeća. Osnovni zadatak područnih organa vlasti, kotarskih odbora i drugih nižih upravnih tijela bio je da se pobrinu kako znaju i mogu "za zaštitu osoba i imovine svih naših državljana bez razlike"[15], te da u narodu radi na promidžbi i širenju ideje o stvaranju jedinstvene narodne države Srba, Hrvata i Slovenaca.

Pored toga, zadatak tih novih organa vlasti je bio da rade na stvaranju narodne vojske, organizacije ishrane pučanstva i održavanju javnog reda i mira.[16] Prema odredbama sastav Glavnog odbora Narodnog vijeća nije bio posebno normiran, dok su se kotarski odbori obično sastojali od 12 do 20 osoba, već prema potrebi, a seoski obično od 6 osoba, s tim što kotarski odbori postavljaju povjerenike na selu. Svaki odbor je birao svog predsjednika, dopredsjednika i poslovođu, a, s obzirom na potrebu i mogućnosti, mogao je osnivati i referate za političko-prosvjetni rad, za osnivanje narodne vojske i sl.[17]

U nedatiranom brzojavu koji je Narodna vlada za Bosnu i Hercegovinu uputila "na sve državne javne upravne oblasti i na kotarske, mjesne i seoske odbore narodnog vijeća", između ostalog, istaknuto je da će se "do dalje odredbe kojom će se potanko utvrditi odnos između kotarskih, mjesnih i seoskih odbora, s jedne strane, i redovnih upravnih vlasti, s druge strane", primjenjivati "princip sporazumnog rada". Redovite upravne vlasti, sudovi, poštanski i brzojavni uredi, organi željeznica, oružništva, redarstva šumske i rudarske uprave kao i svi drugi javni organi, zadržavaju, u interesu pravilnog razvijanja javne uprave, svoju dosadašnju nadležnost, a kotarski mjesni i seoski odbori pozvani su samo da "savjetom i sporazumnom suradnjom pomažu rad javnih organa". Zadatak kotarskih, mjesnih i seoskih odbora nije bio da se izravno miješaju u rad redovitih upravnih organa, nego im je svrha "da sporazumno s tim vlastima svojim organizacijskim radom i ugledom u narodu što svojskije porade oko normalnog vršenja uprave, naročito u pitanju mira, reda i prehrane, čuvanja javnih i privatnih dobara i da ih u tom pravcu najizdašnije podupiru". U pitanju namještenja, premještanja i otpuštanja činovnika i ostalih službenika odlučuje jedino Narodna vlada, koja "imade ovlaštenje Glavnog odbora Narodnog vijeća za Bosnu i Hercegovinu da vrši upravu u zemlji i koja u svim pitanjima postupa u sporazumu s Glavnim odborom Narodnog vijeća".[18]

Kada govorimo o djelovanju upravnih organa vlasti koji su nastavili svoj rad i nakon prevrata, veoma je teško odgovoriti na pitanje do kada su oni djelovali. Tako se u jednom dopisu Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu ministru unutarnjih poslova u Beogradu, od 30. ožujka 1920. godine, predlaže spomenutom ministarstvu umirovljenje mostarskog okružnog načelnika Murka Mihajla koji je jedini okružni načelnik bivšeg austrijskog režima još u vlasti, "te već kao takav ne može da odgovori današnjim prilikama".[19] Iz ovog dopisa Zemaljske vlade jasno je vidljivo da spomenuti mostarski okružni načelnik nije nakon prevrata smijenjen, već se Ministarstvu unutarnjih poslova predlaže njegovo umirovljenje, što je njemu osobno svakako bilo povoljnije, a za srpsko građanstvo u Mostaru prihvatljivo rješenje.

O odnosu zatečenih upravnih organa vlasti, u prvom redu kotarskih predstojnika i novih tek obrazovanih kotarskih, mjesnih i seoskih odbora Narodnog vijeća, govoreno je na više sjednica Glavnog odbora Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba za Bosnu i Hercegovinu. Na sjednici Glavnog odbora Narodnog vijeća od 25. studenog 1918. godine zaključeno je da se sav rad kako kotarskog ureda, tako i narodnog vijeća zasniva na sporazumu, "to će reći ni kotarski predstojnici ni predsjednik Narodnog vijeća ne smiju ništa *sami na svoju ruku da poduzmu*, što god budu radili treba da sporazumno rade". Pored toga, istaknuto je da su "obadvije vlasti, i kotarski predstojnik i predsjednik kotarskog narodnog odbora, jedna s drugom koordinirane a ne subordinirane.Što se tiče izvršnih organa; kotarskog predstojnika, knezova, muktara, načelnika seoskih općina, neka svi ostanu gdje ih je narod izabrao, odkada je narodna vlada uzela upravu u svoje ruke. A gdje je, pak, narod izabrao po selima mjesto knezova i muktara svoje povjerenike, neka oni vrše sve dužnosti koje su prije imali knezovi i muktari. Naravno, da oni sada primaju naređenja od kotarskog predstojnika, a predstojnici treba da donose naređenja sporazumno s predsjednicima kotarskih odbora Narodnog vijeća".[20] Iz ovog se može zaključiti da se zatečena upravna struktura dugo zadržala i sporo mijenjala.

Na sjednici Glavnog odbora Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba za Bosnu i Hercegovinu od 9. studenog 1918. godine, govoreći o odnosu zatečenih upravnih organa i kotarskih, mjesnih i seoskih odbora Narodnog vijeća, Jozo Sunarić, povjerenik za unutarnje poslove u Narodnoj vladi, između ostalog je istakao da "upravne oblasti nisu podvržene kotarskim i seoskim odborima. Tim odborima nije zadaća da se upliću u agende uprave, nego da sporazumno s tim vlastima što svojskije porade u upravi i u tom pravcu najizdašnije podupiru".[21] Međutim, tek organizirani područni, kotarski, mjesni i seoski odbori Narodnog vijeća za Bosnu i Hercegovinu nastoje da zatečene organe uprave potpuno stave pod svoju kontrolu, što je dovodilo do čestih otvorenih sukoba između njih i zatečenih organa uprave, koje je Narodno vijeće, odnosno Narodna vlada za Bosnu i Hercegovinu, uz minimalne personalne izmjene, prihvatila i ovlastila da u ime njih vrše upravne i druge poslove u okviru svojih ranijih ovlasti. Da bi osigurao javni red i mir, Glavni odbor Narodnog vijeća Bosne i Hercegovine nastoji da reorganizira oružništvo, tj. policiju, do čega je i došlo, ali pod kontrolom srpskih vojnih vlasti. Pored toga, Narodno vijeće je pristupilo formiranju narodne garde u svakom mjestu gdje je formiran neki od njegovih organa vlasti. Povodom osnivanja narodne garde, Narodna vlada je uputila svim upravnim vlastima cirkularnu zapovijed u kome ih poziva da "odmah u sporazumu sa odborima narodnog vijeća"

osnivaju narodne garde. Ako negdje odbor nije osnovan, to postojeća vlast poziva da "u sporazumu sa tamošnjim svjesnim građanima" osnuje "narodnu gardu" i odmah izabere njenog zapovjednika. U zapovjedi se dalje naglašava da članovi garde moraju slušati naloge svog zapovjednika. Osnovna dužnost garde je da "održi mir i red u mjestu i okolici". U tom smislu, "policija i mjesna policija" treba da se potpuno stave na raspolaganje zapovjedniku garde i da u sporazumu s njim postupaju.[22] Međutim, sve ove mjere nisu bile dovoljne da osiguraju red i mir u Bosni i Hercegovini. Tako je u izvješću Atanasije Šole, predsjednika Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine, ministru unutarnjih poslova u Beogradu o putu po Bosni i Hercegovini, u travnju 1919. godine, između ostalog, istaknuto da je "pljačkanje na granici Crne Gore dovelo narod u bijedno stanje i da je osnovan strah koji tamo vlada u muslimanskom dijelu naroda". Pljačkanje je omogućeno činjenicom da nije bilo odgovarajuće oružane zaštite. "Najveća su pljačkanja izvedena za samoga prevrata, kad nije bilo nikakve vojske. Ona su se ponovila čim su vojne čete bile odazvane, a nisu na vrijeme dobile zamjene. Daljnji je razlog da se pljačkanja mogu vršiti što oružništvo nije kakvo bi trebalo da bude, niti je dostatan njegov broj, niti je momčad pouzdana. Najbolji oružnički element, Ličani, većinom odu prigodom prevrata svojim kućama. U domaćim se ljudima njima ne može naći zamjena, jer neće bespristrano vršiti službe u svome rodnom kraju. Oružnike bi svakako trebalo dobaviti sa strane, a bilo bi dosta da se sadašnji broj povisi za 50 %".[23]

Zbog toga je već 4. studenog 1918. godine došlo do sastanka predstavnika Glavnog odbora Narodnog vijeća sa zapovjednikom druge srpske armije, vojvodom Stepom Stepanovićem, kod Višegrada i zatraženo da se hitno uputi u Sarajevo srpska vojska, o čemu vojvoda Stepa Stepanović odmah izvješćuje svoje zapovjedništvo.[24] Šestog studenog 1918. godine prve jedinice srpske vojske ušle su u Sarajevo.[25]. Istodobno je srpska vlada zbog pritiska na hrvatske građanske političare radila na neposrednom ujedinjenju Bosne i Hercegovine sa Srbijom. U svezi s tim, u Bosnu i Hercegovinu su na prijedlog Stojana Protića upućeni general Božidar Terzić i dr. Milan Pećanac da djeluju na pridobivanju javnog mišljenja za stvar Srbije.[26] U pismu vojvode Mišića, načelnika "Vrhovne srpske komande", od 20. studenog 1918. godine, generalu Terziću, istaknuto je, između ostalog, da je od velikog srpskog interesa ako bi se Bosna i Hercegovina što prije izjasnila za ujedinjenje sa Srbijom. Po mišljenju vojvode Mišića, najbolje bi bilo "ako bi to poteklo od same bosanske vlade" i ako bi ona u tom smislu "izdala jedan javan manifest, da se ujedinjuje sa Srbijom". Vojvoda Mišić preporuča da se u tom pogledu radi "sa potrebnim taktom i diskrecijom". O tome treba "sa izvjesnom delikatnošću" govoriti sa Šolom, te "da on bude inicijator svega toga". Potrebno bi bilo da se "ujedinjenje

izvrši što prije", sa "najvećom diskrecijom", o čemu se može jedino sa Šolom razgovarati "dok ne stigne vladin delegat koji će uskoro biti određen".[27] General Terzić već 29. studenog 1918. godine, izvješćuje svoje Vrhovno zapovjedništvo da što se tiče želje "da Bosanska vlada proglasi ujedinjenje sa Srbijom, prilike današnje u Bosni i Hercegovini upućuju Vladu na veliki takt i obazrivost, te da se ne prenagli u ovom pogledu, naročito iz obzira prema Hrvatima kojih ima i u Narodnoj vladi u Sarajevu. Radit će se indirektnim putem da stvar sazri, većina Hrvata je za to ujedinjenje, prvi je korak učinjen davanjem sviju skladišta i opreme na upravu srpskoj vojsci, moglo bi se to sada i silom izvesti, ali se bojati komplikacija". Međutim, izvješćuje dalje general Terzić, "Bosanska vlada izjavila je da je i do sada radila po instrukcijama srpske vlade, da će i u buduće isto raditi, a ako se želi promjena pravca dosadašnje politike, onda da im se izdaju potrebne instrukcije".[28] Teško bi se iz povijesne perspektive mogla prihvatiti ova konstatacija generala Terzića da je Narodna vlada Bosne i Hercegovine radila po instrukcijama srpske vlade, te da je pored srpskih predstavnika u Narodnoj vladi i većina Hrvata za ujedinjenje sa Srbijom, jer da je to tako bilo i Bosna i Hercegovina bi se, vjerojatno, prije stvaranja prve zajedničke države jugoslavenskih naroda priključila Kraljevini Srbiji, isto kao što su to već 25. i 26. studenog 1918. godine učinile Vojvodina i Crna Gora.[29] Predstavnici srpske vlade i vrhovnog zapovjedništva srpske vojske su i mimo Narodne vlade radili na ujedinjenju Bosne i Hercegovine sa Srbijom, što se vidi iz niza odluka pojedinih mjesnih narodnih vijeća u Bosni i Hercegovini kojima se proglašava neposredno ujedinjenje sa Kraljevinom Srbijom. Tako, na primjer, Narodno vijeće u Banja Luci 27. studenog 1918. godine izvješćuje vojvodu Stepu Stepanovića da je "Odbor Narodnog vijeća u Banjaluci pokoravajući se neodoljivoj želji naroda bez razlike vjere i imena proklamirao danas potpuno sjedinjenje sa Kraljevinom Srbijom pod žezlom NJ. V. Kralja Petra I."[30] Predsjednik Narodne vlade u Sarajevu, Atanasije Šola, pošto je dobio brzojav Narodnog vijeća iz Banjaluke, odmah o tome izvješćuje dopredsjednika Središnjeg odbora Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba Svetozara Pribićevića, te između ostalog traži da se Središnji odbor Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba "stavi u sporazum" sa Kraljevskom Srpskom vladom. Istovremeno se traži da se o tome odmah izvijesti Narodna vlada za Bosnu i Hercegovinu, te da joj se izdaju "potrebne instrukcije kako da dalje postupa". Pored toga, Šola napominje da je "prisajedinjenje proglašeno u okrugu Bihaćkom, čuje se da će se to učiniti i u okrugu Tuzlanskom, eventualno i Mostarskom. Pošto banjalučki okrug izjavljuje da se podvrgava jedino Kralj. Srp. Vladi ili od nje postavljenoj vlasti, moli da Kralj. Srp. Vlada i Središnji odbor SHS u tom pogledu donesu načelno

rješenje i izdađu potrebna naređenja". Pošto je stvar veoma hitna zbog opasnosti od anarhije, to Šola moli da mu se na postavljena pitanja odmah brzojavno odgovori.[31]

Kako je već 1. prosinca 1918. godine izvršeno ujedinjenje, to ministar u srpskoj vladi Stojan Protić, 2. prosinca 1918. godine, izvješćuje Narodnu vladu u Sarajevu da svim mjesnim narodnim odborima priopćava da "i dalje ostaje, do novog naređenja, upravljanje kao sada od strane Narodne vlade u Sarajevu".[32]

Objavljivanjem prvoprosinačkog akta odnosno ujedinjenjem Države Slovenaca, Hrvata i Srba sa Kraljevinom Srbijom u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, prestala je funkcija Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba kao najvišeg organa vlasti u Državi Slovenaca, Hrvata i Srba. U tom smislu, predsjedništvo Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba je 3. prosinca 1918. godine izdalo jedno priopćenje u kome je između ostalog istaknuto da je prvoprosinačkim aktom prestala funkcija Narodnog vijeća kao vrhovne suverene vlasti Države Slovenaca, Hrvata i Srba na teritoriji bivše Austro-Ugarske Monarhije. "S danom 1. prosinca tvori čitavi naš narod slovensko-hrvatsko-srpski jedinstvenu državu pod regencijom Njegova Kraljevskog Visočanstva prestolonasljednika Aleksandra".[33] Međutim, i dalje je zadržana stara upravna podjela na pokrajine. Sve dotadašnje pokrajinske vlade u Hrvatskoj, Sloveniji, Dalmaciji i Bosni i Hercegovini nastavile su rad, ali uz sve veća nastojanja centralističkih krugova sa regentom Aleksandrom Karađorđevićem na čelu za jačanje centralizacije, odnosno sužavanje zemaljskih autonomija i smanjivanje njihovih ovlasti. U brzojavu upućenom Narodnoj vladi u Sarajevu od strane predsjedništva Narodnog vijeća u Zagrebu, od 3. *prosinca 1918. godine, pored konstatacije o prestanku funkcije Narodnog* vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, istaknuto je da se "u novoj državi imade odmah organizirati ministarstvo za sve grane javne uprave i sastaviti zajedničko narodno predstavništvo kao provizorna legislativa koja ostaje na okupu sve do Konstituante, do saziva koje ostaju i današnje zemaljske vlade, koliko pojedini resori ne prelaze u jedinstvenu kompetenciju".[34]

Ukazom o postavljanju prve zajedničke vlade Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 20. prosinca 1918. godine, prestala je administrativna funkcija Narodnog vijeća koju je do tada u njegovo ime vodilo Predsjedništvo Narodnog vijeća u sporazumu sa srpskom vladom.[35] Od 20 ministara u prvoj vladi Kraljevine SHS, Srbi su imali 13, Hrvati 4, Slovenci 2, a Muslimani 1 ministra.[36] Od bosansko-hercegovačkih predstavnika u zajedničku vladu su ušli dr. Tugomir Alaupović, kao ministar vjera, dr. Uroš Krulj, kao ministar narodnog zdravlja i dr. Mehmed Spaho, kao ministar šumarstva i rudarstva.[37]

Po osnivanju centralne, zajedničke vlade, njen ministar unutrašnjih poslova,

Svetozar Pribićević informirajući Narodnu vladu u Sarajevu o organiziranju prve zajedničke vlade u Beogradu, odmah je zatražio da svi predstavnici i članovi pokrajinskih vlada podnesu ostavke, što su oni i učinili.[38] Tom prilikom, pokrajinskim vladama oduzet je svaki politički značaj, ukinuta je njihova odgovornost pokrajinskim predstavništvima a uspostavljena potpuna podčinjenost središnjoj vladi u Beogradu. Na XII. sjednici Glavnog odbora Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba za Bosnu i Hercegovinu, koja je održana 30. prosinca 1918. godine, između ostalog, razmatran je dopis upućen od strane ministarstva unutarnjih poslova u kojem je izričito istaknuto da "satom imenovanja Državne vlade prestaju funkcije narodnog vijeća" i njegova "zasebna organizacija narodne vlade". Istovremeno se sve "mjesne organizacije Narodnog vijeća" razrješuju, a "administrativna vlast prelazi u ruke upravnih organa". Pošto je izdao nalog o razrješenju područnih odbora Narodnog vijeća, Glavni odbor Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba za Bosnu i Hercegovinu je, na spomenutoj sjednici, zaključio da prestaje njegova funkcija.[39] Postupajući po nalogu ministarstva unutarnjih poslova prve jugoslavenske vlade, formirane 20. prosinca 1918. godine, Narodna vlada Bosne i Hercegovine 26. prosinca 1918. godine zapovijeda svim podređenim područnim organima na teritoriji Bosne i Hercegovine da se raspuštanje kotarskih, mjesnih i seoskih odbora Narodnog vijeća odmah provede, te da se poslije njihovog raspuštanja imaju odmah obaviti naknadni izbori za općinska, odnosno gradska vijeća i to svugdje tamo gdje izbori nisu održani na zadnjim općinskim izborima za vrijeme austrougarske uprave.[40]

Međutim, sam tijek ukidanja, odnosno razrješenja mjesnih odbora organizacija Narodnog vijeća, i pored gore spomenute zapovijedi Ministarstva unutarnjih poslova i Narodne vlade u Sarajevu, tekao je neravnomjerno i ne uvijek po želji srpske vlasti. Uz već izdati nalog o njihovom ukidanju i prestanku rada, Narodna vlada je naknadno izdala i neke naputke o postupku samog ukidanja. Određeno je da ukidanjem rukovode kotarski uredi kao organi uprave, da odbori Narodnog vijeća svu svoju imovinu, uključujući tu i arhivu, predaju kotarskim uredima.[41]

Predsjednik Narodne vlade Bosne i Hercegovine Anatasije Šola i ostali njeni članovi podnijeli su ostavke 7. siječnja 1919. godine, a istog dana je prestolonasljednik Aleksandar Karađorđević, na prijedlog ministra unutarnjih poslova, imenovao Šolu za predsjednika Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine.

Ponovno imenovanje Atanasija Šole za predsjednika Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine govori nam da su se centralna vlada i regent Aleksandar morali, i pored nastojanja da se što brže provede potpuna centralizacija države, kako u Bosni i Hercegovini, tako i u ostalim jugoslavenskim zemljama koje

su se ujedinile sa Kraljevinom Srbijom, oslanjati na postojeće organe vlasti, svakako sa tendencijom postepenog sužavanja njihovih ovlasti.

Uvažavajući istovremeno ostavke povjerenika, odnosno članova vlade, a ne postavljajući na njihova mjesta nove povjerenike, regent Aleksandar je na prijedlog ministra unutarnjih poslova ukinuo veći broj povjereništava u pokrajinskim vladama.[42] Što se tiče pokrajinske vlade Bosne i Hercegovine iz njenog djelokruga izdvojeni su i pridodati poslovima zajedničke državne vlade vanjski i vojni poslovi, državne financije, zatim resor za ishranu i obnovu zemlje, trgovine, obrta i industrije i ad hoc obrazovani resor za pripremu Konstituante i izjednačenje zakona, tako da su Zemaljskoj vladi ostavljena samo četiri povjereništva, i to: za unutarnje poslove, pravosuđe, prosvjetu, vjeroispovijesti i poljoprivredu.[43] U poslove ovih preostalih povjereništava centralna vlada i njeni ministri su se sve češće miješali ili intervenirali u raznim pitanjima iz osobnih ili političkih razloga. Centralna vlada je u početku postavljala samo više činovnike u pokrajinama, a kasnije i ostale.[44] Nezadovoljni velikosrpskom politikom i položajem tek organizirane Zemaljske vlade, dvojica njenih povjerenika, Jozo Sunarić i Vjekoslav Jelavić su 31. prosinca 1918. godine izjavili predsjedniku vlade Atanasiji Šoli da "pošto je naredbom ministarstvu prestala svaka funkcija Narodnog vijeća, koje nas je delegiralo u Narodnu vladu za Bosnu i Hercegovinu, i pošto će se od ministarstva sastaviti vlada sa činovničkim karakterom, a mi ne želimo vršiti funkciju činovnika, to Vas molimo da demisiju, koju smo regentu podnijeli, smatrate u pogledu naših osoba definitivnom".[45] Ostali članovi Narodne vlade su podnijeli ostavke, 7. siječnja 1919. godine. Istog dana, kao što je spomenuto, njen dotadašnji predsjednik Atanasije Šola reimenovan je za predsjednika novoformirane Zemaljske vlade. Međutim, na osnovu dokumenata može se zaključiti da je Narodna vlada djelovala tokom cijelog siječnja 1919. godine, tako da je Zemaljska vlada počela sa radom tek 1. veljače 1919. godine. Točan datum prestanka rada Narodne vlade možemo dobiti tek posrednim putem, jer o tome nije ništa izravno i službeno zabilježeno. Tako se npr. vidi da Policijska direkcija u Sarajevu još 31. siječnja 1919. godine upućuje svoje dopise Narodnoj vladi za Bosnu i Hercegovinu, a već 2. veljače 1919. godine Zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu. Slično tome u Zborniku zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu, izašla je 31. siječnja 1919. godine posljednja naredba Narodne vlade, a u narednom broju od 9. veljače 1919. godine naredbu je već potpisala Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu.[46]

Već je istaknuto da je zajednička centralna vlada u Beogradu stalno nastojala da smanji ovlasti Zemaljske vlade u Sarajevu, odnosno da su od nekadašnjih deset povjereništava Zemaljskoj vladi ostavljena u njenoj izravnoj

ovlasti samo četiri. Međutim, to nipošto ne znači da su te promjene u praksi izvršavane odmah, tako da je Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu još četiri-pet godina u osnovi zadržala onu organizaciju kakvu je imala Narodna vlada, naravno sa izvjesnim promjenama. U sastav Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu u prvo vrijeme su pored predsjednika i dopredsjednika ulazili i povjerenici za unutarnje poslove, za pravosuđe, za poljoprivredu i rudarstvo, za zdravstvo, za prehranu, za trgovinu, obrt, poštu i brzojave, za bogoštovlje i nastavu, za narodnu odbranu i za socijalnu skrb.[47] Centralna vlada je u Beogradu 26. veljače 1919. godine izdala Uredbu o osnivanju pet povjereništava Ministarstva financija (u Ljubljani, Zagrebu, Zadru, Skoplju i Sarajevu).[48] Ubrzo je hrvatski naziv "povjereništvo" odnosno "povjerenik" zamijenjen srpskim nazivom "delegacija" odnosno "delegat" ministra financija. Pored spomenutih povjereništava, u sastav Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu ulazili su sada ne povjerenik već delegat ministra financija i povjerenik ministra za javne radnje i željeznice. Delegat ministra financija je postao samostalan pokrajinski organ državne uprave, neposredno podređen svom ministarstvu, te je u oblasti financijskih poslova imao veoma široke ovlasti. U ime nadležnog ministarstva delegat je upravljao poslovima financijskih prihoda i rashoda, prireza i razreza, svih vrsta davanja i otpisa, vršeći pri tome kontrolu i nadzor putem organa financijske straže.[49]

Organiziranjem novih ministarstava centralne državne vlade, te spajanjem pojedinih njenih resora, uzrokovalo je česte organizacijske personalne promjene u Zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu. Pored naprijed navedenih povjereništava osnovani su odjeljenje i odsjeci za građevine, socijalnu politiku i agrarnu reformu, šumarstvo i rudarstvo.[50] Sve te promjene su u skladu s velikosrpskom hegemonističkom, centralističkom politikom imale za cilj što tješnje vezivanje Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu sa centralnom državnom vladom te osobito sa Ministarstvom unutarnjih poslova, kao njenom novom nadređenom organu.

Što se tiče lokalnih organa uprave u Bosni i Hercegovini u vrijeme postojanja Zemaljske vlade i dalje djeluju zatečeni organi vlasti. Da su promjene unutar lokalnih organa vlasti tekle veoma sporo, jasno nam govori akt Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu koji je trećeg srpnja 1919. godine uputila kotarskom uredu u Kotor-Varoši sa izričitom zabranom raspisivanja izbora za kotarsko vijeće, odnosno gradsku i seosku općinu. Zemaljska vlada navodi više razloga za takvu zabranu. Prvo je nepostojanje općeg izbornog prava, jer se "izborni red za gradske općine osniva na cenzusu i konfesionalnom ključu", a nije osigurano ni tajno glasovanje. Na istim principima se zasniva i izborni red za kotarska vijeća, s tom razlikom, što je tu izborno pravo još "skučenije",

jer aktivno biračko pravo imaju samo članovi seoskog medžlisa i gradski vijećnici, te građani koji plaćaju najviše poreza. U aktu se dalje ističe da "u našijem izbornijem redovima vladaju nesuvremeni i nedemokratski principi, pa Zemaljska vlada ne može pristati da se u doba općeg jednakog, tajnog i proporcionalnog prava glasa provađaju izbori na starim i nesuvremenim izborima. Novi izborni red se ne može još postaviti, dok narodno predstavništvo ustavno ne pretrese gornja temeljna pitanja izbornog prava uopće". Prema tome, ističe se na kraju akta Zemaljske vlade, da "neće ni tome kotarskom uredu preostati ništa drugo, nego kao i ostalim u zemlji da radi na dosadašnjijem općinskijem vijećima i kotarskim vijećima, u koliko su sposobni za posao i narod s njima zadovoljan".[51]

S obzirom na uvjete i ograničene mogućnosti izvješćivanja određenih organa uprave i sporo reagiranje vladinog aparata, to su lokalni organi često kasnili za tijekom događaja, a u njihovim službenim nazivima i titulama je vladalo opće šarenilo. Vlasti su uporno nastojale da ranija hrvatska zvanja iz austrougarske uprave zamijene nazivima iz administracije Kraljevine Srbije, ali u tome su nailazili na osjetan otpor u pojedinim područjima Bosne i Hercegovine, posebno gdje je prevladavalo hrvatsko, pa i muslimansko pučanstvo.

Većina dotadašnjih bosanskohercegovačkih odgovornih službenika Hrvata i Muslimana, iako ih je bilo u zatečenoj strukturi vlasti najmanji broj, smjenjivani su pod različitim izgovorima. Svi ovi postupci srpskih vlasti izazvali su veliko nepovjerenje i nezadovoljstvo hrvatskog i muslimanskog pučanstva Bosne i Hercegovine prema velikosrpskoj vladi odnosno dinastiji. S druge strane, beogradski vladajući krugovi su bili nezadovoljni zbog činjenice da je činovnički aparat ostao gotovo nepromijenjen u odnosu na stanje prije ujedinjenja. U svezi s tim, ministar unutarnjih poslova Svetozar Pribićević izvješćuje predsjednika Zemaljske vlade u Sarajevu Atanasiju Šolu da bi zbog toga "što narod u Bosni i Hercegovini vidi pred sobom isto činovništvo koje je vladalo nad njim u bivšoj habsburškoj monarhiji i zato ne osjeća promjenu režima, nego se šta više tuži da su odnošaji ostali isti, bilo potrebno odmah pristupiti čišćenju činovničkog kora". Umjesto tih Pribićević obećava da će staviti "na raspoloženje činovništvo iz Srbije za svaku struku, jer je i to bolje, nego da politički kompromitovane osobe, koje su još uz to gnjavile narod, predstavljaju pred narodom novi režim u velikoj ujedinjenoj državi".[52] Jedan od najvećih centralista i unitarista u to vrijeme Svetozar Pribićević, iako nije poznavao situaciju u Srbiji, preporuča za rad u Bosni i Hercegovini činovništvo iz te zemlje neovisno o tome što ono nije poznavalo prilike u Bosni i Hercegovini.

Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu je djelovala sve do donošenja

tzv.Vidovdanskog ustava, 28. lipnja 1921. godine, kojim je uspostavljena Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu na čijem se čelu nalazio pokrajinski namjesnik do formiranja novih ustavom predviđenih administrativno-teritorijalnih jedinica, tj. oblasti sa velikim županima na čelu.

Velikosrpska centralistička hegemonistička politika negacije Hrvatske i BiH, nastavljena je zavođenjem šestosiječanjske diktature 1929. godine. Tada je država pod nazivom Jugoslavija u administrativnom smislu bila podijeljena na 9 banovina.

Banovine su bile tako organizirane da je u šest banovina bila predviđena *srpsko-pravoslavna većina.*

Takva politika beogradskih vladajućih krugova nastavljena je i nakon zaključenja Sporazuma Cvetković-Maček 1939. godine kada su dijelovi BiH pripali novoformiranoj Banovini Hrvatskoj.

Pitanje položaja BiH u tim uvjetima izlazi iz okvira ovog rada.

BILJEŠKE

[1] *Josip Horvat, Politička povijest Hrvatske, II., Zagreb 1999., 74.*

[2] *Isto, 76.*

[3] *Dušan Bilandžić, Hrvatska moderna povijest, Zagreb 1999., 61.-62.*

[4] *Isto, 63.*

[5] *Kasim Isović, Struktura i funkcioniranje organa državne uprave u BiH u vremenu od 1918. do 1924. godine, Glasnik Arhiva i društva arhivista BiH, godina II., knjiga II., Sarajevo 1962., str.26.*

[6] *Isto*

[7] *O zastupljenosti Muslimana u prvim predstavničkim organima Države Slovenaca, Hrvata i Srba, opširno vidi Atif Purivatra, Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Sarajevo 1974., str. 28.- 42.; usp. Muhamed Hadžijahić, Od tradicije do identiteta – Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana, Sarajevo 1974., str. 223. – 224.*

[8] *Članovi Glavnog Narodnog vijeća za BiH bili su: Gligorije Jeftanović – predsjednik, dr. Jozo Sunarić – dopredsjednik, dr.Savo Ljubibratić – sekretar, Hamid Svrzo – tajnik, Vasilj Grđžić, Kosta Kujundžić, Vojislav Šola, Danilo Dimović, Vjekoslav Jelavić, fra Ljubo Galić, dr. Vojislav Besarović, fra Didak Buntić, dr. Luka Čabrajić, dr. Vladimir Ćorović, Karlo Cankar, Đuro Džamonja, Simo Eraković, dr. Milan Jojkić, Dušan Kecmanović, Pero Stokanović, Smajo Ćemalović, Salih Bašić, Maksim Đurković i Šćepan Grđžić.(Arhiv BiH, Narodna vlada Slovenaca, Hrvata i Srba za BiH, br.2106/1919, u daljnjem tekstu ABiH, NVBiH)*

[9] *Predsjednik Narodnog vijeća bio je Gligorije Jeftanović, dopredsjednici dr. Halidberg Hrasnica i dr. Jozo Sunarić, a tajnici Savo Ljubibratić i Hamid Svrzo. (Dragoslav Janković-Bogdan Krizman, Građa o stvaranju jugoslovenske države, Beograd 1964., str. 432).*

[10] *ABiH, NVBiH, br. 13 435/1918.*

[11] *Dragoslav Janković-Bogdan Krizman, Građa o stvaranju jugoslovenske države, str. 456.*

[12] *ABiH, NVBiH, br. 13381/1918.*

[13] *Branko Petranović – Momčilo Zečević, Jugoslavija 1918.-1984., Zbirka dokumenata, Beograd 1985., 93.*

[14] *Atif Purivatra, Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 35.*

[15] *Ovdje se vjerojatno mislilo da je u to prevratno vrijeme glavni zadatak područnih organa vlasti bio da se ravnopravno zaštite osobe i imovina kako srpskog i hrvatskog, tako i muslimanskog stanovništva BiH.*

[16] *Kasim Isović, n.dj., str. 27.*

[17] *Isto, str.28.*

[18] *ABiH, NVBiH, br. 13587/1918.*

[19] *ABiH, Zbirka telegrama Šola – Pribičević, K-5, br.91/1920.*

[20] *Zapisnik s XV. sjednice Glavnog odbora Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba za BiH od 25. studenog 1918. godine. (Hamdija Kapidžić, Građa, Rad Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba za BiH u studenom i prosincu 1918. godine, Glasnik Arhiva i društva arhivista BiH, godina III., knj. III. Sarajevo 1963., str.241.-242.*

[21] *Zapisnik sa sjednice Glavnog odbora Narodnog vijeća BiH od 9.11.1918. godine. (Dragoslav Janković – Bogdan Krizman, Građa o stvaranju jugoslavenske države, str.540.)*

[22] *ABIH, NVBiH, 13439/1918.*

[23] *Arhiv Hercegovine, Mostar, Zbirka dokumenata porodice Šola, br. 259. O masovnim stradanjima muslimanskog pučanstva u jugoistočnoj BiH nakon stvaranja Kraljevine SHS, opširno vidi, Mustafa Imamović, Historija Bošnjaka, Sarajevo 1996., str. 489-494, Noel Malcolm, Povijest Bosne, Zagreb-Sarajevo 1995, 220.*

[24] *Stepa Stepanović-Vrhovnoj komandi srpske vojske, Dragoslav Janković-Bogdan Krizman, Građa o stvaranju jugoslovenske države, str. 495.*

[25] *Opširno o tome, Hamdija Kapidžić, Pokušaj ujedinjenja BiH sa Srbijom u studenom 1918., BiH u vrijeme Austro-Ugarske uprave, članci i rasprave, Sarajevo, 1968., str. 262-282.*

[26] *Stojan Protić-Nikoli Pašiću 6. studenog 1918. godine. (Dragoslav Janković-Bogdan Krizman, Građa o stvaranju jugoslovenske države, str. 496.)*

[27] *Isto, str. 62. O planovima Vrhovne srpske "komande" za izravno prisajedinjenje BiH, Kraljevini Srbiji, vidi u knjizi Bogdana Krizmana, Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslovenske države, Zagreb, 1977., str. 183-220.*

[28] *Dragoslav Janković- Bogdan Krizman, Građa o stvaranju jugoslovenske države, str. 664-665.*

[29] *Odlukom Velike Narodne skupštine Vojvodine u Novom Sadu 25. studenog 1918.godine Vojvodina se priključila Kraljevini Srbiji, a odlukom Velike Narodne Skupštine Crne Gore u Podgorici 26. studenog 1918. godine Crna Gora se isto tako priključila Srbiji. (Branko Petranović-Momčilo Zečević, Jugoslavija 1918.-1984., str. 112-114.)*

[30] *Isto, str.115.*

[31] *Isto, str. 116. O neposredno proglašavanju ujedinjenja pojedinih narodnih vijeća s Kraljevinom Srbijom, vidi Hamdija Kapidžić, Pokušaj ujedinjenja BiH sa Srbijom u studenom 1918., str. 276.-280.*

[32] *Dragoslav Janković-Bogdan Krizman, Građa o stvaranju jugoslovenske države, str. 683; Branko Petranović- Momčilo Zečević, Jugoslavija 1918.-1984., str. 124-125.*

[33] *Isto, str.683.*

[34] *ABiH, NVBiH, br.10077/1918.*

[35] *Isto usp. Dragoslav Janković-Bogdan Krizman, Građa o stvaranju jugoslovenske države, str. 725-726.*

[36] *Rudolf Horvat, Hrvatska na mučilištu, Zagreb 1992., 60.*

[37] *Branko Petranović-Momčilo Zečević, Jugoslavija 1918.-1984., str. 133-134.*

[38] *ABiH, NVBiH, br. 14388/1918.*

[39] *Hamdija Kapidžić, Građa, Rad Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba za BiHu studenom i prosincu 1918, str. 319-320.*

[40] *ABiH, NVBiH, br. 276215/1918.*

[41] *O ukidanju pojedinih mjesnih odbora organizacije Narodnog vijeća na teritoriji BiH, vidi, Kasim Isović, n.dj. 33-39.*

[42] *Bliže o tome, Dragoslav Janković, Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu SHS uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), Istorija XX veka, Zbornik radova, I, Institut društvenih nauka, Odjeljenje za istorijske nauke, Beograd, 1959, str. 72-73.*

[43] *ABiH, NVBiH, br. 14388/1918.*

[44] *Dragoslav Janković, Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu SHS uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), str. 73.*

[45] *Kasim Isović, n.dj. str. 46.*

[46] *Isto.*

[47] *Isto, str.47.- 48.*

[48] *Zbornik zakona i naredbi za BiH, od 22.3.1919.*

[49] *Na položaju delegata ministra financija nalazio se cijelo vrijeme Dušan Šijan, bivši financijski savjetnik Narodne i Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu. (Kasim Isović, n.dj., str. 49.)*

[50] *O sastavu Zemaljske vlade i njenim čestim organizacijskim i personalnim promjenama vidi Kasim Isović, n.dj.str. 50.-52.*

[51] *ABiH, Pokrajinska uprava BiH, br.134216/1919.*

[52] *Atif Purivatra, Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, str.55.*

BOSNA I HERCEGOVINA U VRIJEME USTAVA KRALJEVINE SHS 1921. – 1929. GODINE

Od samog osnivanja zajedničke jugoslavenske države izbilo je u prvi plan pitanje koje je i od ranije postojalo, a to je pitanje njenog unutarnjeg ustrojstva. U procesu rješavanja tog pitanja od početka se očituju dvije politike centralističko-unutaristička i njoj suprotna (kon) federalna.

Najgovorljiviji zastupnici i nositelji centralizma i unitarizma bili su monarhija, odnosno dinastija Karađorđevića, srpska armija, te predstavnici i pristalice srpskih stranaka, Radikalne i Demokratske. Nasuprot njima stajala je oporba koja je barem u prve tri godine nove države imala dva vida. Dok je veći dio oporbe okupljen u Hrvatsku republikansku seljačku stranku braće Radić, bio i protiv monarhijskog oblika vladavine i protiv centralističkog državnog ustrojstva, manji dio oporbe okupljen oko Hrvatske stranke prava bio je protiv same nove države. Osim toga postojala je jedna od početka državi lojalna autonomistička oporba koju su uglavnom sačinjavali slovenski klerikalci, Jugoslavenska muslimanska organizacija, Džemijet i manjim dijelom pripadnici hrvatskih liberalnih građanskih krugova. U tom političkom kontekstu rješavano je u novoj državi i pitanje položaja Bosne i Hercegovine.

Ustavotvorna skupština Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca se prvi put sastala 12. prosinca 1920. godine. Protivno načelu da parlament sam sebi izrađuje i propisuje poslovnik o radu[1], Ustavotvorna skupština je na isti način kao i Privremeno narodno predstavništvo konstituirana prema poslovniku nametnutom od strane vlade, čime je istovremeno dovedeno u pitanje njeno suvereno pravo, kao najveće vlasti u zemlji, da sama odlučuje o ustavotvornom postupku.

Osnovni zadatak Ustavotvorne skupštine bio je da donese prvi ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Za izradu i utvrđivanje ustavnog prijedloga, obrazovan je poseban Ustavni odbor, koji se sastojao od 42 člana Ustavotvorne skupštine. Odbor je izabran na sjednici Ustavotvorne skupštine 31. siječnja

1921. godine, a počeo je s radom sutradan 1. veljače te godine.[2] Ustavne prijedloge su Ustavnom odboru mogli podnositi pored vlade i sve političke stranke, uz uvjet da budu potpisani od najviše 10 zastupnika. Nacrti ustava koje je vlada podnosila Ustavnom odboru bili su favorizirani u odnosu na ostale projekte ustava jer je odbor morao najprije da uzme u razmatranje vladin nacrt. I u načelnoj raspravi i u dijelu rasprave o pojedinostima u ustavnom odboru kao i Ustavotvornoj skupštini najviše se polemiziralo o obliku državnog ustrojstva, odnosno unitarnoj ili složenoj državi. Centralističko-unitarističko ustrojstvo nove države uglavnom su u Ustavnom odboru i Ustavotvornoj skupštini zastupali predstavnici srpskih stranaka Demokratske i Radikalne. Uostalom, pregovori između vlade Kraljevine Srbije i Jugoslavenskog odbora tijekom 1914.-1918. godine su pokazali da je Radikalna i Demokratska stranka kao koalicioni partneri u ratnoj vladi Kraljevine Srbije, smatrali centralističko-unitarističko uređenje buduće države *conditio sine qua non* jugoslavenskog ujedinjenja.[3] Na jednoj od sjednica odbora toj unitarističko-centralističkoj koncepciji, koja je odbijala svaku ideju o lokalnim autonomijama, priključio se i ministar za Konstituantu Marko Trifković. On je tada, između ostalog istakao, da «ima točaka u programu ove vlade od kojih ne možemo odstupiti, a to je npr. pitanje o autonomijama. Na tome pitanju ova vlada ne može praviti odstupanja».[4] Iako je gotovo sva građanska politika stalno isticala da ustav mora biti rezultat međustranačkog sporazuma, ovim istupom, vlada je službeno unaprijed odbacila svaku mogućnost kompromisa na račun njene strogo centralističke koncepcije.

Nezadovoljni ovakvom hegemonističkom centralističko-unitarističkom politikom, te posebno izglasanim Poslovnikom Ustavotvorne skupštine u kome je bilo predviđeno obvezno polaganje prisege kralju i izglasavanje Ustava običnom a ne kvalificiranom dvotrećinskom većinom, predstavnici Hrvatske republikanske seljačke stranke koja je okupljala daleko najveći broj Hrvata u zajedničkoj državi, su odbili da uzmu učešće u radu Ustavotvorne skupštine.

Ustavom odboru Ustavotvorne skupštine podnijeto je osam nacrta ustava od kojih su neki predviđali unitarno a drugi složeno ustrojstvo države, pri čemu je, kad je u pitanju složeno ustrojstvo države bilo i federalnih i autonomnih nacrta ustava. Ti nacrti su odražavali i izražavali različita duhovna nasljeđa, povijesna i politička iskustva njihovih podnositelja. Prema nacrtu Ustava Stojana Protića, prvog predsjednika vlade Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca bilo je predviđeno da se «Kraljevina SHS dijeli na pokrajine ili oblasti, okruge ili županije, srezove ili kotare i općine».[5]

U svom projektu Protić je tražio podjelu države na devet povijesnih pokrajina, sa zakonodavnom i izvršnom vlašću, koje bi radile pored

odgovarajućih centralnih organa. Te pokrajine su: Srbija, Stara Srbija sa Makedonijom, Hrvatska i Slavonija sa Rijekom, Istrom i Međimurjem, Bosna, Crna Gora s Hercegovinom, Bokom i Primorjem, Dalmacija, Srijem s Bačkom, Banat, Slovenačka s Prekomurjem. Promjene o opsegu i broju pokrajina mogu se izvršiti samo zakonom na zahtjev ili s pristankom onog pučanstva koga se promjena tiče, a po saslušanju pokrajinskog predstavništva.[6]

Protićev nacrt ustava predstavljao je kompromis između centralista i federalista, tako da ovaj njegov koncept nije zadovoljio ni jednu ni drugu stranu. Većina radikala je shvatila njegov projekt kao poziv za razbijanje jedinstva države i ugrožavanje političke hegemonije srpskog građanstva, te su ga oglasili decentralističkim i odmah odbacili. Protić se početkom 1921. godine upustio u otvorenu polemiku sa svojim kritičarima. Kao argument u prilog tvrdnji o razvijenosti autonomističkih raspoloženja koja je imao u vidu prilikom koncipiranja projekata ustava, Protić navodi jedan akt Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine od 24. svibnja 1920. godine, gdje se prosvjeduje zbog uredovanja centralnih organa na tlu Bosne i Hercegovine mimo lokalne vlade.[7] Protić, međutim, očigledno nije konzekventno slijedio vlastitu logiku, jer bi ga u protivnom ona svakako lišila rezona da svojim projektom ustava sugerira ukidanje autonomije i cijepanje Bosne i Hercegovine iz koje su baš tih dana stizali njemu tako uvjerljivi dokazi o potrebi respektiranja «onoga što se zateklo».[8]

Pošto je bila potpuno nezadovoljna ovakvim nacrtom koji je predložio Stojan Protić, vlada je odbacila njegov projekt ustava. Istovremeno je vlada podnijela Ustavnom odboru i Ustavotvornoj skupštini svoj nacrt ustava. Ustavni projekt vlade se bazirao na strogom centralizmu i unitarizmu. U sedmom odjeljku vladinog nacrta, utvrđene su lokalne upravne jedinice među kojima su oblasti najveće. Broj oblasti je limitiran na 35, utvrđena donja i gornja granica pučanstva, taksativno navedeni poslovi oblasnih samouprava, ustanovljena institucija oblasnog načelnika kome se dodjeljuje pravo kontrole lokalnih organa, kao i ovlasti da može ukinuti njihove odluke.[9] Ovaj vladin nacrt ustava je u Ustavnom odboru znatno promijenjen. Prvobitan prijedlog vlade je imao samo 86 članova da bi nakon snažnog pritiska dijela oporbe u Ustavnom odboru izmijenjen i bio proširen na 139 članaka. Međutim, glavne odredbe vladinog nacrta ustava, o vrhovnoj vlasti kralja i njegovom odnosu prema zakonodavnom tijelu, te odredbe o centralističkom državnom ustrojstvu ostale su potpuno neizmijenjene. Vlada je odlučno odbacila svaki zahtjev oporbe kojim se tražilo da se vlast kralja, u odnosu na Narodnu skupštinu ograniči. O pitanju drugačijeg državnog ustrojstva osim centralističkog vlada nije htjela ni da razgovara s oporbom.[10]

Hrvatski političar iz Dalmacije i istaknuti pristalica jugoslavenskog ujedinjenja, dr. Josip Smodlaka je 25. ožujka 1920. godine objavio svoj «Nacrt Jugoslavenskog ustava». Prema njegovom projektu Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca «može biti jaka i zadovoljna samo ako njeni dijelovi, u svim pitanjima općeg državnog interesa, budu bezuvjetno podvrgnuti snažnoj centralnoj vladi, a ako im se u svim drugim poslovima puste slobodne ruke i osigura samostalni razvitak».[11]

Smodlaka je «Državu Jugoslavensku» podijelio na 12 «Samoupravnih pokrajina»: Podunavska Srbija, s glavnim gradom Beogradom, Vojvodina (Novi Sad), Slavonija (Osijek), Hrvatska (Zagreb), Slovenija (Ljubljana), Dalmacija (Split), Krajina (Banja Luka), Bosna (Sarajevo), Primorje (Dubrovnik)[12], Raška (Novi Pazar), Moravska Srbija (Niš) i Makedonija (Skoplje).[13] Prema Smodlakinom nacrtu ustava teritorija Bosne i Hercegovine je trebala biti raspoređena između 5 pokrajina: Krajina je trebala obuhvatiti i uži pojas teritorije zapadno od rijeke Une, dok je u pokrajinu Bosnu uključio i dio područja istočno od rijeke Drine, da bi njenu posavsku zonu vezao za Slavoniju. Za Semberiju je bilo predviđeno da uđe u sastav Podunavske Srbije, a gotovo čitava Hercegovina je trebala pripasti pokrajini Primorje.[14] Smodlakin projekt ustava, sa jakim federalnim tendencijama koje su u samom njegovom nacrtu potpuno nedosljedno izvedene nije imao značajnijeg odjeka u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Pored naprijed spomenutih projekata ustava, Ustavnom odboru, odnosno Ustavotvornoj skupštini svoje nacrte ustava podnijeli su također Narodni klub, Jugoslavenski klub, klub Jugoslavenske muslimanske organizacije, Socijaldemokratska stranka, Republikanska stranka i Savez zemljoradnika. Dr. Ante Trumbić je svoj koncept ustava iznio u okviru generalne rasprave o ustavu u samoj Ustavotvornoj skupštini. Ustavotvorni projekt Hrvatske republikanske seljačke stranke, odnosno državno uređenje ili Ustav Neutralne seljačke republike Hrvatske, koji je objavljen 26. travnja 1921. godine, Ustavotvorna skupština nije ni uzela u razmatranje. Prema tom ustavnom projektu Bosna i Hercegovina je za razliku od Slovenije, Hrvatske i Srbije, sa Crnom Gorom i Makedonijom ocijenjena kao «poluplemenska i poluhistorijska domovina».[15]

Po nacrtu ustava Narodnog kluba, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca je trebala biti podijeljena na 6 pokrajina i to: Srbija sa «Starom Srbijom» i Makedonijom, Hrvatska, Slavonija i Dalmacija s Međimurjem, s Istrom i Kvarnerskim otocima, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Vojvodina i Slovenija. Svaka jedinica-pokrajina ima birani sabor i vladu sastavljenu od imenovanog namjesnika i povjerenika. Vlada mora uživati povjerenje sabora i kolektivno

mu odgovara. Zakonodavna vlast je podijeljena između parlamenta federacije i pokrajinskih organa.[16] Ovaj projekt ustava je djelo vodeće grupe Hrvatske zajednice, koja je uglavnom okupljala hrvatsku građansku, izrazito južnoslavenski i jugoslavenski orijentiranu inteligenciju.

Nacrt ustava već naprijed spomenutog Jugoslavenskog kluba u koji su ulazili predstavnici Slovenske ljudske stranke, Hrvatske pučke i Bunjevačko-šokačke stranke, podnijet je Ustavotvornoj skupštini u vidu odvojenog mišljenja 6. travnja 1921. godine. Po njihovom mišljenju vladin nacrt ustava «ne odgovara pravima, željama i potrebama hrvatskoga i slovenskog dijela naroda, niti *principima demokratizma, slobode i ravnopravnosti». Zato, klub predlaže* podjelu države na 6 pokrajina: Srbiju, Hrvatsku i Slavoniju s Međimurjem, Bosnu i Hercegovinu s Dalmacijom, Crnu Goru, Vojvodinu i Sloveniju sa Prekomurjem.[17]

Nacrti ustava Socijaldemokratske stranke, Republikanske stranke i Saveza Zemljoradnika mogu se uvjetno svrstati u jednu grupu, s obzirom da nisu insistirali na osnovnoj dilemi unitarne ili složene države, mada sva tri nacrta predviđaju ograničenu decentralizaciju. Socijaldemokrati su stavili težište na intervenciju države u oblasti ekonomskih odnosa, republikanska stranka je težište u svom programu dala na razradu republikanskog oblika vladavine, *dok nacrt ustava Saveza Zemljoradnika glavnu pažnju posvećuje reguliranju* uloge i položaja seljaštva u državi.[18] Savez zemljoradnika je podnio svoj prijedlog ustava Ustavotvornoj skupštini 14. veljače 1921. godine. On se sastojao od 139 članova i bio je podijeljen na tri dijela: politički, gospodarski i zdravstveno-kulturni. Prijedlog se uglavnom zasnivao na programu Saveza zemljoradnika i polazi od činjenice da u državi ima više od 80% seljaka, te da, prema tome, i u ustavu toj činjenici treba posvetiti punu pažnju.[19]

Nacrt ustava kluba Jugoslavenske muslimanske organizacije sličan je Protićevu projektu, s tom razlikom što Jugoslavenska muslimanska organizacija insistira na integritetu Bosne i Hercegovine. U duhu svog programa ova stranka je pokrajinama dala položaj autonomnih jedinica sa legislativnom vlašću. Muslimanski klub je posebno isticao da su oni za «podjelu državne oblasti na povijesne pokrajine», te da njihov koncept ne bi «ni ukočio ni ubio državu već po tome što u pokrajinama, pored samoupravnih, postavlja i državne organe, organe središnje vlasti».[20] Nakon dugotrajnih pregovora između vlade i Jugoslavenske muslimanske organizacije i obostranih popuštanja, 15. ožujka 1921. godine vlada se obvezala da će u budući ustav biti unesena odredba iz Nacrta ustava Jugoslavenskog muslimanskog kluba o zaštiti i ravnopravnosti vjera, o osiguranju vjersko-prosvjetne autonomije, o šerijatskim sudovima, te da će pri organizaciji državne uprave u Bosni i Hercegovini poštovati njene

povijesne granice, odnosno da će Bosna i Hercegovina ostati cjelovita.[21] Ovi ustupci kraljevske vlade, Jugoslavenskoj muslimanskoj organizaciji učinjeni su da bi predstavnici Muslimana Bosne i Hercegovine glasovali za budući vladin nacrt ustava. Kao što je poznato, 28. lipnja 1921. godine donesen je tzv. Vidovdanski ustav sa 223 glasa, i to glasovima demokrata (92), radikala (91), Jugoslavenske muslimanske organizacije (23), slovenskih kmetijaca (10) i turske nacionalne organizacije «Džemijet» (8). Protiv ustava je glasovalo 35 zastupnika (socijaldemokrati, republikanci, zemljoradnici i dr. Ante Trumbić), dok ih je 161 apstiniralo, među kojima su bili zastupnici Hrvatske republikanske seljačke stranke te 58 zastupnika KPJ.[22] Obrazlažući svoj ulazak u vladu i glasovanje za ustav predsjednik Jugoslavenske muslimanske organizacije Mehmed Spaho je na sjednici Ustavotvorne skupštine 27. lipnja 1921. godine između ostalog istakao da je prvi i osnovni uvjet svoga ulaska u vladu i glasovanje za ustav bilo «garantiranje kompaktnosti Muslimana u Bosni i Hercegovini». Svjesno se odričući svog osnovnog programskog načela o pokrajinskim samoupravama, Spaho je tada naglasio da je to učinjeno zato što vladi koja je na sebe uzela dužnost da zemlji donese ustav, nije bilo moguće doći do većine koja je po poslovniku bila potrebna za donošenje ustava.[23]

U članku 135. Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca je određeno da će se Bosna i Hercegovina razdijeliti u oblasti «u svojim sadašnjim granicama i dok se to zakonom ne uredi, okruzi u Bosni i Hercegovini važe kao oblasti. Spajanje tih oblasti, vršit će se odlukom oblasnih skupština dotičnih oblasti većinom od 2/3 glasova». Istovremeno je određeno da se «pojedine općine i srezovi mogu iz svojih oblasti izlučiti i pripojiti drugoj oblasti u sadašnjim granicama Bosne i Hercegovine ili izvan njih, ako na to pristanu njihova samoupravna predstavništva, odlukom od 3/5 glasova i tu odluku odobri Narodna skupština.[24] Ovakvom formulacijom člana 135. Ustava Muslimanski poslanički klub nije bio zadovoljan. U svezi s tim, predsjednik Jugoslavenske muslimanske organizacije Mehmed Spaho je istupio u Ustavotvornoj skupštini i između ostalog naglasio da se ne slaže sa posljednjim stavom člana 135. Ustava, «jer on ne garantira našu kompaktnost, koja je nama obećana».[25]

Na posljednjoj sjednici Ustavnog odbora Ustavotvorne skupštine koja je održana 27. lipnja 1921. godine, jedan od najistaknutijih radikalnih prvaka Jovan Đonović oštro prosvjeduje što se «diobom na oblasti Bosna i Hercegovina stavlja u jedan izuzetan položaj, što se za nju stvara specijalna odredba koja se ne stvara ni za jednu drugu pokrajinu». Odgovarajući na prosvjede Đonovića izvjestitelj u Ustavotvornoj skupštini Laza Marković je naglasio da su oblasti u Bosni i Hercegovini neposredno podčinjene ministru unutarnjih poslova, te da u njima ne postoje nikakvi elementi autonomnosti i da je to «jedno pitanje

koje s ove strane ne treba uzeti ozbiljno». Na pitanje Đonovića, zašto taj naročiti izuzetak za Bosnu i Hercegovinu, odgovor Laze Markovića je bio «zato što je to bila politička potreba».[26] Na tu izjavu nitko iz kluba Jugoslavenske muslimanske organizacije nije prosvjedovao.

Ovaj navodni ustupak Jugoslavenskoj muslimanskoj organizaciji je tim očigledniji što je prema članu 95. Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca bila predviđena podjela države na oblasti koje ne mogu imati više od 800.000 stanovnika. Dvije ili više manjih oblasti mogu se spojiti u jednu veću. Konačnu odluku o tome donose oblasne skupštine dotičnih oblasti. No i takva oblast ne može opet imati više od 800.000 stanovnika.[27] Ovakve ustavne odredbe donesene su prvenstveno s ciljem da se onemogući grupiranje i teritorijalna kompaktnost na etničko-vjerskoj osnovi.

Razvoj događaja nakon izglasavanja Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, nije obećavao uspješnu suradnju Jugoslavenske muslimanske organizacije sa vladom Nikole Pašića, naročito zato što je vlada odugovlačila izvršenje obveza koje je preuzela. Zastupnički klub Jugoslavenske muslimanske organizacije je stalno insistirao na poboljšanju javne sigurnosti, provođenju jedinstvene vjersko-prosvjetne autonomije, izjednačavanju svih poreza, ravnopravnom položaju u vladinoj koaliciji, ukratko zahtijevao je ravnopravnost Bosne i Hercegovine sa ostalim pokrajinama i ravnopravnost Muslimana sa ostalim građanima u duhu ustavnih načela o ravnopravnosti svih građana. Kako je vlada uporno odbijala da izvrši preuzete obveze, šef Jugoslavenske muslimanske organizacije dr. Mehmed Spaho je 1. veljače 1922. godine podnio ostavku na ministarski položaj.[28]

Ostavkom dr. Mehmeda Spahe na ministarski položaj Jugoslavenska muslimanska organizacija je prešla u oporbu prema vladi Nikole Pašića. Istovremeno se Jugoslavenska muslimanska organizacija vratila svom osnovnom programskom načelu-borbi za autonomiju Bosne i Hercegovine.

Treba naglasiti da se hegemonistička, beogradska, centralističko-unitaristička politika, ozakonjena tzv. Vidovdanskim ustavom, nije do kraja ostvarila na prostoru BiH. Naime, i pored toga što je tim Ustavom bilo predviđeno formiranje oblasti i u BiH, odmah nakon donošenja tog Ustava bila je organizirana Pokrajinska uprava za tu pokrajinu, sa pokrajinskim namjesnikom na čelu.

Uvođenje Pokrajinske uprave, nesumnjivo stoji u vezi sa članom 134. Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, u kome se ističe da «po stupanju na snagu ovoga ustava ostaju privremeno sadašnje pokrajinske uprave svaka na čelu sa pokrajinskim namjesnikom, koga imenuje kralj na prijedlog ministra unutarnjih poslova. Pokrajinski namjesnik vrši pokrajinsku upravu preko

šefova odjeljenja pod neposrednim nadzorom ministra unutarnjih poslova, a kao organ nadležnih ministara, na osnovu dosadašnjih zakona - i uredaba.[29] U trećem stavu spomenutog člana Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, istaknuto je da, «dok budu trajale pokrajinske uprave, odjeljenja pojedinih ministara u pokrajinama dužna su da za svoje prijedloge općeg karaktera ili koji se odnose na službeno osoblje, zatraže mišljenje pokrajinskog namjesnika prije ministarskog rješenja». Prema tome, pokrajinskim namjesnicima je ostavljena mogućnost uvida u cjelokupno poslovanje Pokrajinske uprave. Uz akt o postavljenju Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu od 21. srpnja 1921. godine, bila je pridodana jedna okružnica svim odjeljenjima i odsjecima Pokrajinske uprave. Između ostalog, u toj okružnici je istaknuto «da upute sve podređene referente, da prigodom rješavanja spisa na referentnim arcima odmah isprave na sada u upotrebi stojećim ovopoglednim tiskanicama naslov sadašnje uprave, precrtanjem naslova «Zemaljska vlada» i da na to mjesto stave «Pokrajinske uprave».[30]

Postupajući u duhu odredaba Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca posljednji predsjednik Zemaljske vlade BiH Nikola Đurđević[31] podnio je formalno ostavku na taj položaj, a 11. srpnja 1921. godine uslijedio je kraljevski dekret o njegovom imenovanju za Pokrajinskog namjesnika za Bosnu i Hercegovinu[32].

U organizacionom sastavu Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu ostalo je samo pet odjeljenja i to: Odjeljenje za unutarnje poslove ili Administrativno odjeljenje (resor Ministarstva unutarnjih poslova), Odjeljenje za poljoprivredu i vode sa Generalnom inspekcijom rada (resor Ministarstva poljoprivreda i voda), Odjeljenje za pravosuđe (resor Ministarstva pravde), Odjeljenje za prosvjetu i vjere (resor Ministarstva prosvjete i Ministarstva vjera) i Odjeljenje za socijalnu politiku (resor Ministarstva socijalne politike). Provodeći odredbe Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Narodna skupština je 26. travnja 1922. godine donijela Zakon o oblasnoj i sreskoj samoupravi, kojim je bila predviđena podjela države na 33 oblasti[33]. Tim je zakonom predviđeno uspostavljanje 6 oblasti u Bosni i Hercegovini: tuzlanske, sarajevske, mostarske, travničke, vrbaske i bihaćke. Međutim, i pored toga u Bosni i Hercegovini je i dalje zadržana Pokrajinska uprava. Uspostavom oblasti, Ministarstvo unutarnjih poslova je požurivalo likvidaciju Pokrajinske uprave, smatrajući da je već vrijeme za odumiranje pokrajinskih vlada koje su, i pored svih smanjivanja njihovih ovlasti u narodu smatrane kao vlade njegove uže domovine. To je svakako bilo u suprotnosti sa centralističko-unitarističkom politikom što brže centralizacije državne uprave na kojoj su kralj i vlada insistirali i radili po ujedinjenju. U svezi s tim već 26. kolovoza

1922. godine, za pokrajinskog namjesnika Bosne i Hercegovine imenovan je bivši načelnik mostarskog okruga, Ljubomir Vulović, čiji je glavni zadatak bio da provede ukidanje Pokrajinske uprave u Bosni i Hercegovini, i da njene poslove prenese jednim dijelom na nove organe državne uprave, tj. oblasti sa velikim županima na čelu, a drugim dijelom na određena resorna ministarstva[34].

Ukidanje Pokrajinske uprave je bio veoma složen i težak posao pa je potrajao tijekom cijele druge polovine 1923. godine, a okončan je tek krajem veljače 1924. godine. Rad pojedinih odjeljenja Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu nije prestao istovremeno. O ukidanju Administrativnog odjeljenja, odnosno Odjeljenja za unutarnje poslove odlučeno je 17. kolovoza 1923. godine, ali je ukinuto s obzirom na složenost poslova u njemu tek 31. prosinca te godine. Odjeljenje vjera ukinuto je konačno 8. prosinca 1923. godine, Odjeljenje za pravosuđe 18. prosinca 1923. godine, Odjeljenje za socijalnu politiku 28. prosinca 1923. godine, Odjeljenje za poljoprivredu i vode 31. siječnja 1924. godine, odjeljenje za prosvjetu 14. veljače 1924. godine a Zdravstveni odsjek za Bosnu i Hercegovinu ukinuto je 1. veljače 1924. godine[35].

Aktom od 25. veljače 1924. godine, pokrajinski namjesnik Vulović izvijestio je Ministarstvo unutarnjih poslova o konačnom ukidanju svih poslova Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu. «Uslijed toga nema više odjeljenja niti odsjeka Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu i time je ista potpuno prestala postojati. Ovim povodom udovoljavam konačno i naređenju Gospodina Ministra unutrašnjih dela». Istovremeno Vulović piše da se time i razrješava svoje «dosadašnje dužnosti Pokrajinskog namjesnika za Bosnu i Hercegovinu, obavivši sve poslove oko ukidanja Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu»[36]. Time je konačno poslije više od 5 godina ukinuta Pokrajinska uprava u Bosni i Hercegovini, a uvedena administrativno-teritorijalna podjela na oblasti kako je bilo i predviđeno Ustavom Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Zakonom o oblasnoj i sreskoj samoupravi od 26. travnja 1922. godine.

Konačnim formiranjem oblasti u Bosni i Hercegovini, nakon ukidanja Pokrajinske uprave 1924. godine, svu vlast u oblastima imali su veliki župani koji su neposredno bili podčinjeni ministru unutarnjih poslova u Beogradu.

Zavođenjem šestosiječanjskog režima 1929. godine, formiranjem novih administrativnih jedinica banovina, teritorija Bosne i Hercegovine, je bila potpuno razbijena i njeno područje je razdijeljeno i spojeno s dijelovima drugih jugoslavenskih zemalja. Potpunim razbijanjem povijesne cjeline i teritorijalnog jedinstva Bosne i Hercegovine i brisanjem ostalih nacionalnih i povijesnih granica, velikosrpskoj politici sa kraljem Aleksandrom na čelu, je u potpunosti uspjelo osigurati od ukupno devet, u šest banovina većinu pravoslavno srpskog

pučanstva. Time je pod parolom integralnog jugoslavenstva još čvršće i odlučnije provođena politika pune državne i nacionalne unifikacije, s ciljem da se razbiju i politički onemoguće osobito hrvatski nacionalni pokret, a s druge strane, trajnije učvrsti hegemonija velikosrpskih krugova i dinastije Karađorđevića[37].

BILJEŠKE

1 Poslovnik za Ustavotvornu skupštinu objavljen je u knjizi Ferde Čulinovića, Dokumenti o Jugoslaviji, Zagreb, 1968., 192.-193.

2 Stenografske bilješke Ustavnog odbora Ustavotvorne skupštine, I, Debata o načelu o Nacrtu Ustava, Beograd, 1921.

3 Dragoslav Janković, Jugoslavensko pitanje i Krfska deklaracija 1917, Beograd, 1967.

4 Stenografske bilješke Ustavnog odbora Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, sveska I., 170., bilješke Ustavotvorne skupštine, 31. 5. 1921. 4-5.

5 Branko Petranović-Momčilo Zečević, Jugoslavija 1918.-1984., Beograd 1985, Ustavni nacrt Stojana Protića, čl. 4, 165.

6 Isto.

7 Nedim Šarac, Bosna i Hercegovina u koncepcijama ustava jugoslavenske države 1920.-1921. godine, prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, godina IV, br. 4, Sarajevo, 1968, 140.

8 Isto.

9 Isto, 141.

10 Branislav Gligorijević, Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919.-1929, Beograd 1979, 105.

11 Nedim Šarac, Bosna i Hercegovina u koncepcijama ustava jugoslavenske države 1920.-1921. godine, 141.

12 Nije sasvim jasno, ali je Smodlaka vjerojatno pod pokrajinom Primorjem mislio na Crnu Goru i Boku.

13 Nedim Šarac, Bosna i Hercegovina u koncepcijama ustava Jugoslavenske države 1920.-1921. godine, 141.

14 Isto, 142.

15 Opširno o tome, Tomislav Išek, Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u Bosni i Hercegovini do zavođenja diktature, Sarajevo, 1981, 120.

16 Branko Petranović - Momčilo Zečević, Dokumenti o Jugoslaviji 1918.-1984., 172-173.

17 Isto, 170.-171.

18 Nedim Šarac, Bosna i Hercegovina u koncepcijama Ustava jugoslavenske države 1920.-1921. godine, 148.

19 Milan Gaković, Savez Zemljoradnika do 1929. godine, Sarajevo 1982, 46.

20 Branko Petranović-Momčilo Zečević, Jugoslavija 1918.-1984, 174.

21 Bliže o tome, Atif Purivatra, JMO u političkom životu Kraljevine SHS, Sarajevo 1972, 128.

[22] *Branislav Gligorijević, Parlamentarni sistem u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1919.-1929.), Zbornik radova, Politički život Jugoslavije 1914.-1945, Beograd 1973, 369-370. U povijesnoj literaturi postoje i drugi podaci o glasovanju za Ustav. Tako se navodi da je u izglasavanju Vidovdanskog ustava učestvovalo 258 narodnih poslanika: 223 poslanika glasovalo je za, a 35 protiv, dok je 158 apstiniralo. Za Ustav je glasovalo 98 poslanika Demokratske stranke, 87 Radikalne stranke, 3 Saveza zemljoradnika, 23 JMO, 11 Džemijeta, 10 Kmetijske stranke i Spasoje Piletić. (Branko Petranović, Historija Jugoslavije 1918.-1978.)Beograd 1981., 54).*

[23] *Stenografske bilješke Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, br. 54, 27. lipnja 1921.*

[24] *Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Službene novine Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, br. 142, 28. lipnja 1921; Zbornik Zakona i Naredaba za Bosnu i Hercegovinu 1921., 163.*

[25] *Stenografske bilješke Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, br. 54, 27. lipnja 1921.*

[26] *Stenografske bilješke Ustavnog odbora Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, IV, 27. lipnja 1921. godine.*

[27] *Zbornik Zakona i Naredaba za BiH 1921, 151.*

[28] *Atif Purivatra, JMO u političkom životu Kraljevine SHS, 47.*

[29] *Zbornik Zakona i Naredaba za BiH, 1921, 151.*

[30] *Arhiv BiH, Pokrajinska uprava BiH, br. 110896/1921.*

[31] *Prvi predsjednik Narodne, odnosno Zemaljske vlade Atanasije Šola, vršio je tu funkciju do 26. 2. 1920. godine. Za novog predsjednika izabran je dr. Milan Srškić, sarajevski odvjetnik, koji je 3. 3. 1920. godine položio u Beogradu pred kraljem prisegu na tu dužnost. Nešto manje od godinu dana po dolasku na dužnost predsjednika Zemaljske vlade, Srškić je podnio ostavku koja mu je ukazom od 16. 2. 1921. godine usvojena. Istog dana je za novog predsjednika Zemaljske vlade imenovan dr. Nikola Đurđević, odvjetnik iz Slavonskog Broda. (Kasim Isović.), Struktura i funkcioniranje organa državne uprave u BiH u vremenu od 1918.-1924. godine, Glasnik Arhiva i društva arhivista BiH, godina II., Sarajevo 1968.*

[32] *Isto, 61.*

[33] *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, br. 92/1922.*

[34] *ABIH, PUBIH, br. 10069/1922.*

[35] *ABIH, PUBIH, br. 395/1924.*

[36] *ABIH, PUBIH, br. 765/1924.*

[37] *Bliže o tome, Ljubomir Zovko, Pitanje administrativno-teritorijalne podjele BiH u vrijeme šestosiječanjske diktature 1929. godine, Zbornik radova Pravnog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, XII, Mostar 1999, 19-29.*

PITANJE ADMINISTRATIVNO - TERITORIJALNE PODJELE BOSNE I HERCEGOVINE U VRIJEME ŠESTOSIJEČANJSKE DIKTATURE 1929. GODINE

Stvaranjem prve zajedničke jugoslavenske države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1. prosinca 1918. godine, velikosrpski vladajući krugovi u Beogradu su u potpunosti nametnuli centralističko-unitarističko državno ustrojstvo nove države. Osnovni cilj te politike je bio, negirati povijesne zemlje, Hrvatsku i BiH, te osigurati prevlast i hegemoniju beogradskih vladajućih struktura na čelu s dinastijom Karađorđevića. U skladu s tom politikom u nametnutom, tzv. Vidovdanskom ustavu iz 1921. godine bilo je predviđeno da se "uprava u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, vrši po oblastima, okruzima, srezovima i općinama". Na čelu oblasti nalazio se veliki župan koga je postavljao izravno kralj i koji je upravljao preko državnih organa poslovima državne uprave u oblasti. Pored velikog župana kao, "državnog organa" za poslove "mesnog, opštinskog, sreskog i oblasnog značaja ustanovljava se mesna, opštinska, sreska i oblasna samouprava, uređena na načelu izbornom".[1] Samoupravni organi vlasti u oblastima bili su oblasna skupština i oblasni odbor, a u srezovima, sreska skupština i sreski odbor.

I pored toga što su vladajući velikosrpski krugovi u Beogradu nastojali provesti potpunu centralizaciju vlasti u novostvorenoj državi, u Ustavu iz 1921. godine, bilo je predviđeno uvođenje Pokrajinske uprave za BiH. To je bilo predviđeno u 134. članku Ustava, u kome se između ostalog ističe da "po stupanju na snagu ovoga ustava ostaju privremeno sadašnje pokrajinske uprave svaka na čelu sa pokrajinskim namjesnikom, koga imenuje kralj na prijedlog Ministra unutarnjih poslova. Pokrajinski namjesnik vrši pokrajinsku upravu preko šefova odjeljenja pod neposrednim nadzorom Ministra unutarnjih djela, a kao organ nadležnih ministara, na osnovu dosadašnjih zakona i uredaba".[2] U trećem stavu spomenutog člana Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, istaknuto je da "dok budu trajale pokrajinske uprave, odjeljenja pojedinih

ministara u pokrajinama dužna su da za svoje prijedloge općeg karaktera ili koji se odnose na službeno osoblje, zatraže mišljenje pokrajinskog namjesnika prije ministarskog rješenja". Prema tome, pokrajinskim namjesnicima je ostavljena mogućnost uvida u cjelokupno poslovanje Pokrajinske uprave. Uz akt o postavljenju Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu od 21. srpnja 1921. godine, bila je pridodana jedna okružnica svim odjeljenjima i odsjecima Pokrajinske uprave. Između ostalog, u toj okružnici je istaknuto "da se točno provede manipulativna služba u pogledu preinake naslova zemaljske uprave". Pozivaju se svi organi vlasti "da upute sve podređene referente, da prigodom rješavanja spisa na referentnim arcima odmah isprave na sada u upotrebi stojećim ovopoglednim tiskanicama naslov sadašnje uprave, predcrtanjem naslova "Zemaljska vlada" i da na to mjesto stave "Pokrajinske uprave".[3]

Postupajući u duhu odredaba Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca posljednji predsjednik Zemaljske vlade BiH Nikola Đurđević[4], podnio je formalno ostavku na taj položaj, a 11. srpnja 1921. godine uslijedio je kraljevski dekret o njegovom imenovanju za Pokrajinskog namjesnika za Bosnu i Hercegovinu.[5]

U organizacijskom sastavu Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu ostalo je samo pet odjeljenja i to: Odjeljenje za unutarnje poslove ili Administrativno odjeljenje (resor Ministarstva unutarnjih djela), Odjeljenje za poljoprivredu i vode sa Generalnom inspekcijom rada (resor Ministarstva poljoprivreda i voda), Odjeljenje za pravosuđe (resor Ministarstva pravde), Odjeljenje za prosvjetu i vjere (resor Ministarstva prosvjete i Ministarstva vjera) i Odjeljenje za socijalnu politiku (resor Ministarstva socijalne politike). Provodeći odredbe Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Narodna skupština je 26. travnja 1922. godine donijela Zakon o oblasnoj i sreskoj samoupravi, kojim je bila predviđena podjela države na 33 oblasti.[6] Tim je zakonom predviđena uspostava 6 oblasti u Bosni i Hercegovini: tuzlanske, sarajevske, mostarske, travničke, vrbaske i bihaćke. Međutim, i pored toga u Bosni i Hercegovini je i dalje zadržana Pokrajinska uprava. Ministarstvo unutarnjih djela je požurivalo uspostavu oblasti, smatrajući da je već vrijeme za odumiranje pokrajinskih vlada koje su, i pored svih smanjivanja njihovih ovlasti u narodu smatrane kao vlade njegove uže domovine. To je svakako bilo u suprotnosti sa centralističko-unitarističkom politikom što brže centralizacije državne uprave na kojoj su kralj i vlada insistirali i radili po ujedinjenju. U svezi s tim već 26. kolovoza 1922. godine, za pokrajinskog namjesnika Bosne i Hercegovine imenovan je bivši načelnik mostarskog okruga, Ljubomir Vulović, čiji je glavni zadatak bio da provede ukidanje Pokrajinske uprave u Bosni i Hercegovini, i da njene poslove prenese jednim dijelom na nove organe

državne uprave, tj. oblasti sa velikim županima na čelu, a drugim dijelom na određena resorna ministarstva.[7]

Ukidanje Pokrajinske uprave je bio veoma složen posao pa je potrajao tijekom cijele druge polovine 1923. godine, a okončan je tek krajem veljače 1924. godine. Rad pojedinih Odjeljenja Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu nije prestao istovremeno. O ukidanju Administrativnog odjeljenja, odnosno Odjeljenja za unutarnje poslove odlučeno je 17. kolovoza 1923. godine, ali je ukinuto s obzirom na složenost poslova u njemu tek 31. prosinca 1923. godine. Odjeljenje vjera ukinuto je konačno 8. prosinca 1923. godine, Odjeljenje za pravosuđe 18. prosinca 1923. godine, Odjeljenje za socijalnu politiku 28. prosinca 1923. godine, Odjeljenje za poljoprivredu i vode 31. prosinca 1924. godine, Odjeljenje za prosvjetu 14. veljače 1924. godine, a Zdravstveni odsjek za Bosnu i Hercegovinu ukinut je 1. veljače 1924. godine.[8]

Aktom od 25. veljače 1924. godine, pokrajinski namjesnik Vulović, izvijestio je Ministarstvo unutarnjih poslova o konačnom ukidanju svih poslova Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu. "Usljed toga nema više odjeljenja niti odsjeka Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu i time je ista potpuno prestala postojati. Ovim povodom udovoljavam konačno i naređenju Gospodina Ministra unutarnjih Djela". Istovremeno Vulović piše da se time i razrješava svoje "dosadašnje dužnosti Pokrajinskog namjesnika za Bosnu i Hercegovinu, obavivši sve poslove oko ukidanja Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu.[9] Time je konačno poslije više od 5 godina ukinuta Pokrajinska uprava u Bosni i Hercegovini, a uvedena administrativno - teritorijalna podjela na oblasti kako je bilo i predviđeno Ustavom Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno *Zakonom o oblasnoj i sreskoj samoupravi od 26. travnja 1922. godine.*

U Vidovdanskom ustavu je bilo predviđeno da će se organizacija i ovlasti "državnih" i samoupravnih tijela (općina, srezova i oblasti) regulirati posebnim zakonom. Poslije Zakona o podjeli zemlje na oblasti, koji je izdat 26. travnja 1922. godine, donijet je 28. travnja iste godine i Zakon o općoj upravi kojim su precizirani poslovi i odnosi između oblasnih i centralnih državnih organa. Ovim zakonom je utvrđena potpuna vertikalna centralizacija upravljanja državom, čime su još više ojačani temelji političke hegemonije tadašnjih velikosrpskih vladajućih krugova nove države.

Prema Zakonu o općoj upravi, poslove opće uprave vrši u granicama zakona a prema uputama i pod nadzorom nadležnih ministara, u oblasti, oblasni veliki župan, a u srezu (kotaru, okraju) sreski poglavar. Veliki župani i sreski poglavari vrše poslove, koji spadaju u njihove ovlasti samostalno i za njih osobno odgovaraju. Njima dodijeljeni referenti i pomoćno osoblje vrše svoj rad po njihovim naputcima i pod njihovom odgovornošću. U davanju stručnih

mišljenja i čisto tehničkom poslovanju referenti su samostalni.[10] Što se tiče odnosa velikog župana, sa ostalim organima uprave u oblasti, on im daje u granicama svojih ovlasti zapovijedi i naputke, te prima izvješća o njihovom radu. Istovremeno veliki župan je kao predstavnik vlade u oblasti mogao zadržat svaku odluku oblasnih samoupravnih organa, oblasnih skupština i oblasnih odbora.[11] Spomenuti samoupravni oblasni organi su u stvarnosti imali samo savjetodavni karakter. U jednom dopisu Oblasnog odbora Sarajevske oblasti - velikom županu Sarajevske oblasti od 30. svibnja 1928. godine, u vezi sa izmjenama i dopunama koje je trebalo učiniti u Zakonu o oblasnoj i sreskoj samoupravi, posebno kada je u pitanju odnos između "državnih" i "samoupravnih" organa u oblastima, odnosno srezovima, izričito je naglašeno da je spomenutim Zakonom za organe oblasnih samouprava predviđeno samo "donošenje mišljenja po zakonskim prijedlozima i uopće svim drugim predmetima za koje vlada traži njihovo mišljenje". Po mišljenju oblasnog odbora Sarajevske oblasti ovim se, oblasnim samoupravama ograničava ono "pravo molbe svim vlastima bez razlike", koje je zajamčeno svim fizičkim i pravnim osobama članom 15. Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, a ujedno se time "koči i inicijativnost oblasnih samouprava".[12] Očigledno je da su oblasni samoupravni organi bili potpuno podređeni velikom županu, kao državnom organu vlasti u oblasti.

Pored samoupravnih organa u oblastima, po Zakonu od 26. travnja 1922.godine, bilo je predviđeno uvođenje tzv. samoupravnih organa i po srezovima, sreskih skupština i odbora. Skupština je birana na sreskim izborima a sazivao ju je po potrebi veliki župan. Sreski odbor se sastojao od pet članova, od kojih je jedan bio predsjednik. Sreski odbor, kao i oblasni odbor, rješavao bi svoje poslove u sjednicama. On je bio izvršni organ sreske skupštine. Kao što se nadzor nad poslovima oblasnih samoupravnih vlasti vršio preko oblasnog velikog župana, tako se isto, nadzor nad poslovima sreskih samoupravnih organa vršio od strane sreskog poglavara (načelnika). Sreski poglavar je bio neposredni vršitelj opće uprave u srezu i stajao je pod neposrednim nadzorom velikog župana. U udaljenim mjestima osnivale su se sreske, odnosno kotarske ispostave koje su bile podređene sreskom načelstvu, odnosno u krajnjoj liniji velikom županu.

Državnim udarom, 6. siječnja 1929. godine kralj Aleksandar Karađorđević je ukinuo ustav i raspustio Narodnu skupštinu, obrazlažući to negativnim iskustvom s parlamentarizmom i političkim strankama, čiji sukobi ugrožavaju i samu državnu zajednicu. Na osnovu tada donesenog Zakona o kraljevskoj vlasti u vrhovnoj državnoj upravi, kralj je postao nositelj "sve vlasti u zemlji", s obrazloženjem da je pozvan da "svim sredstvima čuva državno i narodno

jedinstvo". Prema spomenutom Zakonu, kralj izdaje i proglašava zakone, postavlja državne činovnike i daje vojne činove. Njegova osobnost je neprikosnovena. Kralj imenuje Predsjednika i članove Ministarskog savjeta koji su neposredno pod njegovom vlašću i rade po njegovim ovlastima. Ministri su odgovorni kralju.[13]

Prema Zakonu o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi, od 6. siječnja 1929. godine, zabranjen je rad i raspuštena su sva udruženja i političke stranke "koje vrše propagandu ili ubeđivanje drugih, da treba promeniti postojeći poredak u državi. Istovremeno se zabranjuju i rasturaju sve političke stranke, koje nose obeležje versko ili plemensko".[14]

Neposredno nakon šestosiječanjske proklamacije izdat je Zakon o općinama i oblasnim samoupravama.[15] Tim zakonom je bilo predviđeno raspuštanje samoupravnih oblasnih organa, oblasnih skupština i oblasnih odbora, a oblasnim velikim županima je izdana zapovijed da umjesto njih u svojim oblastima postave oblasne komesare. Tako je umjesto oblasnog odbora i skupštine u Sarajevu za oblasnog komesara određen F. Spaho, u Travniku dr. M. Makanec, u Tuzli Lj. Peleš, u Mostaru dr. B. Božić nakon odbijanja N. Preke da primi tu funkciju, u Banja Luci dr. T. Lazarević, a u Bihaću, komesar je kraće vrijeme bio T. Šandrk, pa onda dr. S. Ilišević.[16] Povodom postavljanja F. Spahe za komesara sarajevskog oblasnog odbora, predsjednik vlade Petar Živković je 14. siječnja 1929. godine uputio brzojav Velikom županu sarajevske oblasti M. Nikoliću i između ostalog naglasio da su "sve funkcije oblasne samouprave usredsređene u jednoj ličnosti, u toliko veći mora biti Vaš nadzor, zakonit i ispravan rad jer ćete i Vi za to odgovornost snositi".[17] Rad komesara u oblastima je iscrpno regulirala Uredba o radu komesara oblasne samouprave, koja je izdana 10. siječnja 1929. godine.[18] Oblasni komesari su vršili svoju dužnost sve do 16. studenog 1929. godine, kada su konačno bili razriješeni i predali banovima poslove oblasnih samouprava.[19] Zakonom o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja od 3. listopada 1929. godine, uvedena je nova administrativno - teritorijalna podjela države. Članom 1. ovog Zakona promijenjen je službeni naziv države, umjesto Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Kraljevina Jugoslavija. Prema članu 2. spomenutog Zakona, opća uprava u Kraljevini Jugoslaviji vrši se po banovinama, srezovima i općinama. Banovina ima devet i to: Dravska, sa sjedištem u Ljubljani, Savska, sa sjedištem u Zagrebu, Vrbaska, sa sjedištem u Banjaluci, Primorska, sa sjedištem u Splitu, Drinska, sa sjedištem u Sarajevu, Zetska, sa sjedištem na Cetinju, Dunavska, sa sjedištem u Novom Sadu, Moravska, sa sjedištem u Nišu i Vardarska, sa sjedištem u Skoplju. Posebnu desetu jedinicu, sačinjavao je glavni grad države, kao tzv. Uprava grada Beograda, Zemuna i Pančeva.[20]

U izlaganju predsjednika prve šestosiječanjske vlade, generala Petra Živkovića na njenoj sjednici 3. listopada 1929. godine, između ostalog je istaknuto da se, "pri određivanju granica pojedinih banovina vodilo prvenstveno računa o tome da te granice budu prirodne".[21] Ova tvrdnja je ostala potpuno nepotkrijepljena i neuvjerljiva, jer su se izvršenom podjelom na banovine, gdje god je to bilo moguće, razbijale, povijesne teritorijalne cjeline, i nastojala se u što više banovina osigurati srpsko - pravoslavna većina pučanstva. To je ostvareno u šest od devet banovina.

Prema Zakonu od 3. listopada 1929. godine, na čelu banovina stajao je ban, koga je postavljao kralj na prijedlog ministra unutarnjih poslova. Ban je bio predstavnik vlade u banovini, te je vršio najvišu političku i opću upravnu vlast u banovini. U njegove ovlasti spadali su svi poslovi opće uprave, ukoliko nisu bili u ovlastima odgovarajućih resornih ministara ili kotarskog načelnika. On je poslove iz svoje ovlasti obavljao po zapovijedima i pod kontrolom resornih ministara. Banu su podčinjena sva nadleštva i svi organi opće uprave u banovini. Njemu dodijeljeni referenti i pomoćno osoblje kao i podčinjeni organi, vrše svoj rad po njegovim naputcima. On rješava kao drugostupanjska opća upravna vlast po žalbama protiv njihovih upravnih akata. Zakon je konačno i formalno ukinuo ostatke faktički već ugašenih institucija lokalne samouprave. Zakonom o banskoj upravi, koji je donesen 7. studenog 1929. godine, bilo je predviđeno u svakoj banovini, pored bana, obrazovanje banskog vijeća, koje je moglo imati od dvadeset do trideset imenovanih članova. Njegove članove je imenovao i razrješavao ministar unutarnjih poslova na prijedlog bana.[22] Prema Pravilniku o radu banskog vijeća, koji je vlada donijela početkom srpnja 1930. godine, bilo je predviđeno da je "Bansko vijeće savjetodavni organ Bana", te da njegove članove postavlja i smjenjuje Ministar unutarnjih poslova. "Članovi banskog veća ne smiju se mešati niti uticati na rešavanje i donošenje odluka u poslovima upravnih vlasti, niti uopšte vršiti ma kakve intervencije kod vlasti. Svoje dužnosti člana banskog veća mogu vršiti samo u sednicama banskog veća i podnošenjem predloga i predstavki".[23] Bansko vijeće se sastajalo redovito samo jedanput godišnje, i to samo na poziv bana. Sjednice u istom sazivu su mogle trajati najviše petnaest dana. Njima je rukovodio osobno ban, a svaki član banskog vijeća je mogao govoriti ako dobije riječ, samo u predmetu koji je na dnevnom redu.[24] Iz ovog možemo zaključiti da je bansko vijeće, s obzirom na svoje vrlo ograničene savjetodavne kompetencije, bilo potpuno podređeno banu, odnosno Ministru unutarnjih poslova.

Prema spomenutom Zakonu o banskoj upravi, formirana je Kraljevska banska uprava. Ona se administrativno dijelila na odjeljenja, odsjeke i referate.

Odjeljenja banske uprave su bila slijedeća: opće odjeljenje, upravno odjeljenje, poljoprivredno odjeljenje, prosvjetno odjeljenje, tehničko odjeljenje, odjeljenje za socijalnu politiku i narodno zdravlje i financijsko odjeljenje.[25] Na čelu odjeljenja stajao je načelnik odjeljenja. On je vodio poslove svoga odjeljenja, vršio nadzor nad odsjecima odnosno referatima. Na čelu odsjeka bili su šefovi odsjeka, koji su po pravilu bili neposredno podređeni načelniku, i odgovorni su mu za sve poslove odsjeka. Načelnik odjeljenja banske uprave postavlja se Kraljevim ukazom, na prijedlog resornog ministra.[26]

Prema Zakonu o unutarnjoj upravi od 19. lipnja 1929. godine, banovine su se dijelile na kotare (srezove), a kotari na općine. Na području kotara djelovalo je kotarsko načelstvo na čelu sa kotarskim (sreskim) načelnikom. Kotarskog načelnika imenovao je kralj na prijedlog Ministra unutarnjih poslova. Djelokrug kotarskog načelstva je obuhvaćao poslove opće uprave, kao i djelokrug banovine, ali s tom razlikom da je jedino banovina u svim važnijim poslovima odlučivala, a kotarsko načelstvo u istom poslu samo sudjelovalo u odlučivanju, time što je istražilo, izvijestilo i eventualno predložilo određeno rješenje u tom poslu. Banovina je bila drugostupanjski upravni organ za rješenja koja je donijelo kotarsko načelstvo u određenom poslu opće uprave.[27]

U većim kotarima može Ministarstvo unutarnjih poslova na prijedlog bana u sporazumu sa Ministarstvom financija i po odobrenju predsjednika Ministarskog savjeta za pojedine od kotarskog sjedišta udaljene krajeve, ustanoviti kotarske ispostave. Na čelu kotarske ispostave je stajao njen starješina, koga je određivao Ministar unutarnjih poslova. Starješina i podređeno mu osoblje, koje je postavljao ban, bili su pod neposrednom disciplinskom vlašću kotarskog načelnika.[28]

Prema Zakonu o općinama, koji je izdat 14. ožujka 1933. godine bilo je predviđeno obrazovanje općinskih organa uprave-općinskih načelstava. Općinski načelnici su bili potpuno podređeni kotarskim načelnicima u svim poslovima opće uprave, te su predstavljali u osnovi pomoćne organe kotarskog načelstva u raznim poslovima pripreme za rješavanje poslova opće uprave za koje je i bilo nadležno kotarsko načelstvo ili sama banovina.[29]

Što se tiče Bosne i Hercegovine, ova pokrajina je Zakonom od 3. listopada 1929. godine bila potpuno razbijena, odnosno potpuno je zanemarena i negirana njena individualnost, kao, uostalom i drugih jugoslavenskih zemalja. Formiranjem banovina, teritorija Bosne i Hercegovine je podijeljena između Drinske, Vrbaske, Primorske i Zetske banovine. U Drinsku banovinu sa centrom u Sarajevu, ušao je najveći dio teritorije nekadašnje sarajevske (bez fočanskog i dijelova fojničkog sreza) i tuzlanske oblasti (osim dijelova srezova Gradačac, Gračanica i Maglaj), zatim dijelovi travničke oblasti, srezovi Žepče

i Zenica), znatan dio zapadne Srbije i krajevi u Sremu oko Vukovara sa okolinom.[30] *Vrbasku banovinu za čiji centar je određena Banja Luka, sačinjavala* je bivša vrbaska i bihaćka oblast, sa dijelovima travničke (Mrkonjić Grad, Jajce i Glamoč) i tuzlanske oblasti (dijelovi bivših srezova Gradačac, Gračanica i Maglaj), te uskim pojasom preko rijeke Une, oko Dvora. Za razliku od Drinske banovine, područje Vrbaske banovine se prostiralo isključivo unutar povijesnog teritorija Bosne i Hercegovine. Zapadni dio mostarske oblasti, na desnoj obali rijeke Neretve, sa dijelom bivše travničke oblasti (Travnik, Bugojno i Livno), priključen je Primorskoj banovini, a područje sa lijeve strane rijeke Neretve, istočna Hercegovina ušla je u sastav Zetske banovine.[31]

Potpunim razbijanjem povijesne cjeline i teritorijalnog jedinstva Bosne i Hercegovine i brisanjem ostalih nacionalnih i povijesnih granica, vladajući velikosrpski krugovi sa kraljem Aleksandrom na čelu, su u potpunosti uspjele osigurati u Drinskoj, Vrbaskoj i Zetskoj banovini većinu srpskog pučanstva. Time je pod parolom integralnog jugoslavenstva još čvršće i odlučnije provođena politika pune državne i nacionalne unifikacije, s ciljem da se razbije i politički onemogući osobito hrvatski nacionalni pokret i trajnije učvrsti hegemonija velikosrpskih vladajućih krugova u Beogradu.

BILJEŠKE

1 *Branko Petranović – Momčilo Zečević, Jugoslavija 1918.-1984., čl.96. Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 28.lipnja 1921., 180.*

2 *Zbornik Zakona i Naredaba za BiH, 1921., 151.*

3 *Arhiv, Pokrajinska uprava (u daljem tekstu PU), br. 110896/1921.*

4 *Prvi predsjednik Narodne, odnosno Zemaljske vlade Atanasije Šola, vršio je tu funkciju do 26.2.1920. godine.Za novog predsjednika izabran je dr. Milan Srškić, sarajevski odvjetnik, koji je 3.3. 1920. godine položio u Beogradu pred kraljem prisegu na tu dužnost. Nešto manje od godinu dana po dolasku na dužnost predsjednika Zemaljske vlade, Srškić je podnio ostavku koja mu je ukazom od 16.2.1921.godine usvojena. Istog dana je za novog predsjednika Zemaljske vlade imenovan dr. Nikola Đurđević, odvjetnik iz Slavonskog Broda. (Kasim Isović, Struktura i funkcioniranje organa državne uprave u BiH u vremenu od 1918.-1924.godine, Glasnik Arhiva i društva arhivista BiH, godina II, Sarajevo 1968.*

5 *Isto, 61.*

6 *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, br.92/1922.*

7 *ABiH, PUBiH, br. 10069/1922.*

8 *ABiH, PUBiH, br. 395/1924.*

9 *ABiH, PUBiH, br. 765/1924.*

10 *Službene novine Kraljevstva SHS, br. 92, 28.4.1922.*

11 *Isto.*

12 *ABiH, Veliki Župan Sarajevske oblasti, br. 3507/1928.*

[13] *Službene novine Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca br. 9, 11. siječnja 1929. godine, Almanah Kraljevine Jugoslavije, IV, jubilarni svesk 1929.-1931., 133-134.*

[14] *Isto; Almanah Kraljevine Jugoslavije 1929.-1931., 134-135.*

[15] *Isto; Vreme br. 2531, 10.1.1929.*

[16] *Nedim Šarac, Uspostavljanje šestojanuarskog režima 1929.godine sa posebnim osvrtom na BiH, Sarajevo 1975., 213.*

[17] *Isto.*

[18] *Almanah Kraljevine Jugoslavije 1929.-1931., 230.*

[19] *Isto, 252.*

[20] *Službene novine Kraljevine Jugoslavije, 5. 10. 1929. godine; Almanah Kraljevine Jugoslavije 1929.-1931., 143; Narodno jedinstvo, zvanični Almanah kalendar Drinske banovine 1930./1931., Sarajevo 1931., 23-25.*

[21] *Nedim Šarac, Promjena naziva i podjela na banovine jugoslovenske monarhije 1929., Prilozi Instituta za istoriju Sarajevo, godina X/II, br. 10/2, Sarajevo 1974., 332.*

[22] *Almanah Kraljevine Jugoslavije 1929.-1931., 252-253.*

[23] *Isto, 262.*

[24] *Isto.*

[25] *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 7.11.1929; Almanah Kraljevine Jugoslavije 1929.-1931., 252-253; Narodno jedinstvo, Almanah - Kalendar Drinske banovine, 29.*

[26] *Isto.*

[27] *Isto, 19. 6. 1929.*

[28] *Isto*

[29] *Isto, 14. 3. 1933.*

[30] *Almanah Kraljevine Jugoslavije, (1929.-1931.), 439; Narodno jedinstvo, Almanah-Kalendar Drinske banovine, 1930./"31, 96.*

[31] *Isto, 416. U Vrbasku banovinu koja je imala ukupno 20 srezova, 9 sreskih ispostava i 174 općine uključeni su srezovi: Bihać, Cazin, sa sreskom ispostavom Velikom Kladušom, Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac sa sreskim ispostavama Bosansko Grahovo, Drvar i Kulen Vakuf, Ključ, Sanski Most, Glamoč, Jajce, Mrkonjić Grad, Bosanska Gradiška, Bosanska Dubica, Bosanski Novi sa sreskom ispostavom Bosanskom Kostajnicom, Prijedor, Banjaluka, Derventa sa sreskom ispostavom Bosanski Brod i Odžak, Gračanica sa ispostavom Gradačac i Maglaj, Prnjavor, Kotor Varoš, i Tešanj sa sreskom ispostavom Doboj. U Drinsku banovinu iz BiH ušli su srezovi: Sarajevo, Čajniče, Fojnica, Rogatica, Visoko, Višegrad, Zenica, Žepče, Tuzla, Bijeljina, Brčko, Kladanj, Srebrenica, Vlasenica i Zvornik. U Primorsku banovinu iz BiH ušli su srezovi: Mostar, Konjic, Ljubuški, Stolac, Bugojno, Livno, Prozor i Duvno, a Zetskoj banovini iz BiH priključeni su srezovi: Foča, Bileća, Gacko, Ljubinje, Nevesinje, Stolac i Trebinje. (Almanah Kraljevine Jugoslavije 1929. - 1931., 399, 428, 439, 479).*

O POKUŠAJU FEDERALIZACIJE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE 1932. GODINE

Od samog osnivanja prve zajedničke jugoslavenske države, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine, izbilo je u prvi plan pitanje njenog unutarnjeg državnog ustrojstva. U procesu rješavanja tog pitanja od početka su se oštro sukobljavale dvije političke koncepcije i to vladajuća velikosrpska, centralističko-unitaristička i suprotna, hrvatska (kon)federalistička opcija. Glavni nositelj i zagovornik (kon)federalnog državnog ustrojstva bio je Stjepan Radić i njegova Hrvatska republikanska seljačka stranka (kasnije HSS), koja je okupljala preko 90% hrvatskog naroda u Kraljevini SHS. Po toj koncepciji cjelovito rješenje hrvatskog pitanja u zajedničkoj državi, moglo se jedino ostvariti organiziranjem Hrvatske republike u sklopu jugoslavenske države. To bi bio odgovor na beogradski hegemonizam, centralizam i unitarizam, koji su bili i ozakonjeni tzv. Vidovdanskim ustavom iz 1921. godine. Naime, po tom Ustavu, pored toga, uz monarhijski oblik vladavine s dinastijom Karađorđevića na čelu države, u administrativno-teritorijalnom pogledu, država je bila podijeljena na 33 oblasti, čime su bili ukinuti i posljednji ostaci državnosti Hrvatske.

U parlamentarnoj borbi protiv velikosrpske hegemonije, centralističko-unitarističkog sustava Kraljevine, kao što je poznato Stjepan Radić i njegovi najbliži suradnici su smrtno stradali 1928. godine. Državnim udarom 6. siječnja 1929. godine kralj Aleksandar Karađorđević zavodeći otvorenu diktaturu ukida Vidovdanski Ustav i raspušta Narodnu skupštinu, obrazlažući to negativnim iskustvom s parlamentarizmom i političkim strankama, čiji sukobi ugrožavaju i samu državnu zajednicu. Na osnovu tada donesenog Zakona o kraljevskoj vlasti i o vrhovnoj državnoj upravi, kralj je postao nositelj «sve vlasti u zemlji», s obrazloženjem da je pozvan da «svim sredstvima čuva državno i narodno jedinstvo». Prema spomenutom Zakonu, kralj izdaje i

proglašava zakone, postavlja državne činovnike i daje vojne činove. Njegova osoba je neprikosnovena. Kralj imenuje predsjednika i članove Ministarskog savjeta koji su neposredno pod njegovom vlašću i rade po njegovom ovlašćenju. Ministri su odgovorni kralju.[1]

Prema «Zakonu o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi», od 6. siječnja 1929. godine, zabranjen je rad i raspuštena su sva udruženja i političke stranke «koje vrše propagandu ili ubjeđivanje drugih, da treba promijeniti postojeći poredak u državi». Istovremeno se zabranjuju i raspuštaju sve političke stranke, koje nose «obilježje vjersko ili plemensko».[2]

Zakonom o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja od 4. listopada 1929. godine, uvedena je nova administrativno-teritorijalna podjela države. Članom 1. ovog Zakona promijenjen je službeni naziv države, umjesto Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Kraljevina Jugoslavija. Prema članu 2. spomenutog Zakona, opća uprava u Kraljevini Jugoslaviji vrši se po banovinama, srezovima i općinama. Banovina ima devet i to: Dravska, sa sjedištem u Ljubljani, Savska, sa sjedištem u Zagrebu, Vrbaska, sa sjedištem u Banjaluci, Primorska, sa sjedištem u Splitu, Drinska, sa sjedištem u Sarajevu, Zetska, sa sjedištem u Cetinju, Dunavska, sa sjedištem u Novom Sadu, Moravska, sa sjedištem u Nišu i Vardarska, sa sjedištem u Skopju. Posebnu desetu jedinicu, sačinjavao je glavni grad države, kao tzv. Uprava grada Beograda, Zemuna i Pančeva.[3]

Što se tiče Hrvatske i BiH, ove zemlje su Zakonom od 3. listopada 1929. godine potpuno razbijene, odnosno potpuno je zanemarena i negirana njihova individualnost i osobnost. Razbijanjem povijesne cjeline i teritorijalnog jedinstva Hrvatske i BiH, velikosrpskim vladajućim krugovima sa kraljem Aleksandrom na čelu, u potpunosti je uspjelo u šest od devet banovina osigurati srpsko-pravoslavnu većinu. Time je pod parolom integralnog jugoslavenstva još čvršće i odlučnije provođena politika pune državne i nacionalne unifikacije, s ciljem da se razbije i politički onemogući osobito hrvatski nacionalni pokret i trajnije učvrsti hegemonija velikosrpskih vladajućih krugova u Beogradu.

Zavođenjem šestosiječanjske diktature, vodstva građanskih političkih stranaka bila su zatečena i pogođena posljedicama razvoja događaja u kojima su tijekom protekle decenije manje ili više učestvovala i uticala na tijek zbivanja. Pojedini prvaci srpskih stranaka, Radikalne i Demokratske te Slovenske ljudske stranke, nešto kasnije i Samostalne demokratske stranke Svetozara Pribićevića pružili su punu potporu zavođenju apsolutističkog režima. Hrvatska seljačka stranka je u prvi moment pružila moralnu podršku diktaturi, vjerujući da se državnim udarom stvari okreću u korist politike zagrebačkog oporbenog centra, tj. Hrvatske seljačke stranke. Njen tadašnji

predsjednik Vladimir Maček je u izjavi novinarima pozdravio zavođenje diktature, i naglasio da je Vidovdanski ustav, «koji je preko sedam godina tištao hrvatski narod, srušen. Srušen je ne samo u svijesti naroda nego i faktično rješenjem Nj. Vel. Kralja. Posve sam siguran u slogu i zrelost, a prema tome i jakost hrvatskog naroda, te s obzirom na veliku mudrost Nj. Vel. Kralja, da će nam uspjeti da ostvarimo ideal hrvatskog naroda: da Hrvat bude gospodar u svome domu, u svojoj slobodnoj Hrvatskoj».[4] Kako se ova optimistička predviđanja nisu ostvarila, niti su bila u izgledu, to se raspoloženje u vodstvu Hrvatske seljačke stranke ubrzo promijenilo, te je i ono zauzelo oporbeni stav prema izvršnim promjenama.

Da bi slomio svaki otpor, diktaturi beogradski režim je od prvog dana šestosiječanjske diktature uveo režim bezakonja i najokrutnijeg terora. Za «državne neprijatelje» proglašeni su u prvom redu hrvatski i makedonski nacionalisti, zatim komunisti, te su progonjeni uz znatno blaže postupke, i drugi protivnici diktature, uključujući i poznate prvake građanskih političkih stranaka.[5]

Za vrijeme diktature nasilje hegemonističkog velikosrpskog režima prema svim nacionalnim manifestacijama potlačenih naroda doživljava svoj vrhunac. Kralj Aleksandar je pokušao da narodnosno pitanje u Jugoslaviji, koje je izazvalo političku krizu države, riješi kraljevskim ukazom na taj način što je službeno proglasio da postoji samo jugoslavenska narodnost. Sav državni ustroj, na čelu s redarstvom i s propagandnim i s prosvjetnim ustanovama stavljen je u pokret da se svim narodima nametne jugoslavenska nacionalnost, dok je svako izražavanje nacionalne pripadnosti pojedinom narodu progonjeno kao separatizam i kažnjavano kao protudržavna djelatnost.[6] To izaziva još veće ogorčenje svih naroda Jugoslavije, poglavito hrvatskog, protiv kojega je režim diktature u prvom redu bio uperen. Pokušaj slamanja svih pojava nacionalnog pokreta dovodi do političkog zbijanja oko Radićeva političkog programa, koji u Hrvatskoj i nekim područjima BiH gdje živi hrvatsko pučanstvo, upravo zbog progona dobiva dimenzije općenarodnog pokreta, a hrvatski federalistički program sve više prihvaća i slovenski nacionalni pokret.

Upravo zbog tog žestokog otpora diktaturi, osobito hrvatsko nacionalnog pokreta pod vodstvom HSS-a te ekonomskih teškoća u zemlji i zahtjeva saveznika (u prvom redu Francuske i Čehoslovačke) da ukine apsolutistički režim, kralj Aleksandar je 3. rujna 1931. godine «darovao» narodu Ustav, kojim je bilo predviđeno uvođenje Narodnog predstavništva, koje se sastojalo od Narodne skupštine i Senata. Međutim, kraljev apsolutizam samo je prikriven formalnom ustavnošću. I po tom Ustavu vrhovna zakonodavna, izvršna i sudska vlast bila je u rukama kralja, koji je postavljao vladu, i ona je njemu

bila odgovorna za svoj rad, a ne nekom predstavničkom tijelu. Ustav je sankcionirao postojeći naziv države (Kraljevina Jugoslavija), njenu administrativnu podjelu na devet banovina, koja je polazila od principa nacionalnog unitarizma i državnog centralizma.[7]

Početkom studenog 1931. godine, održani su izbori za narodnu skupštinu na kojima se pojavila samo jedna, vladina izborna lista.[8] Neposredno prije izbora vodstva starih građanskih stranaka su neprihvaćajući Oktroirani ustav i izborni zakon po kome su bile dopuštene samo kandidatske liste za cijelu zemlju, pozvala birače da ne sudjeluju na izborima. U svezi s tim izborima, u zajedničkom proglasu «našim prijateljima», rujna 1931. godine vođe Radikalne stranke, Slovenske ljudske stranke, Demokratske stranke, Zemljoradničke stranke i Jugoslavenske muslimanske organizacije, su istakli da, «ni poslije davanja Ustava od 3. rujna, sve stanje stvari nije promijenjeno. Ostali su u ovom pogledu na snazi zakoni i naredbe iz režima od 6. siječnja». Objavljeni izborni zakon, «svojim duhom i svim svojim odredbama do očevidnosti pokazuje, da se pod njegovim važenjem na izborima narodnih predstavnika ne mogu iskazati prave želje i pravo raspoloženje naroda». Prema tome, na kraju proglasa je naglašeno, «da nam je onemogućeno da učestvujemo u predstojećim izborima za Narodno predstavništvo, o čemu izvještavamo svoje prijatelje».[9]

Nakon uvođenja u život Oktroiranog ustava 1931. godine, odnosno skupštinskih izbora dolazi do postepenog oživljavanja političkog života u Kraljevini Jugoslaviji. Vodstva tradicionalnih građanskih političkih stranaka počinju napuštati pasivan stav, ograđuju se sve više od diktature ili prelaze u aktivnu oporbu. Jača oporbena kretanja počinju 1932. godine, u okviru kojih se javljaju zahtjevi za uvođenjem demokratskog parlamentarizma, ukidanje Oktroiranog ustava i reorganizaciju odnosno federalizaciju države.

U svezi s tim, već u lipnju 1932. godine vođa HSS V. Maček je dopisniku pariškog Le Tempsa izjavio da budućnost Jugoslavije ovisi više od Srba negoli od Hrvata.., «naši napori ne idu za potpunim odvajanjem, ali mi hoćemo da budemo gospodari naše krvi i našeg novca... ili će srpski vlastodršci razmisliti, te se s nama prijateljski sporazumjeti, ili će država propasti».[10]

Ponavljajući svoj prijedlog o preuređenju države na sedam ravnopravnih jedinica, Maček je upozoravao da se Hrvati ne mogu zadovoljiti s nekom polovičnom decentralizacijom i federalizacijom, budući da iskustvo govori da će «ta gospoda uzeti nam desnicom ono što su nam dale ljevicom», to sporazum mora osigurati da «Hrvatska bude za sebe, a Srbija, Slovenija i druge za sebe».[11]

Slična stajališta u to vrijeme zastupa i dr. A. Trumbić, koji je tada bio u

samom vrhu hrvatskog političkog vodstva. Tako on početkom 1932. godine izričito izjavljuje da se hrvatsko pitanje ne može riješiti ako se ne postigne to da Hrvatska i Srbija budu «potpuno samostalne», u svojim poslovima, a zajednički poslovi mogli bi se regulirati po uzoru na švicarsku konfederaciju. Ali za takvo rješenje nužna je pretpostavka da «Srbijanci ostave prečanske krajeve jer na osnovi trinaestogodišnjeg iskustva nema se povjerenja više ni u zakon, ništa drugo nije jamstvo nego vlast u svojoj ruci i svojoj kući, a dosada iz Beograda sve što se radilo, činilo je da se simpatije gase i da se rađa nepovjerenje Hrvata prema Beogradu.[12]

Zahtjevu za preuređenjem države u to vrijeme pridružila se i Srpska samostalna stranka Svetozara Pribićevića, koja je okupljala većinu srpskog naroda u Hrvatskoj. Naime, još i ranije, nakon zavođenja diktature 1929. godine dolazi do približavanja gledišta između HSS i SDS, oko programa za državno preuređenje. Budući da je beogradski centralističko–hegemonistički režim doveden do apsurda, šestosiječanskom diktaturom do kraja ugrozio i sam opstanak zajedničke, jugoslavenske države, vodstvo Pribičevićevu SDS je evoluiralo u smislu prihvaćanja federalističke koncepcije HSS-a.

U tom smislu, Pribičević je krajem 1931. godine između ostalog izjavio da «ako se jugoslavensko ime države mora platiti gubitkom narodnih i ljudskih sloboda, onda je ono preskupo plaćeno... Nije glavno ime sistema, nego je glavno da se država uredi tako... da u njoj budu jednako kao Srbi zadovoljni i Hrvati i Slovenci. Bez zadovoljnih Hrvata Jugoslavija nema budućnosti. To je aksiom, ali nije dovoljno taj aksiom samo konstatirati, nego treba povući iz njega i sve potrebne konsekvencije. Hrvati se ne mogu zadovoljiti praznim riječima... nego traže takvo državno uređenje koje će im osigurati tekovine historijskog razvoja, individualitet i ravnopravnost u državi.[13]

Nakon ovih zahtjeva za preuređenjem države, vodstvo HSS-a i SDS, udruženo u tzv. Seljačku demokratsku koaliciju sastaje se u Zagrebu od 5.-7. studenog 1932.godine, te donosi rezoluciju o političkom stanju u zemlji, te o taktici borbe protiv velikosrpskog režima.[14]

Tekst prihvaćene rezolucije pripremio je dr. A. Trumbić. Ta rezolucija u historiografiji je nazvana Zagrebačke punktacije.[15]

U punktacijama, vodstvo SDK «stojeći na principu demokracije» i «smatrajući narodni suverenitet stožerom svake državne organizacije», osuđuje «srbijansku hegemoniju koja se od početka nametnula Hrvatskoj i svim našim zemljama uopće s ove strane Drine, Save i Dunava «, a dostigla «vrhunac pod apsolutističkim režimom» pa se «na temelju ovako teškog iskustva» zahtjeva novo uređenje države, povratkom «na godinu 1918. kao ishodnu točku». Novo se uređenje mora zasnivati na «asocijaciji interesa» i «na solidarnoj volji

njezinih članova tako da svaki član u svojoj zemlji» kao i «svi udruženi» u zajednici «budu mogli osigurati i posebne skupne interese». Što se tiče socijalnog programa, istaknuto je da seljaštvo, koje sačinjava «ogromnu većinu naroda», kao nosilac narodne kulture i gospodarskog života treba biti osnova ukupnog poretka. Punktacije predlažu zapravo uređenje Jugoslavije kao složene, savezne države u kojoj će biti zajamčeni «napredak i procvat moralnog i materijalnog života naroda srpskog, naroda hrvatskog i naroda slovenskog» i «posebni interesi inojezičnih manjina».

Očigledno je da su hrvatsko-srpski građanski politički krugovi u Hrvatskoj, *u to vrijeme zastupali koncepciju složene države od tri nacionalne jedinice*, srpske, hrvatske i slovenske, dok je problem ostalih jugoslavenskih naroda jednostavno zaobilažen.

Nakon zagrebačkih punktacija, te odjeka što su ga one izazvale u zemlji i u svijetu, beogradski režim je pooštrio progone hrvatskih nacionalista i drugih protivnika režima. Tako je zbog punktacije uhićen Vlado Maček, te osuđen na tri godine strogog zatvora. Osuda Mačeka bila je zasnovana na optužbi da je Zagrebačkim punktacijama i u svojim izjavama stranim novinarima išao za tim da se Hrvatska izdvoji iz cjeline kao samostalna država. Odbijajući takvo tumačenje zagrebačkih punktacija, Maček je na sudu obrazlagao da je smisao rezolucije i njegovih izjava traženje rješenja hrvatskog pitanja u granicama Jugoslavije. Iako su i ostali potpisnici zagrebačkih punktacija podnijeli sudu izjavu kojom se potpuno solidariziraju s Mačekom, Maček je izveden pred sud sam da bi se on i HSS kompromitirali pred javnošću zbog separatizma.[16]

Zagrebačke punktacije, koje su navodno indiskrecijom, objavljene potkraj studenog 1932. najprije u inozemnom a zatim u domaćem tisku, učinile su snažan politički dojam u zemlji, davši poticaja opozicionim strankama ostalih *potlačenih naroda da donesu slične programske izjave, unatoč oštrom reagiranju* režimskog novinstva.

Vodstvo Demokratske stranke se u siječnju 1933. godine, u vidu Pisma prijateljima, poznatog i kao Deklaracija Ljube Davidovića, ili Davidovićeve punktacije, izjasnilo o stanju i promjenama u zemlji. Za razliku od Zagrebačkih punktacija, «demokrati» u budućoj preuređenoj državi predviđaju obrazovanje četiri jedinice. Te jedinice su se trebale konstituirati «oko nacionalno-kulturnih centara u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani», a između tih jedinica je trebalo obrazovati i još jednu četvrtu Bosnu i Hercegovinu kao «prelaznoj zoni srpsko-hrvatskoj, u kojoj se nerazdjeljivo ukrštaju plemena, vjere i kulturni uticaji».[17] U tom smislu zadatak Bosne i Hercegovine, kao četvrte jedinice, bi bio da «vrši dvostruko blagotvorenu ulogu u rješavanju nacionalnog problema. Ona otklanja opasnost odsječenog i grubog teritorijalnog razgraničenja između

Srba i Hrvata». Istovremeno, sprečavajući organiziranje na isključivo «nacionalnoj osnovi u Beogradu i Zagrebu, ona i čitavom ustrojstvu oduzima plemensku isključivost».[18]

U pismu jednom prijatelju u Bosni, šef Demokratske stranke Ljuba Davidović, između ostalog ističe da će «Bosna i Hercegovina Srbe i Hrvate istinski ujediniti, ili će ih teško zakrviti. Jedni i drugi tu treba da sviju svoje male zastave, dok se iz rada na narodnom blagostanju sama ne izdigne jedna nova velika zastava».[19]

Tako je u vrijeme oživljavanja javnih rasprava o preuređenju zemlje, Ljuba Davidović iznoseći ideju o četiri federalne jedinice, posebno naglašavao važnost Bosne i Hercegovine kao prelazne mješovite nacionalne jedinice.

Ovakve koncepcije ponovljene su i u rezoluciji Izvršnog odbora Demokratske stranke početkom 1937. godine, ali su «demokrati» ubrzo odustali od tog gledišta, već u okviru Bloka narodnog sporazuma iste godine, a pogotovo nakon sporazuma Cvetković-Maček 1939. godine, priključujući se otvoreno kampanji drugih građanskih stranaka iz Srbije, u kojoj su isticane parole o ugroženosti srpstva, o srpskoj Bosni i Hercegovini i sl.[20]

Nakon Zagrebačkih punktacija i Davidovićeva pisma, vodstvo Jugoslovenske muslimanske organizacije je u siječnju 1933. godine izdalo svoje tzv. Spahine ili Sarajevske punktacije. U njima se između ostalog ukazuje da su izigrana osnovna demokratska načela na kojima se imala izgraditi država i da je centralističko državno uređenje glavni uzročnik negativnih pojava u gospodarskom, društvenom i političkom životu, te da je ono do krajnjih granica zaoštrilo politička i nacionalna pitanja. Zato se zahtjeva, «uređenje države po ravnopravnim političko-povijesnim jedinicama, sa najširim kompetencijama, prepuštajući zajednici ono što treba da osigura i zajamči skupne interese», predviđajući da Bosna i Hercegovina treba da bude «jedna od tih ravnopravnih jedinica».[21]

U siječnju 1933. u Ljubljani je Slovenska ljudska stranka, na prijedlog A. Korošca, u tzv. Slovenskim punktacijama, iznijela svoj politički program. Tu se konstatira da je slovenski narod raskomadan između četiri države, Jugoslavije, Italije, Austrije i Mađarske, pa se zbog toga ujedinjenje slovenskog naroda u jednu političku zajednicu postavlja kao glavna zadaća i neophodan preduvjet za očuvanja njegova opstanka i daljeg razvitka. U rezoluciji se traži da se u jugoslavenskoj državi prizna nacionalna individualnost, financijska samostalnost i politička sloboda slovenskog naroda.

Ljubljanske punktacije objavljene su u obliku letka s potpisom dr. Antona Korošca. U toj je rezoluciji Korošec nastupio neočekivano radikalno, jer je u njoj dana jednaka ocjena za Jugoslaviju kao i za ostale zemlje koje su

ugnjetavale razdijeljene Slovence. Što se tiče državnog uređenja Koroščeve punktacije svojim zahtjevom, da je potrebno da Slovenci, Hrvati i Srbi «po slobodnom sporazumu i na demokratskoj bazi izgradimo državu od ravnopravnih jedinica», zapravo prihvaćaju federalističku osnovu Zagrebačkih punktacija prema gledištu HSS i SDK, ali kako se pozivaju i na Radikalnu stranku za koju se znalo da zastupa stanovište o stvaranju autonomnih jedinica u okviru unitarističkoga državnog uređenja, to je bio očito znak spremnosti za traženje srednjeg rješenja. Takvo pomirljivo stanovište SLS imalo je svoje korijene u tome što je vodstvo slovenske građanske klase vidjelo mogućnost osiguranja svojih interesa i na centralističko-autonomističkom principu, u okviru svog kompaktnoga jezičnog područja u Dravskoj banovini.[22]

Što se tiče odjeka Zagrebačkih punktacija u BiH, lokalni organi vlasti o tome izvješćuju centralnu vlast u Beogradu. Tako je povodom izdavanja Zagrebačkih punktacija Kraljevska banska uprava Drinske banovine 14. prosinca 1932. godine, uputila predsjedniku vlade Milanu Srškiću izvješće o njihovom odjeku na građanstvo u toj banovini. Između ostalog, u izvješću je istaknuto da je, «u srezovima na levoj strani reke Drine», sva pravoslavna i najveći dio muslimanske inteligencije bez obzira na prijašnju partijsku pripadnost, «jednodušno osuđivala sadržaj rezolucije, smatrajući ideje, u istoj istaknute protivnarodnim i utopističkim».[23] Istodobno je dalje naglašeno da je, «među istaknutim muslimanima zapaženo da su braća Behmen, bivši pripadnici Jugoslovenske muslimanske organizacije rado prihvatili rezoluciju i nastojali energično u društvu sa dr. Šutejom, vođom hrvatskih nezadovoljnika, da i dr. Spaho, potpiše, što je ovaj odbio».

Očigledno je da je muslimansko građanstvo političko sa dr. Mehmedom Spahom na čelu, tada zagovaralo drugačije koncepcije budućeg preuređenja države, koje je već u siječnju 1933. godine kako je naprijed već izneseno javno publiciralo, u poznatim sarajevskim ili još drukčije zvanim Spahinim punktacijama.

Za razliku od srpske i velike većine muslimanske inteligencije, Kraljevska Banska uprava Drinske banovine u izvješću dalje ističe da su katolički građanski krugovi u banovini odobravali «bilo ćutke, bilo u nevezanim izjavama, sadržaj rezolucije». Ti, kako se u izvješću naglašava ekstremni elementi, kojih je na teritoriji ove banovine vrlo malo (Sarajevo i Travnik), sa vođom dr. Jurajem Šutejom, ovdašnjim advokatom, ponose se ovom rezolucijom i smatraju je kao «neku pobedu». Govoreći o odjeku punktacija u srezovima, «na desnoj strani reke Drine», u izvješću se naglašava da su svi aktivni građanski političari osudili spomenutu rezoluciju, te da je, «sadržaj iste ostavio mučan utisak na sve, bez obzira na bivšu partijsku pripadnost, te sklonost današnjem režimu.

Svi su bez razlike jednodušno osuđivali i sadržaj i potpisnike, pa su se mestimice i čudili, odakle se moglo naći pravoslavnih, da potpisuju rezoluciju sa Mačekom, za koga se zna da je zakleti neprijatelj Srba».[24]

Slično izvješće o «utisku rezolucije dr. Mačeka i drugova na građane u Drinskoj banovini», Kraljevska banska uprava Drinske banovine je uputila 8. prosinca 1932. godine Ministarstvu unutarnjih poslova – Odjeljenje za državnu zaštitu. Ovo izvješće spomenuta banska uprava je napravila na osnovu dopisa, koje je prethodno dobila od pojedinih sreskih načelstava i policijskih vlasti iz svih krajeva banovine. U izvješću je posebno naglašeno da je, «rezolucija dr. Mačeka i drugova učinila mučan utisak na građanstvo srpsko-pravoslavne i muslimanske vere», te da je ono tu rezoluciju»primilo sa velikim nezadovoljstvom i zgražanjem».[25]

O odjeku Zagrebačkih punktacija u Sarajevu i okolini, sarajevska Uprava policije 6. prosinca 1932. godine, izvještava svoju Kraljevsku bansku upravu. Između ostalog, u izvješću se ističe da je «nenadna objava rezolucije dr. Maček i drugova pobudila živu senzaciju među ovdašnjom inteligencijom, bez razlike na veru». Prema tom izvješću, «pravoslavna i muslimanska inteligencija je iznenađena sadržajem i tokom kojim je ispunjena rezolucija», te je odmah «osudila ovu akciju». S druge strane, hrvatski građanski krugovi u banovini sa neznatnim brojem Muslimana, «primili su rezoluciju objeručke», te u njenom objavljivanju vide «slabost režima i presiju sa strane da se promijeni postojeće stanje».[26] Na kraju ovog izvješća isto kao i u naprijed spomenutom dopisu Kraljevske banske uprave Drinske banovine – predsjedniku vlade, naglašava se da je hrvatski političar dr. Juraj Šutej uz pomoć braće Behmen, nastojao da utiče na šefa Jugoslovenske muslimanske organizacije dr. Mehmeda Spahu, da se i on priključi rezoluciji i da je naknadno potpiše, što je ovaj odlučno odbio.

Ubojstvom kralja Aleksandra u Marseju 9. listopada 1934. godine i time nestankom glavnog aktera šestosiječanjskog režima sa političke scene, dolazi u političkom životu Kraljevine Jugoslavije do određene demokratizacije odnosa. Budući da je šestosiječanjska diktatura do kraja kompromitirala ideju integralnog jugoslavenstva kod svih jugoslavenskih naroda, vladajući velikosrpski režim bio je u novim međunarodnim okolnostima prisiljen da odstupi od svoje centralističko-unitarističke politike jer mu ona nije mogla osigurati trajnu prevlast te kako unutarnju tako i vanjsko političku stabilnost države.

U uvjetima promijenjene situacije u svijetu i državi, onda kad je u ekspanziji nacističkih i fašističkih sila već počelo rušenje europskoga versajskoga poretka, u jednom dijelu srpskih vladajućih krugova, sa princom Pavlom Karađorđevićem na čelu dolazi do spoznaje da je nastavljanje centralističko-

unitarističke politike nemoguće, te da radi izlaza iz sve bezizlaznije krize valja tražiti neko drugo rješenje, u smislu postizanja sporazuma s Hrvatima i Slovencima o preuređenju države na federalističko-autonomističkim osnovama. Kao što je poznato ta nastojanja će biti započeta 1939. godine, kada je sporazumom Cvetković-Maček formirana Banovina Hrvatska, kao federalna jedinica u okviru Kraljevine Jugoslavije. Stvaranje Banovine Hrvatske u državnopravnom smislu imalo je značenje revizije dotadašnjeg ustavnog stanja. Ono je zapravo značilo početak razbijanja vladajućeg centralističko-unitarističkog sustava i postavljanje prvih osnova za preuređenje Kraljevine Jugoslavije u složenu federativnu ili konfederativnu državu. Bez obzira na to što sporazum Cvetković-Maček nije u potpunosti riješio ni samo hrvatsko pitanje, sporazum je bio uvod u rješavanje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji u cjelini, označivši početak slamanja velikosrpskog hegemonizma i priznanje neodrživosti centralističkog poretka na integralističkim osnovama jugoslavenskog nacionalnog unitarizma.

BILJEŠKE

[1] *Službene novine Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, br. 9., 11. siječnja 1929. godine; usp. Almanah Kraljevine Jugoslavije, IV., jubilarni svezak 1929.-1931., Zagreb, 1932. 133-134.*

[2] *Isto*

[3] *Službene novine Kraljevine Jugoslavije, 5. 10. 1929. godine; usp. Almanah Kraljevine Jugoslavije 1929.-1931., 143; Narodno jedinstvo, zvanični Almanah kalendar Drinske banovine 1930.-1931., Sarajevo 1931., 23-25.*

[4] *Ljubo Boban, Maček i politika HSS 1928.-1941., Zagreb 1974., 44; usp. Todor Stojkov, Opozicija u vrijeme šestojanuarske diktature 1929.-1935., Beograd 1969., 92.*

[5] *O političkim progonima hrvatskih nacionalista, osobito prvoj političkoj parnici protiv Vlatka Mačeka nakon zavođenja diktature 1929. godine, opširno vidi, Rudolf Horvat, Hrvatska na mučilištu, Zagreb 1992., 466-470.*

[6] *Bliže o tome, Franjo Tuđman, Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji, Zagreb 1993., knjiga II., 40-50.*

[7] *Ustav Kraljevine Jugoslavije, 3. 9. 1931. Ferdo Čulinović, Dokumenti o Jugoslaviji, Zagreb 1966., 302-311.*

[8] *Bliže o tome, Branko Petranović – Momčilo Zečević, Jugoslavija 1918.-1984., Zbirka dokumenata, Beograd 1985., 273.*

[9] *Arhiv BiH, Kraljevska banska uprava Drinske banovine, br. 2408/1931.*

[10] *Mirko Glojnarić, Vođa govori, Zagreb 1936., 137-140.*

[11] *Isto, 141.*

[12] *Franjo Tuđman, Isto, 80.*

[13] *Isto, 126.-127.*

[14] Na tom sastanku sudjelovali su: dr. V. Maček kao predsjednik HSS-a, a u ime HSS-a još i dr. Ante Trumbić iz Splita, Josip Predavec iz Dugog Sela, dr. Juraj Šutej iz Sarajeva, i dr. Bariša Smoljan iz Mostara. Srpsku samostalnu stranku su predstavljali: Sava Kosanović iz Plaškog, Većeslav Vilder iz Zagreba, dr. Hinko Krizman iz Varaždina, dr. Dušan Bošković iz Pančeva, i prota Dušan Kecmanović iz Banja Luke, a dr. Mile Budak nazočio je kao predstavnik Hrvatske stranke prava. (Franjo Tuđman, n. dj. 81-82.)

[15] Cjelokupni tekst Zagrebačkih punktacija glasi:

«1. Stojeći na principu demokracije, smatramo narodni suverenitet stožerom svake državne organizacije, a sam narod jedinim i isključivim izvorom svakoga političkog autoriteta i svake javne vlasti.

2. Budući da je seljaštvo kao kolektivni pojam nosilac svake narodne kulture, ekonomskoga života, društvene konstrukcije i moralne vrijednosti, a sačinjava i ogromnu većinu naroda, ima seljaštvo biti temelj organizacije našega sveukupnoga života.

3. Konstatiramo činjenice, da srbijanska hegemonija, koja se već od početka nametnula Hrvatskoj i svim našim zemljama s ove strane Save, Drine i Dunava, svojom nesposobnošću - pomoću nasilja i nemoralnih metoda, držeći u svojoj ruci svu državnu vlast, - djeluje destruktivno, uništavajući moralne vrijednosti, sve naše napredne ustanove i tekovine, materijalnu imovinu naroda, pa i njegov duhovni mir. To je stanje postiglo vrhunac pod apsolutističkim režimom od 6. siječnja 1929., koji je - pojačavši tu hegemoniju sa svima njezinim kobnim posljedicama - još dokinuo građanske i političke slobode.

4. na temelju ovako teškoga iskustva dolazimo do neizbježivoga zaključka, da je - vraćajući se na godinu 1918., kao ishodišnu točku, - prijeka potreba povesti odlučnu i što bolje organiziranu borbu protiv te hegemonije sa ciljem, da se ona odstrani iz svih naših krajeva tako, da se iz ovih ukloni svaka vlast i upliv ove hegemonije sa svima njezinim predstavnicima.

5. Samo na toj pretpostavci može se pristupiti k novom uređenju državne zajednice, koja će - ne upuštajući se u ovom času u detaljno razrađivanje ove osnove - imati u načelu za podlogu misao, da ta zajednica,- isključivši prevlast jednog ili više njezinih članova nad ostalima,-ima biti jedna asocijacija interesa, osnovana na slobodnoj volji njezinih članova tako, da svaki član u svojoj zemlji,-kao i svi udruženi u zajedničkom surađivanju na poslovima općeg interesa zajednice, koji će se sporazumno utvrditi,-budu mogli i posebne i skupne interese osigurati te zajamčiti napredak i procvat moralnog i materijalnog života naroda srpskog, naroda hrvatskog i naroda slovenskog. Posebni interesi inojezičnih manjina potpuno će se zajamčiti.Rudolf Horvat, n. dj. 517-518.

[16] O progonima prvaka HSS-a od strane beogradskog režima u to vrijeme, opširno vidi, Rudolf Horvat, n. dj. 518-520.

[17] Ivan Ribar, Iz moje političke saradnje, Zagreb 1965., 264; usp. Branko Petranović – Momčilo Zečević, n. dj. 281.

[18] Isto.

[19] Sava Dautović – Milorad Vučelić, Kriza jugoslavenskog centralizma i federalizma 1932.-1986., NIN, br. 1899., 24. 5. 1987.

[20] Bliže o tome, Ljubo Boban, Sporazum Cvetković – Maček, Beograd 1965., 218-226.

[21] Opširno o tome: Atif Purivatra, Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Sarajevo, 1974., 436.

[22] Bliže o tome, Franjo Tuđman, n.dj. 87.-88.

[23] Arhiv BiH, Kraljevska banska uprava Drinske banovine, br. 3494/1932.

[24] Isto.

[25] Arhiv BiH, Kraljevska banska uprava Drinske banovine, br. 3387/1932.

[26] Isto, br. 3251/1932.

SPORAZUM CVETKOVIĆ-MAČEK I BOSNA I HERCEGOVINA

Prvoprosinačkim aktom ujedinjenja Države Slovenaca, Hrvata i Srba i Kraljevine Srbije 1918. godine, BiH ulazi u sastav jedinstvene jugoslavenske države, Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. Odmah po ujedinjenju velikosrpski vladajući krugovi sukladno sa svojom politikom centralizma i unitarizma, nastoje negirati povijesnu cjelinu i integritet Hrvatske i BiH. Glavni protivnik ovoj vladajućoj velikosrpskoj politici bila je Hrvatska republikanska seljačka stranka, (kasnije HSS) Stjepana Radića. U širokoj raspravi o unutarnjem državnom ustrojstvu zajedničke države, ova stranka sukladno principu narodnog samoodređenja u svom nacrtu Ustava, između ostalog zahtjeva organiziranje «mirotvorne, čovječanske i neutralne seljačke republike Hrvatske», kao članice složene države svih jugoslavenskih zemalja. Ta bi republika obuhvatala «Kraljevinu Hrvatsku Slavoniju, ali bi se po principu prava naroda na samoodređenje ta oblast mogla proširiti teritorijem Dalmacije, jednim dijelom Slovenije, i kojega okruga BiH».[1] To bi bio odgovor na beogradski hegemonizam, centralizam i unitarizam, koji su bili i ozakonjeni Ustavom Kraljevine SHS iz 1921. godine.

Zavođenjem šestosiječanjske diktature 1929. godine, formiranjem novih administrativno-teritorijalnih jedinica banovina, teritorija BiH je bila potpuno razbijena i njeno područje je razdijeljeno i pripojeno dijelovima drugih jugoslavenskih zemalja. Potpunim razbijanjem povijesne cjeline i teritorijalnog jedinstva BiH i brisanjem ostalih nacionalnih i povijesnih granica, velikosrpskoj politici sa kraljem Aleksandrom na čelu, je u potpunosti uspjelo osigurati od ukupno devet, u šest banovina većinu srpsko pravoslavnog pučanstva. Time je sukladno politici integralnog jugoslavenstva još čvršće i odlučnije provedena politika pune državne i nacionalne unifikacije, s ciljem da se razbiju i politički

onemoguće osobito hrvatski nacionalni pokret, a s druge strane, trajnije učvrsti hegemonija velikosrpskih građanskih krugova i dinastije Karađorđevića.

Za vrijeme diktature nasilje hegemonističkog velikosrpskog režima prema svim nacionalnim ispoljavanjima potlačenih naroda doživljava svoj vrhunac. Za državne neprijatelje proglašeni su u prvom redu hrvatski i makedonski nacionalisti, zatim komunisti, te su progonjeni uz znatno blaže postupke i drugi protivnici diktature, uključujući i poznate prvake građanskih političkih stranaka.[2] To je izazvalo još veće ogorčenje svih nesrpskih naroda Jugoslavije, poglavito hrvatskog, protiv kojega je režim diktature u prvom redu bio uperen. Pokušaj slamanja svih pojava nacionalnih pokreta dovodi do političkog okupljanja oko Radićeva političkog programa, koji u Hrvatskoj i u područjima B i H gdje živi hrvatsko pučanstvo, dobiva dimenzije općenarodnog pokreta, a hrvatski federalistički program sve više prihvaća i slovenski nacionalni pokret.

Upravo zbog tog žestokog otpora diktaturi, osobito hrvatskog nacionalnog pokreta pod vodstvom HSS-a, te ekonomskih teškoća u zemlji i zahtijeva saveznika (u prvom redu Francuske i Čehoslovačke) da ukine apsolutistički režim, kralj Aleksandar je 3. rujna 1931. godine «darovao» narodu Ustav, kojim je kraljev apsolutizam prikriven samo formalnom ustavnošću. Međutim, i pored toga, uvođenjem u život tzv. Oktroiranog ustava 1931. godine, odnosno skupštinskih izbora koji su se organizirali nakon donošenja Ustava, dolazi do postepenog oživljavanja političkog života u Kraljevini Jugoslaviji. Vodstva tradicionalnih građanskih političkih stranaka počinju napuštati pasivan stav, ograđuju se sve više od diktature ili prelaze u aktivnu oporbu. Jača oporbena kretanja počinju 1932. godine, u sklopu kojih se javljaju zahtjevi za uvođenjem demokratskog parlamentarizma, ukidanje Oktroiranog ustava, te federalizacija države. Ti zahtjevi su jasno definirani u rezoluciji Seljačko-demokratske koalicije (HSS i SDS) 7. studenog. 1932. godine, nazvane Zagrebačke punktacije[3], a nastavljeni u siječnju 1933. godine, punktacijama vođe Jugoslavenske muslimanske organizacije, Mehmeda Spahe, Slovenskim punktacijama, vodstva Slovenske ljudske stranke, te «Pisma prijateljima», punktacija Ljubomira Davidovića, vođe Demokratske stranke.[4]

Pored toga, zahtjevi oporbenih stranaka okupljenih u tzv. Blok narodnog sporazuma (Seljačka demokratska koalicija, Radikalna, Demokratska i Zemljoradnička stranka) za preuređenjem države na federalističkim osnovama nastavljeni su 1937. godine. U tom sporazumu se zahtijeva ukidanje Ustava iz 1931. godine, donošenje novog Ustava odlukom takve većine u kojoj će

biti većina Srba, većina Hrvata i većina Slovenaca, te sukladno tome reorganizacija države stvaranjem hrvatske, srpske i slovenačke teritorijalne političke jedinice.[5]

Ubojstvom kralja Aleksandra u Marseilleu 1934. godine, dolazi u političkom životu Kraljevine Jugoslavije do određene demokratizacije odnosa. Vladajući velikosrpski režim u uvjetima žestokih oporbenih zahtjeva za federalizacijom države, te zbog promijenjene situacije u svijetu i državi, kad je u ekspanziji nacističkih i fašističkih sila već počelo rušenje europskog versajskog poretka, bio je prisiljen odstupiti od svoje centralističko unitarističke politike, te radi izlaza iz sve bezizlaznije krize valjalo je tražiti neko drugo rješenje u smislu postizanja sporazuma s Hrvatima i Slovencima o preuređenju države na federalističkim osnovama. Ostvarivanje ovog sporazuma ovisilo je u najvećoj mjeri od prvog namjesnika, kneza Pavla Karađorđevića, koji je u početku prema sporazumu imao negativan stav. Na prosinačkim izborima 1938. godine, lista vladajuće stranke, Jugoslavenske radikalne zajednice, čiji je nositelj bio predsjednik vlade Milan Stojadinović, iako je brojčano pobijedila, ustvari je kao i lista Bogoljuba Jeftića na petosvibanjskim izborima tri godine ranije, pretrpjela potpuni neuspjeh.[6] Neposredno nakon tih izbora, Namjesništvo početkom veljače 1939. godine obara vladu Milana Stojadinovića, te formira novu vladu sa Dragišom Cvetkovićem na njenom čelu. Prvi i najvažniji zadatak te vlade na unutarnjopolitičkom planu bio je rješenje hrvatskog pitanja. S obzirom da je vanjsko politički položaj države u to vrijeme, zbog sve agresivnijeg nastupa nacističkih i fašističkih sila Njemačke i Italije, bio sve teži, u vrhovnim državnim krugovima konačno dolazi do napuštanja politike državnog i nacionalnog unitarizma, odnosno prevladava mišljenje da je potrebito izvršiti preuređenje države sporazumom sa predstavnicima Hrvatske seljačke stranke. Nakon dugotrajnih pregovora između Dragiše Cvetkovića kao opunomoćenika krune (kneza Pavla) i vođe HSS-a, Vlatka Mačeka konačno je 26. kolovoza 1939., godine zaključen sporazum između predstavnika vladajućih srbijanskih krugova Dragiše Cvetkovića i vođe glavne oporbene stranke u državi, Hrvatske seljačke stranke, Vlatka Mačeka, u povijesnoj literaturi poznat po imenima njegovih potpisnika, «Sporazum Cvetković-Maček». Tim sporazumom je određeno da će se «Savska i Primorska banovina, kao i kotari Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Derventa, Gradačac, Travnik, Fojnica, spojiti u jednu jedinicu koja će se zvati Banovina Hrvatska. Definitivan opseg Banovine Hrvatske odrediće se prilikom preuređenja države, pri kome će se voditi računa o ekonomskim, geografskim i političkim okolnostima. Tom prilikom, izdvojiće se iz gore navedenih srezova, koji su pripojeni Banovini Hrvatskoj, općine i sela, koja nemaju hrvatsku većinu».[7]

Istodobno je odlučeno da se Banovina Hrvatska «ima osnovati kao posebna autonomna državnopravna oblast, koja neće stajati pod neposrednom naredbodavnom vlašću i kontrolom centralnih državnih organa, jer ima dobiti vlastitu autonomiju».[8] Prema Uredbi o Banovini Hrvatskoj, od 26. kolovoza 1939. godine, kojom je realiziran sporazum Cvetković-Maček, predviđeno je da se obrazuje zajednička vlada Cvetković-Maček, kao i prenošenje odgovarajućih ovlasti na Banovinu Hrvatsku. U odredbi čl. 2. Uredbe, bili su taksativno nabrojani poslovi koji su spadali u isključivu ovlast Banovine Hrvatske i to: poljoprivreda, trgovina, industrija, šume, rudnici, građevine, socijalna politika i narodno zdravlje, fizički odgoj, pravda, prosvjeta i unutarnja uprava. Svi ostali poslovi ostali su u nadležnosti centralnih organa vlasti u cijeloj državnoj teritoriji.[9] Pored toga, u Uredbi se ističe da će se definitivne kompetencije Banovine Hrvatske odrediti prilikom budućeg preuređenja države. Prema sporazumu Cvetković-Maček trebalo je, da se kako na teritoriji Banovine Hrvatske, tako i u drugim krajevima, osigura ravnopravnost Srba, Hrvata i Slovenaca, jednakost pri sudjelovanju u vršenju javne službe, kao i ravnopravnost priznatih vjeroispovijesti.

Što se tiče organizacije vlasti, prema Uredbi o Banovini Hrvatskoj, zakonodavnu vlast u stvarima iz nadležnosti Banovine Hrvatske zajednički vrše kralj i Sabor. Upravnu vlast u stvarima iz nadležnosti Banovine Hrvatske vrši kralj preko bana. Bansku vlast Banovine, obavljao je ban neposredno, tj. osobno, ili posredno preko svog administrativnog aparata, koji se organizacijski dijelio na odjele, a ovi na odsjeke. Bana imenuje i razrješava kralj ukazom, koji prema potpisu je novoimenovani Ban. Prije stupanja na dužnost ban polaže prisegu na vjernost kralju i poštovanje zakonitosti.[10]

Strukturu banske vlasti činili su ban, kabinet bana, Predsjednički ured i jedanaest Odjela: 1. Odjel za unutarnje poslove, 2. Odjel za prosvjetu, 3. Odjel za pravosuđe, 4. Odjel za seljačko gospodarstvo, 5. Odjel za šumarstvo, 6. Odjel za rudarstvo, 7. Odjel za obrt, industriju i trgovinu, 8. Odjel za tehničke radove, 9. Odjel za socijalnu politiku, 10. Odjel za narodno zdravlje i 11. Odjel za financijske poslove.[11]

Sudsku vlast u Banovini Hrvatskoj vrše sudovi, s tim što se njihove presude i rješenja izriču i izvršavaju u ime kralja, a na osnovu zakona.[12] Vrhovna sudska instanca je bio Stol sedmorice u Zagrebu.[13] Za ocjenu ustavnosti zakona i za sporove između države i Banovine Hrvatske nadležan je bio Ustavni sud sa sjedištem u Zagrebu.[14]

U prvoj godini postojanja Banovine Hrvatske, u pitanju unutarnje uprave, glavna briga je bila posvećena organizaciji Banske vlasti i Ispostavi banske vlasti u Splitu. Ispostava je imala u nadležnosti one poslove koje je vršila

bivša banska uprava Primorske banovine. Pored ovih poslova, ban je imao pravo da Ispostavi oduzme ili dodijeli i druge poslove. Djelokrug Ispostave obuhvatio je poslove unutarnje uprave, prosvjete, seljačkog gospodarstva, veterinarstva i šumarstva, obrta, industrije i trgovine, tehničke radove, socijalne politike i narodnog zdravlja. Na čelu Ispostave je bio povjerenik, koga je postavljao ban. Povjerenik je morao poslovati po uputama bana, kome je bio i podređen.[15]

Na godišnjicu sporazuma Cvetković-Maček 26. kolovoza 1940. godine, objavljena je Uredba o kotarskoj skupštini i kotarskom upravnom odboru. Ova uredba predstavlja «početak reorganizacije nižih upravnih vlasti u duhu programa Hrvatskoga seljačkoga pokreta, koji izričito ističe potrebu da se uz kotarskog načelnika, odnosno kotarsko načelstvo postoji jedno vijeće narodnih predstavnika sa širokim ovlastima»[16] U Uredbi je posebno naglašeno, da je njen cilj približavanje upravne vlasti «narodu u tolikoj mjeri da se s njom saživi u savjesnoj primjeni zakona i vršenju ostalih upravnih zadaća, koje određuju zakonski propisi».[17] Ističući ograničenost kotarskog odbora u donošenju odluka, u Uredbi se dalje ističe da odbor stoji uz bok kotarskog načelnika, te mu daje mišljenje i prijedloge o konkretnim pitanjima.

Na osnovu Uredbe o Banovini Hrvatskoj, Banovina je dobila svoju financijsku samostalnost, koja se sastojala u samostalnom prikupljanju određenih prihoda i izvršenju rashoda predviđenih proračunom Banovine.[18]

Obrazovanjem Banovine Hrvatske, izvršena je revizija Oktroiranog ustava iz rujna 1931. godine, mada je Uredba o Banovini Hrvatskoj donesena na osnovu čl. 116. tog ustava. Ovaj ustav je davao pravo kruni da «može raditi mimo ustavnih odredaba i zakonskih propisa u okolnostima rata, mobilizacije, nereda i pobuna koje bi dovodile u pitanje javni poredak i sigurnost države, ili kada su ugroženi javni interesi».

U vrijeme Uredbe o Banovini Hrvatske, isticano je u stručnoj literaturi, da se njeno donošenje može podvesti jedino pod posljednji predviđeni slučaj formuliran kao ugroženost javnih interesa do te mjere, da je doveden u pitanje javni poredak i sigurnost države. S tim u svezi, postavljeno je pitanje, «da li je ta ugroženost postojala u vrijeme donošenja uredbe. Da bi se pak pravilno ocijenilo postoji li ta ugroženost interesa ili ne, treba izvršiti sociološku analizu odnosnog konkretnog slučaja». U slučaju Banovine Hrvatske, «takva sociološka analiza bi bila svakako pozitivna, jer je neriješeno hrvatsko pitanje dovodilo u stalnu opasnost javne interese, javni poredak i sigurnost države. Ugroženost javnih interesa se utoliko više pojačavala ukoliko je međunarodna situacija postajala sve teža i tražila unutarnje sređivanje države putem sporazuma».[19]

Oktroirani ustav je davao mogućnost kruni da izvrši reviziju ustava, kao izvanrednu mjeru, koju je potom moralo odobriti Narodno predstavništvo. Činjenica je da do travanjskog rata 1941. godine to nije učinjeno.

Što se tiče pravnog položaja Banovine Hrvatske, u stručnoj literaturi je primijećeno da položaj novostvorene jedinice, «još nije posve određen», te da njeno područje još nije konačno određeno. «Jezgra toga područja je definitivno ustanovljena, dok se kasnijem vremenu prepušta određivanje manjih čestica, koje bi još imale Hrvatskoj pripasti ili se od nje odijeliti».[20]

Jedan od profesora prava koji je sudjelovao pri izradi Sporazuma Cvetković-Maček i pravnih akata kojima se realizira ovaj Sporazum, dr. Ivo Krbek, u to vrijeme pisao je u svom tekstu, «Stvaranje novog ustavnog prava», o problematici ustavnosti i legitimiteta Banovine Hrvatske. Po njegovom stajalištu, Uredba o Banovini Hrvatskoj je samo jedan od putova i sredstava kojim se ima doći do definitivnog uređenja državne zajednice. «Ovdje se ne radi o zaključnoj, već o neobično važnoj početnoj fazi novog preuređenja države, u kojoj Hrvatska ima dobiti svoj zasebni pravni položaj». Po Krbeku, Hrvatska je nakon Sporazuma «jedini dio državne zajednice, gdje se praktički sprovodi federativno državno uređenje i utiru putovi novom uređenju čitave državne zajednice».[21] Za razliku od Krbeka, prof. ustavnog prava Slobodan Jovanović, kao predsjednik tzv. Srpskog kulturnog kluba u Beogradu, isključujući bilo kakvu mogućnost federalizacije države između ostalog ističe da je sve što je dogovoreno i učinjeno Sporazumom Cvetković-Maček, «negativno u cjelini i pojedinostima, da su ugroženi interesi srpskog naroda i da se treba vratiti na ranije stanje ili povesti borbu da se u novim prilikama «spašava srpstvo», te da se kako ističe glasilo Srpskog kulturnog kluba «Srpski glas», «svi Srbi u Kraljevini okupe u jedan tabor, i da jednodušno i složno kad dođe momenat istupe na branik srpskih interesa».[22]

Već smo istakli da je sporazum Cvetković-Maček nagovještavao daljnji preustroj države. Stvaranjem jedne nove autonomne jedinice, otvoreno je pitanje daljnje državno-pravne reorganizacije Kraljevine Jugoslavije. Neposredno poslije zaključivanja sporazuma, pojavili su se zahtjevi za stvaranjem autonomne Bosne i Hercegovine i autonomne Slovenije u okviru Jugoslavije. Režimski list «Vreme» je prenoseći pisanje lista «Slovenec» između ostalog isticao da su, «ovim sporazumom postavljene osnove za ravnopravan položaj sva tri jugoslavenska naroda u zajedničkoj državi. Nisu samo Hrvati dobili svoju Banovinu sa zakonskom vlašću, nego i Slovenci dobijaju pravo na svoju samoupravu, kao što su dobili Hrvati». Ovim sporazumom, «zakonski je priznato i u osnovi izrečeno pravo slovenačkom narodu na najširu samostalnu zakonodavnu unutarnju upravu».[23]

Pored ovog sačuvan je i nacrt Uredbe o organizaciji posebne srpske banovine, pod nazivom «Srpske zemlje». Po ovom nacrtu trebalo je da se vrbaska, drinska, dunavska, zetska, moravska i vardarska banovina spoje u jednu cjelinu pod nazivom «Srpske zemlje», sa sjedištem u Skoplju. Dosadašnje banovine su se trebale pretvoriti u oblasti, zadržavajući svoje nazive i svoje sjedište. Ovaj Nacrt je izradilo povjerenstvo u kojem su se nalazili profesori prava, M. Konstatinović, Đ. Tasić, i M. Ilić, koji su inače sudjelovali u izradi pravnih akata i formulacija vezanih za Sporazum Cvetković-Maček.[24]

Međutim, travanjski rat 1941. godine prekinuo je planove o daljnjoj unutarnjoj reorganizaciji Kraljevine Jugoslavije.

Što se tiče samog sporazuma Cvetković-Maček, jedna od njegovih osnovnih karakteristika je njegova nedorečenost. U Sporazumu nisu bila riješena mnoga pitanja. U prvom redu nije konačno riješen teritorijalni okvir Banovine Hrvatske, zatim pitanje njenih ovlasti, te financijski položaj.[25]

Vodstvo Hrvatske seljačke stranke je bilo nezadovoljno učinjenim ustupcima od strane Cvetkovićeve vlade. Ono je stalno isticalo nove teritorijalne zahtjeve, posebno ako u slučaju buduće reorganizacije države, Bosna i Hercegovina i Vojvodina dobiju autonomiju ili budu podijeljene između Hrvatske i Srbije. U koliko se ne ostvari autonomija Bosne i Hercegovine onda će se morati donijeti odluka o pripadnosti područja koja se «nalazi u Vrbaskoj, Drinskoj i Zetskoj Banovini». Istovremeno se isticalo, da će se «ako ne dođe do formiranja Vojvodine, kao posebne autonomne jedinice, morati povesti računa o željama tamošnjeg hrvatskog pučanstva, koje i po svojem nacionalnom uvjerenju i po zemljopisnom položaju svojega zavičaja ima pravo tražiti da se poštuju i njegovi zahtjevi».[26]

S druge strane, velikosrpska politika je svojatala Crnogorce i Makedonce, te otvoreno ispoljavala pretenzije za priključenje cjelokupne Bosne i Hercegovine budućoj srpskoj Banovini.

«Za konzervativne snage srpske politike, sporazum je predstavljao kapitulaciju pred hrvatskom politikom, koju su desničarske snage opet optuživale da je podlegla diktatu beogradskih vlastodržaca».[27]

U cjelokupnom kompleksu pitanja vezanih za sporazum Cvetković-Maček, posebno mjesto zauzimalo je pitanje Bosne i Hercegovine, pošto je ova pokrajina bila u središtu političke borbe za prevlast između velikosrpske i hrvatske politike. Osoben povijesni razvitak, etnička struktura i položaj Bosne i Hercegovine, uvjetovali su da je njeno pitanje bilo jedno od glavnih zapreka za postizanje političkog kompromisa između dvije spomenute politike. U kontekstu njihove borbe za ostvarivanje vlastitih interesa, Sporazum je narušio povijesne granice Bosne i Hercegovine, što je već učinjeno za vrijeme

šestosiječanjske diktature podjelom na banovine, na osnovu Zakona o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja od 3. listopada 1929. godine. Sporazumom je iz Bosne i Hercegovine, Banovini Hrvatskoj, pripalo trinaest kotara i to: Brčko, Bugojno, Derventa, Duvno, Livno, Fojnica, Gradačac, Konjic, Ljubuški, Mostar, Prozor, Stolac i Travnik.[28]

Posljedice podjele BiH poslije Sporazuma Cvetković-Maček rezultirale su vrlo živim političkim previranjima na njenom teritoriju, koja nisu prestajala sve do početka Drugog svjetskog rata.

Što se tiče srpskih građanskih političkih stranaka i grupacija, između njih ali i unutar njih samih, postojale su određene političke razlike o položaju BiH u daljnjoj reorganizaciji države. I pored određenih neslaganja o tome, sve srpske političke stranke i različita srpska društva u BiH, bili su jedinstveni u gledištu da cjelokupni bosanskohercegovački teritorij u budućoj reorganizaciji države treba pripasti planiranoj srpskoj banovini. Skoro sve srpske organizacije i društva su kao svoj osnovni zadatak poslije zaključenja Sporazuma istakli borbu protiv ideje o autonomiji B i H, koju u to vrijeme zastupa Jugoslavensko muslimanska organizacija, stranka koja je okupljala skoro sve muslimansko pučanstvo B i H. Pokret za njenu autonomiju koji se razvio i razmahao krajem 1939. godine odnosno aktivnosti muslimanskih političara usmjerene tome cilju, naišli su na oštro reagiranje srpskih građanskih političkih organizacija i kulturnih i drugih društava. Jedna od najjačih srpskih političkih stranaka, Demokratska stranka, sporazum Cvetković-Maček je prvenstveno shvatila kao zadovoljenje interesa Hrvatske seljačke stranke. Po njenoj ocjeni, cjelokupni teritorij koji nije ušao u sastav Banovine Hrvatske ostavljen je «bez državno-pravnog poretka i bez imena i bez obilježja nacionalnog u vrijeme u kome se sve drugo organizira i grupira oko svojih centara s ambicijom nacionalnom».[29] Najvažniji zadatak koji su «demokrati» postavili povodom obrazovanja Banovine Hrvatske je zahtjev za što hitnijim stvaranjem srpske banovine, pogotovo što je političko vođstvo HSS-a sve češće isticalo zahtjev za teritorijem koja se nalazi izvan Banovine Hrvatske.[30]

Organizacije Demokratske stranke u Bosni i Hercegovini bile su glavni nositelji političkog djelovanja pod parolom «Srbi na okup». Osnovni argumenti kojima su se «demokrati» suprotstavljali zahtjevu za autonomijom Bosne i Hercegovine bili su isticanje da je Bosna i Hercegovina od starine srpska zemlja, da Srbi u odnosu prema Hrvatima čine većinu stanovništva, da muslimani više naginju Srbima nego Hrvatima i da se za Bosnu i Hercegovinu prolijevala srpska krv i prije i za vrijeme Prvog svjetskog rata.[31]

Na osnovu ovih političkih stavova Demokratske stranke poslije Sporazuma Cvetković-Maček mogli bismo istaći da je njen politički cilj u ovom vremenu

bio stvaranje, unutar Jugoslavije, srpske banovine, koja bi obuhvatila teritoriju «čije međe idu od Đevđelije do Subotice i od Timoka neprekidno sve do mora, oko Šibenika».[32]

U pogledu položaja Bosne i Hercegovine, srpska Radikalna stranka je stalno isticala njeno navodno dominantno srpsko obilježje. U tom smislu, stav radikala prema autonomiji Bosne i Hercegovine nije se razlikovao od stava ostalih srpskih stranaka. Na Zemaljskoj skupštini radikala u Beogradu u prosincu 1939. godine predstavnici iz Bosne i Hercegovine oštro su se suprotstavili ideji da Bosna i Hercegovina dobije status autonomne jedinice.[33] Okružni odbor Radikalne stranke u Sarajevu na jednoj je svojoj sjednici donio odluku da se svim organizacijama stranke u Bosni i Hercegovini uputi poslanica sa parolom «Srbi na okup».[34]

Neposredno nakon toga skupa, u Tuzli je pod predsjedništvom episkopa dr. Nektarija Krulja održan sastanak predstavnika srpskih društava, bez obzira na stranačku pripadnost, na kojem je osnovan «akcioni odbor za obranu nacionalnih interesa srpskog naroda». Na tom sastanku se raspravljalo o situaciji u Bosni i Hercegovini nakon zaključenja Sporazuma, zatim o pokretu za autonomiju Bosne i Hercegovine, te je zaključeno da je potrebno raditi «na općem političkom izmirenju Srba i složno sarađivati kod donošenja odluke o preuređenju države». Na kraju je donesena i rezolucija, koja je upućena svim srpskim društvima i ustanovama u Bosni i Hercegovini, u kojoj se zahtijeva da «Bosna i Hercegovina ostane nerazdruživa sa Srbijom».[35]

Očigledno je da su radikali bili protiv toga da Bosna i Hercegovina, u daljoj reorganizaciji države, postane autonomna jedinica. Krajnji cilj političkog programa Radikalne stranke u to vrijeme je priključenje cjelokupne Bosne i Hercegovine planiranoj srpskoj banovini.

Zemljoradnička stranka je nekoliko dana poslije zaključenja Sporazuma Cvetković-Maček, putem svog Glavnog odbora, donijela rezoluciju u kojoj se «jednoglasno pozdravlja veliko djelo Sporazuma i želi da se na tom Sporazumu izgrađuju država i narodno blagostanje. Ulazak Hrvata u vladu «prima se s najvećim oduševljenjem, jer se očekuje da će se u zajedničkoj saradnji sa njima moći ispuniti načela zemljoradničkog pokreta i ostvariti puna demokratizacija za cijelu zemlju».[36] Međutim, kasnije je u javnosti često isticano da su zemljoradnici primili Sporazum bez ikakva oduševljenja, uz upućivanje kritika na račun stanja u Banovini Hrvatskoj».[37]

Okružni odbor Saveza zemljoradnika u Sarajevu, povodom rasprave o daljem državnom preuređenju, ističe da je pitanje autonomije Bosne i Hercegovine obrazovanjem Banovine Hrvatske u njenim sadanjim granicama postalo bespredmetno. Ideja o autonomiji Bosne i Hercegovine je «ubačena

i podržavana jedino od onih koji su i do sada politički živjeli i hoće da dalje žive od srpsko-hrvatskog sukoba».[38] Na zborovima koje je organizirala Zemljoradnička stranka u Bosni i Hercegovini poslije Sporazuma Cvetković-Maček, postavljeni su odlučno zahtjevi da se obrazuje srpska jedinica. Vodstvo Zemljoradničke stranke energično se protivilo obrazovanju četvrte, bosanskohercegovačke jedinice i bezuvjetno je tražilo da se cjelokupna Bosna i Hercegovina uključi u srpsku jedinicu.[39]

Najoštriji kritičar Sporazuma Cvetković-Maček bio je naprijed spominjani Srpski kulturni klub, koji u svom listu, «Srpski glas», ističe da, «kad se obeležava hrvatska etnička celina, onda neminovno mora da se obeleži i srpsko pitanje». Rješenje srpskog pitanja je u obrazovanju srpske banovine koja bi bila protuteža već stvorenoj Banovini Hrvatskoj.[40] Srpski kulturni klub nije se složio s tim što je Dalmacija sa Dubrovnikom ušla u sastav Banovine Hrvatske. U tom smislu «Srpski glas» ističe da je Sporazumom izdvojena «naša dalmatinska i dubrovačka obala» od svog «prirodnog sklopa i dodjeljuje se onamo kamo ona nije nikada pripadala i čemu su se svesni Dalmatinci oduvek protivili».[41]

Bosna i Hercegovina je bila područje od izuzetnog interesa Srpskog kulturnog kluba. Klub je imao veoma značajnu ulogu u mobiliziranju srpskih stranaka i društava na njenoj teritoriji sa ciljem da se onemogući politika koja je težila za uspostavu autonomne Bosne i Hercegovine. Ovaj Klub je bio najglasniji u promidžbi pokreta pod parolom «Srbi na okup» i najuporniji zagovornik pripajanja Bosne i Hercegovine eventualnoj srpskoj banovini.[42]

Povodom izjave Džafera Kulenovića (u to vrijeme šefa Jugoslavenske muslimanske organizacije) o autonomiji Bosne i Hercegovine, u Sarajevu se sastao plenum Oblasnog odbora «Narodne odbrane»[43], i iscrpno raspravljao o problemu Bosne i Hercegovine. Sa ovog sastanka upućen je brzojav namjesniku, princu Pavlu, predsjedniku vlade Cvetkoviću i Glavnom odboru «Narodne odbrane» u Beogradu. Između ostaloga u brzojavu se ističe «najdublje ogorčenje» povodom izjave Džafera Kulenovića o autonomiji Bosne i Hercegovine, «koja za sve nacionalne elemente ovih krajeva predstavlja ne samo grubu povredu njihovih nacionalnih ideala i osjećanja, nego i opasnost za cjelinu i opstanak države». Na kraju brzojava se kaže da će se naredne nedjelje održati «veliki miting sarajevskih Srba, na kome će se donijeti odluka o daljoj akciji».[44]

Neposredno nakon naprijed spomenute izjave Džafera Kulenovića, u to vrijeme ministra u vladi Cvetković-Maček, «da se osnuje bosansko-hercegovačka banovina, kao četvrta federalna jedinica sa granicama na Drini», u Banjaluci su 12. prosinca 1939. godine, reagirali sa «najžešćim protestom» predstavnici

«srpskih i općih narodnih društava i ustanova». U tom prosvjedu oni ističu da su «odlučno protiv daljeg razgrađivanja države, protiv osnivanja bosansko-hercegovačke banovine i protiv svakog uskrsavanja Bosne i Hercegovine u kome bilo obliku». Pripajanjem i cjepanjem Vrbaske banovine bilo Sarajevu ili Zagrebu «teško bi bili poremećeni interesi njenog stanovništva, a država oslabljena i izvrgnuta novim iskušenjima». Zato je sa ovog sastanka upućen poziv svim javnim radnicima, svim društvima i ustanovama u Vrbaskoj banovini, «i svim prijateljima Bosanske krajine gdje god ih ima, da odlučno ustanu, u odbranu ove narodne oblasti, koja želi da ostane trajno ujedinjena sa Šumadijom i u direktnoj saradnji s Beogradom bez ičijeg posredovanja».[45] Sutradan je u banjalučkom hotelu «Bosna« održan još jedan sastanak predstavnika srpskih društava i ustanova. Na tom sastanku govorio je dr. Stevan Moljević, nakon čega je usvojena rezolucija u kojoj je istaknuto da «Srbi u Krajini vide u zahtjevu za autonomijom Bosne i Hercegovine smišljen napad na njihovu nacionalnu i državnu misao». Na kraju rezolucije posebno je naglašeno da će oni, «kao što su svoje snage i živote davali za svoje sjedinjenje sa Srbijom, tako da će ih dati i protiv svakog tko pokuša da ih od Srbije odvoji kakvom bilo međom ili granicom».[46]

Prosrpski orijentiran bosanskohercegovački tisak je neposredno poslije Sporazuma, uporno tvrdio da pokret za autonomiju Bosne i Hercegovine nema širu potporu u muslimanskom pučanstvu. Međutim, pošto je autonomni pokret vremenom sve više jačao, spomenuti tisak ipak korigira svoje stavove, pa ističe da se pokret za autonomiju Bosne i Hercegovine sada «tretira sa mnogo više razumijevanja i izgleda za uspjeh. Pokret je ujedinio sve muslimane i završio organizaciju u predviđenom roku».[47]

Prohrvatski orijentiran, Jugoslavenski list, u studenom mjesecu 1939. godine izvješćuje o organiziranju «srpskih narodnih vijeća», koja su imala vanstranački, čisto nacionalni, srpski karakter, u Sarajevu, Tuzli, Banjaluci, Bihaću, Gacku, Nevesinju, Doboju i drugim mjestima Bosne i Hercegovine.[48] Nekoliko mjeseci ranije isti list je, komentirajući reakcije na Sporazum na teritoriji Bosne i Hercegovine od strane srpskog pučanstva, istakao da «koliko ih god veseli da je problem države sretno riješen i koliko ih god njihov patriotizam i zdrav razum svodi na gornje rješenje, to se ipak osjeća neka neizvjesnost».[49]

Samo postavljanje na dnevni red pitanja stvaranja Bosne i Hercegovine kao autonomne političke jedinice uticalo je na to da se privremeno unutar srpskih građanskih stranaka pojave težnje o potrebi prevazilaženja međusobnih razlika i stvaranja jedinstvene srpske politike.[50] U tom smislu, u Mostaru je održan sastanak predstavnika Demokratske stranke, Jugoslavenske nacionalne

stranke, Jugoslavenskog narodnog pokreta «Zbor», Narodne radikalne stranke i Saveza zemljoradnika u cilju «zajedničke akcije političkih partija u Mostaru i Hercegovini za okupljanje i pribiranje svih zdravih i konstitutivnih narodnih snaga». Na sastanku je zaključeno da se «apeluje na vodstva svih naših partija i pokreta da se u ovom duhu i cilju izdignu i izmire, te da se ujedine i slože u jedan narodni blok, jer smatramo da se u današnjim teškim prilikama samo na taj način može poći u susret sudbonosnim događajima za spas naše otadžbine».[51]

Prema izvješću kotarskog načelstva u Mostaru, «odmah prvih dana nakon povijesnog događaja od 26. kolovoza 1939. godine, uskomešalo se je srpstvo u Mostaru, sa Čedom Milićem na čelu, a uz moralnu potporu dr. Semiza Veselina, advokata i vođe Jugoslavenske nacionalne stranke, prof. Radulović Jovana, istaknutog pristaše Jugoslavenske radikalne zajednice i bivšeg poslaníka, sad pristaše dr. Stojadinovića, dr. Pere Mandića, advokata i vođe Demokratske stranke, te cjelokupnog pravoslavnog svećenstva i skoro svih Srba (osim malog broja Samostalne demokratske stranke i Zemljoradnika)».[52]

Na sastanku srpskih društava u Mostaru 1. prosinca 1939. prihvaćena je rezolucija u kojoj se konstatira da su Srbi grada Mostara, Sporazum Cvetković-Maček «dočekali mirno i dostojanstveno, podnoseći junački izdvajanje» od srpskog zaleđa. «smatrali smo da može biti administrativnih preuređenja države, ali samo uz uvjet strogog i beskompromisnog održavanja svih ustanova, koje su bitne za čuvanje i jačanje narodnog i državnog jedinstva». Međutim, provođenje u život Sporazuma ulijeva strah i «tamne slutnje o sudbini krvavo izvojevane slobode i jedinstva jugoslavenske otadžbine». Na kraju se upućuje poziv svim političkim strankama i pokretima da se «ujedine ili slože jer smatramo da se u današnjim teškim prilikama samo na taj način može s pouzdanjem poći u susret sudbonosnim događajima za spasavanje jedinstva i slobode naše jugoslavenske otadžbine».[53] Rezoluciju su potpisali predstavnici Srpske pravoslavne crkvene općine, Srpskog prosvjetnog i kulturnog društva «Prosvjeta», Kola srpskih sestara, Srpskog pogrebnog društva, Srpskog pjevačkog društva «Gusle», Udruženja ratnih dobrovoljaca, Udruženja četnika i Zadruge srpskih privrednika.

U jednom od redovitih izvješća sreskog načelstva iz Mostara, banskoj vlasti Banovine Hrvatske u Zagrebu, od 16. ožujka 1940. godine, navodi se da je okupljanje Srba upereno ne samo protiv Sporazuma, nego ima za cilj i odvajanje Mostara od Banovine Hrvatske, što se potvrđuje jednom drugom rezolucijom pronađenom tijekom pretresa tiskare u kojoj je rezolucija tiskana. U toj drugoj rezoluciji se ističe da potpisnici «kao sinovi Vojvodine Sv. Save, traže izdvajanje grada Mostara iz Banovine Hrvatske». Nakon sastanka 1.

prosinca 1939. spomenuti Mandić, Veselin i Mitar Hamović, trgovac i istaknuti Ljotićev pristaša, preko novina su uputili poziv «patriotskim političkim strankama», u kojem po riječima kotarskog načelnika «provejava tendencija pozivanja» «Srba na okup». Kotarsko načelstvo dalje ističe da «šire srpske mase ukoliko ih ima u ovome nisu uzele učešća, tako da je ova akcija na selu ostala skoro nezapažena». Izvješće nadalje navodi da se «u ovo zadnje vrijeme ne opaža u srpskim redovima nikakva specijalna aktivnost, jer svakog zaokuplja svakim danom sve više briga za ratnu opasnost, tako da izgleda da je ova akcija nešto jenjala ali ipak žerava i dalje tinja ispod pepela».[54] Slično rezoluciji predstavnika mostarskih srpskih građanskih krugova, na sastanku predstavnika srpskih društava u derventskom kotaru, koji je, kako je naprijed rečeno, ušao u sastav Banovine Hrvatske, donesena je rezolucija u kojoj se između ostalog traži «ponovno pripajanje kotara, srpskoj banovini».[55]

O političkom okupljanju svih Srba bez obzira na stranačku pripadnost, izvješćuje bansku vlast, Banovine Hrvatske u Zagrebu i kotarsko načelstvo u Konjicu. Glavni cilj promidžbe među Srbima, je odcjepljenje konjičkog kotara iz sastava Banovine Hrvatske i njegovo pripajanje budućoj srpskoj jedinici.[56]

O političkim previranjima među srpskim pučanstvom na teritoriji bivše Primorske banovine, izvješćivala je redovito Ispostava banske vlasti u Splitu, bansku vlast Banovine Hrvatske u Zagrebu. U jednom od svojih izvješća, travnja 1940. godine, Ispostava ističe da je «akcija među Srbima u zadnje vrijeme znatno popustila. Međutim, s ovim nije rečeno, da je nezadovoljstvo među tamošnjim Srbima jenjalo i da su se oni snašli u novom stanju i da neće u pogodnom momentu opet započeti s novim akcijama». Po mišljenju Ispostave, bilo bi potrebno poduzeti neke mjere da bi se umanjilo nezadovoljstvo, da bi se Srbi «bolje i ugodnije osjećali u Banovini Hrvatskoj, i da bi se njihovim vođama oduzela izlika za neku novu protivbanovsku akciju».[57]

Očigledno je da se političko vođstvo srpskog građanstva nije mjerilo sa stanjem stvorenim Sporazumom Cvetković-Maček, praveći različite kombinacije o daljem državnom preuređenju, što sve skupa nije doprinosilo stabilizaciji unutarnjih prilika u zemlji, pa prema tome i Bosni i Hercegovini, pred neposrednom vanjskom opasnošću.

Što se tiče politike Jugoslavenske muslimanske organizacije i muslimanskog društva «Gajret», odmah poslije zaključenja sporazuma Cvetković-Maček, oni su istakli ideju i zahtjev za autonomijom BiH. Naprijed spomenuta izjava Džafera Kulenovića u studenom 1939. kojom traži formiranje četvrte banovine B i H, izazvala je burne reakcije. Odmah po objavljivanju te izjave, održavaju se brojni skupovi mnogih muslimanskih društava u svim krajevima BiH. Tako

je u Banja Luci neposredno nakon izjave Džafera Kulenovića, održan skup predstavnika svih muslimanskih društava, bez obzira na stranačku pripadnost. Na tom sastanku donesena je rezolucija u kojoj je između ostalog istaknuto, da muslimani grada Banja Luke, «bez razlike na partijsku pripadnost i nacionalnu *orijentaciju», traže preko svojih društava i ustanova «da prilikom daljeg* preuređenja naše države, bude uspostavljena Bosna i Hercegovina, kao posebna ravnopravna jedinica, a u svom povijesnom opsegu».[58] O nezadovoljstvu muslimana u Vrbaskoj banovini nakon Sporazuma Cvetković-Maček, izvješćuju bansku vlast pojedini kotarski načelnici sa tog područja. U izvješću kotarskog načelnika iz Bosanskog Novog od 4. rujna 1939. godine, istaknuto je da su muslimani Sporazumom nezadovoljni «zato što je tom teritorijalnom podjelom Bosna poderana», te se oni sada nalaze «pod dva upravna područja». Istovremeno se u izvješću naglašava da su svi muslimani za autonomiju Bosne i Hercegovine, bez obzira na političku pripadnost i nacionalnu orijentaciju.[59] U izvješću banjalučkog kotarskog načelnika, banskoj vlasti Vrbaske banovine od 1. rujna 1939. godine govori se o političkim previranjima među muslimanima nakon Sporazuma Cvetković-Maček. Između ostalog istaknuto je da muslimani više ne žele biti u sklopu Jugoslavenske radikalne zajednice, pošto ona nije za autonomiju Bosne i Hercegovine, te se odlučno zahtijeva «da se obnovi njihova muslimanska zasebna organizacija».[60]

Osnovna značajka političkih previranja među muslimanima u to vrijeme je nedostatak jedinstvene organizacije koja bi mogla usmjeravati ta kretanja. U naporima da se postigne izvjesno jedinstvo, u Sarajevu je 30. prosinca 1939. godine održan širi skup predstavnika muslimanskih organizacija iz svih krajeva *Bosne i Hercegovine. Na tom sastanku je potvrđena jedinstvenost muslimana* u zahtjevu za autonomijom Bosne i Hercegovine. Istovremeno je osnovan pokret za autonomiju Bosne i Hercegovine. Odmah poslije održavanja tog sastanka, izvršni odbor pokreta upućuje okružnicu svim muslimanskim organizacijama i društvima na teritoriju Bosne i Hercegovine, u kojoj zahtijeva osnivanje mjesnih odbora za autonomiju. Pored toga, u okružnici se ističe da su muslimani primili i pozdravili Sporazum Cvetković-Maček, ali se u njemu nije vodilo računa o težnjama bosanskohercegovačkih muslimana i ostalog pučanstva Bosne i Hercegovine. Uvjeravajući da autonomna Bosna i Hercegovina ni u kom slučaju ne može ugroziti bilo čije interese, izvršni odbor izvješćuje i ujedno poziva i druge političke stranke u Jugoslaviji da pristupe pokretu.[61]

Za autonomiju Bosne i Hercegovine otvoreno se izjasnio i «Gajret», najmasovnije kulturno-prosvjetno društvo muslimana u Bosni i Hercegovini. Glavni odbor tog društva krajem studenog 1939. godine izjavljuje da je

«svjestan da se ne može ostvariti, a najmanje se može pravilno održati autonomno uređenje Bosne i Hercegovine akcijom samih muslimana, pa zbog toga on «apelira na sve faktore, a naročito na našu braću Srbe pravoslavne vjere, koji su po svom velikom broju važan faktor u rješavanju ovog pitanja, *da se tretiraju razumno i sa najvećom ozbiljnošću jer to traže najkrupniji* nacionalni i državni interesi».[62]

Prvaci bosanskohercegovačkih muslimana, vezani za Jugoslavensku radikalnu zajednicu, poslije zaključenja Sporazuma Cvetković-Maček bili su u «stavu iščekivanja, te su mnogi otputovali u Sarajevo, na savjetovanje i na uočavanje sadašnje situacije».[63] Istovremeno se muslimani iz kotara koji su izdvojeni iz ranijih banovina i pripojeni Banovini Hrvatskoj «pribojavaju da su time konačno odcijepljeni od ostalih dijelova Bosne i Hercegovine, s kojima bi htjeli sačinjavati jednu jedinstvenu cjelinu, kao što je to bilo stoljećima, sve do obrazovanja ranijih banovina». Ovakvim razgraničenjem nije se vodilo računa o željama muslimana «da ostanu u sklopu historijske pokrajine Bosne i Hercegovine, koja postoji vjekovima».[64]

Sa zaoštravanjem političkih odnosa u procesu realizacije Sporazuma Cvetković-Maček, počinje se oštro kritizirati politika koju su poveli bosanski Srbi protiv autonomije Bosne i Hercegovine. «Politika 'Jugoslavenske pošte' i ovdašnjih srpskih nacionalnih društava protiv poznate izjave dr. Džafera Kulenovića izazvala je razumljivu reakciju u svim muslimanskim krajevima».[65] Istovremeno se najavljuje da će muslimani, s tim u svezi, održati javne skupove u Sarajevu i drugim gradovima Bosne i Hercegovine na kojima će reagirati protiv politike «stanovitih krugova, da ih se degradira na masu koja nema *prava odluke o sudbini svoje rođene domovine». Ova politika je u cijeloj Bosni* i Hercegovini izazvala kod muslimana strahovito negodovanje i «široki narodni slojevi traže da se održe javni protesti i zborovi i da se na njima manifestira pravo raspoloženje muslimana».[66] Na tim zborovima muslimani će tražiti autonomiju Bosne i Hercegovine, ali oni ne žele da Bosna i Hercegovina «bude kamen smutnje između Srba i Hrvata, a to ona neće biti samo ako se u nju ne dira».[67]

Predstavnici muslimanskih vjerskih i prosvjetnih ustanova, zajedno s muslimanskim političkim prvacima, sastali su se u Sarajevu 24. studenog 1939. i donijeli rezoluciju u kojoj se jednoglasno podržava stav Džafera Kulenovića o autonomnom položaju Bosne i Hercegovine.[68] Na skupu muslimana u Mostaru, koji je sazvan povodom predstojećih općinskih izbora, prevladao je stav da se «što jače učvrste redovi muslimana u borbi protiv antiautonomističkih elemenata koji pokušavaju da pridobiju za svoju političku tezu izvjestan broj muslimana».[69] Pored ovog skupa u Mostaru je održano i

veliko ramazansko sijelo muslimanskog društva «Ihvan» (Bratstvo), na kojem se govorilo o autonomiji Bosne i Hercegovine. Donesena je i rezolucija u kojoj je na prvom mjestu istaknuta parola «Muslimani svi na okup», zatim parola autonomije «u povijesnim granicama» i zahtjev za repariranjem «svih nepravda učinjenih od 1918. godine do danas».[70]

Muslimanska čitaonica u Mostaru bila je centar gdje su se okupljali «mnogobrojni muslimani, svih bivših političkih orijentacija» udruženi u borbi za autonomiju Bosne i Hercegovine.[71]

O ovim skupovima i aktivnostima muslimana, izvješćuje 13. studenog 1939. godine kotarsko načelstvo u Mostaru, Odjeljak za državnu zaštitu banske vlasti Banovine Hrvatske u Zagrebu. Pored ostalog navodi se da muslimani «kao autonomisti ne uviđaju da će im današnja politika kod daljnjeg državnog preuređenja osigurati autonomiju Bosne i Hercegovine».[72]

Politička previranja među muslimanima naročito su bila izražena u konjičkom kotaru. Primorski žandarmerijski puk, pošto je prethodno dobio informaciju od kotarskog načelnika iz Konjica, izvješćuje bansku vlast, Banovine Hrvatske u Zagrebu kako su «Muslimani u kotaru Konjičkom išli na općinske izbore sa parolom za autonomiju Bosne i Hercegovine». Tim povodom rasturani su i leci sa naslovom «brate muslimane» potpisani od strane «Odbora za autonomiju Bosne i Hercegovine».[73]

Slično raspoloženje vladalo je i među muslimanima Stoca. Tamošnji kotarski načelnik izvješćuje 1. svibnja 1940. godine, bansku vlast, Banovine Hrvatske, o posjeti Džafera Kulenovića i govoru koji je tom prilikom održao. U svom izviješću, kotarski načelnik posebno naglašava da se «iz manifestacionog raspoloženja muslimanskih masa ovom prigodom vidi da su oni za autonomiju Bosne i Hercegovine».[74]

O političkom djelovanju muslimanskih društava na teritoriji Hercegovine izvješćivalo je redovito, Ispostava banske vlasti u Splitu, bansku vlast Banovine Hrvatske u Zagrebu. U izviješću od 1. prosinca 1939. godine ističe se da je u Vakufskom povjereništvu održan neprijavljen skup predstavnika «svih muslimanskih kulturnih, prosvjetnih i socijalnih društava, uz sudjelovanje oko pedeset lica i na istoj donesena rezolucija kojom se traži autonomija Bosne i Hercegovine». Na tom skupu nazočio je i gradski povjerenik iz Mostara, ali se udaljio prije donošenja rezolucije «jer nije uspio prisutne raspoložiti za današnju vladinu politiku, on je održao govor, ali nije dobio terena».[75]

Položaj Hrvatske seljačke stranke u B i H, posebno u onim dijelovima koji su pripali Banovini Hrvatskoj, bio je veoma snažan i utjecajan.

Na jednom širem skupu vodstva Hrvatske seljačke stranke, koji je održan krajem siječnja 1940. godine razmatrano je utvrđivanje povijesnih granica

između novoformirane Banovine Hrvatske i eventualne Banovine Srbije. Tada je formulirano gledište da Bosnu i Hercegovinu ne treba dijeliti, već joj treba dati autonomiju. Međutim, ukoliko se to ne bi moglo ostvariti, pa dođe do razgraničenja između hrvatske i srpske jedinice, vodstvo Hrvatske seljačke stranke bi tražilo da se u Bosni i Hercegovini i Vojvodini održi plebiscit».[76]

Krajem siječnja 1940. godine «Hrvatski dnevnik» je pisao da se postojeći teritorijalni opseg Banovine Hrvatske ne može smatrati zadovoljavajućim pod pretpostavkom da će biti obrazovane još samo banovina Srbija i Slovenija. U tom smislu ističe se da «Hrvatska u svojem sadašnjem opsegu ne može trajno opstati, jer su joj potrebni još neki krajevi za vlastitu gospodarsku izgradnju».[77]

Prema tome, hrvatska politika je postavila nove teritorijalne zahtjeve i za slučaj eventualnog formiranja posebnih autonomnih jedinica, tj. Bosne i Hercegovine i Vojvodine. Nesumnjivo je da bi zahtjevi hrvatske politike prema teritoriji Bosne i Hercegovine i Vojvodine bili neusporedivo veći ako bi se u daljem državnom preuređenju obrazovala, pored slovenačke, samo srpska banovina.

Vodstvo Hrvatske seljačke stranke je sa naročitim zanimanjem pratilo politička previranja među muslimanskim i srpskim pučanstvom Bosne i Hercegovine. U odnosu na pokret za autonomiju Bosne i Hercegovine određeni hrvatski politički krugovi ističu da bi «bilo vrlo teško ostvariti posebnu autonomnu bosanskohercegovačku jedinicu ako bi joj se odlučno protivili bosanskohercegovački Srbi». Autonomiju Bosne i Hercegovine bilo bi teško ostvariti i s obzirom na broj Srba u Bosni i Hercegovini, kao i na broj Srba u cijeloj državi, «jer sigurno, da bi se Srbi izvan Bosne i Hercegovine pridružili zahtjevu svojih sunarodnjaka». Zbog toga ne preostaje ništa drugo «nego njezin teritorij, koliko nije djelomično priključen Banovini Hrvatskoj razdijeliti između Hrvatske i Srbije, uz poštivanje volje i želje pučanstva pojedinih kotareva».[78]

Prohrvatski Jugoslavenski list, pišući o stajalištu Hrvatske seljačke stranke prema diobi Bosne i Hercegovine, ističe da je prilikom sklapanja Sporazuma Cvetković-Maček bilo izričito istaknuto da će se o krajevima Bosne i Hercegovine koji nisu pripali Banovini Hrvatskoj povesti posebna rasprava kad se bude radilo na daljoj reorganizaciji države. «Ko je dakle protiv autonomije Bosne i Hercegovine i za formiranje jedne srpske banovine, treba znati i to da se opseg te banovine ima odrediti u sporazumu sa Hrvatima». B i H pored «srpskog ima i hrvatski karakter».[79]

Očigledno, vodstvo HSS-a, nije bilo zadovoljno učinjenim ustupcima vladajuće srpske politike. Neposredno poslije Sporazuma Cvetković-Maček, banska vlast, Banovine hrvatske nije zauzimala oštar stav prema Pokretu za

autonomijom B i H. Međutim, vodstvo Hrvatske seljačke stranke u budućem preuređenju države nije bilo spremno ustupiti onoj bosanskohercegovački teritorij koji je na osnovu Uredbe o Banovini Hrvatskoj već pripojen Banovini. I pored toga što je Hrvatska seljačka stranka putem «Hrvatskog dnevnika» često isticala određenu blagonaklonost prema pokretu za autonomijom B i H, banska vlast, Banovine Hrvatske 28. veljače 1940. godine zabranjuje održavanje skupova i osnivanje odbora za autonomiju B i H na svojoj teritoriji.

Stav ustaškog pokreta prema Sporazumu Cvetković-Maček, odnosno Hrvatskoj seljačkoj stranci poslije njegova zaključenja bio je krajnje negativan. Sav ustaški tisak u inozemstvu je vodio oštru promidžbu protiv Hrvatske seljačke stranke. Ustaše su u kritici Sporazuma kao jedan od glavnih argumenata isticali gubitak velikog dijela B i H. Vodstvo Hrvatske seljačke stranke, po njihovom mišljenju nije dosljedno ustrajalo na ostvarenju maksimalnog velikohrvatskog programa. U svezi s tim u ustaškoj promidžbi je isticano da su u novoosnovanoj Banovini Hrvatskoj okupljeni «tek oni krajevi kojima katolički Hrvati tvore većinu, dok su područja islamskih Hrvata gotovo beziznimno ostala izvan Banovine Hrvatske».[80] Po mišljenju ustaša Maček je izdao ideju nezavisne hrvatske države, koja je - kako je tvrdila ustaška promidžba - bila zajedničko gledište i Hrvatske seljačke stranke i ustaškog pokreta.

Sporazumom Cvetković-Maček kolovoza 1939. godine kako je naprijed istaknuto i stvaranjem Banovine Hrvatske, bitno je, bar u načelu narušen centralističko-unitaristički sustav Kraljevine Jugoslavije. Istovremeno je otvoreno pitanje njene dalje državno-pravne reorganizacije.

Znatan dio srpske politike kako je naprijed istaknuto nije ni odobravao niti prihvaćao sporazum Cvetković-Maček i ustupke koje su njime date vodstvu HSS-a. Određeni srpski krugovi su u Sporazumu vidjeli slom vlastite hegemonije. Ovi krugovi su odlučno odbijali mogućnost daljih ustupaka hrvatskoj politici, nastojeći zadržati svoju hegemoniju parolom, «Srbi na okup».

S druge strane dio vodstva HSS-a bio je nezadovoljan ustupcima od strane Cvetkovićeve vlade. To nezadovoljstvo se naročito ogledalo u isticanju daljih teritorijalnih zahtjeva prema čitavoj Bosni i Hercegovini i dijelovima Vojvodine.

Bosna i Hercegovina je bila u središtu političke borbe za prevlast između velikosrpske i hrvatske politike. Pitanje njenog položaja u daljoj reorganizaciji države, odnosno podjela njenog teritorija, bilo je jedno od glavnih zapreka za postizanje potpunog političkog kompromisa između te dvije politike.

Sporazumom Cvetković-Maček je nastavljena politika potpunog negiranja povijesnih granica Bosne i Hercegovine, pripajanjem trinaest njenih kotara,

Banovini Hrvatskoj. Posljedice podjele Bosne i Hercegovine poslije Sporazuma, kako smo i istakli, rezultirale su vrlo živim političkim previranjima i sukobima između sva tri građanska etničko-vjerska politička pokreta. Ta politička previranja i sukobi, kao što je i poznato, kulminirali su u najgrubljem obliku početkom i tijekom rata 1941-1945. godine.

BILJEŠKE

1 Pored toga u nacrtu Ustava HRSS se ističe da bi: «Hrvatska po pravu naroda na samoodređenje uspostavila svoju tradicionalnu historijsku državnost, te bi kao nezavisna država ušla u zajedničku državu sa Srbijom, Slovenijom, B i H, dok bi Dalmacija, Crna Gora, Makedonija, Banat, Bačka i Baranja plebiscitarno imale odlučiti, pod međunarodnom kontrolom da li će ući u taj «državni savez», odnosno kojoj će se državnoj jedinici tog saveza oni priključiti i kakav će zadržati, odnosno dobiti svoj državnopravni status».. S obzirom da na «međunarodno priznatom teritoriju Srba, Hrvata i Slovenaca postoji od starine više država, to Srbi, Hrvati i Slovenci sada prvi put u svojoj historiji pristupaju izgradnji zajedničke države», u kojoj su samo tri «prave narodne države – Slovenačka, Hrvatska i Srbija, te su uz njih i još poluplemenske i poluhistorijske domovine: Crna Gora, Makedonija i B i H». (Bliže o tome, Ferdo Čulinović, Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka, knjiga II, Zagreb 1959, 253-255; usp. Tomislav Išek, Djelatnost HSS u B i H do zavođenja diktature, Sarajevo 1981, 120 – 121.

2 O političkim progonima hrvatskih nacionalista, osobito prvoj političkoj parnici protiv vođe HSS-a, Vlatka Mačeka nakon zavođenja diktature 1929. godine, opširno vidi, Rudolf Horvat, Hrvatska na mučilištu, Zagreb 1992, 466-470.

3 U punktacijama vodstvo Seljačke demokratske koalicije «stojeći na principu demokracije i smatrajući narodni suverenitet stožerom svake državne organizacije, osuđuje srbijansku hegemoniju koja se od početka nametnula Hrvatskoj i svim našim zemljama uopće s ove strane Drine, Save i Dunava», a dostigla «vrhunac pod apsolutističkim režimom» pa se «na temelju ovako teškog iskustva», zahtjeva novo uređenje države povratkom «na godinu 1918. kao ishodnu točku». Novo se uređenje mora zasnivati na «asocijaciji interesa i na solidarnoj volji njezinih članova tako da svaki član u svojoj zemlji kao i svi udruženi u zajednici budu mogli osigurati i posebne skupne interese». (Bliže o tome, Rudolf Horvat, Hrvatska na mučilištu, 517-518.).

4 U punktacijama Mehmeda Spahe, između ostalog se zahtijeva «uređenje države po ravnopravnim političko – povijesnim jedinicama, sa najširim kompetencijama, prepuštajući zajednici ono što treba da osigura i zajamči skupne interese», predviđajući da B i H treba da bude «jedna od tih ravnopravnih jedinica». U punktacijama Slovenske ljudske stranke između ostalog se zahtijeva ujedinjenje slovenskog naroda u jednu političku zajednicu, te da se u jugoslavenskoj državi prizna nacionalna individualnost, financijska samostalnost i politička sloboda slovenskog naroda. U «pismu prijateljima», poznatog i kao Davidovićeve punktacije, između ostalog se u budućoj preuređenoj državi predviđaju obrazovanje četiri jedinice. Te jedinice su se trebale konstituirati «oko nacionalno-kulturnih centara u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani», a između tih jedinica je trebalo obrazovati i još jednu,

četvrtu, B i H kao «prelaznoj zoni srpsko-hrvatskoj, u kojoj se nerazdjeljivo ukrštavaju plemena, vjere i kulturni utjecaji». (Bliže o tome, Ljubomir Zovko, O pokušaju federalizacije Kraljevine Jugoslavije 1932. godine Zbornik radova Pravnog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, XIX, Mostar 2001, 7-16.

5 *Opširno o tome, Ljubo Boban, Maček i politika HSS 1928-1941, Zagreb 1974, 291-292.*

6 *Rezultati izbora za Narodnu skupštinu Kraljevine Jugoslavije 1938. godine objavljeni su u knjizi Branka Petranovića i Momčila Zečevića, Jugoslavija 1918.-1984, Zbirka dokumenata, Beograd 1985, 352.*

7 *Ljubo Boban, Sporazum Cvetković-Maček, Beograd 1965, 403.*

8 *Narodne novine Banovine Hrvatske, 30. 8. 1939, br. 196.*

9 *U nadležnosti centralnih državnih organa vlasti ostaju ovi poslovi:*

- *Iz unutarnje uprave: briga o državnoj sigurnosti, suzbijanje antidržavne i razorne propagande, vršenja redarstvene obavještajne službe, osiguranje javnog reda i mira, državljanstvo (makar je za davanje državljanstva nadležna banovina, osim dodjele iznimnih putem i stranim državljanima), te postavljanje putem zakona temeljnih načela o lokalnim samoupravama;*
- *Iz rudarskog zakonodavstva: samo normativni propisi i državna rudarska poduzeća;*
- *Iz građevina: izgradnja i održavanje državnih prometnih sredstava i ostalih državnih objekata, te načela vodnog prava;*
- *Iz pravde: poslovi vjera, međunarodni pravni odnošaji, te mjenično, čekovno, trgovačko, stečajno, obligaciono, pomorsko i autorsko pravo;*
- *Iz trgovina: vanjska trgovina, kao i trgovina između Banovine i ostalih dijelova države, zakonodavstvo o mjerama i utezima, o poslovima privatnog osiguranja i osigurateljnim društvima;*
- *Iz industrije: zakonodavstvo o zaštiti industrijskog vlasništva;*
- *Iz socijalne politike: opća načela radničkog prava i socijalnog osiguranja;*
- *Iz prosvjete: postavljenje putem zakona temeljnih načela prosvjetne politike.*

(Mirko Glojnarić, Borba Hrvata, Zagreb 1940, 324. Uredba o Banovini Hrvatskoj, čl. 3.)

10 *Uredba o Banovini Hrvatskoj, čl. 4. i čl. 8.*

11 *Ivan Beuc, Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj 1927-1945, Zagreb 1965, 395.*

12 *Uredba o Banovini Hrvatskoj, čl. 4.*

13 *Pored Stola Sedmorice, kao Vrhovnog suda Banovine postojala su i dva Apelaciona suda u Zagrebu i Splitu, zatim 16 okružnih sudova u: Bjelovaru, Derventi, Dubrovniku, Gospiću, Karlovcu, Mostaru, Ogulinu, Osijeku, Petrinji, Slavonskoj Požegi, Splitu, Sušaku, Šibeniku, Travniku, Varaždinu i Zagrebu. Od nižih sudova djelovala su 122 kotarska suda, 12 šerijatskih sudova i jedan Trgovački sud u Zagrebu. (Godišnjak Banske vlasti, Banovine Hrvatske, Zagreb 1940, 348.).*

14 *Bilo je predviđeno da će se ustrojstvo i postupak Ustavnog suda propisati kraljevskom uredbom. U onim stvarima, u kojima je država nadležna samo za donošenje zakona, može*

centralna vlast izdavati opća uputstva Banovini za primjenu tih zakona u obavljanju nadzora nad izvršenjem takvih zakona, može središnja vlast slati svoje organe banovinskoj vlasti, a s njezinim pristankom i nižim vlastima. Banovinske su vlasti dužne u zahtjevu centralne vlasti ukloniti nepravilnosti, što su ih počinile u primjeni centralnih zakona. Ali, u slučaju neslaganja može i država i banovina zatražiti rješenje Ustavnog suda. (Uredba o Banovini Hrvatskoj, čl. 14.)

15 *Ivan Beuc, isto, 401.*

16 *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske, Zagreb 28. 8. 1940. 24.*

17 *Isto.*

18 *Uredba o Banovini Hrvatskoj, čl. 3. Uredbom su na raspolaganju Banovini predati neposredni porezi: zemljarina, kućarina, tečevina, porez na rentu, društveni porez, službenički porez i dio poreza na poslovni promet, većina taksa s područja Banovine i trošarina na alkoholna pića. Svi preostali oblici prihoda ostali su u nadležnosti središnje vlasti. S time je država osigurala sebi likvidne prihode: porez na promet, carine i slično dok je Banovini prepustila prihode, koji su se teško ostvarivali. Hrvatska je mogla banovinskim propisima mijenjati odgovarajuće zakone o prihodima, što su preneseni u njenu nadležnost, a svoje je prihode prikupljala preko vlastitih poreskih organa. Poreske uprave na njenoj teritoriji postale su banovinska nadleštva, ali je Ministar financija pri njima postavljao posebne referente za državne prihode, koji samostalno vode službu za prihode što pripadaju državi, a banovinska nadleštva dužna su obavljati poslove pribiranja državnih prihoda.*

19 *Radomir Lukić, čl. 116. Ustav i Uredba o Banovini Hrvatskoj, Arhiv za pravne i društvene nauke, br. 4, Beograd 1940, 116.*

20 *Juraj Andrassy, Državna reforma, Mjesečnik, Glasilo hrvatskog pravničkog društva. br. 2, Zagreb 1939, 387. Prema stajalištu prof. Andrašija stvaranjem Banovine Hrvatske, Kraljevina Jugoslavija se pretvorila u federalnu državu. Argumenti za tu tvrdnju su slijedeći:*

1. Nadležnost federalne jedinice određena je ustavom. Položaj Hrvatske određen je ustavnim propisom jače pravne snage, koji se ne može mijenjati zakonom.

2. Dijelovi savezne države imaju pravo samoorganizacije na temelju ustava. Banovina Hrvatska izdaje bitne organizacijske propise sama u svom djelokrugu. Banovinskim zakonima uređuju se primjerice: izborni red, ustrojstvo sabora, odgovornost bana, unutarnja organizacija sudstva i uprave.

3. Dioba zakonodavne vlasti između dijelova i centralne države. Banovina Hrvatska ima veliki dio zakonodavne vlasti. Cjelokupna policija podređena je banu. Samoupravne jedinice nemaju udjela u ustavotvornoj vlasti - banovina ga ima: bez njenog pristanka ne može se ustav izmijeniti u onim dijelovima, koji se tiču njezinog položaja.

Za novi ustavni položaj Hrvatske postoje:

1. formalna jamstva: samoorganizacija, puna nezavisnost banovinskih organa, postojanje i djelovanje ustavnog suda, potreba pristanka Hrvatske na svaku izmjenu ustava, koja bi dirala njen položaj;

2. stvarna jamstva: opća spoznaja da je državna reforma bila ne samo korisna, nego i prijeko potrebna; odlučna volja hrvatskog naroda sačuvati stečeno i njegova sposobnost urediti svoj život na tim temeljima.

[21] *Bliže o tome, Stjepan Šlobek, Banovina Hrvatska, pravno-povijesni pristup, Kutina 1997, 97-99.*

[22] *Ljubo Boban, Sporazum Cvetković-Maček, 379.*

[23] *«Vreme», 31. 8. 1939.*

[24] *Nacrt uredbe je objavio Ljubo Boban u knjizi Sporazum Cvetković-Maček, 412-418.*

[25] *Bliže o tome Ljubo Boban i politika HSS 1928-1941, Zagreb 1974, 144.*

[26] *Hrvatski dnevnik, br. 1968, 10. 11. 1939.*

[27] *Branko Petranović, Istorija Jugoslavije, Beograd 1980, 1918-1978, 147.*

[28] *Godišnjak Banske vlasti Banovine Hrvatske, Zagreb 1940,95.*

[29] *Ljubo Boban, Sporazum Cvetković-Maček, 222.*

[30] *«Ono što se odmah jasno pokazuje u tom aktu, to je odstupanje od osnovnih načela na kojima je zasnovan Narodni sporazum. U narodnom sporazumu, rješenje hrvatskog pitanja predviđa se u okviru općeg preuređenja države». (Vreme, 30. 8. 1939.).*

[31] *Bliže o tome: Nusret Šehić, Srpski građanski politički krugovi prema pitanju preuređenja države i položaja Bosne i Hercegovine, Zbornik radova, Istorijske pretpostavke republike B i H, Institut za istoriju radničkog pokreta, Sarajevo 1968, 164-165.*

[32] *Isto, 166.*

[33] *Isto, 171.*

[34] *Jugoslovenski list, br. 250. 24. 10. 1939.*

[35] *Isto, br. 275, 19. 11. 1939.*

[36] *Politika, br. 11288, 4. 9. 1939.*

[37] *Bliže o tome: Ljubo Boban, Maček i politika HSS 1928-1941, 291-292.*

[38] *Jugoslovenski list, br. 269. 12. 11. 1939.*

[39] *Nusret Šehić, n. dj, 179.*

[40] *Isto.*

[41] *Isto.*

[42] *Ljubo Boban, Maček i politika HSS 1928-1941, 294.*

[43] *«Narodna odbrana» je bila vanstranačko nacionalističko srpsko udruženje, koje je nastojalo da se predstavi kao organizacija koja djeluje u općejugoslavenskom interesu. U vrijeme sporazuma Cvetković-Maček «Narodna odbrana» je radila na ujedinjavanju srpskih nacionalističkih udruženja s ciljem obrane srpskih interesa u Bosni i Hercegovini. (Nusret Šehić, n. dj, 182.)*

[44] *Hrvatska straža, br. 258, 11. 11. 1939.*

[45] *Arhiv Jugoslavije, Beograd, Dvor 1918-1938, br. 38/56; usp. Hrvatska straža br. 260, 14. 11. 1939.*

[46] *Hrvatska straža, br. 260., 14. 11. 1939. Opširno o tome: Perko Vojnović, Vrbaska banovina*

u koncepciji Sporazuma Cvetković-Maček, Jugoslavenski historijski časopis, godina XIX. Beograd 1980, 85-105.

[47] *Jugoslavenska pošta, br. 3182, 10. 11. 1939.*

[48] *Jugoslavenski list, br. 280. 25. 11. 1939.*

[49] *Isto, br. 208. 3. 9. 1939.*

[50] *Bliže o tome, Nusret Šehić, n. dj, 171.*

[51] *Jugoslavenski list, br. 303, 22. 12. 1939.*

[52] *Ljubo Boban, Maček i politika HSS 1928 – 1941, 204.*

[53] *Isto, 205.*

[54] *Isto.*

[55] *Hrvatska straža, br. 295, 19. 12. 1939.*

[56] *Arhiv Hercegovine Mostar, Fond, Dokumenti Banovine Hrvatske K1 – 52.*

[57] *Ljubo Boban, Maček i politika HSS 1928-1941, 208.*

[58] *Jugoslavenski list, br. 275., 19. 11. 1939. O političkim previranjima u Banjaluci u to vrijeme, općenito vidi, Banja Luka u novijoj povijesti (1878-1945), Zbornik radova, Sarajevo, 1978, 808.*

[59] *Perko Vojinović, Vrbaska banovina u koncepciji Sporazuma Cvetković-Maček, 100.*

[60] *Isto, 101.*

[61] *Dana Begić, Pokret za autonomiju Bosne i Hercegovine u uvjetima Sporazuma Cvetković-Maček, prilozi Instituta za povijest radničkog pokreta, br. 2 Sarajevo 1966, 177.*

[62] *Bliže o tome: Nikola Babić, B i H u koncepcijama građanskih političkih snaga i KPJ do 1941. «Na putovima revolucije», Sarajevo 1972, 46-50; usp. Ibrahim Kemura, Uloga Gajreta u društvenom životu muslimana, Sarajevo, 1986.*

[63] *Jugoslavenski list, br. 208. 3. 9. 1939.*

[64] *Isto.*

[65] *Hrvatska straža, br. 263. 17. 11. 1939.*

[66] *Isto.*

[67] *Pravda, br. 35. Bajram, Sarajevo, 1939.*

[68] *Hrvatska straža, br. 279, 3. 12. 1939.*

[69] *Jugoslavenski list, br. 267, 10. 11. 1939.*

[70] *Isto, br. 273, 17. 11. 1939.*

[71] *Arhiv Hrvatske, Fond Banovine Hrvatske - Kabinet bana K20 - 22267/40. Kotarski načelnik u Mostaru banskoj vlasti Banovine Hrvatske, 2. 5. 1940.*

[72] *Arhiv Hercegovine Mostar, Zbirka dokumenata Kraljevine Jugoslavije, K12-I-373.*

[73] *Arhiv Hercegovine Mostar, Zbirka dokumenata Kraljevine Jugoslavije, Primorski žandarmerijski puk - banskoj vlasti Banovine Hrvatske, br. 1485, 22. 5. 1940.*

[74] *Arhiv Hrvatske, Banovina Hrvatska - Kabinet bana, K20 - 11957/40.*

[75] *Arhiv Hercegovine Mostar, Fond, Dokumenti Banovine Hrvatske, Fond, K1 - 130.*

[76] *Dana Begić, Pokret za autonomiju Bosne i Hercegovine u uvjetima sporazuma Cvetković-Maček, 188-189.*

[77] *Hrvatski dnevnik, br. 1346, 30. 1. 1940.*

[78] *Hrvatska straža, br. 264, 18. 11. 1939.*

[79] *Pored toga, u svom govoru na sjednici Hrvatskog narodnog zastupstva 29. 8. 1939. godine Maček naglašava da «narod mora imati na svome području vlast u svojoj ruci». Što se tiče te vlasti, «to mogu reći, da smo mi Hrvati gotovo potpuno gospodari u svojoj domovini, koja se zove Hrvatska. U kompetenciju banovine Hrvatske prenosit će se sada brzim tempom, a za to treba da se pobrinu Hrvati, koji su u zajedničkom ministarstvu- svi poslovi osim poslova vanjskih, vojske željeznice i pošta, te nekih drugih manjih sitnica. I ta kompetencija nije još definitivna, i ta kompetencija će se prigodom preuređenja potpuno urediti. Naročito nije definitivna kompetencija u pogledu financija, jer ta za sada još nije određena točno. Hrvatska financijalna samostalnost ima se zagarantirati i bit će zagarantirana.*

(Mirko Glojnarić, Borba Hrvata, 348-349).

[80] *Mladen Lorković, Narod i zemlje Hrvata, Zagreb 1939. Navedeno prema: Fikreta Jelić-Butić, BiH u koncepciji stvaranja NDH, Zbornik radova, 1941. u povijesti naroda B i H, Sarajevo 1973. 47.*

PRILOZI

ČLAN XXV BERLINSKOG MIROVNOG UGOVORA
(4. srpanj 1878.)

Provincije Bosna i Hercegovina okupirat će Austro-Ugarska, koja će njima upravljati. Pošto vlada Austro-Ugarske ne želi da preuzme upravu u Novopazarskom sandžaku koji se nalazi između Srbije i Crne Gore u pravcu jugoistoka do Mitrovice, u njima će ostati otomanska uprava; ipak, da bi se obezbijedilo održavanje novog političkog stanja, kao i sloboda i sigurnost saobraćaja, Austro-Ugarskoj se ostavlja pravo da tu drži garnizone i da ima vojne i trgovačke putove na čitavom prostoru ovog dijela starog vilajeta Bosne. U tom smislu Austro-Ugarska i Osmansko carstvo će se sporazumjeti o pojedinostima.

PROGLAS STANOVNIŠTVU BOSNE I HERCEGOVINE
(srpanj 1878.)

Čete cara austrijskog i kralja ugarskog odlučile su preći granice Vaše domovine. One ne dolaze kao neprijatelji, da zemlju silom zauzmu. One dolaze kao prijatelji da učine kraj zlu, koje već nekoliko godina uznemiruju ne samo Bosnu i Hercegovinu, nego i pogranične zemlje Austro-Ugarske.

Car i Kralj je s bolom saznao, da ovu lijepu zemlju pustoši građanski rat, da njeni stanovnici međusobno ratuju, da je trgovina i promet prekinut, Vaše blago izloženo otimačini, Vaša polja neobrađena i da se jad udomio u gradu i na selu. Veliki i teški događaji učinili su Vašu vladu nemoćnom da uspostavi trajan mir i slogu, na kojima počiva blagostanje naroda.

Car i Kralj nije mogao dulje gledati kako u blizini njegovih pokrajina vlada nasilje i nemir, kako bijeda sve više i više kuca na granice njegovih zemalja.

On je svratio pogled evropskih država na Vaš položaj i u savjetu naroda je jednoglasno zaključeno da Vam Austro-Ugarska povrati mir i blagostanje koga odavno nemate.

Njegovo Veličanstvo Sultan, želeći Vam dobro, našao se ponukanim da Vas povjeri zaštiti svoga moćnog prijatelja, Cara i Kralja.

I tako će carske i kraljevske čete Vama doći. One Vam ne nose rat, nego mir. Naše oružje treba da svakog služi, a nikoga da podjarmljuje. Car i Kralj naređuje da svi sinovi te zemlje uživaju po zakonu ravnopravnost, da se svima zaštiti život, vjera i imovina. Vaši zakoni i uređaji neće biti svojevoljno premećeni, u Vaše se običaje neće dirati. Ništa se neće prisilno mijenjati dok se zrelo ne promisli što Vam je potrebno. Stari će zakoni vrijediti dok se novi ne izdaju. Očekuje se od vaših svjetovnih i duhovnih vlasti da održavaju red

i pomažu vladu. Prihodi zemlje trošit će se isključivo za njene potrebe. Neplaćeni porezi prošlih godina neće se ubirati. Čete Cara i Kralja neće biti ni u čemu na teretu zemlji. Sve što od naroda uzmu za svoje potrebe platit će u gotovu.

Car i Kralj znade Vaše pritužbe i želi Vam dobro. Pod njegovim moćnim žezlom žive mnogi narodi i svaki govori svojim jezikom. On vlada pripadnicima mnogih vjera i svaki ispovijeda slobodno svoju vjeru.

Stanovnici Bosne i Hercegovine, predajte se s pouzdanjem pod zaštitu slavnih zastava Austro-Ugarske. Primite naše vojnike kao prijatelje, slušajte zapovjednike, prihvatite se opet svoga posla. Plodovi Vašeg rada bit će zaštićeni.

CARIGRADSKA (NOVOPAZARSKA) KONVENCIJA

(Carigrad, 21. travnja 1879.)

Član 1.

Upravu nad Bosnom i Hercegovinom vršit će, u skladu sa čl. XXV. Berlinskog ugovora, Austro-Ugarska; ipak, vlada Austro-Ugarske nema ništa protiv toga da zadrži sve sadašnje službenike koji imaju sposobnosti da dobro vrše svoju dužnost. U slučaju njihove zamjene, vlada Austro-Ugarske će nastojati da to budu osobe koje potiču iz ovih pokrajina.

Član 2.

Obezbjediće se sloboda i vanjsko provođenje svih postojećih kultova licima koja stanuju ili borave u Bosni i Hercegovini. Muslimanima je posebno zajamčena potpuna sloboda u odnosima sa njihovim duhovnim poglavarima. Zapovjednici trupa Njegovog veličanstva cara i kralja i administrativne vlasti i dalje će sa najvećom pažnjom da bdiju nad tim da se ne nanosi nikakva šteta časti, običajima, slobodi ispovijedanja, sigurnosti ličnosti i vlasništva muslimana. Svaka agresija protiv muslimana, njihovih dobara ili njihove religije, bit će strogo kažnjavana. Ime njegovog Veličanstva Sultana i dalje će se izgovarati u javnim molitvama muslimana kao i ranije. Ukoliko je običaj da se na minareta ističe otomanska zastava, taj običaj će biti poštovan.

Član 3.

Poreski prihodi iz Bosne i Hercegovine bit će namijenjeni isključivo njihovim potrebama, za njihovu administraciju i melioracije koje se budu smatrale nužnim.

Član 4.

Važeći otomanski novac i dalje će se slobodno upotrebljavati u Bosni i Hercegovini.

Član 5.

Visoka Porta će učiniti što bude smatrala za shodno sa oružjem, vojnim materijalom i drugim predmetima koji pripadaju Otomanskoj vladi a koji se budu našli u utvrđenim mjestima ili garnizonima...

Član 6.

Pitanje postupanja prema stanovnicima Bosne i Hercegovine koji budu boravili ili putovali van ovih pokrajina utvrdit će kasnije posebnim sporazumom.

Aneks konvenciji

Podrazumijeva se da u sadašnjim prilikama vlada Austro-Ugarske, mada rezervirše sebi sva prava koja proizlaze iz člana XXV Berlinskog ugovora, ima namjeru da uspostavi svoje garnizone samo na tri tačke na Limu između granice Srbije i Crne Gore. Te tačke bi bile Priboj, Prijepolje i Bijelo polje.

KONKORDAT AUSTRO-UGARSKE SA SVETOM STOLICOM
(8. lipanj 1881.)

Sveti Otac uspostavit će crkvenu hijerarhiju u Bosni i Hercegovini. U gradu Sarajevu ustanovit će se nadbiskupija istog imena, i njoj sa metropolitskim pravom biće podređene kao sufraganske sve biskupske stolice podignute ili koje se u budućnosti imaju podignuti u ove dvije pokrajine.

Osnovat će se bez oklijevanja u Sarajevu katedralni kaptol, koji će se zasada sastojati od četiri kanonika od kojih svakomu doznačuje Vlada N. V. A. godišnje 2000 forinti.

U isto vrijeme podignut će se u Banja Luci biskupska stolica, sufraganska sarajevskoj. Nj. Svetost uostalom odredit će da njom provizorno ravna apostolski administrator sa biskupskim karakterom u namjeri da se zgodno pripremi podizanje ustanova nužnih za dobro uređenu dijecezu.

U Hercegovini podignut će se biskupija u gradu Mostaru, koja će se po tome zvati.

Pošto je nužno da se i mostarski biskup okruži svojim kaptolom, dozvoljava se u načelu njegovo osnivanje, koje će se ostvariti čim prilike dozvole.

Trebinjskom dijecezom upravljat će i dalje dubrovački biskup dok se među Sv. Stolicom i Vladom Nj. C. Kr. A. V. ne postigne posebni sporazum za novo njeno uređenje.

Dotiranje spomenutih stolica u čvrstoj namjeri da se to u budućnosti poveća zasada se određuje na slijedeći način:

Nadbiskupskoj stolici u sarajevu doznačuje Car. Kr. Vlada godišnje 8000 forinti. Mostarskoj 6000 forinti.

Apostolskom administratoru u Banja Luci 3000 forinti.

U Sarajevskoj nadbiskupiji otvorit će se zasada i bez oklijevanja provincijalno sjemenište da udovoljava potrebama ne samo nadbiskupije, nego

još onima drugih sufraganskih dijeceza, da se tako uzgajaju zgodne osobe svjetovnog klera, koje bi se revno zaposlile u svetoj službi i u duhovnoj pastvi zajedno sa redovničkim klerom, kojemu se zbog drugih usluga učinjenih crkvi ima iskazivati dužni obzir. Vlada Nj. Car. Kr. A. V. dat će potrebna sredstva za takav zavod.

Sveti Otac na temelju novog uređaja prilika zavedenog u Bosni i Hercegovini, htijući pokazati potpuno pouzdanje i priznanje Njegovom Car. Kr. A. Veličanstvu, koje svojom velikodušnošću i svojim zalaganjem za budućnost doprinosi tako uspješno dobru i napretku onih crkava, dozvoljava istom Njegovom Veličanstvu privilegij da imenuje nadbiskupa i biskupe u Bosni i Hercegovini.

Ovaj privilegij, koji se uostalom neće spominjati u buli o uspostavi hijerarhije, vršit će Njegovo Veličanstvo u formi i o pravilima ustaljenim za prezentiranje na biskupske stolice u njegovom carstvu.

Sveti Otac dozvoljava Njegovom Carskom Kraljevskom, Apostolskom Veličanstvu povlasticu da imenuje kanoničke nadarbine, koje dotira Carska Vlada: za to će biskup predložiti Vladi Njegovog Veličanstva tri crkvene osobe, koje će smatrati vrednijim; ali izuzimat će se prva među rečenim nadarbinama, koju će podjeljivati Njegova Svetost na preporuku istog Njegovog Veličanstva.

Za potvrdu toga potpisani, sa potrebnim ovlaštenjem Svete Stolice i NJ. Car. Kr. A. V. stavljaju svoj potpis na ovaj akt pisan u dva originalna primjerka.

*ŠTATUT O UREGJENJU CRKVENE I ŠKOLSKE UPRAVE SRPSKO-PRAVOSLAVNIH EPARHIJA (MITROPOLIJA) U BOSNI I HERCEGOVINI**
(13. kolovoz 1905.)

Osnovne odredbe

I.

Oblast srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini sastavljaju četiri srpske pravoslavne eparhije (mitropolije) naime: 1. *dabro-bosanska*, 2. *zahumsko-hercegovačka*, 3.*zvorničko-tuzlanska* i 4. *banjalučka* i *bihaćka*.

II.

Prema postojećoj kanoničnoj svezi srpskih pravoslavnih eparhija u Bosni i Hercegovini sa svetom patrijaršijom carigradskom, shodno konvenciji od *28. marta 1880.* do sada postojeći odnošaji eparhijskih episkopa (mitropolita) bosansko-hercegovačkih, prema Njegovoj Svetosti patrijarhu carigradskom i svetom Sinodu vaseljenske carigradske crkve ne mijenjaju se nikako naregjenjima ove uredbe.

III.

Srpske pravoslavne eparhije u Bosni i Hercegovini imaju pravo, da poslove svoje crkve, škole i amo odnosećih se fondova, zaklada i dobara mogu same i preko svojih organa samostalno uregjivati, o njima rješavati u smislu naregjenja ove uredbe uz održanje prava vrhovnog nadzora Njegovog Veličanstva, koji će nadzor Njegovo Veličanstvo vršiti preko svoje vlade.

IV.

Prema tome ova uredba obuhvata sav crkveno-školski upravni organizam srpskih pravoslavnih eparhija u Bosni i Hercegovini, te se istim uregjuju slijedeće crkvene vlasti i njihovi organi:

- *srpske pravoslavne crkvene opštine*, kojim su organi *crkvene skupštine* i *crkveno-školski odbori;*

(....)

XIX.

Poslovni jezik u svijem poslovima srpske pravoslavne crkveno-školske uprave jeste *srpski jezik sa ćirilicom.*

Srpske pravoslavne crkveno-školske opštine.

Opšte odredbe

§ **1.**

Srpska pravoslavna crkveno-školska opština je zajednica ispovjednika istočno-pravoslavne vjere u opsegu jednog ili više mjesta u Bosni i Hercegovini, kojoj je zadatak, da zajedničkim materijalnim i moralnim sredstvima izdržava svoju crkvu i školu, sveštenstvo i učiteljstvo.

(....)

§ **5.**

U jednom mjestu može postojati samo jedna crkvena opština, makar i više crkava i parohija u njemu bilo.

§ **6.**

Više manjih mjesta mogu se udružiti i jednu crkvenu opštinu obrazovati. (§ 4.)

(....)

§ **8.**

Svaki ispovjednik istočno-pravoslavne vjere, koji stalno u Bosni i Hercegovini prebiva, mora biti član jedne crkvene opštine, i to one, u čijoj oblasti ima svoje stalno prebivalište; ako u nekom mjestu, gdje ima takvih lica, nema općine, onda one, koja je tome mjestu najbliža, i koju eparhijski upravni i prosvjetni savjet odredi.

(....)

§ **12.**

Poslove srpskih pravoslavnih crkvenih opština svršuju ovi organi:

a) crkvena skupština;

b) crkveni odbor, koji je prema potrebi ujedno i školski (vidi § 55.).

(...)

II. Crkveno-školski odbor

a) O crkveno-školskom odboru u opšte

§ 43.

U svima opštinama, gdje nema srpske pravoslavne škole, nosi ovaj odbor samo naziv: *„crkveni odbor“*, i sastoji se u tom slučaju:

a) od predsjednika, potpredsjednika i perovogje crkvene skupštine;
b) od svijeh parohijskih sveštenika opštine, koji su već po zvanju svome članovi crkvenog odbora;
c) od 8 odbornika u opštinama do 3000 duša, a 12 odbornika u opštinama preko 3000 duša.

U opštinama, gdje postoje srpske pravoslavne škole nosi isti odbor naziv *„crkveno-školski odbor“*, u tome slučaju spada u isti odbor osim u prethodnim tačkama ovoga paragrafa navedenih članova, još i mjesni učitelj, kojemu pravo glasa i savjetovanja pripada samo u školskim stvarima, inače ne.

Gdje ima više učitelja, tu je član istog odbora upravitelj škole, a gdje takvog nema, onda najstariji po godinama službe učitelj.

Gdje ima više vrsti srpskih pravoslavnih škola, tu su članovi odbora toga upravitelji sviju tih škola.

§ 44.

Otac i sin, djed i unuk, braća, tast i zet, ne mogu biti u isto doba članovi crkveno-školskog odbora.

(....)

c) O djelovanju crkveno-školskog odbora

§ 54.

Djelokrug crkveno-školskog odbora jeste:

1. da donosi zaključke o sazivu crkvene skupštine, danu, kada će se i o mjestu, gdje će se ista držati (§ 26., točka 2. sl. a);
2. da sastavlja i obnavlja na osnovu domovnog protokola biračke spiske, u zajednici i sporazumu s mjesnim parohom odnosno parohije upraviteljem;
3. da bira sporazumno sa parohom ili njegovim zamjenikom iz ili izvan svoje sredine 2 ili 3 crkvena tutora i 2 staratelja sirota i ubogih, dalje da bira, nadzire i otpušta crkvene pojce, zvonare i druge crkvene poslužitelje isto tako u sporazumu sa parohom ili njegovim zamjenikom;

4. da sprema predloge za crkvenu skupštinu u svima stvarima, koje po § 40. spadaju u njezin djelokrug;
5. da izvršuje zaključke skupštinske i naredbe pretpostavljenih eparhijskih vlasti; ove potonje ne čekajući da se u skupštini proglase;

(....)

§ 55.

U opštinama, gdje postoje srpske pravoslavne škole, spada u djelokrug crkveno-školskog odbora još i ovo:

1. da budi i održava u opštini ljubav, revnost, požrtvovnost prema srpskoj pravoslavnoj školi;
2. da zastupa interese škole preko predsjednika u svima spoljašnjim odnošajima njezinim, prema vlastima duhovnim i svjetovnim i drugim stranim tijelima, i da podnaša o njoj sve potrebne izvještaje i predloge kako skupštini tako i svima višim školskim vlastima i upravama;

   (....)

HRVATSKA NARODNA ZAJEDNICA
(Sarajevo, 1908. – 1909.)

Središnji odbor Hrvatske narodne zajednice u sjednicama od 22. do 25. februara 1908. zaključio je slijedeće:

1. Hrvatska Narodna Zajednica u Bosni i Hercegovini premda imade pred očima u prvom redu prosvjetne i privredne ciljeve ipak si je svjesna da i na ovim poprištima nemože uspješno raditi, ako u temeljnima političkim pitanjima ne ima pouzdana putokaza.

H. N. Z. uzimlje dakle podlogom svoga rada sljedeće političke zasade:

a) Bosna i Hercegovina jesu, koli po plemenu svojih starosjedioca, toli po državnom pravu hrvatske zemlje;

b) usljed toga je prirodna težnja bosanskih Hrvata, da se B.iH. priključe kraljevini Hrvatskoj a došljedno tome Habsburškoj monarhiji.

c) Bosanski Muslimani jesu po narodnosti nepreporni Hrvati, Pošto ali je u njih vjera nerazdruživo spojena sa mnogim socijalnim uredbama, to Hrvati nemuslimani rado gledaju, da se Muslimani u gdjekojim smjerovima samostalno organiziraju. Ostali će Hrvati naprotiv svaku organizaciju i svako nastojanje braće Muslimana u kulturnom i naprednom smjeru svima silama podupirati, a u važnijim pitanjima s njima sporazumno postupati. Imenito se uglavljuje, da će H. N. Z. katol. vjeru kao i Islam štititi od nepravednih i nezakonitih napadaja s koje god bilo strane.

d) Bosanski Hrvati nastojati će sa pravoslavnim življem, koji se zovu Srbima, podržavati najbolje odnose, stojeće nepomično na stanovištu strogog

reciprociteta. Pošto bi ali ova ravnopravnost bila ozbiljno ugrožena, kada bi se B. i H. priklopile kojoj od postojećih balkanskih država, to bosanski Hrvati ne mogu simpatizovati sa težnjama pravoslavnog življa za ovakvim sjedinjenjem, nego smatraju dužnošću prema samima sebi, ovakvo nastojanje svima silama pobijati. Isto tako odbijamo misao eventualne potpune autonomije B i H dosljedno točki b) ovih punktacija

e) Hrvati u B i H uviđaju, da bosanska-herceg. vlada ne može biti narodna i ne može u potpunoj mjeri udovoljavati narodnim potrebama dok se sadašnji državnopravni odnošaj B. i H. nepromjeni i u smislu točke b) ovih punktacija ostvari. Prema sadašnjoj vladi zauzimaju bosanski Hrvati stanovište objektivne neutralnosti, te će svoje svakodobno stanovište spram nje zauzeti naprama *tome, u koliko ona bude udovoljavala opravdanim željama i potrebama* bosanskih Hrvata.

f) Bos. Hrvati smatraju velikom pogibelji unositi u B. i H. političke strančarske težnje i razmirice iz Banovine i Dalmacije, te drže, da se svaki rad u B. i H. smije osnivati lih na čisto narodnom temelju, bez ikakve stranačke primjesine.

g) Prima se predlog Dr. [Ive] Pilara glede naročitog podupiranja muslimana od strane H. N. Z. bez obzira kojoj stranci pripada.

h) H. N. Z. zauzimaće prema katolicima nehrvatima u B.i H. stanovište *takta i simpatije držeći se strogo načela reciprociteta.*

i) Oni Hrvati, koji ne priznaju hrvatstvo u B.i H. su neprijatelji hrvatskog naroda.

j) Ove punktacije (a) – i)) primaju se jednoglasno kao vodeće ideje HNZ u njezinom radu.

Nadalje je zaključeno:
II. 1.) da se najprije vidi taktika vlade, pa onda neka se pretresa § 73; nakon jedne godine pako mora § 73 doći na pretres, da se on iz pravila eliminira, jer sadržava nepovjerenje prema Hrvatima.

2.) Da se za godinu dana pravila ne mjenjaju, nego neka se iz praktičnog opažanja u životu H.N.Z kupe podatci, te neka se imenuje odbor t. j. 1 referent

i 2 člana za redakciju novih pravila i nakon godinu dana nacrt pravilnika na pretres središnjem odboru podastire i onda neka se pravilniku previšnja sankcije isposluje.

3.) Da se organizacija po okružjama provede na taj način, da se dotični odbor cirkularom obrati na povjerljive osobe u svim mjestima okružja, da organizaciju provedu. Ako ovaj postupak ne bi imao uspjeha, tada imade okružni odbor izaslanika poslati, mjesnu skupštinu sazvati i na istoj odbor izabrati, a za ostala sela područja toga mjesta povjerenike izabrati.

4.) Da se § 4 u praktici propusti slobodnoj interpretaciji pojedinih odbora.

5.) Da se izradi popularni tumač pravila, te neka se letcima u 10.000 komada raspaća među narodom.

6.) Da se preostatak od one polovice imovine mjesnih odnosno okružnih odbora (§§ 56 i 60) koja dotičnim odborima preostaje na raspoloženje, nakon podmirenja vlastite režije upotrebi: na kupovanje udiela hrvatskih poljodielskih zadruga, koja H.N.Z u sporazumu sa Centralnom bankom i štedionicom i u sporazumu s mjesnim odborima osnivati imade.

7.) Da je dužnost H.N.Z kod vlasti isposlovati olakšice u porezima, da se ovakovim zadrugama podijeli porezne olakšice, kako je to običaj u monarhiji, te nastojati za tim, da oblast ide na ruku ovim zadrugama kod podieljivanja zajmova.

8.) Da se embleme na štampilije i za društvene znakove prima heraldička forma i u hrvatskom polju u sredini košnica, s jedne strane znak prosvjete s druge pako gospodarstva; a u košnici napis H.N.Z.

9.) Da se mjesni odbori imadu uputiti, da ova pitanja i moguče priepore sa vlastima nastoji riešiti sami kod svoga kotarskog predstojnika. Tek u slučaju neuspjeha imadu se obratiti na okružni odbor, koji imade stvar iznjeti pred okružnog predstojnika. Intervencija po organima zajednice imade se dati samo članovima.

10.) Da je dužnost okružnih odbora poraditi na tome, da sve hrvatske korporacije i sva udruženja sklonu, da budu po mogučnosti utemelitelji H.N.Z a na svaki način da pristupe kao članovi.

11.) Da se akcija povede, da se medju narodom, osobito širokom masom seljaštva, proširi hrvatska svjest i da se uputi pismena adresa na katol. nadbiskupa, biskupe i provincijale u B.i.H, da dadu tu svjest širiti po župnicima i sveščenicima. Onda da se širi među seljaštvom list „Radnička obrana" a isto tako „Osvit" i „Hrvatski Dnevnik".

12.) Da HNZ izdaje biblioteku o svezcima, (§ 3/1), a najprije hrvatsku povjest, koja bi izlazila u Mostaru i koja (biblioteka) da se preporuči na proširenje.

13.) *Da okružni odbori popišu sve trgovce i obrtnike Hrvate katolike i* muslimane u svome području i da te popise pošalju predsjedniku središnjeg odbora, isto tako sve informacije preko njihove trgovine i financialnih odnošaja. Predsjednik središnjeg odbora da pozove ravnatelja centralne banke i štedionice, da nadje grosiste u Monarhiji, od kojih će ponude zatražiti glede kurentne robe i hrane te da banka posreduje kod kupnje i prodaje a takodjer i ustanovi godišnju potrebu svega. Predsjednik H.N.Z i Centralna banka imadu štititi jesenske i proljetne tržne cijene. Svrha te akcije jest hrvatskim konzumentima olakšati život i omogućiti nabavu jeftinijih potrebština.

Ravnatelj banke ima obširni elaborat izraditi o praktičnom provedenju te ideje.

14.) Da se po svima mjestima etablira i podupire hrvatski trgovci i obrtnike i da se iste financialno podpomognu.

15.) Da se neda zemljišta Hrvata (katolika i muslimana) prodavati Srbima i da se takove kupoprodaje svima sretstvima zaprijeti. Naprotiv se imade nastojati, da Hrvati (katol. i musl.) što više zemljišta od Srba, event. i drugih narodnosti, kupuju.

16.) Da se po selima otvara radnje, dućane, birtije etc. po Hrvatima i da se na taj način istisnu Srbi.

17.) Da se popišu svi ove domaće obrte koji se od vlade i njenih organa zapostavljaju i zanemaruju (naime dundjeri, čebedžije i.t.d) i da se izposluje, da se oni podupiru po vlastima.

18.) Da okružni i mjesni odbori ustanove sve točarinske i duhanske (trafike) dozvole, i da se izposluje kod vlade, da se točarinske i duhanske dozvole podijeluje u razmjeru prama broju vjeroispovjesti.

19.) Da se izposluje kod vlade, da se narodu podijeli šuma za vlastitu potrebu (mehremat).

20.) Da se općinska rabota upotrebljuje samo u korist dotičnih općina a ne za državne ili kotarske ceste.

21.) Da se smanji (ublaži) šumske globe.

22.) Da se narodu dozvoli čumur i kreć paliti i ploče kovati.

23.) Da se domaća industrija zaštiti.

24.) Da vlada izda strogu naredbu proti pijanstvu, nošenju noževa, klatarenju, narušavanju javnog i noćnog mira i da su roditelji odgovorni za prekršaje djece.

25.) Da bolnice obzirnije postupaju proti bolesnicima.

26.) Da vlada dozvoljava olakšice kod osnivanja seoskih škola.

27.) Da se uvede obligatno pohadjanje škole.

28.) Da se pozovu okružni odbori da za pitanja pod točkama 19.) – 27.) material kupe i priprave predstavke na vladu.

29.) Da se u Hercegovini sabira material glede poteškoća i nedaća koje trpi naš narod kod sadjenja duhana te da na buduće zasjedanje okružni odbor u Mostaru iznese statistički material i formulira predloge glede koraka, kojima bi se narodnim tegobama moglo pomoči.

Taj predlog usvajao se jednoglasno, najglavnije iz tog razloga, što se produkcijom duhana minimalno 90% hrvatsko-katoličkog elementa bavi i što duhan bos. herc. eraru preko 9,000.000 K čista dohotka donosi i kad bi Hrvati katolici prestali baviti se produkcijom duhana, moglo bi eraru veoma neugodno biti, jer nebi imao odklen manjak u svom budgetu nadopuniti.

30.) Da se okružni odbor u Mostaru pozove, da glede paše za sitnu stoku i glede kozarine izradi opširni sa statističkim podatcima obloženi elaborat, kojeg će predsjednik vladi predložiti.

31.) Da se kao glasila H.N.Z sve hrvatske novine u zemlji upotrebi.

32.) Da se odobre H.N.Z sa centralom i podružnicama „Napredka" kao i sa ostalim hrvatskim udruženjima sporazume, da radi štednje zajedničke prostorije i podvornike drže.

33.) Da H.N.Z ima sudjelovati u izradbi pravila za bogoslovnu nastavnu uredbu, koja bi obuhvaćala gradnje katoličkih crkava, konfesionalni prirez za župe, kongrue it.d. te da se izradjenje nacrta pravila povjeri Džamonji i fra Marjanu Duiću zajedno sa predsjednikom okružnog odbora u Mostaru. Tu zadaću imade H.N.Z uzeti u ruke iz razloga, da zajednica imade što snažniju ingerenciju kod rešavanja ovog važnog ekonomsko prosvjetnog pitanja za katolički narod. Izradba nacrta imade se dokončati u roku od 2 mjeseca. Dotični zaključak imade ostati strogo rezervatan za sam središnji odbor. Konfesionalni prirez smatra *dr. Mandić* neophodno potrebit već iz toga razloga, da se i katoličko činovništvo obligira doprinositi izvjesni % u bogoslovne svrhe a ne da se tim, kao što je sada, obterećuje samo seljaštvo i radništvo. Dr. Mandić izjavljuje da je u tome danas postignut sporazum sa nadbiskupom *Štadlerom.*

34.) Da je za ove zemlje i za hrvatstvo od velike koristi nehrvate naseljavati, jer naš narod od njih u poljoprivrednom pogledu mnogo profitira, no ipak

35.) da se u prvom redu Hrvati katolici i muslimani naseljavaju.-

36.) Zakazuje se iduće zasjedanje središnjeg odbora H.N.Z., u smislu § 48 pravila, u Mostaru u prvoj polovici mjeseca maja t. g. Dan zasjedanja će predsjednik pravodobno ustanoviti.

Komunike:

Središnji odbor „H.N.Z" sastao se je 18. rujna o.g. u Sarajevu na drugo svoje redovito zasiedanje u godini 1909. te je, uzevši ozbiljno u pretres pravila „ Hrvatske Katoličke Udruge", stvorio sljedeće zaključke:

Središnji odbor „ H.N.Z" u sporazumu sa vidjenijim rodoljubima drži osnutak „ Hrvatske Katoličke Udruge" opasnim korakom za čiste narodne težnje, koje idu za ujedinjenjem svih zemalja, gdje obitavaju Hrvati bez razlike u vjeroizpoviesti. Njen pravac ide za tim, da od Hrvatstva načini skroz konfesionalni pojam, što stoji u podpunoj oprieci sa pojmom nacionalne misli. Dok „ Hrvatska Narodna Zajednica", ne dirajući u vjerske osjećaje svojih članova, uzima pod svoje nacionalno okrilje sve Hrvate bez razlike vjere, dotle nacrt pravila „H.K.U" imade tako pretežno konfesionalni karakter, da je pristup inovjercima Hrvatima praktično izključen, dočim je pristup ne Hrvatima omogućen.

Prigovor, da „ H.N.Z." ne zaštićuje dovoljno vjerskih, a napose katoličkih interesa, jest posve netemeljit, što dokazuje zaključak središnjeg odbora, usvojen 22.veljače 1908. Taj zaključak primljen je ovim danom i u pravilu „H.N.Z." te glasi:

„ Obzirom na postojeće propise vjersko-prosvjetne autonomije za pravoslavve i muslimane, prestaje djelokrug „H.N.Z." u vjerskim pitanjima, te se ograničuje jedino na katoličku vjeroizpoviest. S toga u vjersko-prosvjetnim pitanjima „ H.N.Z." prema svojim katoličkim članovima stoji na načelima katoličke vjere i morala".

Konačno je središnji odbor „H.N.Z." konstatirao, da će „ Hrvatske Dnevnik", koji je zaključkom središnjeg odbora od 23. veljače 1908., prihvaćen glasilom „ H.N.Z.", prestao takovim biti, jerbo način njegova pisanja ne može se dovesti u sklad sa težnjama „H.N.Z.".

Mi se nikako se istovjetujemo sa hrvatskom politikom preuzvišenog gospodina dra. Josipa Stadlera, vrhbosanskoga nadbiskupa, u koliko unosi u hrvatsku narodnu politiku i katoličku vjeru.

Hrvatska misao po svome bivstvu izključivo narodna, a u vjerskom je pogledu isto tako interkonfesionalna, kako je i katolička vjera u svom bivstvu otvorena svima narodnostima (internacionalna). Kako katolička vjera obuhvaća sve narodnosti, tako se hrvatska narodna misao ne veže uz nikakovu vjeru. Hrvatski interkonfesionalni nacionalizam ne smije se pomiešati sa anacionalizmom i internacionalnom katoličkom vjerom.

Sarajevo, dne 25. rujan 1909.

Središnji odbor H.N.Z.

Predsjednik:
Dr. Nikola Mandić

Tajnik:
Nikola Precca

Članovi središnjeg odbora:

Dr. Jozo Sunarić. Fra Marijan Duić. Ivo Budimirović. Dr. Milan Katičić. Fra.Angjeo Franjić. Prof.Stjepan janković. Dr. Ivo Pilar. Gjuro Topolnik. Fra Didak Buntić. Dane Čubelić

ANEKSIJA BOSNE I HERCEGOVINE
(7. listopad 1908.)

Došlo je vrijeme da stanovnicima obiju zemalja ukažemo nov dokaz naše vjere u njihovu političku zrelost. Da bi Bosnu i Hercegovinu digli na viši stepen političkog života, odlučili smo se podijeliti objema zemljama *konstitucionalne ustanove* – koje će odgovarati njihovim prilikama i zajedničkim interesima – i stvoriti na taj način zakonsku podlogu za predstavništvo njihovih želja i koristi.

Neka se sluša i vaša riječ, kad se unaprijed izodlučuje o stvarima vaše domovine, koja će kao i do sada imati svoju zasebnu upravu.

No prvi je neophodni uslov za uvođenje ove zemaljske ustavnosti: opredjeljenje jasna i nesumnjiva pravnog položaja obiju zemalja. S tog razloga, a i držeći na pameti one veze koje su u starijim vremenima postojale između naših predaka na ugarskom prijestolu i ovijeh zemalja, protežemo mi pravo naše suverenosti na Bosnu i Hercegovinu i hoćemo, da se i na ove zemlje primjenjuje red nasljedstva, koji vrijedi za našu kuću.

ako će stanovnici obiju zemalja postati učesnici u svim onijem dobročinstvima, što ih može pružiti trajno učvršćenje njihove dosadašnje veze.

Novi će poredak biti jamstvo, da će kultura i blagostanje u Vašoj domovini naći sigurno ognjište. Bosanci i Hercegovci, među mnogijem brigama, koje naš prijesto okružuju, neće unaprijed biti pošljednja ona za Vaše materijalno i duhovno dobro. Vaša misao jednakoga prava sviju pred zakonom, jednaka zaštita sviju vjeroispovijesti, jezika i nacionalne svojstvenosti – sva ova dobra uživaćete u punoj mjeri.

*ŠTATUT ZA AUTONOMNU UPRAVU ISLAMSKIH VJERSKIH, VAKUFSKIH I MEARIFSKIH POSLOVA U BOSNI I HERCEGOVINI**

(15. travanj 1909.)

I. Opće ustanove

§ 1.

Sva pokretna i nepokretna vakufsko-mearifska dobra islamskog naroda u Bosni i Hercegovini vlasništvo su dotičnih vakufa (zaklada), a služe isključivo za vjerske i prosvjetne svrhe ovozemnih muslimana. Ovim imetkom upravljaju po muslimanima izabrana tijela i organi na temelju šeriata prema ustanovama ovoga štatuta.

§ 2.

Ustanove vakufnama moraju se po propisima šeriata održavati.

Kad nema vakufnama, postupat će se po postojećem običaju (teamulikadim).

(....)

§ 4.

Organi vakufsko-mearifske uprave jesu:

1. džematske skupštine;
2. džematski medžlisi;
3. kotarska povjerenstva;
4. sabor i
5. saborski odbor:

K tomu dolaze još kao naročita izborna tijela:

1. kotarske skupštine i
2. okružni izborni odbori.

Sva gore spomenuta tijela bira prema ustanovama ovoga štatuta islamsko stanovništvo.

Najviši organ vjerske uprave jest ulema-medžlis, kojeg bira po okružnim izbornim odborima postavljena izborna kurija.

§ 5.

Cilj je vakufsko-mearifskoj upravi:

1. da osniva i izdržaje džamije i druge islamske vjerske, prosvjetne i humanitarne zavode;
2. da odgaja i uzdržaje potrebni broj vjerskih zvaničnika i mualima;
3. da odgaja muslimansku mladež u vjeri i u islamskom duhu;
4. da što moguće više proširi i učvrsti poznavanje vjere u islamskom narodu.

§ 6.

Svaka fizička i juristička osoba ima pravo osnivati zaklade za podizanje i uzdržavanje džamija i drugih islamskih vjerskih, prosvjetnih i humanitarnih zavoda svake vrsti.

Za valjanost ovakovih zaklada potrebna je u smislu ovoga štatuta dozvola saborskog odbora i odobrenje zemaljske vlade. Riješenje zemaljske vlade u pogledu ovoga odobrenja uslijediće u roku od tri mjeseca nakon što je dotična molba kod zemaljske vlade predana.

Prema zakladatelju stupa poklon, odnosno uvakufljenje nepokretnih dobara ili glavnica za gornje svrhe u krijepost, čim se izvrše dotični propisi šeriata. Za darove i vasijjete, koji potječu iz Bosne i Hercegovine kao i od osoba, koje posjeduju u ovim zemljama nepokretni imetak, a koji su darovi i vasijjeti namijenjeni postojećim vakufsko-mearifskim zakladama i drugim vjerskim i prosvjetnim zavodima i uredbama, nije potrebno odobrenje zemaljske vlade.

(....)

II. Vakufsko-mearifski džemat

§ 38.

Svi muslimani jednoga mjesta, u kojemu ima najmanje stotinu islamskih žitelja, sačinjavaju u smislu ovoga štatuta *vakufsko-mearifski džemat*.

Muslimani onih mjesta, u kojima nema stotinu islamskih žitelja, moraju se priključiti jednom susjednom džematu, ako se sami uz dozvolu kotarskog povjerenstva ne organiziraju kao poseban džemat.

Ako je preporno, kojemu džematu spada jedna ili više kuća, odlučiće o tom kotarsko povjerenstvo.

(....)

§ 40.

Svaka džematska skupština bira iz svoje sredine džematski medžlis, koji se u džematima od 100-250 islamskih žitelja sastoji od tri člana i dva zamjenika, u onima od 250-500 od pet članova i tri zamjenika, od 500-1000 od sedam članova i pet zamjenika, od 1000 do 2000 od devet članova i sedam zamjenika, a u džematima sa više od 2000 islamskih žitelja za svaku daljnju hiljadu po dva člana i jedan zamjenik više.

§ 41.

Džematski medžlis bira se na tri godine.

Predsjednika (džematbašu) bira iz svoje sredine sam džematski medžlis.

(....)

V. Vakufsko-mearifski saborski odbor

§ 93.

Saborski je odbor upravni i izvršujući organ sabora.

On se sastoji od vakufsko-mearifskog direktora, koji mu predsijeda, sarajevskog muftije i od šest članova, što ih bira sabor iz svoje sredine.

Izbor ove šestorice članova imade se tako obaviti, da svako od šest okružja u zemlji bude zastupano jednim članom sabora, koji u tom okružju stanuje.

(....)

§ 96.

U djelokrug saborskog odbora spada napose:

1. obavljati tekuće poslove vakufsko-mearifskog imetka, naročito centralne vakufsko-mearifske zaklade, kao i ravnati i nadzirati službovanje činovnika i drugih službenika, koji su iz tog imetka plaćeni, u koliko to nije pridržano ulema-medžlisu;
2. nadzirati i ravnati poslovanje kotarskih povjerenstava;

3. nadzirati pojedine vakufe u pogledu uprave imetka i ispunjavanja zakladnih svrha;
4. pobirati vakufsko-mearifske prihode i upotrebljavati ih prema zaključcima sabora;
5. odobravati uvakufljenja za pobožne i dobrotvorne svrhe, kao i primati poklone i legate;
6. postavljati mutevelije i druge gospodarstvene vakufsko-mearifske službenike u smislu šeriata, dotičnih zakonskih propisa i vakufnama;
7. imenovati svjetovne učitelje u vakufskim i mearifskim školama, činovnike i sluge kotarskih povjerenstava, nadalje sluge saborskog odbora, izvršivati disciplinarnu vlast nad istima, podjeljivati dopuste preko tri mjeseca tim zvaničnicima i činovnicima saborskog odbora;
8. stavljati predloge ulema-medžlisu glede imenovanja vjerskih i znanstvenih vakufskih službenika, koji su plaćeni iz vakufsko-mearifskih sredstava, kao i onih vjerskih zvaničnika, koji se plaćaju iz zemaljskih sredstava i postavljaju državnim dekretom;

(....)

VIII. Ulema-medžlis

§ 119.

Za vrhovno rukovodstvo i upravu islamskih vjerskih poslova u Bosni i Hercegovini pozvan je *ulema-medžlis*, koji ima svoje sjedište u glavnom zemaljskom gradu Sarajevu.

§ 120.

Ulema-medžlis se sastoji:
a) od reis-ul-uleme kao predsjedatelja i
b) četiri člana
Svi ovi moraju stalno boraviti u Sarajevu.

§ 121.

Reis-ul-ulemu i članove ulema-medžlisa bira naročita kurija u tajnoj sjednici.

Ova se izborna kurija sastoji od 30 osoba hodžinskog stališa, i to:

a) od muftija: sarajevskog, banjalučkog, bihaćkog, mostarskog, travničkog i donjotuzlanskog kao virilnih članova;
b) od dvadeset i četiri člana, koje biraju okružni izborni odbori.
(...)

§ 123.

Mandat članova izborne kurije traje kao i mandat članova sabora tri godine, ali ako se izbor sabora, ma iz kojih razloga mora preduzeti prije nego mu isteče mandat od tri godine, to izborna kurija ipak i nadalje ostaje u svom mandatu, i to sve do onog vremena, dok se nakon ovoga novog izbora ne sastanu okružni izborni odbori, da ponovno biraju sabor.

Mandat člana izborne kurije počasno je zvanje, a ne isključuje istovremeni posjed mandata u saboru.

§ 124.

Kad se isprazni mjesto reis-ul-uleme ili jedno ili više mjesta u ulema-medžlisu, sastaje se izborna kurija na poziv predsjednika iste u zemaljskom glavnom gradu Sarajevu.

Prvo zasjedanje izborne kurije nakon izbora saziva reis-ul-ulema ili njegov zastupnik.
(....)

§ 127.

Svaki član izborne kurije ima pravo, da označi jednog ili više kandidata za upražnjeno mjesto u ulema-medžlisu, bilo između članova izborne kurije bilo izvan nje. Ovo označenje ima uslijediti ili pismeno ili usmeno, u potonjem slučaju ima se pak uzeti isto u zapisnik.

Označiti se smije samo takav kandidat, koji:
1. bude u vjerskim znanostima obrazovan i razvijen tako, da je dostojan tog visokog zvanja;
2. pokazuje pohvalno vjersko, moralno i građansko vladanje;
3. bude navršio 30., a ne bude prešao 65. godinu svog života;
4. nije osuđen zbog kojeg zločina ili zbog prestupka iz koristoljublja ili proti ćudorednosti;
5. ne stoji niti pod starateljstvom niti u stečaju;
6. je pripadnik Bosne i Hercegovine.

(....)

§ 130.

Na to se pristupa izboru.

Ako je upražnjeno mjesto reis-ul-uleme, onda ima svaki član izborne kurije po trojicu od kandidata, sadržanih u konačno utanačenoj i objavljenoj listi, na svojoj glasovnici upisati, i istu predati izbornom povjerenstvu, čiji će članovi također svoje glasovnice dodati.

Ako je upražnjeno jedno ili više mjesta članova ulema-medžlisa, onda se imaju za svako upražnjeno mjesto upisati po dvojica od gornjih kandidata.

Kako za reis-ul-ulemu, tako i za svako upražnjeno mjesto u ulema-medžlisu nuždan je zaseban izbor.

Po obznani izbornog rezultata treba odmah sastaviti izborni zapisnik, koji potpisuje predsjednik i članovi izbornog povjerenstva, a onda se podnosi zemaljskoj vladi.

§ 131.

Njegovo carsko i kraljevsko Veličanstvo imenuje za reis-ul-ulemu jednog od one trojice kandidata, što ih je kurija izabrala.

Za svaku upražnjeno mjesto člana ulema-medžlisa imenuje c. i kr. zajedničko ministarstvo jednoga od one dvojice kandidata, što ih je kurija izabrala.

§ 132.

Izborna kurija će sastaviti molbu na Mešihat u Carigradu radi izdanja menšure na ime one osobe, koju je Njegovo c. i kr. Veličanstvo reis-ul-ulemom imenovalo. Ova će se molba dostaviti mešihatu putem c. i kr. poklisarstva u Carigradu.

Reis-ul-ulema stupa u službu, prima svoje zvanje i otpočima uredovati tek, kada primi mehšuru od carigradskog mešihata. Ni u kojem slučaju ne može reis-ul-ulema bez te menšure vršiti nikakve funkcije u ulema-medžlisu.

§ 133.

Svako upražnjeno mjesto člana ulema-medžlisa (§ 120, b) ima se u roku od tri mjeseca popuniti.

§ 134.

Ulema medžlis bira iz svoje sredine zamjenika reis-ul-uleme.
Ovaj imade zastupati reis-ul-ulemu, kad je on zapriječen.

§ 135.

Plaće reis-ul-uleme i članova ulema-medžlisa, kao što i plaće medžliskog tajnika i sluga, kirije za uredske prostorije i kancelarijske potrebe podmiruju se iz zemaljskih sredstava.

Ostali troškovi plaćaju se iz dotacije, koju sabor na predlog ulema-medžlisa u vakufsko-mearifskom proračunu za to odredi.

Tajnike i podvornike ulema-medžlisa i muftija imenuje ulema-medžlis, izvještavajući o tome zemaljsku vladu radi doznačenja sistematizvane im plaće.

(....)

§ 137.

Sjednice ulema-medžlisa bivaju po pravilu dva puta u sedmici, a u slučaju potrebe može reis-ul-ulema sazivati i izvanredne sjednice.

O svakoj sjednici vodi se zapisnik, koji imaju potpisati svi prisutni članovi.

Vođenje zapisnika, kao i sve pisarničke i manipulativne poslove ulema-medžlisa obavlja tajnik toga tijela.

§ 138.

Ulema-medžlisu je dužnost:

1. upravljati, nadzirati i ravnati sve islamske vjerozakonske poslove;
2. istraživati potrebu ustrojstva džamija i drugih vjerskih objekata, kao što i mekteba, medresa i drugih konfesionalnih odgojilišta i humanitarnih zavoda, te u tom pogledu stavljati predlog vakufsko-mearifskoj upravi (usporedi § 86., t. 2. i 3.);
3. nastojati, da se poznavanje islamske nauke među muslimanima obukom i propovijedanjem, kao i obiteljskim obučavanjem proširi i moral što bolje učvrsti;
4. bditi nad tim, da se u islamsko-vjerskim i državnim školama i zavodima, kao i uopće ne vrijeđaju propisi Islama, naročito pregledavati u tom pravcu školske knjige i prijaviti svoja eventualna opažanja zemaljskoj vladi, da se takovim nepodopštinama na put stane;

(....)

§ 139.

Reis-ul-ulemi je osobno pridržano:

1. sazivati, predsijedati i ravnati sjednicama ulema-medžlisa i izborne kurije (§§ 124. i 126.) i sabora (§ 84.);
2. odašiljati članove ulema-medžlisa ili druge tomu vješte ljude, da pregledaju vjerske objekte i njihovo osoblje, kao i da bdiju nad islamskom vjeronaukom u državnim i konfesionalnim školama i zavodima, kojih su upravitelji obvezani ovim inspicirajućim organima, kao i muftijama (§ 147.) dopustiti slobodan pristup islamskoj vjeronauci;
3. izdavati šeriatskim sucima propisane murasele (M 140.);
4. imenovati imame i hatibe, odnosno u slučaju § 62. istima izdati dekret (teskeru);
5. nadzirati šeriatsku sudačku školu u Sarajevu u smislu za taj zavod ustanovljenog štatuta;
6. dozvoljavati dopuste članovima ulema-medžlisa i muftijama uopće, a drugim vjerskim i znanstvenim vakufskim službenicima preko četrnaest dana do tri mjeseca.

§ 140.

Zemaljska vlada imenuje šeriatske suce u smislu postojećih zakonskih propisa. Pri imenovanju, kao i pri premještenju izdaje reis-ul-ulema šeriatskom sucu muraselu, u kojoj će navesti sva ovlaštenja, koja će šeriatski sudac *obavljati u ime rijaseta.*

Opseg toga ovlaštenja ustanoviće se sporazumom između zemaljske vlade i rijaseta.

Muraselu dostavlja reis-ul-ulema zemaljskoj vladi, koja je uručuje imenovanom šeriatskom sucu.

Obnovljenje murasele povodom premještaja ne može se uskratiti, osim iz važnih šeriatsko-pravnih razloga, koji se imaju priopćiti zemaljskoj vladi.

I svim do sada imenovanim šeriatskim sucima ima se izdati murasela.

(....)

§ 142.

Ulema-merdžlis je dužan, da se u dvojbenim i prepornim dogmatičkim i šeriatsko-pravnim pitanjima obrati na šejh-ul-islama u Carigradu za odluku ili fetvu.

Dotične zamolnice imaju se predati zemaljskoj vladi radi daljnjeg otpravka diplomatskim putem, te će i odgovor istim putem slijediti.

§ 143.

Čim reis-ul-ulema ili koji član ulema-medžilisa izgubi u §127. predviđenu kvalifikaciju, može biti riješen svoga zvanja, ako to izborna kurija po sprovedenoj istrazi zaključi. Ovu istragu provađa naročiti odbor, koji se sastoji od predsjednika i dva člana izborne kurije, koje ova u tu svrhu iz svoje sredine izabere. Taki zaključak podleži u pogledu reis-ul-uleme Previšnjem odobrenju Njegova c. i kr. Veličanstva.

(...)

ZEMALJSKI USTAV (ŠTATUT) ZA BOSNU I HERCEGOVINU
(17. veljače 1910.)

§ 1.

Bosna i Hercegovina jesu jedno jedinstveno zasebno upravno područje, koje stoji po zakonu od 22. februara 1880., drž. zako. 1. br. 18., ug. zak. čl. VI.; 1880., pod odgovornim vodstvom i vrhovnim nadziranjem carskog i kraljevskog zajedničkog ministarstva.

Upravljati zemljom kao i vršiti i primjenjivati zakone dužnost je zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu. Ona je podređena zajedničkome ministarstvu, kojemu je povjereno vodstvo bosansko-hercegovačke uprave, te mu je odgovorna za svoje cjelokupno zvanično poslovanje.

Sudske i upravne vlasti, koje postoje u zemlji, ostaju u svome dojakošnjem sastavu i snazi. Preinačenje dopušteno je samo prema § 2. zakona spomenutih u 1. rastavku.

U svim poslovima, koji ne pripadaju u vlastiti opseg rada zemaljske vlade, ali kojih se zakonski domašaj proteže na Bosnu i Hercegovinu, valja o zasebnim interesima ovih obiju zemalja saslušati zastupnike zemaljske uprave.

Bosansko-hercegovačke čete kao i ostale vojničke uredbe Bosne i Hercegovine organski su dio oružane sile monarhije.

I.

Opća građanska prava.

§ 2.

Svi su zemaljski pripadnici pred zakonom jednaki.

§ 3.

Bosansko-hercegovački pripadnici jesu oni, koji su to svojstvo stekli ili će ga u buduće steći:

1. zakonitim rođenjem od roditelja zemaljskih pripadnika ili nezakonitim rođenjem od matere zemaljske pripadnice;
2. pozakonjenjem po ocu zemaljskom pripadniku;
3. udajom za muža zemaljskog pripadnika;
4. stalnim namještenjem austrijskog ili ugarskog državljanina u javnoj službi u Bosni i Hercegovini;
5. naročitim podjeljenjem po nadležnom mjestu.

Svojstvo bosansko-hercegovačkog pripadnika, koje je stekao muž, proteže se također i na njegovu ženu kao i na njegovu maloljetnu zakonitu djecu.

Za bosansko-hercegovačke pripadnike smatraju se dotle, dok ne bude dokazano drugo njihovo pripadništvo:

1. svi, koji su rođeni u Bosni i Hercegovini;
2. nahodi, što su u Bosni i Hercegovini nađeni i odgojeni.

§ 4.

Što se tiče načina, kako se teče i gubi svojstvo bosansko-hercegovačkog pripadnika, vrijede propisi, koji sada postoje, dokle ne budu drugim zakonitim naredbama popunjeni ili izmijenjeni.

§ 5.

Svaki zemaljski pripadnik može po volji u zemlji odabrati svoje prebivalište i boravište, steći nepokretnine svake vrste i time slobodno raspolagati kao i baviti se pod propisanim uvjetima svakom granom privrede.

One, koji nijesu mještani, dopušteno je protjerati iz nekoga mjesta ili područja samo prema propisima, koji o tome postoje.

Zemaljskog pripadnika nije dopušteno prognati iz zemlje.

§ 6.

Lična je sloboda zaštićena zakonom. Sudski se pritvor može odrediti i na snazi održati samo u slučajevima, koje je zakon ustanovio i samo na način, kako to zakon propisuje.

Pravo administrativnih, redarstvenih i financijskih vlasti, da zatvaraju i presuđuju, uređeno je u naročitim propisima.

§ 7.

Nikome se ne smije oduzeti njegov zakoniti sudija.

Sudije su u vršenju svoga sudskog zvanja samostalni i nezavisni.

§ 8.

Sloboda se vjere i savjesti ujemčava.

Niko ne može radi ispovijedanja svoje vjere biti progonjen i prekraćen u svojim pravima.

Vršenje vjerozakona u kući ujemčava se svakome, a javno članovima priznatih vjerskih udruženja, koliko se tome ne protive javni obziri.

Sada priznata vjerska udruženja jesu:

1. muslimansko,
2. srpsko-pravoslavno,
3. rimsko - i grčko-katoličko,
4. evangeličko, augsburškog i helvetskog zakona,
5. jevrejsko.

Uživanje građanskih i političkih prava nezavisno je od ispovijedanja vjere, no ispovijedanjem vjere ne smiju se uskraćivati građanske dužnosti.

§ 9.

Priznata vjerska udruženja upravljat će unutarnjim poslovima po svome ustavu, koji po zakonu postoji.

Ta će vjerska udruženja i nadalje posjedovati i uživati svoje zavode, zadužbine i zaklade, namijenjene bogoštovanim, nastavnim i dobrotvornim ciljevima.

§ 10.

Ujemčava se, da će se među muslimanima primjenjivati šerijatsko pravo na porodične i ženidbene poslove te na našljedstvo u mulku.

§ 11.

Svim zemaljskim pripadnicima ujemčeno je čuvanje narodne osobine i jezika.

§ 12.

Svatko ima pravo, da slobodno iskazuje svoju misao govorom, pismom, štampom ili u slikama, bez povrede zakonskih propisa protiv zla upotrebljavanja toga prava.

Preventivna cenzura štampe jest i ostaje ukinuta.

Administrativne zabrane pošti neće se primjenjivati na štampane spise, koji izlaze u zemlji.

§ 13.

Znanost i njena nauka jesu slobodne.

Oko obrazovanja mladeži treba se dovoljno starati javnim školama. Nastavne i odgojne zavode osnivati i na takvima naučavati ovlašten je svaki zemaljski pripadnik, koji je za to na zakoniti način dokazao svoju sposobnost i ispunio ostale dotične oblasne propise.

Vrhovno vodstvo i nadziranje cjelokupne nastave i odgoje pripada zemaljskoj vladi.

§ 14.

Stan je nepovredan.

Krivični postupak propisuje, kada se i kako smije preduzeti pretres kuće u svrhu krivičnog sudovanja.

U svrhu redarstvenog i financijskog nadziranja smiju se preduzeti pretresi kuće samo u slučajevima ustanovljenim u propisima, koji postoje.

Ove ustanove vrijede također za pretres i uzapćenje papira.

§ 15.

Tajna pisma, pošte i brzojava zaštićena je zakonom.

Propisi, koji postoje o uzapćenju i otvaranju pisama, brzojava i pošiljka, ostaju netaknuti.

Povrede tajne pisma i spisa progonit će krivični sud.

§ 16.

Vlasništvo je nepovredno. Iskup (eksproprijacija) može se provesti samo iz obzira na javno dobro ili iz drugih u zakonu naznačenih razloga te uz primjerenu naknadu prema zakonima, koji za to postoje.

Kazna oduzimanjem imanja (konfiskacija) nije dopuštena.

Propisi krivičnog zakona kao i administrativni, financijski i dohodarinski propisi o gubitku i oduzimanju robe ostaju na snazi.

§ 17.

Svako je vlastan podnositi molbe (peticije).

Molbe pod skupnim imenom smiju podnositi samo priznate udruge (korporacije).

§ 18.

Zemaljski pripadnici imaju pravo skupljati se.

Vršenje toga prava uređuje se naročitim zakonom.

§ 19.

Društva se mogu osnivati samo po zakonskim odredbama, koje o tome postoje.

§ 20.

U slučaju rata, kao i onda, kad se neposredno očekuju ratna poduzeća, konačno u slučaju nemira ili kad se pojave u većoj mjeri veleizdajnička ili za sigurnost pogibeljna pothvatanja, može zemaljska vlada po Previšnjem ovlaštenju u predašnjim paragrafima ustanovljene odredbe, ograničiti ili obustaviti za cijelu zemlju ili za pojedine njezine dijelove.

Ove iznimne mjere valja proglasiti u Glasniku zakona i naredaba, kao i objaviti na način običajan u mjestu, a na jednaki ih način opet ukinuti, kad nestane za to razloga.

II.
Sabor.

§ 21.

Na zakonima surađivat će sabor, u koji će stanovništvo Bosne i Hercegovine odašiljati poslanike.

Potanje ustanove o opsegu saborskog rada sadržane su u III. razdjelu.

§ 22.

Članovi sabora Bosne i Hercegovine jesu:

A. lica po položaju (viriliste), i to:

1. reis-el-ulema, vakufsko-mearifski direktor, sarajevski i mostarski muftija i osim toga po imenovanju najstariji muftija;
2. četiri srpsko-pravoslavna mitropolita i potpredsjednik velikog upravnog i prosvjetnog savjeta srpsko-pravoslavne crkve;
3. rimsko-katolički nadbiskup i dva rimsko-katolička dijecezanska biskupa kao i oba redodržavnika franjevačkog reda;
4. sefardijski nadrabin sarajevski;
5. predsjednik vrhovnog suda;
6. predsjednik odvjetničke komore u Sarajevu;
7. načelnik glavnog zemaljskog grada Sarajeva;
8. predsjednik trgovačke i obrtničke komore u Sarajevu.

B. 72 birana poslanika, koje treba birati po izbornome redu, što se ujedno izdaje.

§ 23.

Njegovo carsko i Apoštolsko kraljevsko Veličanstvo imenuje svake godine na početku zasjedanja za upravljanje saborom između njegovih članova predsjednika i dva potpredsjednika, koji će biti ovome zamjenici. U predsjedništvu bit će zastupana svaka od triju glavnih vjeroispovijesti zemlje, pri čemu će se kod svakog idućeg imenovanja saborskog predsjedništva te tri vjeroispovijesti obrediti.

U ovaj se red neće ni novim izborima dirati.

§ 24.

Zvanje saborskih članova (saborski period) ustanovljuje se na pet godina.

Kad se navrši redovni saborski period ili ako bude sabor prije raspušten, raspisat će se po svoj zemlji novi izbori najdalje za šest mjeseci.

Ako se pojedini poslanici odreknu mandata, umru, izgube svojstvo, koje je potrebno, da mogu biti izabrani ili prestanu biti iz kojega drugoga zakonitog razloga saborskim članovima, onda treba još za onaj saborski period u roku od šest nedjelja raspisati naknadni izbor.

Bivši saborski članovi mogu biti nanovo izabrani.

§ 25.

Birači ne mogu poreći izbora poslanika u sabor.

§ 26.

Sabor treba da se na Previšnji poziv po pravilu svake godine jedanput sastane u zemaljskom glavnom gradu Sarajevu.

§ 27.

Na prvom saborskom sastanku u svakom saborskom periodu treba svaki njegov član da se zavjeri, da će biti vjeran i poslušan Njegovome carskom i Apoštolskom kraljevskom Veličanstvu kao i da će nepokolebljivo vršiti zakonske propise i savjesno ispunjavati svoje dužnosti.

Članovi, koji po tom nanovo uniđu, treba da se zavjere, kad prvi put dođu u sabor.

Usteže li se koji poslanik učiniti zavjeru u propisanom obliku, gubi svoj mandat.

§ 28.

Predsjednik otvara sabor sazvan po Njegovome Veličanstvu, predsjeda sjednicama i upravlja raspravama.

§ 29.

Poglavica zemlje, građanski doglavnik i odjelni predstojnici kao i za to određeni zvaničnici bosansko-hercegovačke zemaljske uprave ovlašteni su, da učestvuju u svim saborskim vijećanjima.

Oni moraju biti na zahtjev vazda saslušani.

§ 30.

Sabor je ovlašten, da upravlja zemaljskoj vladi pitanja o svemu, što pripada u njegov opseg rada; da traži od nje obavještenje o molbama, koje su stigle i da izjavljuje svoje mišljenje u obliku adresa ili rezolucija.

Žalbe, koje podigne sabor vršeći svoj opseg rada, upravljaju se preko saborskog predsjedništva i preko zemaljske vlade zajedničkome ministarstvu, kojemu je povjereno vodstvo bosansko-hercegovačke uprave.

§ 31.

U izvršnoj vlasti nemaju dijela ni sabor ni pojedini saborski poslanici, pa se stoga sabor ili pojedini saborski poslanici ne mogu ni lično upletati u zvanični rad vladinih oblasti ili pojedinih zvaničnih lica niti mogu uopće neposredno utjecati na rad ili odredbe pomenutih vlasti i lica.

§ 32.

Molbe, koje saboru uprave općine, udruge ili pojedina lica, a preda ih koji član saborski, može sabor pretresati i, propratívši ih kako treba, uputiti vladi.

Molbe, koje nije predao član sabora, ne smiju se uopće primati.

§ 33.

Članovi saborski mogu prema ustanovama, sadržanim u poslovnome redu, stavljati interpelacije na zemaljsku vladu.

§ 34.

Članovi saborski ne mogu se nikad uzeti na odgovor radi svog glasanja kao i govora u saboru samome ili u njegovim odborima. No ova se nepovrednost ne proteže i na ona lica, koja su ponavljajući i raznoseći to, možda počinila kakvo kažnjivo djelo.

Za vrijeme zasjedanja ne smije se nijedan član saborski radi kažnjivog djela bez pristajanja sabora pritvoriti niti se smije protiv njega sudski postupati, izuzevši, da bude uhvaćen na samome činu.

Pa i onda, kad bude uhvaćen na samome djelu, mora sud odmah priopćiti predsjedniku sabora, da je pritvoren.

Time se ne dira u zakonske ustanove o pozivanju svjedoka pred sud.

§ 35.

Sabor ne smije općiti sa drugim predstavništvima niti smije izdavati kakvih objava.

Odaslanstva (deputacije) se ne smiju pustiti ni u sjednicu sabora ni u sjednicu njegovih odbora.

Saborska odaslanstva smiju se slati na Previšnji dvor samo onda, kad se isposluje prethodno Previšnje odobrenje.

§ 36.

Da bude saborski zaključak valjan, potrebna je nazočnost više od polovice saborskih članova i apsolutna većina glasova nazočnih lica.

Za zaključak, koji se tiče zakonodavstva u stvarima bogoštovlja (§ 42., tač. 15.) potrebno je, da bude nazočno barem četiri petine svih saborskih članova i da pristanu barem dvije trećine nazočnih lica.

§ 37.

Na sve vladine osnove, koje pripadaju u nadležnost bosansko-hercegovačkog sabora, treba da pristanu vlade obiju država monarhije prije, nego će biti predane saboru.

§ 38.

Zakonskim osnovama, koje je usvojio sabor, treba Previšnja potvrda (sankcija).

Nju će isposlovati zajednički ministar kojemu je povjereno vodstvo bosansko-hercegovačke uprave, na prijedlog zemaljske vlade i nakon što su pristale vlade obiju država monarhije.

Potvrđeni zakoni objavljuju se u ime Njegovog carskog i Apoštolskog kraljevskog Veličanstva i uz supotpis zajedničkog ministra, kojemu je povjereno vodstvo bosansko-hercegovačke uprave.

§ 39.

Sabor izabire iz svoje sredine za sav saborski period, zemaljski savjet od devet članova, koji će na pitanje zemaljske vlade ovoj davati izjave ili mnijenja o takvim javnim poslovima, u kojima ima Bosna i Hercegovina dijela.

Vlada obiju država monarhije mogu, nakon međusobnog sporazuma, preko zajedničkog ministarstva, kojemu je povjereno vodstvo bosansko-hercegovačke uprave, pitati zemaljski savjet ili se on može istim putem obraćati na njih sa istovjetnim predstavkama. Svaku izjavu, koju zemaljski savjet upravi na jednu od vlada, treba da zajedničko ministarstvo, kojemu je povjereno vodstvo bosansko-hercegovačke uprave bez odlaganja priopći drugoj vladi.

Svaka vjeroispovijest u saboru bira u zemaljski savjet onoliko članova, koliko joj prema srazmjeru pučanstva zapada.

Predsjednik je sabora ujedno i predsjednik zemaljskog savjeta.

§ 40.

Predsjednik zaključuje sabor na Previšnji nalog.

Na odredbu Njegovog carskog i Apoštolskog kraljevskog veličanstva može se sabor u svako doba odgoditi ili raspustiti.

III.

Opseg rada sabora.

§ 41.

Opseg rada bosansko-hercegovačkog sabora u poslovima zakonodavstva proteže se isključivo na bosansko-hercegovačke poslove. Svi poslovi, koji se ne tiču samo Bosne i Hercegovine, nego i jedne ili obiju država monarhije izuzeti su ih toga opsega rada.

Napose ne može bosansko-hercegovački sabor da zaključuje:

1. O svim poslovima, koji su na osnovi zakona od 21. decembra 1867., drž. zak. 1. br. 146., ug. zak. čl. XII.: 1867. zajednički kraljevinama i zemljama zastupanim u carevinskom vijeću i zemljama svete ugarske krune, kao i o poslovima, te se između obiju država monarhije utanačuju zajedničkim sporazumom u smislu spomenutih zakona; nadalje o zakonodavstvu, koje se tiče vojne dužnosti, dozvoljavanja novaka i ustanovljivanja novačkog kontingenta, zatim o odredbama o stanovima i izdržavanju oružane sile i o svim ostalim poslovima, koji se tiču oružane sile.
2. O svim poslovima, koji se uređuju u ugovoru uglavljenome između kraljevina i zemalja zastupanih u carevinskom vijeću i zemalja svete ugarske krune na osnovi zakona od 21. decembra 1867., drž. zak. 1. br. 146., ug. zak. čl. XII.: 1867. o uređenju međusobnih trgovačkih prometnih sveza (zakon od 30. decembra 1907., drž. zak. 1. br. 278., ug. zak. čl. XII.: 1908.) ili koji će se u buduće u ugovorima te vrste urediti.
3. O svim poslovima, koji su bili uređeni zakonom od 20. decembra 1879., drž. zak. 1. br. 136., ug. zak. čl. LII.: 1879. o osnivanju zajedničkog carinskog saveza sa Bosnom i Hercegovinom.
4. O svim poslovima, koji mogu biti i u Bosni i Hercegovini uređeni po zakonu od 22. februara 1880., drž. zak. 1. br. 18., ug. zak. čl. VI.: 1880., samo na osnovi zakona složno postavljenih u obim državama monarhije ili na način propisan u §3., rastavku 2. pomenutog zakona.

§ 42.

Nadležnost bosansko-hercegovačkog sabora proteže se uz ograničenja predviđena u pređašnjem paragrafu na zakonodavstvo o ovim poslovima:

1. Ustanovljivanje godišnjeg zemaljskog proračuna, dotično odobrenje proračuna unutar granica postavljenih u §§ 45., 46. i 47.
2. Uzimanje novih zajmova i pretvaranje (konvertiranje) zajmova, koji već postoje.
3. Rasvojenje i opterećavanje zemaljskog imanja.
4. Krivično pravosuđe.
5. Krivično redarstvo kao i redarstvo nad strancima, putnice i popis pučanstva.
6. Građansko pravo sa izuzetkom sadržanim u § 10.
7. Javne knjige.
8. Trgovačko i mjeničko pravo ubrojivši amo zakonodavstvo o dioničkim društvima (komanditska društva na dionice), o društvima s ograničenim jemstvom, o društvima za osiguranje, o tečevnim i gospodarskim zadrugama. Šumsko i rudarsko pravo.
9. Pravo udruživanja i skupljanja.
10. Štampa i zaštita umnog vlasništva.
11. Zdravstvo kao i obrana od bolesti rednja (epidemija) i zaraza (epizootija), nadalje podizanje novih i proširivanje dojakošnjih bolnica i drugih zdravstvenih zavoda, potpomaganje bolnica, ambulatorija, općinskih bolnica itd.
12. Obrt, izvršivanje obrta, redarstvo nad obrtom i svi ostali obrtni pravni poslovi.
13. Ustanove općega dobra, obezbjeđivanje u bolesti i nesreći, osiguravanje u starosti i staranje za radništvo, sirotinju itd. kao i svi drugi socijalni politički poslovi.
14. Načela nastave o svim naučnim i nastavnim zavodima.
15. Poslovi bogoštovlja, koji se tiču sveza vjeroispovijesti međusobno ili prema vladinoj vlasti, koliko se time ne dira u ravnopravnost, unutrašnju uredbu i u vršenje pojedinih po zakonu priznatih vjeroispovijesti.
16. Agrarni pravni odnošaji.
17. Podizanje novih i preinačivanje gospodarskih zavoda, koji postoje.
18. Mjere za podizanje i unapređivanje gospodarstva uopće kao i svi veći gospodarski prinovci (melioracije).
19. Šumsko redarstvo, nadalje svi propisi o postupanju s privatnim šumama, o priznanju prava vlasništva na šume, propisi, kako da se provede uređenje svih vrsti posjeda u području šumarstva.

20. Uvođenje novih poreza kao i povišivanje poreza, koje već postoje ili ustanovljivanje nameta na porezu, koja već postoji.
21. Preobražaj (reforma) i evidencija katastra.
22. Podizanje i preinačivanje kaznionica.
23. Gradnja željeznica, za koje se predlože vladine osnove, građnja cesta, putova i drugih komunikacija.
24. Izdržavanje cesta i javnih komunikacija, dotično prireze na poreze za ceste.
25. Zasnivanje, dotično uređenje kupališta i lječilišta.
26. Sastav općina.

Osim toga je bosansko-hercegovački sabor nadležan:

27. Da ispituje i odobrava zaključne račune i pošljetke rukovanja sa proračunom, koji je sabor odobrio.

§ 43.

Zakoni i naredbe izdane u Bosni i Hercegovini prije nego je postavljen ovaj ustav, vrijede dotle, dok ih zakoni usvojeni po saboru i potvrđeni po Njegovome carskom i Apoštolskom kraljevskom Veličanstvu, dotično nove naredbe izrijekom ne ukinu ili ne preinače.

Porezi, danci i dohodarina pobiraće se po zakonima koji postoje, dotle, dok ne budu ovi zakonito (§§ 41. i 42., točka 20.) preinači.

§ 44.

Zemaljska vlada treba da svake godine na vrijeme podnese saboru proračun o zemaljskim prihodima i rashodima, a sabor treba da ga uzme bez odlaganja u pretres tako, da može stati na snagu zakona prije početka iduće godine.

Ne riješi li sabor na vrijeme proračuna, ostaje na snazi proračun tekuće godine dotle, dok ga ne zamijeni novi zakonito usvojeni proračun.

§ 45.

Redovni i izvanredni izdaci za c. i kr. bosansko-hercegovačke čete i vojničke zavode stavit će se u zemaljski proračun u iznosu, koji treba godišnje proračunati po istim načelima, koja se uopće primjenjuju kod izračunavanja istovrsnih izdataka za c. i kr. vojsku.

U proračun uvršteni iznosi potrebe za c. i kr. bosansko-hercegovačke čete i vojničke zavode nisu predmet raspravljanja u saboru.

§ 46.

Ustanova al. 2. § 45. vrijedi također i za stavke proračuna za poslove, koji su u objema državama monarhije uređeni zajedničkim sporazumom. Ove stavke valja uvrstiti prema onim općenitim i posebnim zakonskim ustanovama, koje treba primjenjivati u smislu § 41. u Bosni i Hercegovini.

§ 47.

Onaj dio potrebe i pokrića, koji se tiče poslova zemaljskog duga, poslova oko polučivanja poreznih prihoda, kao i erarskih radnja, izuzevši poslove monopola, koji potpadaju pod ustanovu § 46., treba staviti u zemaljski proračun u takvim svotama, koje će osigurati potpuni uspjeh financijskog rukovanja.

§ 48.

U slučaju, da za proračunskog perioda nastupe izvanredne i nepredviđene potrebe, predložit će zemaljska vlada saboru osnovu naknadnog zakona k proračunu, kako da se podmire nužni izdaci.

No ako te nepredviđene prijeke potrebe nastupe u vrijeme, kad sabor nije na skupu, mogu se za to nužna sredstva, nakon što pristanu vlade obiju država monarhije, dozvoliti na prijedlog zemaljske vlade. Previšnje odobrenom naredbom, ali uz obavezu, da se radi naknadnog odobrenja razlozi i uspjesi ove odredbe odmah dadu na znanje saboru, kad bude prvi put sazvan.
Zaključna odredba.

§ 49.

Ovaj ustav staje na snagu danom proglašenja.

ZAKON O KOTARSKIM VIJEĆIMA I IZBORNI RED

(17. veljače 1910.)

I.

Opće odredbe.

§ 1.

Za svaki se kotar postavlja kotarsko vijeće, da učestvuje u upravi javnih poslova kotara.

§ 2.

Oni kotari, koji su radi olakšanja poslovodstva razdijeljeni u gradske i seoske kotare (naime Mostar, Banjaluka i Donja Tuzla), čine u smislu ovoga zakona svaki za se samo jedan kotar, koji obuhvata kako gradske, tako i seoske općine, te ih zastupa samo po jedno kotarsko vijeće.

Isto se tako postavlja za kotar i za gradsku općinu sarajevsku samo jedno kotarsko vijeće.

Sve poslove i uredovanja, koja po ovom zakonu pripadaju kotarskom predstojniku, dotično kotarskom uredu, vrši unaprijed spomenutim gradskim i seoskim kotarima seoski kotarski predstojnik, dotično seoski kotarski ured, a u Sarajevu kotarski predstojnik sarajevski.

§ 3.

Opseg rada kotarskog vijeća proteže se na cijeli kotar, te time prestaju i dosadašnji medžlisi u ispostavama.

§ 4.

Birači cijeloga kotara biraju članove kotarskog vijeća.

Pobliže odredbe o pravu biranja i o izbornom postupku sadržane su u II. razdjelu ovoga zakona.

§ 5.

Mandat člana kotarskog vijeća vrši se bez plate.

§ 6.

Svaki član, koji je po propisima ovoga zakona dobio mandat u kotarsko vijeće, dužan je, da ga primi i da vrši s njime skopčane dužnosti, dok ne istiće vrijeme mandatu.

Pravo da odbiju mandat, imaju samo:

a) lica, koja su prevalila 60. godina;
b) oni, koji su vršili ovo zvanje za posljednjih šest godina, ali samo za iduće vrijeme mandata;
c) oni, koji su trajno bolesni.

Tko bez takva razloga za odbijanje unatoč ponovnu pozivu izrijekom ili šutećki neće da primi i vrši svoj mandat u kotarskome vijeću ili bez zakonita razloga za odbijanje vrati primljeni mandat, potpada pod novčanu globu u korist kotarske uprave (§ 56.). Tu globu može kotarsko vijeće odmjeriti do najvišeg iznosa od 200 K, a globljeni gubi time svoj mandat za vrijeme, dok traje dotični period zasjedanja.

Ako jedan od razloga za odbijanje mandata, što su pod a) i c) navedeni nastupi u jednoga člana kotarskog vijeća za vrijeme šestogodišnjega mandatnog perioda, onda može taj član zamoliti kotarsko vijeće, neka ga razdriješi od mandata, ako ga kotarsko vijeće svojom odlukom odbije, može za 14 dana podnijeti utok na okružnu oblast.

Na razlog za odbijanje mandata pod b) može se pozvati samo za 14 dana poslije sastava. Taj se razlog docnije neće više uvažiti, te će se uzeti, da je dotični član kotarskog vijeća šutećki primio mandat, ako se u tome roku ne pozove na taj razlog za odbijanje.

§ 7.

Član kotarskog vijeća gubi svoj mandat, ako za njega nastupi kakav razlog, koji ga isključuje od izbora.

Ako koji član kotarskog vijeća zbog zločinstva, ili zbog prestupka počinjenog iz pohlepe na dobitak, zapadne istrage, ili ako se nad njegovim imanjem otvori stečaj, ne može vršiti svoga mandata, dok traje krivična istraga, dotično stečajni postupak.

§ 8.

Članovi se kotarskog vijeća biraju na šest godina. Tri godine poslije prvoga sastava potpuno novo izabranoga kotarskog vijeća treba da polovina članova istupi iz kotarskog vijeća, pa će se tako upražnjeni mandati popuniti novim izborima opet na šest godina. Pri tome valja na to paziti, da se mjesto svakog člana kotarskog vijeća, koji istupa, izabere kandidat, koji pripada istome biračkom skupu, kao član, koji istupa.

Imenik članova, koji istupaju, odredit će se ždrijebom (kurom). Ždrijeb valja da u punoj sjednici kotarskog vijeća baca onaj član vijeća, kojega je zbor za to izabrao.

Pošto mine šestogodišnje zvanje ostalim članovima kotarskog vijeća, onda se novim izborima opet nanovo popunjuju mandati svake vjeroispovijesti, koji su na taj način upražnjeni.

§ 9.

Ali ako za vrijeme trajanja mandata pojedini članovi pravovaljano odbiju svoje mandate, dotično ih polože (§ 6.), umru ili izgube svoje mandate (§ 7.), onda valja raspisati naknadne izbore za upražnjene mandate.

Ovi će se mandati onda popuniti samo za ostatak mandatnoga perioda.

§ 10.

Kotarsko vijeće treba da se na poziv kotarskoga predstojnika po pravilu dva puta na godinu sastane u kotarskome mjestu.

§ 11.

U prvoj sjednici za sastav kotarskoga vijeća, kojoj treba da predsjeda kotarski predstojnik ili njegov po zemaljskoj vladi određeni zamjenik, bira kotarsko vijeće na tri godine iz svoje sredine svoga predsjednika i njegova zamjenika kao i dva perovođe.

Predsjednik se i njegov zamjenik (potpredsjednik) biraju u nazočnosti najmanje polovice svih članova kotarskog vijeća i to u dva izbora. Pri tome

valja da svaki član imenuje samo jednoga kandidata za predsjedničko, a jednoga drugoga kandidata za potpredsjedničko mjesto. Izabranim za svako od obadvaju mjesta smatra se onaj kandidat, koji je dobio za to mjesto najviše glasova.

Ako više od četvrtine birača ne pripada istoj vjeroispovijesti, kojoj pripada izabrani predsjednik, onda valja birati njegova zamjenika samo iz ostalih vjeroispovijesti.

Ako se predsjedničko ili potpredsjedničko mjesto uprazni bilo odricanjem, smrću ili gubitkom mandata, bilo na drugi pravovaljani način prije nego prođe njihovo poslovno vrijeme, onda se za ovo mjesto nanovo bira, i to po smislu kao za ostatak mandatnoga vremena onih članova, koji su istupili.

II.
Izborni red

A. Izborno pravo

§ 12.

Kotarsko vijeće biraju zastupnici ovih po interesima sastavljenih dvaju skupova:

a) seoskih općina
b) gradskih općina i najviše oporezovanih

Svaki skup bira za se svoje zastupnike izravno u kotarsko vijeće, pa se stoga dijeli u zasebna po vjeroispovijesti birača sastavljena izborna tijela.

§ 13.

U skupu seoskih općina imaju pravo birati svi članovi seoskih medžlisa, što su postavljeni u kotaru po smislu zakona o upravi seoskih općina od 8. februara 1907., Gl. z. br. 13.

§ 14.

Drugi skup na biranje ovlaštenih, sastavljen je od svikolikih članova općinskih vijeća gradskih općina, koje su u dotičnom kotaru i od poreskih glava kotara, koje prema §§ 15. i 16. plaćaju najviše izravne poreze.

§ 15.

Broj najviše oporezovanih birača određuje se prema trostrukome broju gradskih vijećnika. Da se ustanovi imenik najviše oporezovanih lica, pronaći će porezni ured svake godine iz poreznih knjiga po visini poreza broj onih najviše oporezovanih lica u kotaru, koji odgovara gornjoj brojci.

§ 16.

Kad se ustanovljuje red najviše oporezovanih lica, uvažit će se cjelokupno izravno plaćanje poreze u niže spomenutim izravnim zemaljskim porezama, naime desetinski paušal uz prirez za sađenje duhana i danak od šuma, zemljarina i kućarina, dohodarina, poreza od kućne kirije i poreza od sitne stoke.

Pri tome valja dvostruko uračunati porezu onima, koji su svršili barem koju srednju školu u Bosni i Hercegovini ili u jednoj od obiju država monarhija, dalje članovima trgovačkih i obrtničkih komora i ljekarima (apotekarima).

U porezu muževlju ili očinu valja uračunati porezu ženinu, kao i porezu maloljetne djece, ako on upravlja imanjem žene ili maloljetne djece.

§ 17.

Ako bi između najviše oporezovanih lica, kojih je broj određen u § 15., plaćala dva ili više lica istu poreznu svotu, onda valja obadva, dotično sva ona lica upisati u imenik najviše oporezovanih lica; izuzevši da u najnižem redu imenika treba popuniti samo još jedno mjesto, a za ovo dolaze u račun dva ili više lica, koja plaćaju istu poreznu svotu. U tom slučaju odlučuje između ovih po pravilu ždrijeb (kura), koji treba bacati pod nadziranjem kotarskog ureda; samo ako se radi o takvim poreskim glavama, od kojih bi trebala jedna radi jednostruko, a druga radi dvostruko računane zemaljske poreze da bude upisana u imenik, onda ima pošljednja prvenstvo pred prvom.

§ 18.

Poreska glava, koja ima u više kotara zemlje pravo biranja, može da vrši svoje pravo biranja samo u jednome kotaru, s toga treba da odabere, u kojem kotaru hoće da vrši svoje pravo biranja.

U tu svrhu valja dotični odmah po raspisanom izboru da obavijesti svekolike kotarske urede, kod kojih plaća porezu, u kojem će kotaru vršiti svoje pravo biranja.

Kad se takva poreska glava upiše u imenik najviše oporezovanih lica, onda valja uvažiti još i druge izravne poreze, vrsta (kategorija) naznačenih u § 16., koje je on u drugim kotarima platio.

Lice, koje već ima pravo biranja kao zastupnik jedne gradske ili seoske općine, ne može biti upisano u imenik najviše oporezovanih lica, nego dolazi na njegovo mjesto poreska glava, koja mu je po plaćanju poreza ponajbliža.

§ 19.

Pri sastavljanju imenika najviše oporezovanih lica ne treba uvažiti onoga:
a) ko još nije završio 24. godine života;
b) ko stoji pod skrbništvom ili očinom, dotično starateljskom vlasti, dok ova traje;
c) tko je pod stečajem, dok traje stečajni postupak;
d) tko je zbog zločinstva, ili zbog prestupka počinjena iz pohlepe na dobitak, proglašen krivim, dok su na snazi pravne posljedice skopčane sa krivičnom osudom; tako i oni, protiv kojih je zbog takva čina poveden krivični postupak, dok traje krivični postupak.

§ 20.

Pred svaki izbor objavit će se javno imenik najviše oporezovanih lica u isto vrijeme sa spiskom ostalih birača i izložiti na svačije pregledanje na 14 dana u kotarskom uredu, u svakom gradskom ili seoskom općinskom uredu, a u seoskim općinama u dotičnog seoskog načelnika.

§ 21.

Potraživanja protiv upisa u te biračke spiskove ili protiv izostavljanja iz istih mogu oni, koji misle, da su time u svojim pravima povrijeđeni odmah, no najdalje za tri dana poslije roka spomenutoga u § 20., predati kotarskom uredu, da ih predloži nadležnoj okružnoj oblasti. Docnije predana potraživanja, to jest takva, koja prispiju poslije gornjeg neprodužívog (preklusivnog) roka, neće se uvažiti.

§ 22.

Okružna oblast valja da za osam dana odluči o predanim potraživanjima, iza kako su stigla od kotarskog ureda propraćena sa izvještajem, u kojem se objašnjuju potraživanja.

Protiv odluke okružne oblasti nema daljega pravnog lijeka.

§ 23.

Ispravci biračkih spiskova, učinjeni na osnovi postupka o potraživanju, moraju se objaviti svakako najdalje za 14 dana prije prvog izbornog dana.

§ 24.

Pravo biranja valja po pravilu lično vršiti; ali ženskinje, koje su upisane u imeniku najviše oporezovanih lica i kod kojih ne nastupa uslov 3. rastavka § 16., mogu vršiti svoje pravo biranja samo po svome mužu – ako žive u bračnoj zajednici – inače pak samo po svome punovlasniku.

Pravna lica, trgovačka društva i zadruge vrše svoje pravo biranja po jednome naročito za to opunomoćenome zastupniku, kojega treba prema njegovoj vjeroispovijesti upisati u jedno ili drugo izborno tijelo.

§ 25.

Na temelju popisa birača obiju skupova treba pristupiti osnivanju izbornih tijela, i to u svakome skupu treba za svaku vjeroispovijest, kojoj u smislu idućeg paragrafa (26.) pripada mandat, osnovati zasebno izborno tijelo (poredi § 27.).

§ 26.

Svakoj vjeroispovijesti pripada pravo, da dobije srazmjeran broj mandata u kotarskom vijeću. Ovaj se broj ravna po brojkama stanovništva, ustanovljenim na osnovi pošljednjeg zvaničnog popisa pučanstva, i to tako, da u I. izbornome skupu svako 1500 pripadnika svake u njemu zastupane vjeroispovijesti, a u II. Izbornome skupu (osim gradske općine Sarajevo) svako 750 pripadnika svake vjeroispovijesti dopane po jedan mandat.

Samo u gradskoj općini Sarajevo (koja po § 2. ovoga zakona treba da skupa s istoimenim kotarom bira kotarsko vijeće) dopane tek 2000 pripadnika jedne vjeroispovijesti jedan mandat za ovo kotarsko vijeće. Što se pak samoga podjeljenja mandata tiče, nijesu birači vezani za svoju vjeroispovijest.

Pri izračunavanju mandata, koji zapadaju pojedinim vjeroispovijestima, računaju se razlomci preko polovice kao cjelina, a na manje se razlomke ne gleda.

§ 27.

Ako jednoj od vjeroispovijesti stanovništva, što su zastupane među onima, koji imaju pravo biranja po načinu zastupanja, ustanovljenom u § 26. ne zapadne nijedan mandat, onda su birači ove vjeroispovijesti ovlašteni, da učestvuju u izboru u izbornome tijelu koje druge vjeroispovijesti istog biračkog skupa.

Ako po spomenutome ključu u jednome biračkom skupu ne zapadne ni jednoj u skupu zastupanoj vjeroispovijesti mandat u kotarskome vijeću, onda treba da svi birači ovoga skupa zajedno čine jedno izborno tijelo bez obzira na vjeroispovijest i treba da dobiju toliko mandata, koliko odgovara cjelokupnome broju stanovništva zastupanog u tome skupu.

§ 28.

U svim izbornim tijelima jednog od obadvaju interesnih skupova može da bude biran svaki po §§ 13. do 19. ovoga zakona u istome skupu kotara ovlašteni muški birač, koji je bosansko-hercegovački pripadnik ili austrijski ili ugarski državljanin.

LONDONSKI UGOVOR IZ 1915. GODINE

(16. travanj 1915.)

LONDONSKI PAKT

Po naređenju svoje vlade, markiz Imperiali, ambasador njegova veličanstva kralja Italije, ima čast saopćiti veoma poštovanom Sir E. Greyu, glavnome državnom sekretaru njegovog britanskog veličanstva za inostrane poslove, i njihovim ekscelencijama G. Pavlu Cambonu, ambasadoru francuske republike i G. grofu de Bekendorfu, ambasadoru njegovog veličanstva cara sviju Rusa, slijedeći

M e m o r a n d u m

Član 1.

Zaključit će se bezodvlačno vojna konvencija među generalštabovima Francuske, Velike Britanije, Italije i Rusije; ova konvencija ustanovit će minimum vojnih snaga, što će ih Rusija imati da izvede protiv Austro-Ugarske u svrhu da spriječi, da potonja koncentrira sve svoje snage protiv Italije u slučaju, kad bi se Rusija odlučila, da usmjeri svoj glavni napor protiv Njemačke.

Konvencija uredit će pitanje primirja, koje ovisi u glavnome od glavne komande armija.

Član 2.

Od svoje se strane Italija obvezuje, da će sve svoje snage uložiti u to da vodi rat u zajednici sa Francuskom, Velikom Britanijom i Rusijom protiv svih njihovih neprijatelja.

Član 3.

Mornarice Francuske i Engleske surađivat će aktivno i trajno sa Italijom do uništenja austro-ugarske mornarice ili do zaključenja mira.

U tu svrhu zaključit će se bezatezno pomorska konvencija među Francuskom, Velikom Britanijom i Italijom.

Član 4.

U mirovnom ugovoru Italija dobit će Trient, cizalpinski Tirol s njegovom geografskom i prirodnom granicom (granica Brennera), isto kao i Trst, grofovije Gorice i Gradiške, svu Istru do Kvarnera i uključujući Volosko i kvarnerske otoke Cres i Lošinj, isto kao i male otoke Plavnik, Unije, Srakane, Polačare, Sv. Petar Ilovik, Tovarnik, Grujicu i obližnje otočiće.

Opaska.

Granica potrebna za izvršenje čl. 4. bit će trasirana kako slijedi:

Od Piz Umbraila do sjeverno od Stelvia, ona će slijediti kosu Retskih Alpa sve do izvora Adige i Eisack, prolazit će preko gora Reschen i Brenner i preko visina Oetz i Ziller. Granica će zatim krenuti prema jugu, preći goru Toblach i sići do današnje granice Karnijskih Alpa. Slijediti će ovu granicu do gore Trbiža, i za gorom Trbiža crtu razvoda Julijskih Alpa preko Predilskog klanca, gore Mangart, Triglav (Terglou) i crtu razvoda brežuljaka Podbrdo, Podlanišča i Idrije. Od ove točke granica će krenuti na jugo-istok prema Snježniku, ostavljajuć izvan talijanske teritorije čitav sliv Save i njenih pritoka; od Snježnika će granica krenuti prema obali na način, da ostanu Kastav, Matulji i Volosko na talijanskom teritoriju.

Član 5.

Italija će isto dobiti i provinciju Dalmaciju u njenim sadašnjim granicama, obuhvaćajući na sjeveru Lisaricu i Tribanj, a na jugu do jedne crte, koja počinje na obali kod rta Planka te se proteže na istok slijedeći vrhunce visina, koje stvaraju razvode na način, da će ostati na talijanskom teritoriju sve doline i vodene žile, koje silaze prema Šibeniku, kao što su Čikola, Krka i Butišnjica i njihovi pritoci. Isto će ona također dobiti sve otoke, koji leže na sjeveru i na zapadu Dalmacije počam od otoka Premuda, Silbe, Oliba, Škrde, Maun, Pag i Vir na sjeveru, pa na jugu do Mljeta obuhvatajući otoke Sv. Andrije, Biševo, Vis, Hvar, Torkul, Korčula, Kaciol i Lastovo, zajedno sa susjednim grebenima

i otočićima, te Pelagruž, sa jedinom iznimkom otoka Veliki i Mali Drvenik, Čiovo, Šolte i Brača.

Bit će neutralizovano:

1. - Čitava obala od rta Planka na sjeveru do južne osnove poluotoka Pelješac na jugu na način, da se čitav taj poluotok obuhvati; 2.- dio obale, koji počinje na sjeveru na jednoj točki udaljenoj 10 kilometara južno od Cavtata, te se prostire prema jugu sve do rijeke Vojuše na način, da obuhvata zaljev i luke Kotor, Bar, Ulcinj, Sv. Ivan Medovanski, Drač, ne okrnjujući prava, što ih ima Crna Gora na osnovi izjava izmijenjenih u aprilu i maju 1909. među velesilama; ova prava odnose se samo na sadašnji crnogorski teritorij, te se neće prostirati na one zemlje i luke, koje će tek biti dodijeljene Crnoj Gori; prema tome nijedan dio obale, koju posjeduje danas Crna Gora, neće se smjeti neutralizirati; ostat će na snazi ograničenja, koja se odnose na luku Bar i na koja je pristala Crna Gora u 1909. godini; 3.- i napokon svi otoci, koji nisu dodijeljeni Italiji.

Opaska.

Četiri savezne velesile dodijelit će niže nabrojene teritorije Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori:

Na gornjem Jadranu čitavu obalu od Voloskog na granici Istre do sjeverne obale Dalmacije, zapremajuć današnju ugarsku obalu i hrvatsko primorje, sa lukom Rijeka i s malim lukama Novi i Karlobag, isto kao što i otoke Krk, Prvić, Grgur, Goli i Rab. A na južnom Jadranu (u oblasti, koja interesira Srbiju i Crnu Goru) čitava obala od rta Planka do rijeke Drima, sa važnim lukama Split, Dubrovnik, Kotor, Bar, Ulcinj i Sv. Ivan Medovanski, i sa otocima Veliki Drvenik, Mali Drvenik, Čiovo, Šolta, Brač, Jakljan i Koločep. Luka Drač ostat će u posjedu nezavisne muslimanske države Albanije.

Član 6.

Italija imat će potpuni suverenitet nad Valonom, otokom Sasseno i jednog teritorija dovoljno velikog za osiguranje obrane ovih točaka (od Vojuše na sjever i na istok, približno do sjeverne granice oblasti Chimarra na jugu).

Član 7.

Ako Italija dobije Trient i Istru po članu 4., Dalmaciju i otoke Jadranske u granicama određenim u čl. 5. i zaljev Valona (član 6.), te ako se centralni dio Albanije sačuva za stvaranje male neutralizovane autonomne države, ona se neće oprijeti da se sjeverni i južni dio Albanije – ako će to željeti Francuska,

Velika Britanija i Rusija – porazdijele među Crnom Gorom, Srbijom i Grčkom. Obala od južne granice talijanskog posjeda Valona (vidi čl. 6.) pa do rta Stylos bit će neutralizirana.

Italiji će biti naloženo, da zastupa državu Albaniju u njezinim odnosima s inozemstvom. Italija je suglasna, da se u svakom slučaju na istoku Albanije ostavi dovoljno velik teritorij u svrhu, da se osigura Grčkoj i Srbiji zajednička granica na zapadu Ohridskog jezera.

Član 8.

Italija dobit će potpuni suverenitet nad otocima Dodekaneza, koje ona sada posjeduje.

Član 9.

Francuska, Velika Britanija i Rusija priznaju općenito da je Italija interesirana u podržavanju ravnoteže na Sredozemlju i da će, u slučaju potpune ili djelomične podjele azijske Turske, imati da dobije pravičan dio iste u sredozemnoj oblasti, koja leži blizu provincije Adalija, gdje je Italija već stekla neka prava i interese, koji su bili predmetom jedne britansko-talijanske konvencije. Zona, koja će eventualno biti dodijeljena Italiji, odredit će se u svoje vrijeme, pri čemu će se voditi računa o postojećim interesima Francuske i Velike Britanije.

Interesi Italije bit će jednako uzeti u obzir u slučaju, ako će se očuvati teritorijalna cjelokupnost Otomanske Imperije kao i u slučaju da nastanu promjene u zonama uplivanja Velesila.

Ako bi Francuska, Velika Britanija i Rusija u toku rata zaposjele koje teritorije azijske Turske, ostat će očuvana Italiji gore spomenuta zona blizu provincije Adalija u gore određenim granicama, i ona će biti ovlaštena da ju zaposjedne.

Član 10.

Italiji ustupit će se u Libiji ona prava i one privilegije, što ih sada uživa sultan na osnovi Lausannskog dogovora.

Član 11.

Italija dobit će dio eventualne ratne odštete, koji će odgovarati njenim naporima i njenim žrtvama.

Član 12.

Italija izjavljuje da se pridružuje deklaraciji Francuske, Velike Britanije i Rusije u smislu, da se Arabija i muslimanska sveta mjesta u Arapskoj ostave pod jednom nezavisnom muslimanskom vlašću.

Član 13.

U slučaju da bi Francuska i Velika Britanija povećale svoj kolonijalni posjed u Africi na račun Njemačke, ove dvije Velesile priznaju u principu, da će Italija imati pravo da traži pravične kompenzacije u pogledu rješenja u njenu korist onih pitanja, koja se odnose na granice talijanskih kolonija Eritreje, Somalije i Libije, te susjednih kolonija Francuske i Velike Britanije.

Član 14.

Velika se Britanija obvezuje da će olakšati, neodložno i uz prihvatljive uslove, zaključenje zajma od najmanje lira šterlina 50 000 000.-, koji će se emitirati na londonskom tržištu.

Član 15.

Francuska, Velika Britanija i Rusija podupirat će otpor koji će Italija pružiti protiv svakog pokušaja, da se pripuste predstavnici Svete Stolice kod pregovora za mir i kod uređivanja ostalih pitanja potaknutih ovim ratom.

Član 16.

Ovaj ugovor držat će se u tajnosti. Jedino će pristajanje Italije na deklaraciju od 5. septembra 1914. biti objavljeno odmah poslije objave rata od strane Italije ili protiv nje.

Upoznavši se sa gornjim memorandumom predstavnici Francuske, Velike Britanije i Rusije, pravilno ovlašteni u tu svrhu, zaključili su sa predstavnikom Italije, ovlaštenim na isti način od svoje vlade, slijedeći ugovor.

Francuska, Velika Britanija i Rusija izjavljuju svoje potpuno suglasje s memorandumom, što ga je predložila talijanska vlada.

Pozivajući se na članove 1, 2 i 3 memoranduma, koji predviđaju vojnu suradnju četiri Velesile na kopnu i na moru, Italija izjavljuje, da će ući u rat što prije moguće i u jednom roku, koji neće biti dulji od mjesec dana od dana potpisa nazočne isprave. U potvrdu čega potpisani su potpisali ovaj ugovor i providjeli ga svojim pečatima.

Učinjeno u Londonu, u četverostrukom originalu, dana 26. aprila 1915.

PROGLAS O OSNIVANJU JUGOSLOVENSKOG ODBORA

London – Pariz, 1. oktobar 1915.

Surovost kojom su Austro-Ugarska i Njemačka bacile Evropu u rat, onemogućila je Jugoslavenima, koji se nalaze pod austro-ugarskim gospodstvom, da organiziraju iole snažniji otpor. Prema jednoj u svim detaljima promišljenoj osnovi, čitav je jugoslavenski narod bezodvlačno uvršten u vojsku, dok su inteligentni krugovi, a navlaš vođe narodnih stranaka, bačeni u tamnicu.

Tek nekim narodnim predstavnicima – malo ih je na broju – poslužila je sreća, da su se na početku rata našli u tuđini, u slobodnoj Evropi, ili im je uspjelo umaknuti preko granice. Ova mala skupina političara započela je svojim radom u Rimu; objelodanila je više protesta protiv nečuvenih nasilja, kojim su poprištem jugoslavenski krajevi Austro-Ugarske; u isto je vrijeme ona i demantovala lažne tvrdnje službenih austro-ugarskih organa, koji nastojahu, da prikažu jedan dio Jugoslavena kao sklone austrijskim pretenzijama.

U Rimu bili su i štampani manifesti na iseljene Jugoslavene iz Austro-Ugarske s pozivom da se pridruže kao dobrovoljci redovima srpsko-crnogorskim i savezničkim.

Jugoslavenski su emigranti obrazovali odbor, kojega članovi predstavljaju razne još neoslobođene jugoslavenske skupine.

Predsjednik: Dr. Ante Trumbić

SVIBANJSKA DEKLARACIJA
(30. svibanj 1917.)

Potpisani narodni zastupnici u „Jugoslavenskom klubu“ udruženi, izjavljuju, da na temelju narodnoga načela i hrvatskog državnoga prava zahtijevaju ujedinjenje svih zemalja u monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno, od svakoga gospodstva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo, pod žezlom habsburško-lorenske dinastije, te će se sa svom snagom zauzeti za ostvarenje ovoga zahtjeva svoga jednog te istog naroda.

S ovim pridržajem potpisani će učestvovati u radu Parlamenta.

U Beču, 30. maja 1917.
Dr. Korošec *Dr. M. Laginja*

KRFSKA DEKLARACIJA
(20. srpanj 1917.)

Deklaracija
(I z j a v a)

Na konferenciji članova prošlog koalicionog i sadašnjeg kabineta Kraljevine Srbije i predstavnika Jugoslavenskog Odbora sa sedištem u Londonu, koji su do sada paralelno radili, a u prisustvu i uz saradnju predsednika Narodne skupštine, izmenjane su misli o svima pitanjima, koja su skopčana sa budućim zajedničkim državnim životom Srba, Hrvata i Slovenaca.

Srećni smo, što i ovom prilikom možemo konstatovati, da je među članovima konferencije i ovoga puta vladala jednodušnost u svima pitanjima budućeg zajedničkog državnog života.

Pre svega, predstavnici Srba, Hrvata i Slovenaca ponovo i najodsudnije naglašavaju, da je ovaj naš troimeni narod jedan isti po krvi, po jeziku govornom i pisanom, po osećajima svoga jedinstva, po kontinuitetu i celini teritorije, na kojoj nepodvojeno živi, i o zajedničkim životnim interesima svoga nacionalnog opstanka i svestranog razvitka svoga moralnog i materijalnog života.

Ideja o njegovom nacionalnom jedinstvu nikada se nije gasila, mada je sva moć, umna i fizička, nacionalnog mu neprijatelja bila upravljena protiv njegovog jedinstva, njegove slobode i nacionalnog opstanka. Bio je podvojen u više država, a u samoj Austro-Ugarskoj izdeljen, ne na tri plemenska imena, nego na jedanaest pokrajinskih uprava i trinaest zakonodavstava. Osećaj njegovog nacionalnog jedinstva i duh za slobodom i nezavisnošću, održavali su ga u neprekidnim vekovnim borbama, na istoku sa Turcima, a na zapadu sa Nemcima i sa Mađarima.

... Naš troimeni narod, koji je najviše stradao od grube sile i nepravde, koji je za svoje pravo slobodnog samoopredeljenja podneo najveće žrtve,

prihvatio je sa oduševljenjem taj uzvišeni princip kao glavni cilj ove strašne borbe, u koju je gurnulo ceo svet nepoštovanje prava samoopredeljenja naroda.

I autorizovani predstavnici Srba, Hrvata i Slovenaca, konstatujući da je jedini i neodstupni zahtev našega naroda, zahtev koji on postavlja na osnovu načela slobodnog samoopredeljenja naroda, da bude potpuno oslobođen svakog tuđinskog ropstva i ujedinjen u jednoj slobodnoj, nacionalnoj i nezavisnoj državi, složili su se, da ta njihova zajednička država bude zasnovana na ovim modernim i demokratskim principima:

1. *Država Srba, Hrvata i Slovenaca, poznatih i pod imenom Južnih Slavena ili Jugoslavena, bit će slobodna, nezavisna Kraljevina s jedinstvenim teritorijem i jedinstvenim državljanstvom. Ona će biti ustavna, demokratska i parlamentarna monarhija na čelu sa dinastijom Karađorđevića, koja je dala dokaza, da se s idejama i osećanjima ne dvoji od naroda i da stavlja narodnu slobodu i volju vrh svega.*
2. *Država ova zvat će se: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, a vladalac: Kralj Srba, Hrvata i Slovenaca.*
3. *Ona će imati jedan državni grb, jednu državnu zastavu i jednu krunu. Ovi državni amblemi bit će sastavljeni iz naših sadanjih posebnih emblema. Državna celina obeležavat će se državnim grbom i državnom zastavom.*

   Državna zastava, kao simbol jedinstva, isticat će se na svima nadleštvima Kraljevine.
4. *Posebne zastave, srpska, hrvatska i slovenačka, ravnopravne su i mogu se isticati i slobodno upotrebljavati u svima prilikama. I grbovi posebni mogu se isto tako upotrebljavati slobodno u svima prilikama.*
5. *Sva tri narodna imena: Srbi, Hrvati i Slovenci, potpuno su ravnopravna na celoj teritoriji Kraljevine, i svako ih može slobodno upotrebljavati u svima prilikama javnog života i kod svih vlasti.*
6. *Obe azbuke, ćirilica i latinica, također su potpuno ravnopravne i svako ih slobodno može upotrebljavati na celoj teritoriji Kraljevine. Sve državne i samoupravne vlasti dužne su i u pravu upotrebljavati i jednu i drugu azbuku, saobražavajući se u tome želji građana.*
7. *Sve priznate veroispovesti vršit će se slobodno i javno. Pravoslavna, Rimokatolička i Muhamedanska veroispovest, koje su po broju sljedbenika najjače u našem narodu, bit će jednake i ravnopravne prema državi.*

   Na osnovu ovih principa zakonodavac će se starati, da se čuva i održava konfesionalni mir, koji odgovara duhu i prošlosti celokupnog našeg naroda.

8. Kalendar treba što skorije izjednačiti.
9. Teritorija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca obuhvata svu onu teritoriju, na kojoj živi naš troimeni narod u kompaktnoj i neprekidnoj masi, i ona se bez povrede životnih interesa celine ne bi smela krnjiti.

Naš narod ne traži ništa tuđe; on traži samo svoje i želi, da se sav, kao jedna celina, oslobodi i ujedini. I zato on, svesno i odlučno, isključuje svako delomično rješenje svoga narodnog oslobođenja i ujedinjenja. Naš narod postavlja kao jednu nerazdvojnu celinu problem svoga oslobođenja od Austro-Ugarske i njegovog ujedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom u jednu državu. Po načelu slobodnog narodnog samoopredeljenja ni jedan deo ove celine ne može se pravilno odvojiti i prisajediniti drugoj kojoj državi bez pristanka samoga naroda.

10. Jadransko more, u interesu slobode i ravnopravnosti svih naroda, bit će slobodno i otvoreno svima i svakome.
11. Svi građani (državljani) na celoj teritoriji jednaki su i ravnopravni prema državi i pred zakonom.
12. Izborno pravo za izbor narodnih poslanika za Narodno Predstavništvo, kao i izborno pravo za opštine i druge upravne jedinice, jednako je i opšte, i vršit će se neposrednim i tajnim glasanjem po opštinama.
13. Ustav, koji će posle zaključenja mira doneti Ustavotvorna skupština, izabrana na osnovi opšteg i jednakog, neposrednog i tajnog prava glasa, bit će osnovna celom državnom životu, izvor i utoka svih vlasti i prava, i po njemu će se uređivati celokupni državni život.
14. Ustav će dati narodu i mogućnost da razvija svoje posebne energije u samoupravnim jedinicama, obeleženim prirodnim, socijalnim i ekonomskim prilikama.

Ustav se ima primiti u celini, u Ustavotvornoj Skupštini, brojno kvalifikovanom većinom.

I Ustav i drugi zakoni, koje bude donela Ustavotvorna Skupština, stupaju u život kada ih Kralj sankcioniše.

*

Tako ujedinjeni narod Srba, Hrvata i Slovenaca sastavljao bi državu, koja bi brojala oko 12 miliona državljana. Ona bi bila garancija narodne nezavisnosti i svestranog narodnog kulturnog napretka, jak bedem protiv germanskog

nadiranja, nerazlučeni saveznik svih onih kulturnih naroda i država, koje su istakle princip prava i slobode naroda i princip međunarodne pravde, i dostojan član nove međunarodne zajednice.

Dano na Krfu 7. (20.) jula 1917. godine

Predsjednik Jugoslovenskog Odbora:	*Predsjednik Ministarskog Savjeta*
	Nik. P. Pašić
Dr. Ante Trumbić	*Ministar Inostr. Dela Kraljevine Srbije*

PRO MEMORIA
(kolovoz 1917.)

1. Hrvati u Bosni i Hercegovini moraju težiti za takim položajem svoje domovine, gdje će biti slobodni:
a) u vjerskom pogledu, jer naš narod sastoji od više vjera, pa bi bilo pogubno po nj bez opće vjerske tolerancije, b) u normalnom pogledu ne smatrajući time nimalo narodnosti srpskoj ili posebnom narodnom položaju muslimana, koji su još neodlučni, kojoj će narodnosti privoljeti c) gdje ćemo moći uopće uživati sve one slobode, koje su potrebne za naš daljnji razvitak u evropskom smislu.

2.) Da se taki položaj postigne, imadu za B.i H. tri mogućnosti a) da B.i H. pripadne Srbiji b) da postane samostalnom c) da se pripoji Hrvatskoj. Sad se pita, šta je od toga troga za ***nas kao Hrvate*** *najbolje.*

Protiv prve mogućnosti govori to, što mi u Srbe nemamo nikakva povjerenja, da bi uz njih mogli postati slobodni u evropskom smislu, jer živeći s njima od vajkada u neposrednoj blizini na svoje oči gledamo, što nam čine i što nam misle, otkad ih poznamo:

a) **Njima je trn u oku svaki naš napredak** i nastoje u svakoj zgodi da ga ometu. Ova mržnja izbija i na javu u srpskim novinama (Srpska Riječ, Bos. herceg. glasnik), jer nema gotovo nijednog broja, gdje se podlim denunciranjem ne obaraju na kojeg inteligentnijeg Hrvata činovnika, misleći mu time kruh oteti, da na njegovo mjesto dođe koji Srbin. Zabadava što im se ispravcima i na sudskim raspravama već toliko puta dokazalo, da su laž iznijeli, oni to blaćenje Hrvata i dalje nastavljaju.

Osobito su im trn u oku oni činovnici, koji nijesu domaći sinovi a priznaju se Hrvatima. Još više se na ovakve činovnike ljute, ako prije nijesu bili Hrvati nego se tekar u Bosni počeli takovim osjećati. Na ovakve činovnike najviše bjesne, jer se boje, ako ovako proslijedi, da će Hrvati s vremenom biti njima brojno ravni, pa onda ode njihova hegemonija, koju misle da imadu. Oni bi

stoput više voljeli, da ovaki ljudi zajedno sa svojom djecom ostanu Nijemci, Magjari i sve drugo, samo neka ne budu Hrvati. Na taj način naši Srbi samo podupiru Nijemce u Bosni i Hercegovini, a da ne moradu pisati latinicom hrvatski, meću Srbi na svojim firmama po Bosni uz ćirilicu samo još njemačke natpise. Ovako raspoloženje njihovo prema nama gledamo na svoje oči svaki dan a ilustrira ga dosta i pisanje S. R. u broju 23 od 25/2 1906., gdje stoji:

„Mi nikada ne ćemo priznati, da su Hrvati oni, koji samo zato, **jer im narodna svijest nije probugjena,** ne znaju, što su (ovdje valjda misle domaće naše katolike). Mi nikada ne ćemo priznati, da su Hrvati oni mnogobrojni Nijemci, Jevreji, Česi, Magjari, koji će svakom svečanom prilikom **zakačiti *na svoje grudi hrvatsku kokardu a hrvatski ne znaju govoriti.*** (Ovdje očito govori iz Srba zavist, jer neka te ljude prepuste nama, mi ćemo ih već hrvatski naučiti, samo nek budu Hrvati). Mi nikada ne ćemo priznati, da su Hrvati oni, koji u ovoj zemlji **šire nijemštinu** (valjda time, što se priznaju Hrvatima) i mrze sve ono, što je srpsko (jer im Srbi daju za to povoda i ne znaju ih sebi privući kao Hrvati).

- Zamislite sebe u jednoj bosanskoj kasabi: činovnik se uselio prije desetak (a možda i petnaest!) godina iz bijela svijeta i nije ni slova znao srpski. Taj se od jednom iščauri u velikoga Frankovca, mrzi „Vlahe" **otvara hrv. pjevačka društva i čitaonice** (time dakle širi nijemštinu) i kupi potpise nepismenih ili polupismenih seljaka i varošana na nekakav telegram, kojim se traži aneksija B.i H. „Za ovo zadnje dokazano je uredniku S. R. , da je laž, kao i za ono, što malo kašnje slijedi, da ovaki čovjek to čini" iz dobro proračunane spekulacije za svojom karijerom".

b) Srbi u B.i H. pripravni su priznati Hrvatima ovdje samo one domaće katolike, koji su svojom inteligencijom došli do svijesti, da su Hrvati, ali nazivati Hrvatima one domaće katolike, koji do te svijesti još nijesu došli ili buditi u njima tu svijest, to ne dopuštaju ni domaćim ni stranim Hrvatima, premda znadu, **da su naši domaći katolici, ako se u njih hrvatstvo ne *probudi, izgubljeni i za nas i za njih, jer će naš katolik prije sve postati* nego Srbin,** to više, što se srpstvo ovdje posve identifikovalo sa pravoslavljem, ta sami su naši pravoslavni kopali i nogama i rukama, dok im vlada nije priznala naslov „srpsko-pravoslavni". U spomenutom broju S. R. veli se: „Mi priznajemo u B.i H. Hrvatima one domaće sinove, koji se **sami kao takovi** priznavaju", a u jednom od prvih brojeva Bos. herceg. glasnika izrično stoji, da se u B.i H. ne smije buditi tobože umjetnim načinom narodna svijest ondje, gdje nije probugjena. Ovo isto, što nama u B.i H. brane, čine Srbi u Hrvatskoj i Dalmaciji u sav mah, ta znamo dobro, koliko se pravoslavnih u H. i D. priznavalo Srbima

prije srpske propagande u ovim zemljama. Dakle što vrijedi za Srbe u specijalno hrvatskim zemljama, to ne vrijedi za Hrvate u B.i H. koje nikad srpske bile nijesu.

– Osviješćivanju Hrvata u B.i H. protive se oni najviše zato, jerbo znadu, da su svi pravoslavni zbog uske sveze vjere s narodnošću i onako Srbi, samo katolici neka ostanu i nadalje neosviješćeni, da ih mognu Srbi i dalje materijalno izrabljivati i prezirati, a ono malo svijesnih Hrvata u B.i H. lako će moći utući, pa će tako oni sami zavladati Bosnom i Hercegovinom.

- Polazeći s ovakvog stanovišta nije čudo, što Srbi i to tvrde, da u B.i H. Hrvata uopće ni nema već su sve sami Srbi triju vjera, kao što se vidi iz ovogodišnjeg broja Srpske R., gdje se naprosto svi učenici sarajevske preparandije zovu Srbima, premda je ovdje pravoslavnih najmanje, jer se učiteljem biti Srbinu ne isplaćuje. Ovim se siromasima kat. i musl. vjere upisuje u veliki grijeh, što drže i čitaju hrv. časopise i drže hrvatske knjige a ne samo srpske, kad su oni svi sami Srbi.

- Srbi samo onda traže Hrvate u Bosni, kad se treba zauzeti za koju tobože zajedničku stvar, koja se ipak najviše samo Srba tiče. Ta poznato nam je, koliko udara na Hrvate urednik S. R. Stijepo Kobasica, pa opet imao je obraza u svom listu pisati, gdje su ti Hrvati u Bosni, zašto nijesu zajedno sa Srbima potpisali protest protiv zatvaranja novinara Stijepe Kobasice. Tako piše čovjek, koji inače niječe Hrvate u Bosni. Ovo se isto opazilo i u zadnjim štrajkovima: gdjegod su štrajkovali samo Hrvati radnici, nije ih podupiralo ni srpsko gragjanstvo ni novinarstvo.

c) Premda znadu, da u Bosni i H. prema zadnjem popisu ima od 1,591.036 svega pučanstva 334.142 katolika (većinom sve sami Hrvati) i 548.632 muslimana, koji ne će ni da čuju štogod o Srbima i njihovim težnjama, opet nam se kao tobožnja većina od 673.246 pravoslavnih nameću kao gospodari, svojatajući cijelu B.i H. samo za sebe protiv geografskog položaja same zemlje, protiv historije, koja više govori za nas, i što je najvažnije protiv osjećanja i težnja većine naroda t.j. muslimana i katolika. Ta S. R. u spomenutom broju piše ovako: „**Srpski karakter** B.i H. niko nikada ne smije zanijekati, kao ni to, da ove zemlje **spadaju pod sferu srpskih interesa** u svakom kompleksu. - Hrvatski nezavisni političari nikako ne smiju da ovo smetnu s uma i da zaborave onu devizu: Balkan balkanskim narodima“ (t.j. samo Srbima). Koji god se od Hrvata domaćih ili stranih u B.i H. ovakvim težnjama opiru, nazivaju ih Srbi frankovcima i Stadlerovom koterijom te ih po novinama crne, da su „sluge našeg općeg neprijatelja“.

d) Ovaki elementi po mišljenju naših Srba podmeću klipove srpsko-hrv. slogi, o kojoj Srbi u B.i H. neće doista ni da čuju. Za slogu i ravnopravnost

htjeli bi naši Srbi samo ondje znati, gdje su prema Hrvatima u znatnoj manjini kao u D. i H., a u BiH., gdje su u nešto većem broju, premda prema muslimanima i katolicima skupa ne prave nikakve većine, neće o kakvoj ravnopravnosti ništa da znadu ističući sebe same kao glavni faktor ovdje i nazivajući sve druge, osobito katolike, pionirima tugje misli. – Pri toj grdnji zaboravljaju naša braća na to, kako su oni u specijalno hrvatskim zemljama godine i godine pristajali uz tugjince protiv Hrvata sve dotle, dok im Hrvati riječkom rezolucijom nijesu priznali potpunu ravnopravnost. Prije toga bilo im je draže, da Hrvata prije nestane posve, zajedno sa Srbima, nego da hrvatska većina ima preču riječ nego srpska manjina. Kad bi dakle i bilo istina, da podupiremo tugjince protiv Srba, opet to ne bi bilo nikakvo čudo prema onome, što su oni činili protiv nas i što još i danas čine barem u B.i H. Za ilustraciju ovoga svega karakterističan je ovaj pasus u spomenutom broju. S. Riječi: „Mi ne tjeramo šovinističku politiku srpsku protiv **nezavisnih Hrvata** (dakle su protiv zavisnih Hrvata u B.i H. ipak šovinisti). Mi napadamo samo one vajne Hrvate, koji se lakejskom servilnošću postavljaju u službu našeg opšteg neprijatelja". - Mi ovdje u prvom redu spominjemo Frankovsko-Stadlerovu koaliciju, čiji je organ Hr. Dnevnik. - Što se samoga srpsko-hrvatskog pitanja tiče, ono dobija sasvim drugi izgled u B.i H., nego li u ostalim zemljama, gdje stanuju Srbi i Hrvati (dakle: štogod ti imaš to je i moje, a štogod ja imam, to nije i tvoje).

e) Da što lakše mognu suzbiti u B.i H. hrvatstvo, nastoje Srbi, da Hrvate liše njihovih vogja sijuć razdor, izmegju puka i one inteligencije, koja bilo ma na koji način podržaje u narodu hrvatsku svijest. Otale eto onolika vika na katoličke popove, fratrove i jezuite, a osobito na Stadlera, za kojeg i najveći protivnici priznati moraju, da Srbima nije ništa na žao učinio, osim možda time, što se jednom zgodom izrekao, da bi trebalo B.i H. pripojiti Hrvatskoj. Svi ovi faktori, ako već i škode kome, to škode najviše nama Hrvatima, jer nam svojim zelotismom vjerskim otugjuju ostale vjere osobito muslimane, čime koriste najviše indirekte Srbima. Ali naše Srbe suzbi nešto drugo – njima smeta i ono malo nacionalnog rada naših svećenika, te bi htjeli, da Stadler kao metropolita zapovjedi svim katoličkim svećenicima, nek se **ne bave politikom** već svojim poslom, da katolici i nadalje ostanu neosviješćeni pa da megju tim mognu pravoslavni svećenici zajedno sa svjetovnjacima što lakše služiti milome srpstvu na štetu budalastih Hrvata. - Pored toga imadu naša braća o politici čudan pojam, kadgod se radi o Hrvatima. Njima n.p. znači baviti se politikom, ako se koji bosanski fratar ne smatra više kao starinski fratrovi Bošnjakom već Hrvatom, a pogotovo je politika, ako priredi sa svojim župljanima kakvu hrvatsku zabavu ili predstavu. Pri tom su neki Srbi veći papinovci nego sam papa te u S. R. veli jedan, da se to pristoji glumcu, a ne svećeniku. Premda

nas zovu pristašama Rima, opet se znadu staviti i na njegovu stranu protiv Hrvata, kao što je učinio crnogorski knez u svetojeronimskoj aferi.- Jerbo Srbi vide da Stadlera ne mogu silom napraviti očitim protivnikom hrvatstva, nastoje, da svojim vikanjem na njega sklone mjerodavne faktore, ne bi li ga kako makli iz Bosne i na njegovo mjesto metnuli bilo kakova Nehrvata bilo kakova dobričinu domaćeg svećenika, koji će Srbima za volju, da na nj ne viču u novinama, zabraniti svećenicima, neka se nipošto ne bave politikom, pa makar to politiziranje bilo i u srpskom smislu. I za ovo su karakteristične riječi u spomenutoj novini:

„Ako se bude raspravljalo o nama, tu je u prvom redu pozvan narod iz B.i H.- a ne njegovi namet – advokati u fratarskim i jezuitskim mantijama – da progovori svoju". Još bolju ilustraciju za ovo daje nam Bos. herceg. glasnik u svojim prvim brojevima, koji je osnovan samo zato, da udarajući na zelotizam katoličkih svećenika i prikazujući Hrvate kao kamarilce poremeti mir i slogu izmegju katolika i muslimana, ne bi li tako muslimane lakše primamio u srpski tabor.

f) Da Hrvatima što više naškode, služila su se naša braća još jednim sredstvom protiv nas a to je ocrnjivanje Hrvata u stranom svijetu, a osobito u slavenskom. Ocrnjivajući nas kroz decenije i decenije, da smo pristaše Rima i Nijemstva a sebe prikazujući pravim mučenicima s jedne strane otugjiše nam odavno ostale Slovene, osobito Čehe i Ruse, a s druge strane otvori im to ogovaranje džepove bogatih stričeva. Megju drugim Slovenima bio je Hrvat do nedavna svagdje susretan s nepovjerenjem, da se reknem i preziranjem, što nije ni čudo, kad su im ga Srbi prikazivali kao izmet slovenstva. - Vidjevši jedan dio Hrvata, kako ih slovenska braća ne samo nigdje ne pomažu nego im takogjer i škode, okrenuše toj braći legja pod lozinkom „Bog i Hrvati", znajući da je samo još jedini stari Bog uz njih.- Ovako su radili Srbi u Hrv. i Dalm. do riječke rezolucije, a **protiv nas u B.i H. rade ovako još i sad** s tom samo razlikom, da nas ne ocrnjuju kod ostalih Slovena nego i kod samih Hrvata u Hrv. Dalm., koji na žalost ne znajući naših prilika tome ocrnjivanju i vjeruju. Nadaju se naša nazovi-braća, da će hrvatstvo u B.i H. lakše utući lišivši nas simpatija u ostalom hrvatstvu. U ovakim prigodama znadu se žestoko razglagoljiti o silnoj njemačkoj najezdi na Balkan, koja će tobože najviše Hrvatima škoditi, ako mimo katolike i muslimane ne priznadu prvenstvo u B.i H. samo Srbima, jer mi svi drugi da smo samo sluge tugjinaca.- Ovakvih osvada mi se ne bojimo, samo bi molili braću Hrvate preko Save i Dinare, ako nam već pomoći ne mogu, neka nam barem ni ne odmažu, dajući u svojim listovima mjesta ovako podlom ocrnjivanju.

g) Još više nego nas mrze Srbi našu braću muslimane, jerbo znadu, da su muslimani kao imućniji pored katolika glavna zapreka ostvarenju velike Srpske. Mi svi znamo u Bosni, da je istina ono, što je nedavno list Bošnjak donio: kako Srbi nagovaraju muslimane, neka sele u Tursku, jer će ih Švabo iskrstiti, samo da se Srbi mognu što lakše dočepati budpošto muslimanske zemlje; kako ih nagovaraju nek ne šalju djece u švapske škole, jer da se tu djeca od Švaba kvare, a megju tim turaju Srbi u škole, gdjegod koga Srbina mogu. Oni se nadaju, da će tako nestati megju muslimanima inteligencije, pa će ih moći lakše izrabljivati. Uopće oni idu svojim svjetovanjem za tim, da u muslimana sve zle sklonosti povećaju a ne umanje. Misle Srbi, da će, nestane li muslimana, opet Srbi na njihovo mjesto doći, kao da se Srbi mogu više množiti nego što se dosad množe.- Jerbo se protiv katolika ovakim sredstvima služiti ne mogu, osnivaju se po B.i H. srpske banke, kojima je svrha kupovati od muslimana katolička sela, da onda otale katolike ili deposeduju ili ih prisile služiti samo srpskim interesima.

h) Iz svega ovoga vidi se, da Srbi protiv nas u B.i H. još i sad vode rat do istrage, koji su neke godine bili navijestili svima Hrvatima. Ako k tome dodamo, što još i danas rade Srbi u Srbiji od katolika, onda je jasno, da kod Srba o kakvoj narodnoj ili vjerskoj toleranciji ne može biti ni govora, jer su oni takovi, otkad se u historiji pomolišе, to znamo, što je radio sv. Sava od bogomila, praotaca naših muslimana i katolika, a što su radili moderni Srbi od muslimana osvojivši današnju Srbiju. Još i sad ima u Bosni muslimana, koji su odonud prognani.

O tom dakle da B.i H. pripadne Srbiji, ne može megju nama biti ni govora. U borbi protiv toga prije ćemo izginuti redom i muslimani i katolici zajedno sa Srbima ili ćemo svi skupa pasti u tugje ropstvo, nego li ćemo dopustiti, da nam se onaj kao gospodar u kući bani, koji te kuće nije sagradio. Ta zna se dobro, da su katolici i bogomili (praoci naših muslimana) malu Kulinovu državicu raširili od Une do Trebinja, od Save do dinarskih Alpa. Gdje su onda bili pravoslavni Srbi – nema ih na mezevu, nigdje se barem ne spominju. **Mi im kao braća, ako će sloge i ravnopravnosti, dajemo jedno i drugo, samo ne ćemo njihove hegemonije, jer smo ponosni na svoju prošlost,** a osim toga nije danas ničija hegemonija savremena.

Što se tiče druge mogućnosti, da Bosna postane samostalna, ni to za nas nije podesno, jer, kako su Srbi danas stali, koristila bi ta samostalnost najviše njima, pa bi mogli svoju dosadanju igru s nama i dalje nastavljati, a osim toga tko nam jamči, da ne bi oni jednog dana, kad bi druge vlasti bile gdje zaposlene, našoj autonomiji učinili kraj.

Za nas dakle nema druge nego da se privolimo trećoj mogućnosti, za koju govori i geografski položaj zemlje i historija i slobodoumlje onih faktora, kojima bi se sjedinili. Ta poznato je, da Hrvatska još nijednu od svojih vjera nije nikad progonila a kako se vlada prema drugim narodnostima dokazom je najboljim riječka rezolucija, gdje su Srbi izjednačeni s Hrvatima, čega Srbi u svojoj zemlji ne bi htjeli nikad Hrvatima učiniti. Nemaju se dakle onoga bojati ni pravoslavni ni muslimani.

Da svoj cilj lakše postignemo služit ćemo se ovim sredstvima:

1.) Srbima priznajemo potpunu ravnopravnost s nama.
2.) Ne zahtijevamo od Turaka da budu Hrvati, samo neka ne rade protiv nas.
3.) Podupiraćemo i Srbe i muslimane svagdje, gdje nijesu protiv nas, a to ćemo činiti i svakom drugom ko je uz naš cilj.
4.) Podupiraćemo sve vjere, koliko ne rade protiv naroda i našeg cilja i u koliko bez njih ne možemo da radimo.
5.) Prema onima u Hrvatskoj bićemo posve neutralni, ukoliko ne mogu da nam pomognu, samo i oni nek se ne miješaju u naše poslove.

STADLEROVA DEKLARACIJA *(16. studenog 1917.)*

I.

Zahtijevamo rješenje državno-pravnoga pitanja na jugu Monarhije u hrvatskom smislu, na temelju hrvatskoga državnog prava te uz neoskvrnjeno očuvanje hrvatske narodne i državne individualnosti.

II.

Zahtijevamo sjedinjenje onih zemalja na koje se hrvatsko državno pravo proteže, naime: Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine te hrvatske Istre u jedno političko i financijalno autonomno s Habzburškom monarhijom kao cjelinom nerazdruživo spojeno državno tijelo.

III.

Držimo svojom dužnošću u prvom redu obraniti svoju vlastitu, sa svih strana teško ugroženu narodnu i državnu individualnost. Rado ćemo ipak pomoći braći Slovencima u njihovoj borbi za samoodržanje i njihovom nastojanju i radu oko toga, da se s nama sjedine.

IV.

Vidimo u jakoj Habzburškoj monarhiji najbolji štit proti svojim historijskim neprijateljima, koji lakomo pružaju ruke za hrvatskim teritorijem. Ostat ćemo *kod svoje tradicionalne vjernosti vladaru i državi, ali zahtijevamo da se* državnopravno pitanje na jugu Monarhije riješi u smislu točaka I. i II., i da država napusti kobnu politiku u zadnjih 50 godina protiv Hrvata, politiku koja je štetna i hrvatskom narodu i državi samoj, jer mora voditi do kriza i katastrofa. Kao godine 1908., 1912. i 1914.

Sarajevo, 16. studenoga 1917.

PRIOPĆENJE O OSNIVANJU NARODNOG VIJEĆA SLOVENACA, HRVATA I SRBA

Zagreb, 6. oktobra 1918.

Dne 5. i 6. o. mj. održan je u Zagrebu sastanak odaslanika Slovenaca, Hrvata i Srba iz Slovenije, Trsta, Istre, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Dalmacije i Ugarske zbog osnutka „*Narodnog Vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba*".

Na tom sastanku postignuta je potpuna jednodušnost glede cilja kao i glede osnutka Narodnoga vijeća. Stvoreni će se zaključci kasnije objelodaniti.

Na sastanku izabrani su za pregovore s hrvatsko-srpskom koalicijom: *Dr. S. Budisavljević, Dr. M. Drinković, V. Korać, D. A. Korošec, Dr. M. Laginja, Dr. Ž. Petričić i Dr. J. Sunarić.*

ZAKLJUČCI HRVATSKOG SABORA
(29. listopada 1918. godine

Točka I.

Predlaže se visokom saboru, da zaključi: Hrvatski državni sabor na temelju potpunoga prava narodnoga samoodređenja, koje je danas već priznato od svih zaraćenih vlasti, stvara ovaj zaključak: Svi dosadašnji državno - pravni odnošaji i veze između kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s jedne strane, te kraljevine Ugarske i carevine Austrijske s druge strane razrješavaju se:

Ukida se dakle i ništetnom proglašuje napose hrvatsko-ugarska nagodba (zakonski članak I. od godine1868.) a isto se tako ukidaju i ništetnima proglašavaju svi kasniji njeni dopunjci ili revizije tako da od danas Dalmacija, Hrvatska i Slavonija ne ima s kraljevinom Ugarskom ni pravno, ni faktično nikakovih zajedničkih državnih poslova.

Točka II.

Dalmacija, Hrvatska, Slavonija sa Rijekom proglašava se posve nezavisnom državom prema Ugarskoj i Austriji, te prema modernom načelu narodnosti, a na temelju narodnoga jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba pristupa u zajedničku narodnu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području toga naroda bez obzira na ma koje teritorijalne i državne granice, u kojima narod Slovenaca, Hrvata i Srba danas živi.

Sveopća narodna ustavotvorna skupština svega ujedinjenoga naroda Slovenaca, Hrvata i Srba odlučit će sa unaprijed određenom kvalificiranom većinom, koja potpunoma zaštićuje od svakoga majoriziranja, konačno kako u formi vladavine, tako o unutaršnjem državnom ustrojstvu naše države utemeljene na potpunoj ravnopravnosti Slovenaca, Hrvata i Srba.

U Zagrebu, dana 29. listopada 1918. Svetozar Pribićević v. r., dr. Ante Pavelić v. r., Ivan Peršić v. r., dr. Edmund Lukinić v. r., Ivan Kovačević v. r., dr. Pero Magdić v. r., dr. Dušan Popović v. r., dr. Živko Petričić v. r., dr. Dušan Peleš v. r., dr. Ivan Krnic v. r., Cezar Akačić v. r., dr. Ivan Lorković v. r., dr. Šurmin v. r.

PROKLAMACIJA GLAVNOG ODBORA NARODNOG VIJEĆA BIH

Sarajevo, 1. novembar 1918.

Narode Srba, Hrvata i Slovenaca u ovim najljepšim i najsvjetlijim časovima, kada se stvara, velika, jaka i nezavisna Jugoslavija od Vardara do Soče kada mrtvi ustaju iz grobova da se poklone slobodnoj otadžbini, kada bijeli orao obasjan suncem, kruži nad tvojim glavama, kada se sestrice Srbija, Hrvatska i Slovenija, grle i ljube, da se tako dugo, dugo rastavljene spoje i ujedine u jednu državu, u ovome času kada svaka žlica našega bića drhće i strepi od radosti, pokaži se narode veliki kao što jesi. Raduj se, veseli, pevaj i plači od sreće, tako željene i teško dočekane, ali budi milostiv i velikodušan, pa oprosti i zaboravi sve nevolje i uvrede i ne daj nikome, da tvoj glas u slobodi osramoti i ukalja. Čuvaj svačije dobro i imetak, čuvaj osobnu sigurnost svakoga sugrađanina.

Narode, velika odgovornost leži na nama jer cijeli svijet gleda u tebe hoćeš li se pokazati dostojan slobode.

Narode, Srba, Hrvata i Slovenaca, tvoja majka Jugoslavija očekuje od tebe da joj osvjetlaš obraz u momentu kada je ona sjajna oka, ali presretna i ponosita.

Glavni odbor Narodnog vijeća Srba, Hrvata i Slovenaca u Bosni i Hercegovini.

ŽENEVSKA DEKLARACIJA
(9. studenog 1918.)

A)
Zapisnik konferencije održane u Ženevi 6. do 9. studenoga 1918.

Prisutni: 1. U ime kraljevske srpske vlade g. ministar pretsednik i ministar inostranih dela Nikola Pašić.

2. Predstavnici parlamentarnih grupa Srpske narodne skupštine gg. Drašković, Marinković i Trifković.

3. U zastupstvu narodnog veća u Zagrebu pretsednik dr. Korošec i s njim gg. dr. Melko Čingrija i dr. Žerjav.

4. U zastupstvu Jugoslavenskog komiteta u Londonu: pretsednik dr. Ante Trumbić i gg. dr. Gregorin, Vasiljević (dne 6. i 7.), Nikola Stojanović (dne 7. popodne, 8. i 9. novembra), Banjanin (dne 9. nov.).

Debata u kojoj učestvuju svi prisutni, tiče se ovih pitanja:

I. Priznanje Narodnog veća u Zagrebu kao reprezentanta i vlade Slovenaca, Hrvata i Srba u bivšoj monarhiji.

II. Stvaranje zajedničkih organa Države SHS.

III. Protest protiv okupacije našega područja od strane italijanske vojske.

IV. Odnosi prema Crnoj Gori.

I.

Zaključuje se da kraljevina Srbija priznaje Narodno Veće kao reprezentanta i vladu, i to sve u smislu rezolucije Narodnog Veća od 3. nov. 1918. (*Prilog br. 1.)*. Ovo priznanje odmah je provedeno (Prilog 2. i 3.). koje je g. Pašić, kao pretsednik ministarstva i ministar inostranih dela kraljevine Srbije upravio dr. Korošcu, Pretsedniku Narodnog veća u Zagrebu i vladama Engleske, Francuske, Italije i Sjedinjenih država.

Vlada kraljevine Srbije i Narodno Veće u Zagrebu produžit će otpravljati poslove svaki u svom unutrašnjem pravnom i teritorijalnom djelokrugu na redovan način kakav gde postoji, dok Velika Skupština ujedinjenih Srba, Hrvata i Slovenaca (Konstituanta), izabrana opštim, jednakim, neposrednim i tajnim glasanjem svih građana, ustavom ne propiše definitivno ustrojstvo države. Taj ustav će biti osnova celom državnom životu, izvor i utoka svih vlasti i prava i po njemu će se u demokratskom duhu uređivati ceo državni život.

Granice državne prema susjednim državama povući će se po načelu prava narodnosti i prava samoopredjeljenja svakog naroda. U nesalomljivom pouzdanju i vjeri našeg naroda u svoje pravo i principima pravde proklamovanih od naših Saveznika primljenim javnom savešću celog prosvećenog sveta – leži jamstvo.

Čitava konferencija obvezuje se raditi svom snagom oko toga, da se postigne efektivno priznanje Narodnom Veću u smislu rezolucije pod 1.

II.

Osniva se zajedničko ministarstvo za kraljevinu Srbiju i područja Narodnog Veća u Zagrebu, kojem je zadatak da organizuje zajedničku državu SHS, kojoj će Konstituanta donijeti ustav.

U tu svrhu Vlada kraljevine Srbije i Narodno Veće u Zagrebu ne dirajući upravni sistem, poveravaju još danas ove poslove zajedničkom ministarstvu Srba, Hrvata i Slovenaca.

1. Čitavu spoljnu politiku i organe za njeno provađanje, sve pripreme za konferenciju mira i propagandu.
2. Vojne poslove, u koliko se odnose na bezbednost državne teritorije kao celine i sve vojne poslove, na koje će se odnositi pregovori o miru. Dislokacija ostaje u kompetenciji narodnih vlada u dotičnim zemljama, kao i administracija vojnih poslova tih zemalja.
3. Rukovođenje ratne mornarice.
4. Rukovođenje pomorstva, pomorske trgovine i pomorskog saniteta.
5. Poslove pripremanja konstituante i one mere koje će služiti za prelaz od provizornog državnog života u redovni državni život, koji će se obrazovati na temelju budućega zajedničkog ustava.

Postepeno bratske vlade moći će poveriti prema potrebi i sporazumu i druge poslove zajedničkome ministarstvu.

Nadalje poverava se zajedničkom ministarstvu staranje oko koordiniranja i oko jednoobrazovnog rešenja državnih poslova, koji ostaju u kompetenciji narodnih vlada u dotičnim zemljama. Ti su poslovi ovi:

6. Promet i saobraćajna sredstva, kao što su željeznice, plovidbe po rekama, pošta i telegraf u cilju, da saobraćajni život u celokupnoj državi uzmogne harmonično funkcionirati i zadovoljiti neodložne potrebe naroda i države.

7. Ishrana građanstva i rekonstrukcija narodne ekonomije, poremećene ratom.

8. Povraćaj i opskrbljivanje zarobljenika, sirotinje i udovica poginulih i nesposobnih vojnika, invalida, izbeglica, ekspatriiranih, utamničenih i iseljenika.

9. Zajedničke financije, u koliko se odnose na potrebe čitavog delokruga ministarstva, udešavanje odnosa raznih valuta i raznih bankarstava na državnoj teritoriji zatečenih.

Zajedničko ministarstvo ima samo da se konstituiše i da izvede podjelu poslova i da da sebi poslovni red.

Sve će te poslove kao i one svoga redovnog funkcionisanja zajedničko ministarstvo obavljati autonomno u granicama gore označenog delokruga.

Zajedničko ministarstvo stajat će u vezi s vladom kraljevine Srbije i sa Narodnim Većem u Zagrebu.

Organi koji su do sada kod Narodnih vlada obavljati proslove, koji odsada prelaze u delokrug zajedničkog ministarstva, preći će odmah na potpuno raspoloženje zajedničkog ministarstva.

Ovaj poredak može se promeniti samo međusobnim sporazumom vlada kraljevine Srbije i Narodnog Veća, a prestat će onda po sebi, kad nova državna organizacija bude stvorena na osnovi ustava, što će ga konstituanta donijeti za celu državu.

Zasada, bez prejudica za budućnost, imenuju u zajedničko ministarstvo polovinu vlada kraljevine Srbije, a drugu polovinu Narodno Veće u Zagrebu.

Broj ministarstva zasada je 12. Odmah se imenuju samo 6, a ostalih 6 docnije, nakon odnosnih zaključaka kraljevske vlade i narodnog Veća.

Kad pristupi Crna Gora, pregovarat će se s njom u pogledu sudelovanja u zajedničkom ministarstvu.

Imenuje se članovima zajedničkog ministarstva:

1. Sa strane vlade kraljevine Srbije gg. Davidović Ljuba, Gavrilović Mika i Pavlović Draža.

2. Sa strane Narodnog Veća g. Brejc Janko, dr. Čingrija Melko i Vasiljević Dušan.

Ministri imenovani od strane kraljevine Srbije položit će zakletvu po srpskom ustavu svome vladaru, a ministri imenovani od Narodnog Veća u Zagrebu, položit će zakletvu Narodnom Veću u Zagrebu pred njegovim predsednikom dr. Korošcem.

O stvaranju zajedničkog ministarstva stvorena je deklaracija, koja će se objaviti u novinama.

III.

Zaključuje se prosvjed, koji će se upraviti sa strane predsednika Narodnog Veća vladama Engleske, Francuske, Italije i Sjedinjenih Država i nakon toga će se objaviti u novinama. Ministar spoljnih poslova kraljevine Srbije podnet će protest u istom smislu.

IV.

Glede odnosa prema Crnoj Gori zaključuje se stajati na ovome stanovištu:

1. Narod Crne Gore je sastavni deo SHS.
2. Naš program je, da se u državi SHS ujedini također današnja kraljevina Crna Gora ovako: da na konstituanti bude stvoren ustav za čitavu zemlju SHS, uključivo Crnu Goru.
3. Mi želimo pregovarati radi pristupa Crne Gore u našu zajedničku državnu organizaciju i to tako, da se pregovori vode u isto vreme sa predstavnicima celoga crnogorskoga naroda.

Gg. dr. Korošec, dr. Čingrija, dr. Žerjav izveštavaju, da su 8. nov. 1918. u tom smislu razgovarali sa g. ministrom crnogorskim Vujovićem, koji se je njima predstavio kao službeni izaslanik kraljevske crnogorske vlade, te da je on njima odgovorio, da će takova konferencija biti moguća, kroz 14 dana od prilike, u Parizu.

Zaključuje se da ove pregovore bude vodilo već izabrano zajedničko ministarstvo.

Ženeva, 9. novembra 1918.

Predsednik ministarskog Saveta i ministar inostranih dela:
Nikola Pašić

Predsednik Narodnog Veća u Zagrebu:
Dr. Anton Korošec.

Predsednik Jugoslavenskog odbora u Londonu:
Dr. Ante Trumbić

Predstavnici sporazumnih skupštinskih grupa:
Marko Trifković, narodni poslanik, M. Drašković, narodni poslanik,
Dr. V. Marinković, narodni poslanik, Dr. Čingrija, član Narodnoga Veća u Zagrebu,
Dr. Gregor Žerjav, novinar.

Članovi Jugoslavenskog odbora u Londonu:
Dr. Gustav Gregorin, Dr. Nikola Stojanović, Jovan Banjanin.

B)
Ženevska deklaracija od 9. XI. 1918.

Zajedničkim naporom savezničkih naroda i Sjedinjenih Država Sjeverne Amerike, snagom naroda Srba, Hrvata i Slovenaca, slomljene su na bojnim poljima i na moru sve nasilne prepreke njegovom ujedinjenju. Predstavnici Vlade kraljevine Srbije i skupštinskih političkih grupa, predstavnici Narodnog Veća u Zagrebu, predstavnici Jugoslavenskog odbora u Londonu, skupljeni u Ženevi, varoši slobode, sretni su što mogu jednodušno, svečano i pred cijelim svijetom konstatovati svoje ujedinjenje u državu Srba, Hrvata i Slovenaca. Narod Crne Gore, kome je otvoren naš bratski zagrljaj, nesumnjivo će pohitati da pozdravi i pridruži se ovom delu, koje je od uvek bilo njegov najveći ideal.

Današnjim danom i ovim aktom nova država se pojavljuje i prikazuje kao jedna nedjeljiva državna cjelina i član društva slobodnih naroda. Nema više granica koje su nas razdvajale.

Državnu zajednicu predstavljat će zajedničko ministarstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, preko redovnih organa, za to stvoreno kao i ovaj akt u duhu istoga. Sastav te vlade objavljen je. Naknadno će se objaviti dalji delokrug njenog rada, jer su potpunim međusobnim priznanjem nacionalnih faktora i organa, konstatovanom jednodušnošću u pogledu njihovih ciljeva i metoda rada, uravnati putovi kojima će se kretati javni, opšti, zajednički poslovi nove države.

Vlada Kraljevine Srbije i Narodno Veće u Zagrebu produžit će otpravljati poslove svaki u svom unutrašnjem javnom i teritorijalnom delokrugu na redovan način, kakav gdje postoji, dok velika skupština ujedinjenih Srba, Hrvata i Slovenaca (Konstituanta), izabrana opštim, jednakim, neposrednim i tajnim glasanjem svih građana, ustavom ne propiše definitivno ustrojstvo države. Taj ustav će biti osnova celom državnom životu, izvor i utoka svih vlasti i prava, i po njemu će se, u demokratskom duhu, uređivati ceo državni život.

Granice državne prema susednim državama povući će se po načelu prava narodnosti i prava samoopredjeljenja svakog naroda. U nesalomljivom pouzdanju

i veri našeg naroda u svoje pravo, u principima pravde proklamovanim od naših saveznika, primljenim javnom savešću celog prosvećenog sveta - leži jamstvo to.

Srbi, Hrvati i Slovenci!

Naš vekovni san je java. Mi smo ujedinjeni u slobodi. Slavimo ove velike dane najviše narodne sreće i radosti, i održavajmo red. Bez reda nema snažne države. Samo snažna država može na vreme obezbediti blagostanje građana i ispuniti svoje socijalne dužnosti i svoju misiju, brinući se o opštem razvoju društva, o zaštiti slabih, o porodicama postradalih i invalidima.

Poštujmo uspomenu svih boraca, koji su pali za ostvarenje našeg narodnog i ljudskog ideala. Poklonimo se svi sa poštovanjem pred istorijskim podvizima naše srećne zahvalnosti, koje imamo za plemenite narode, s kojima smo izvojevali pobedu u svijetu.

Jugoslaveni!

Neka vječito živi u časti i slavi među narodima naša lepa, draga mlada Otadžbina!

Ženeva, 9. novembra, 1918.

Predsednik Ministarskog Saveta i Ministar inostranih dela:
Nikola P. Pašić

Predsednik Narodnog Veća u Zagrebu:
Dr. Anton Korošec.

Predsednik Jugoslavenskog odbora u Londonu:
Dr. Ante Trumbić

Predstavnici sporazumnih skupštinskih grupa:
M. Trifković, bivši min. predsednik, M. Drašković, narodni poslanik, Dr. V. Marinković, narodni poslanik, Dr. Melko Čingrija, član Narodnog Veća u Zagrebu, Dr. Gregor Žerjav, novinar,

Članovi Jugoslavenskog odbora u Londonu:
Dr. Gustav Gregorin, narodni poslanik, Jovan Banjanin, Dušan Vasiljević, Dr. Nikola Stojanović, narodni poslanik.

NAPUTAK NARODNOG VIJEĆA SHS
(24. studeni 1918.)

1. Konačnu organizaciju nove države može odrediti samo sveopća narodna ustavotvorna skupština svega ujedinjenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca s većinom od dvije trećine glasova. Konstituanta mora se sastati najkasnije 6 mjeseci poslije sklopljena mira. Izrijekom se konstituanti pridržava pravo, da odredi ustav, razumijevajući ovdje naročito državnu formu (monarhija ili republika), unutrašnje državno ustrojstvo i osnovna prava državljana; zatim državnu zastavu, te sjedište vlade i drugih državnih vrhovnih organa.

2. Do sastanka konstituante vršit će provizorno zakonodavnu vlast „Državno vijeće“ kome pripadaju: svi članovi „Narodnog vijeća“ u Zagrebu, koji će se nadopuniti s 5 članova „Jugoslavenskog odbora“ u Londonu; zatim razmjerni broj predstavnika kraljevine Srbije, koje će odabrati Narodna skupština u dogovoru s tamošnjim političkim strankama; te razmjeran broj predstavnika Crne Gore, koje će odabrati onamošnja Narodna skupština.

3. Državno vijeće Srba, Hrvata i Slovenaca odredit će na prvom sastanku provizornu državnu i pomorsku zastavu.

4. Vladarsku vlast vršit će do odluke konstituante kralj Srbije, odnosno prijestolonaslednik Aleksandar kao regent države Srba, Hrvata i Slovenaca. Regent nije odgovoran „Državnom vijeću“, pred kojim polaže zakletvu. On će po načelima parlamentarne vladavine imenovati vladu, koja uživa povjerenje „Državnog vijeća“. On ima pravo zakonodavne inicijative i sankcije. „Državno vijeće“ može se odgoditi samo vlastitim zaključkom, a ne može se raspustiti prije sastanka konstituante.

5. Provizorno sjedište državne vlade i „Državnog vijeća“ odredit će se sporazumno.

6. Državno vijeće bit će dužno, da provede izbore za konstituantu i da ju odmah sazove. Izborni red za konstituantu odredit će Državno vijeće na osnovu općeg, izravnog, proporcionalnog i tajnog prava glasa sa zastupstvom manjina.

7. Državna vlada, odgovorna Državnom vijeću, upravljat će državnim poslovima, pa će biti sastavljena od ministra predsjednika i ministara za sve grane državne uprave, te od 7 državnih tajnika, koji će imati mesto i glas u ministarskom vijeću, i to po jedan za Srbiju, za Hrvatsku i Sloveniju, za Bosnu i Hercegovinu, za Sloveniju, za Dalmaciju, za Crnu Goru, te za Bačku, Banat i Baranju. Državni tajnici imaju zastupati interese svoje zemlje u državnoj vladi pa – predlažući državnoj vladi prijedloge zemaljskih vlada – imaju paziti, da se tim prijedlozima ne vrijeđaju ni zakoni ni državni interesi.

8. Poslovi spoljašnji, vojni, pomorski, državne financije, pošte i brzojavi izuzeti su iz djelokruga zemaljskih odnosno pokrajinskih vlada, te pridržani isključivo državnoj vladi. Druge poslove vode zemaljske odnosno pokrajinske vlade u autonomnom djelokrugu po uputama i pod nadzorom državne vlade.

9. U autonomnim poslovima vrše nad zemaljskom vladom nadzor zemaljski sabori, odnosno pokrajinska će se vijeća sastaviti po dogovoru stranaka dotične pokrajine; ne postigne li se sporazum, odlučit će državno vijeće. Na čelu pokrajinskih vlada stoje predstojnici, - a u Zagrebu na čelu zemaljske vlade ban, - koje imenuje vladar, odnosno regent na prijedlog zemaljskih sabora odnosno pokrajinskih vijeća.

10. Zemaljskim vladama doznačivat će potrebita financijalna sredstva državna vlada u okviru državnog proračuna, prihvaćena od Državnog vijeća.

11. Na snazi ostaju svi dosadanji zakoni i drugi propisi, isto tako i organizacija sudova, na dosadašnje administrativno ustrojstvo i sadašnji organi zemaljskih vlada.

ADRESA NARODNOG VIJEĆA UPUĆENA REGENTU ALEKSANDRU
(1. prosinac 1918.)

Vaše Kraljevsko Visočanstvo!

Osjećamo se sretnima, što u ime Narodnog Vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba možemo da pozdravimo Vaše Kraljevsko Visočanstvo u prestolnici oslobođene Srbije, kao vrhovnoga komandanta pobjedonosne narodne vojske, koja je u zajedničkoj borbi s vojskama moćnih saveznika stvorila uvjete za izvršenje velikoga dijela našega narodnog ujedinjenja. Slovenci, Hrvati i Srbi, koji su na teritoriju bivše Austro-Ugarske Monarhije izveli prevrat i privremeno konstituirali nezavisnu narodnu državu, prožeti idejom narodnoga jedinstva i oslanjajući se na veliko načelo demokracije, koje traži, da svaki narod ima sam da odluči o svojoj sudbini, izjavili su već u objavi Narodnoga Vijeća od 19. oktobra, da žele i hoće da se ujedine sa Srbijom, i Crnom Gorom u jedinstvenu narodnu Državu Srba, Hrvata i Slovenaca, koja bi obuhvatala sav neprekinuti etnografski teritorij Južnih Slovena. Da se ova misao provede u djelo, zaključilo je Narodno Vijeće u svojoj sjednici od 24. novembra, da proglašava ujedinjenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba sa Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu, i izabralo je svoje odaslanstvo, koje stupa pred Vaše Kraljevsko Visočanstvo, da Vam ovaj zaključak Narodnog Vijeća zvanično i u svečanoj formi saopći.

Zaključak je Narodnog Vijeća, da vladarsku vlast na čitavom teritoriju sada jedinstvene države Srba, Hrvata i Slovenaca vrši Njegovo Veličanstvo Kralj Petar, odnosno u Njegovoj zamjeni kao Regent Vaše Kraljevsko Visočanstvo, a ujedno bi se u sporazumu s vladom Vašega Kraljevskoga Visočanstva i predstavnicima svih narodnih stranaka u Srbiji i Crnoj Gori imala da obrazuje jedinstvena parlamentarna vlada na području jugoslavenske države uz jedinstveno narodno predstavništvo.

Vaše Kraljevsko Visočanstvo!

Želja bi Narodnoga Vijeća bila, da se s obzirom na provizorno stanje ovo privremeno narodno predstavništvo obrazuje sporazumom između Narodnoga Vijeća i predstavnika naroda Kraljevine Srbije i da se ustanovi odgovornost državne vlade, prema modernim parlamentarnim načelima, ovom narodnom predstavništvu, koje bi trebalo da ostane na okupu sve do Konstituante, da princip ustavnosti i parlamentarne odgovornosti vlade dođe do potpunoga izražaja. Iz istoga razloga ostali bi na snazi pod kontrolom državne vlade dosadašnji autonomni administrativni organi, koji će za svoje uređovanje biti odgovorni i autonomnim predstavništvima.

U ovo prelazno doba trebalo bi po našem mišljenju stvoriti preduvjete za konačnu organizaciju naše jedinstvene države. Naša državna vlada trebala bi u tu svrhu posebice da pripravi Konstituantu, koja bi prema iznesenomu predlogu Narodnoga Vijeća bila izabrana na temelju općega, jednakoga, izravnoga i proporcionalnoga prava glasa, a sastala bi se najkasnije šest mjeseci poslije sklopljenoga mira.

U ovom historijskom času, kad stupamo pred Vaše Kraljevsko Visočanstvo, kao predstavnici naroda s cijeloga teritorija Južnih Slovena u bivšoj Austro-Ugarskoj Monarhiji, duboko smo ožalošćeni, što moramo konstatovati, da su veliki i dragocjeni dijelovi našega narodnog područja okupirani od četa Kraljevine Italije, koja je doduše saveznica sa silama Sporazuma i s kojom želimo živjeti u dobrim prijateljskim odnosima, ali nismo pripravni priznati opravdanost bilo kakvih ugovora, pa ni Londonskoga, po kojem bismo uz povredu nacionalnoga načela i principa samoodređenja bili prisiljeni, da dio našega naroda odstupimo u sastav tuđe države. Posebno upozoravamo Vaše Kraljevsko Visočanstvo, da talijanska okupaciona uprava prelazi granice i ovlasti, određene i samim uvjetima primirja, sklopljenom s glavnim zapovjedništvom bivše austro-ugarske vojske, poslije nego što se taj teritorij proglasio nezavisnim i integralnim dijelom Države SHS, o čemu ćemo vladi Vašeg Kraljevskog Visočanstva podnijeti potrebite dokaze. Ipak, punim uvjerenjem dajemo izraza svojoj nadi, da će se Vaše Kraljevsko Visočanstvo zajedno s cijelim našim narodom zauzeti, da se definitivno granice naše države označe tako, da budu u skladu s etnografskim našim granicama, a primjenom načela narodnoga samoodređenja, proklamiranom od predsjednika Američkih Država Wilsona i od sviju Sila Sporazuma.

Neka živi Njegovo Kraljevsko Veličanstvo kralj Petar!
Neka živi Vaše Kraljevsko Visočanstvo!
Neka živi cio naš ujedinjeni Srpsko-Hrvatsko-Slovenski Narod!
Neka živi slobodna ujedinjena Jugoslavija!

PRVOPROSINAČKI AKT
(1. prosinac 1918.)

Gospodo odaslanici!

Vaš dolazak u ime Narodnoga Veća Slovenaca, Hrvata i Srba, dostojnoga predstavnika široke naše narodne misli, i Vaše saopćenje njegove misli, i Vaše saopćenje njegove historijske odluke od 24. novembra, kojom se proglašava državno ujedinjenje svega naroda i sve naše mile, namučene, ali slavne otadžbine, ispunilo me dubokom radošću.

Primajući to saopćenje, uvjeren sam, da ovim činom ispunjavam svoju vladalačku dužnost, jer njim samo privodim konačno u delo ono, što su najbolji sinovi naše krvi, sve tri vere, sva tri imena, s obje strane Dunava, Save i Drine, počeli pripremati još za vlade blažene uspomene moga deda Kneza Aleksandra I. i Kneza Mihajla ono, što odgovara željama i pogledima moga naroda, te u ime Njegova Veličanstva Kralja Petra I. proglašavam ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne Države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.

Ovaj veliki i historijski čin neka bude najbolja nagrada, kako pregnuću Vašem i Vaših čestitih drugova u Narodnom Veću i svih Vaših suradnika, koji smelim prevratom stresoste sa sebe tuđinski jaram, tako i visoko razvijenoj svesti i podnesenim velikim žrtvama svih delova naroda, koje Veće predstavlja. Tako isto neka današnji veliki čin bude najlepši venac na slavnim grobovima mojih oficira i vojnika, palih za slobodu i najdivnija kita na grudima njihovih srećnijih ratnih drugova, koji sa mnom doživeše, da izvojuju pobedu nad silnim neprijateljem, uz veliku i plemenitu pomoć naših moćnih saveznika.

Slavu zadobivenih pobeda dele s mojim starim ratnicima dični vojnici jugoslavenskih jedinica u mojoj vojsci. Svi su oni k Vama pohitali, a Vi ste ih dočekali onako, kako se samo braća dočekuju. Hvala na takvom dočeku u ime moje vojske, hvala Vam na poletu, s kojim iskazujete povjerenje Kraljevini Srbiji i njenom narodu, mome uzvišenom ocu, Njegovom Veličanstvu Kralju

Petru I. i meni. Ja mogu uvjeriti Vas i Narodno Veće, čiji ste punomoćnici, mogu uvjeriti svu Vašu, svu moju braću, slovenačku, hrvatsku i srpsku, čiju volju i misli predstavljate, da ću se i ja, i moja vlada, sa svim onim, što predstavlja Srbiju i njen narod, uvek i svuda rukovoditi samo dubokom nepomućenom ljubavlju, bratskoga srca prema svakom interesu, prema svim svetinjama milim duši onih, u čije ste ime došli k meni. U smislu želja i pogleda, koje ste mi izvoleli izložiti i koje ja i moja vlada potpuno prihvaćamo, vlada će odmah preduzeti, da se što prije ostvari sve ono, što ste iskazali, kako u pogledu prelazne i privremene periode do sastanka i kraja rada velike ustavotvorne skupštine, tako i za izbor i sastav ove. Veran primeru i savetu, kojeg imam od svoga uzvišenog roditelja, ja ću biti kralj samo slobodnim građanima države Srba, Hrvata i Slovenaca, ostati uvek veran velikim ustavnim, parlamentarnim i široko-demokratskim načelima, zasnovanim na općem pravu glasanja. Toga radi ja ću potražiti Vašu suradnju za obrazovanje vlade, koja će predstavljati celu ujedinjenu otadžbinu, pa će ta vlada biti u stalnoj vezi najprije s Vama, po tom s narodnim predstavništvom, s njim raditi i njemu odgovarati.

S njim i s celim narodom ova će vlada imati kao prvi zadatak postarati se, da se granice naše države podudaraju s etnografskim granicama celokupnog našeg naroda. Zajedno s Vama imam pravo nadati se i nadam se, da će naši veliki prijatelji i saveznici pravedno proceniti naše gledište, jer ono odgovara načelima, koja su sami proglasili i za čiju su pobedu prolili toliko skupe svoje krvi, te sam uveren, da se delo oslobođenja svieta neće okrnjiti predavanjem pod tuđu vlast tolike naše čestite, napredne i posvećene braće. Isto se tako nadam, da će ti pogledi dobiti izraza i u odlukama same vlade Kraljevine Italije, jer ona imade da postanak svoga bića zahvali tim istim načelima, koja su onako sjajno tumačili perom i delom njeni veliki sinovi prošloga stoleća. Smemo slobodno reći, da će u poštovanju tih načela i predanja, u osećajima našega prijateljstva i dobroga susedstva, talijanski narod naći više pravoga dobra i bezbednosti, nego u ostvarenju Londonskog ugovora, potpisanoga bez nas i od nas nikad ne priznatoga, a u prilikama, kad se nije predvidela propast Austro-Ugarske, te je od onda mnogi nekadašnji obzir postao bespredmetan.

U tome i svem ostalom radu ja se nadam, da će naš narod ostati do kraja složen i moćan, da će u nov život ući vedra i ponosita čela, dostojan postignute veličine i sreće, koja ga očekuje. Ja Vas, poštovana gospodo odaslanici, molim, da moju vladarsku reč i pozdrav odnesete svoj mojoj miloj braći širom slobodne i ujedinjene Jugoslavije.

Živio ceo narod srpsko-hrvatsko-slovenački!

Neka nam bude uvijek srećno i slavno naše Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca!

RAPALLSKI UGOVOR
(12. studenoga 1920.)

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevina Italija, u želji da stvore režim međusobnog iskrenog prijateljstva i srdačnih odnosa za zajedničko dobro obaju naroda;

Kraljevina Italija priznavajući u obrazovanju susjedne države postignuće jednoga od najuzvišenijih ciljeva rata koji je ona vodila;

Njegovo Veličanstvo kralj srba, Hrvata i Slovenaca imenovao je Svojim punomoćnicima:

g. Milenka R. Vesnića, predsednika ministarskog saveta,
g. dr. Antu Trumbića, ministra inostranih dela;
g. Kostu Stojanovića, ministra finansija;

a Njegovo Veličanstvo Kralj Italije imenovao je Svojim punomoćnicima:

Kavaljera Giovanni-a Giolitti-a, predsjednika ministarskog savjeta i mininistra unutrašnjih dela,

Conte Carla Sforzu, ministra vanjskih poslova

Prof. Ivanoe Bonomi-a, ministra vojnog, koji, pošto su među sobom izmijenili svoje punomoći, koje su priznate za punovažne, ugovorili su slijedeće:

Član I. – Između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i kraljevine Italije utvrđena je slijedeća granica:

- od vrha Peč (kota 1511), koji je zajednički svima trima granicama Italije, Austrije i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, do vrha Jalovec (kota 2643); linija koja se ima odrediti na terenu s općim pravcem sjever-jug i koja vodi preko kote 2272 (Ponca);

- od vrha Jalovec (kota 2643): linija koja ide vododelnicom između sliva Soče i Save Gorenjske do vrha Triglava (Tricorno) (kota 2863); zatim vododelnicom između sliva Soče i sliva Save Bohinjke do sjeveroistočnih strana vrha Možic (kota 1602) preko kota 2348 (Lepatica), 2003 (Lanževica), 2086 (Kuk);

- od sjeveroistočnih strana vrha Možic do istočnih strana vrha Porezen (kota 1631): linija, koja se ima odrediti na terenu s općim pravcem sjever-jug;

- od istočnih strana vrha Porezen (kota 1631) do zapadnih strana vrha Blegoš (kota 1562): linija koja se ima odrediti na terenu s općim pravcem istok-zapad, ostavljajući mjesto Davču Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, a mjesto D. Novake Italiji;

- od zapadnih strana vrha Blegoš (kota 1562) do odmah zapadnih od mjesta Hotedršice: linija koja se ima odrediti na terenu i koja ostavlja mjesta Javorjev Dol, Žiri, Opale, Hlevišće, Rovte, Hotedršicu Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, a vrh Prapotno (kota 1006) i mjesta Bresnik, Vrsnik, Zavratec, Medveđe Brdo Italiji...

Član II. – Zadar (Zara) i niže opisani teritorij priznaju se za sastavni dio Kraljevini Italiji.

Teritorij Zadra pod talijanskim suverenitetom obuhvata: grad i poreznu općinu Zadar i porezne općine (odlomke) Arbanasi (Borgo Erizzo), Crno (Cerno), Bokanjac (Boccagnazzo) i dio porezne općine (odlomka) Diklo utvrđen linijom, koja polazeći od mora oko 700 metara jugoistočno od sela Diklo, ide u pravoj liniji prema sjeveroistoku do kote 66 (Griž).

Zasebna konvencija utvrdit će sve što se odnosi na izvršenje ovoga člana u pogledu općine zadarske i njenih odnosa s kotarom i s pokrajinom Dalmacijom i uredit će uzajamne odnose između teritorija dodijeljenog kraljevini Italiji i ostatka teritorija, koji je do sada bio sastavni dio iste općine, kotara i pokrajine, a koji će pripasti Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, podrazumijevajući tu i pravičnu podjelu pokrajinskih i općinskih dobara i odnosnih arhiva.

Član III. – Priznaju se isto tako za sastavni dio Kraljevine Italije otoci Cres (Cherso) i Lošinj (Lussin) s omanjim otocima i školjima, koji se nalaze u odnosnim sudskim kotarima, kao i omanji otoci i školji, koji se nalaze u administrativnim granicama pokrajine Istre, ukoliko je gornjim članovima dodijeljena Italiji, i otoci Lastovo (Lagosta) i Palagruža (Pelagosa) s obližnjim otočićima.

Svi ostali otoci, koji su pripadali bivšoj Austro-Ugarskoj Monarhiji, priznaju se za sastavni dio Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Član IV.- Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevina Italija priznaju potpunu slobodu i nezavisnost Države Rijeke (Fiume) i obvezuju se da će ih vječno poštovati.

Državu Rijeku sačinjavaju:

a) corpus separatum, kao što je sada ograničen granicama grada i kotara Rijeke (Fiume);

b) jedan pojas teritorija prije istarskog, ograničen kao što slijedi:

na sjeveru: linijom koja se ima odrediti na terenu i koja polazeći neposredno južno od mjesta Kastav, izbija na putu sv. Matija – Rijeka na granicu corpus separatum-a, ostavljajući mjesta Srdoči i Hosti Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, a ostavljajući Državi Rijeci cio kolni put, koji sjeverno od željeznice preko Matulja i dvojne raskrsnice kote 377 zapadno od Kastva vodi k Rupi;

na zapadu: linijom koja od Matulja silazi na more kod Preluke ostavljajući željezničku stanicu i mjesto Matulje u talijanskom teritoriju....

Član VII - Vlada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca izjavljuje da priznaje u korist talijanskih državljana (i talijanskih interesa) u Dalmaciji slijedeće:

1.- Koncesije ekonomske prirode, učinjene od vlade i javnih ustanova država, koje je naslijedila Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, talijanskim društvima ili državljanima ili koje su ovi uživali na osnovu zakonito stečenih prava do na dan 12. novembra 1920. bit će u potpunosti poštovane, i vlada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca obvezuje se da će se pridržavati svih obveza, koje su pređašnje vlade uzele na sebe.

2.- Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca pristaje da Talijani, koji su do na dan 3. novembra 1918. bili pripadnici teritorija bivše Austro-Ugarske Monarhije, koji je na osnovu ugovora o miru s Austrijom i s Ugarskom, kao i na osnovu ovoga ugovora, priznat za sastavni dio Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, imaju pravo opcije za talijansko državljanstvo u toku godine dana od dana stupanja na snagu ovoga ugovora i oslobađa ih obveze da svoj domicil prenesu izvan teritorija naprijed navedene Kraljevine. Oni će zadržati slobodnu upotrebu svog jezika i slobodno vršenje svojih vjerskih obreda sa svim pravima, koja proizlaze iz ovih sloboda.

3.- Doktorati i drugi univerzitetski stepeni, koje su državljani Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca već postigli na univerzitetima ili na drugim zavodima za višu nastavu u Kraljevini Italiji, bit će priznati od strane vlade Srba, Hrvata i Slovenaca kao punovažni na njenom teritoriju i dat će im profesionalna prava jednaka onima, koja potječu od doktorata i stepena stečenih na univerzitetima i na drugim zavodima za višu nastavu u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.

Pitanje o važenju školskih studija, koje talijanski državljani budu svršili u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca u Italiji, bit će predmet naknadnih sporazuma...

Sačinjeno u Rapallu, 12. studenog 1920.

Mil. R. Vesnić,	*Giovanni Giolitti,*
Dr. Ante Trumbić,	*C. Sforza,*
Kosta Stojanović,	*Ivanoe Bonomi*

DRŽAVNO UREĐENJE ILI USTAV NEUTRALNE SELJAČKE REPUBLIKE HRVATSKE
(travanj 1921.)

Raspravljen na četvrtoj sjednici republikanske zastupničke većine banske Hrvatske dne 5. i 6. ožujka 1921., a prihvaćen na petoj sjednici iste republikanske zastupničke većine dne 1. travnja 1921. u glavnom gradu Zagrebu.

A. Republika Hrvatska

1. IME DRŽAVE

Državi je ime: Neutralna seljačka republika Hrvatska.

2. DRŽAVNI TERITORIJ NEUTRALNE SELJAČKE REPUBLIKE HRVATSKE

Državni teritorij Neutralne seljačke republike Hrvatske opsiže svih 8 županija banske Hrvatske (Hrvatske – Slavonije s Međumurjem) kako je taj teritorij bio pod banskom upravom dne 28. studenoga 1920. na kojem je teritoriju isti dan izvršen republikanski plebiscit su 280.000 republikanskih glasova prema 158.000 glasova monarhističnih te izborom 59 republikanskih zastupnika prema 34 monarhista.

Temeljem sveopće priznatoga načela o pravu narodnog samoodređenja ovaj se državni teritorij može proširiti samo plebiscitom kojega pograničnoga sudbenoga okruga u Dalmaciji ili Sloveniji, kojega okružja u Bosni–Hercegovini, ako taj plebiscit odobri sabor Slovenije, dotične Dalmacije ili Bosne-Hercegovine, ili plebiscitom koje županije u bivšoj južnoj Ugarskoj.

Temeljem istoga načela može se ovaj državni teritorij i umanjiti plebiscitom koje pogranične županije uz odobrenje Hrvatskoga sabora.

3. DRŽAVLJANSTVO

Državljanstvo je hrvatsko.
Način, kako se stiče, i sve ostalo uređuje posebni zakon o državljanstvu.

4. DRŽAVNI I NARODNI ZNAK (PEČAT)

Državni i narodni znak (pečat) sačinjava 12 bijelih (srebrnih) i 13 crvenih četvorina u modrom okviru s plugom.

5. DRŽAVNA ZASTAVA

Državna je zastava hrvatska narodna trobojnica crveno-bijela-plava.
Obilježena s državnim znakom to je ujedno zastava trgovačka.

B. Općeniti prvi dio: Postanak i svrha, obilježje i načela neutralne seljačke republike Hrvatske

1. SVJETSKI I DOMAĆI FAKTORI KOJI SU MALE NARODE UČINILI SUBJEKTIMA MEĐUNARODNOGA PRAVA

Mi Hrvati, kao narod prastare seljačke kulture, dvanaestogodišnje kršćanske evropske prosvjete, jedanaestogodišnjega neprekinutoga državnoga života, četiristogodišnje narodne pisane književnosti i stogodišnjega svjesnoga narodnog života u modernom smislu te riječi, svjetskim smo se ratom neuklonivim razvojem događaja oslobodili gospodstva nasilnoga aristokratsko-feudalnoga madžarskoga centralizma, te njemačko- militarističke suverenosti habsburške dinastije - hvala, u prvom redu, bezprimjerno idealnoj i požrtvovnoj intervenciji velike republikanske Sjevero-američke Unije koja je sa svojim predsjednikom Wilsonom na čelu pruski militarizam oborila, kao što najsvečanijom i najiskrenijom proklamacijom prava narodnoga samoodređenja tako i svojom financijalnom i vojničkom pomoću Zapadnoj Evropi, hvala, gotovo u jednakoj mjeri, ruskoj revoluciji, koja je za uvijek oborila ruski militarizam, barem u njegovoj najopasnijoj carističkoj formi; hvala divnoj ustrajnosti i neviđenomu jedinstvu u pobijanju rata ratom dviju najvećih zapadnoevropskih ustavnih demokracija, demokracije britanske i demokracije francuske; hvala teritorijem malenoj, ali duhom velikoj Belgiji; hvala rijetkomu junaštvu i mučeništvu Srbije i njezinoga seljačkoga naroda; hvala izvanrednomu, postepenomu, a na koncu sveopćemu javnomu i oružanomu otporu hrvatskoga naroda protiv

Centralnih vlasti mnogo prije nego što je oboren bio pruski militarizam; hvala nadasve naglo i snažno razvitomu čuvstvu čovječjega dostojanstva; čovječanske pravice i republikanske slobode, što ga je rat probudio i koje se poslije rata neodoljivo razvija u seljačkom i radničkom puku svih naroda svijeta, pa zato ovaj svoj ustav kao maleni mirotvorni seljački narod svojom voljom i stvaramo svjesni neodoljive snage svih tih vanjskih i unutrašnjih faktora našega oslobođenja.

U toj svijesti najprije ostajemo vjerni temeljnoj misli svjetskoga protumilitarističkoga pokreta time što ratom stvoreno antimilitarističko raspoloženje hrvatskog seljaštva, koje je 28. studenoga 1920. pokazalo svoju snagu mirotvornim pacifističkim plebiscitom, upotrebljujemo za osiguranje evropskoga mira i svoga narodnoga opstanka.

Isto tako u toj svijesti, sporazumno s konservativnim Zapadom čuvamo tisućljetne temelje kulture i privrede, a zajedno s revolucionarnim Istokom, stvaramo državu u kojoj svi privredni i kulturni faktori, a napose seljaštvo i radništvo, odlučuju sveukupnom vladom i upravom.

U tom istom duhu pacifizma i provađajući pravo narodnoga samoodređenja uvodimo seljačku republiku Hrvatsku u slobodno ugovorenu zajednicu država (konfederaciju) na našem danas međunarodnim pravom priznatom zajedničkom području, što ga već cijeli svijet naziva Jugoslavijom.

2. OBILJEŽJA NEUTRALNE SELJAČKE REPUBLIKE HRVATSKE

1) Potpunost i neprekidnost narodnoga vrhovništva – Republika

Narodno vrhovništvo je potpuno i djeluje neprekidno te ga narod izvršuje plebiscitom s obzirom na pitanja teritorijalna, a s pravom inicijative i referenduma u pitanjima zakonodavstva.

Iz te potpunosti i neprekidnosti narodnoga vrhovništva slijedi potpuno i neograničeno pravo narodnoga samoodređenja i u cijelom unutrašnjem državnom uređenju.

Hrvatska je, dakle, plebiscitarna republika. Hrvatska tajne diplomacije ne vodi i ne priznaje tajnih međunarodnih ugovora.

2) Vlada seljačke većine

Prema ustaljenom načelu ustavne demokracije odlučuje u svim državnim poslovima na sveopćim političkim izborima izabrana zastupnička većina.

U Hrvatskoj seljaštvo, kao preogromna većina svega naroda, ima na to odlučivanje neosporivo pravo čim je na sveopćim izborima tu većinu u istinu i dobilo.

Hrvatska je zato seljačka republika.

3. MIROTVORNOST I NEUTRALNOST

Poslije svjetskog rata za svaki je mali narod pitanje njegova opstanka da mu se uz pravo samoodređenja prizna potpuna neutralnost u svakom međunarodnom sukobu. U seljačkom narodu stajaća vojska napose ruši temelje morala (poštenja), privrede, kulture i slobode.

Zato je plebiscitarna seljačka republika mirotvorna i neutralna te u njoj nema stajaće vojske, ali se svi državljani imadu prema posebnom obrambenom zakonu osposobiti za obranu doma i domovine.

Najnužnija vojnička naobrazba ima se uvijek spojiti s općom naobrazbom, s posebnom privrednom poukom i s općom radnom dužnošću.

Za unutrašnju sigurnost ima se zakonom urediti posebno narodno redarstvo.

4. OSIGURANJE ČOVJEČANSKIH PRAVA BEZ OBZIRA NA DRŽAVLJANSTVO

Na teritoriju neutralne seljačke republike Hrvatske osiguravaju se svakomu čovjeku, koji su stalno ili prolazno boravi, ovim ustavom na temelju čovječnosti ova prava:

a) Osobna sigurnost i nepovredivost

Čovječja ličnost je nepovrediva. Nitko ne može biti zatvoren ni uopće lišen osobne slobode bez pismenoga, sudbenoga, zakonom obrazloženoga naloga. Taj nalog mora biti pročitan i uručen dotičniku kod samoga hapšenja.

Sigurnosni organi imadu pravo jedino kod umorstva, razbojstva, paleža, provale u tuđi dom ili stan i krađe na djelu uhvaćenoga krivca odmah uapsiti uz dužnost da uapšenika odmah predadu sudu.

Ako sud u jednom ili drugom slučaju u roku od 24 sata iza uapšenja ne odredi istražni zatvor, uapšenik je slobodan.

Istražni zatvor ne može trajati ni u jednom slučaju dulje od mjesec dana.

U slučaju da sudbeni organi ne izvršuju ovih dviju odredaba, imade uhapšenik pravo da se sam udalji, a nitko ga ne smije u tome priječiti.

Tko god se ogriješi o te odredbe, a naročito sigurnosni i sudbeni organi, lično je odgovoran zakonu te se ne može opravdati višim nalogom.

Istraženik kojega sud riješi ima pravo na zakonom određenu odštetu.

Svaku povredu osobne sigurnosti i nepovredivosti imade pravo svaki odrasli čovjek sudbeno progoniti.

b) Kazne

Smrtna se kazna dokida.

Ukida se i kazna teške tamnice i strogoga zatvora. Zatvor mora biti spojen s radom, koji kod osuđenika ne mora biti u skladu s njegovim zanimanjem, dok kod istraženika mora biti. Trajanje, vrst i prisilnost rada ima se urediti posebnim zakonom.

Tjelesnih kazna nema. Svako tjelesno zlostavljanje istraženika ili osuđenika kazni se, ako u tom nije teže kažnjivo djelo, najmanje bezodvlačnim otpustom iz službe.

c) Sloboda kretanja

U Hrvatskoj ide svaki odrasli čovjek kuda hoće i stanuje gdje hoće unutar državnog teritorija, te nitko ne može biti niti interniran niti konfiniran niti izagnan *ni iz* jedne *općine, ni iz države.*

Niti strani državljanin ne može biti izručen radi djela koja se u njegovoj državi smatraju političkim zločinima.

d) Nepovredivost doma (stana)

Dom (stan) je nepovrediv. Samo sud može pismenim na zakonu osnovanim nalogom u nečijemu domu (stanu) odrediti kućnu premetačinu, a tu treba da izvrši sudac. Sigurnosni organi smiju u stan samo onda ako su od ukućana u pomoć pozvani.

Za vršenje ovih odredaba odgovorni su i sudski i sigurnosni organi lično zakonu.

K domu (stanu) spada dvorište sa svim gospodarskim zgradama (s nuzgrednim stambenim prostorijama).

e) Osiguranje listovne tajne i poštanske dostave

Država jamči svakome za sve poštanske pošiljke, a napose za dostavu listova i novina.

Ovo jamstvo ima dati posebni zakon koji osigurava ujedno i nepovredivost tajne u dopisivanju, brzojavljanju i telefonskim razgovorima.

5. SLOBODNI SELJAČKI DOM

Seljačka država je ograničena zajednica slobodnih i uređenih domova.

Za svestrani napredak seljačkoga doma stvara se posebni zakon o seljačkom nasljednom pravu i gospodarskoj slobodi u duhu staroga običajnoga zadružnoga prava, a u skladu s današnjim mišljenjem i potrebama seljačkoga naroda; isto tako zakon kojim se seljački dom izuzima od prisilne ovrhe, zakon o kućnom redu i posluhu kojim se ujedno uređuje slobodno osnivanje novih kućnih zadruga.

6. UREĐENA OBITELJ

Obitelj je prvi faktor poštenoga odgoja, privrede i kulture.

Posebnim se zakonom uređuje odgojna, privredna i kulturna zadaća obitelji.

7. POTPUNA RAVNOPRAVNOST ŽENE

Muškarci i žene imadu u svemu posvema jednaka prava.

NAČELA ZA ORGANIZACIJU NEUTRALNE SELJAČKE REPUBLIKE HRVATSKE

1. REPUBLIKA JE MORALNA ZAJEDNICA MISAONIH BIĆA

a) Sloboda sastajanja

Sastajanje kao najprirodnija potreba posvema je slobodno.

Oblast ne može ni u jednom slučaju ni iz kojega razloga zabraniti nijednoga sastanka i nijedne skupštine.

Za sastanke i skupštine u privatnim zgradama ili na privatnom zemljištu daje dozvolu vlasnik.

Na uobičajenim javnim mjestima skupštinu prijavljuje koji god sazivač nadležnoj sigurnosnoj oblasti najkasnije prije početka skupštine ili usmeno ili pismenom obavijesti, koja se može i na uredska vrata prilijepiti.

U javnim zgradama, uobičajenim ili zgodnim za skupštine, kao što su javne škole, vijećnice itd., drže politička društva ili stranke onim redom skupštine kako se prijaviše, inače jednako kao i na javnim mjestima.

Sloboda govora na skupštinama imade se zajamčiti zakonom o slobodi sastajanja prema načelu da je svako smetanje govora i reda na skupštinama povreda najprirodnijega prava, bez kojega nema nikakova napretka, te se imade kazniti naročitom kaznom.

b) Sloboda štampe

Štampa kao glavno sredstvo širenja ljudskih misli i čovječjega znanja potpuno je slobodna.

Cenzura se ne može nikako odrediti, a ni jedan se list ne može ni u kojem slučaju obustaviti.

Političke listove mogu izdavati samo politička društva ili stranke, a svi politički članci i bilješke i svi sastavci, gdje se netko poimence spominje, moraju biti potpisani punim imenom.

Isto tako moraju biti potpisani svi letaci bez obzira na sadržaj.

Za izdavanje novina nije potrebna oblasna dozvola.

Za sastavak uvijek odgovara pisac; jedino ako je odsutan u inozemstvu, odgovara kod političkih listova predsjednik dotičnoga političkoga društva odnosno stranke.

Za uvrede poštenja počinjene tiskopisom ima se posebnim zakonom uvesti najkraći postupak.

c) Sloboda udruživanja

Nijedno društvo koje javno radi i u kojem vrše članovi kontrolu nad upravom i imovinom ne treba za svoj osnutak i rad oblasne dozvole.

Političke stranke koje su se javno konstituirale na temelju određenoga programa javna su društva i redoviti organi političkoga života.

Članstvo tajnih društava kazni se po zakonu.

d) Odgovornost za djela javnih službenika

Činovnik ima samo pravo na posluh svojim nalozima kad ih izdaje u granicama zakona. Za neposluh zakonitim nalozima, odnosno za nezakoniti nalog odgovara se neposredno pred redovitim sudom po općem kaznenom zakonu.

Za štete, koje učine pojedincima službenici, bilo državni bilo autonomni, odgovaraju i država i dotično autonomno tijelo (općina, županija) oštećenicima pred redovitim sudom.

2. REPUBLIKA JE ORGANIZACIJA PRIVREDE

a) Sveopća dužnost rada i svačije pravo na ljudski život

Privrede nema bez rada. Narodne privrede nema bez sveopćega rada. Najočitiji je zahtjev pravičnosti da svakomu pripadaju plodovi njegova rada.

Rekvizicije nema ni u jednom slučaju, a izvlazba na opću korist ima se urediti zakonom.

Država kao privredna zajednica stvara posebni zakon o sveopćoj radnoj dužnosti i posebni zakon o sveopćoj ratarskoj praksi te zakon o svačijem pravu na ljudski život.

Seljačka većina naroda radi na svom slobodnom domu.

Životni interesi te većine neodjeljivi su od životnih interesa svih ostalih privrednih staleža.

Seljačka država osigurava pravilno poslovanje svim granama privrede, a naročito osigurava industrijalnu produkciju te uređuje sve to zakonom o radničkom pravu kojim se uvažava čitav radnički pokret.

Nitko nije dužan nikomu ništa besplatno raditi. Prestaju prisilni podvozi i prisilni težaci.

Pravo štrajka uređuje se posebnim zakonom.

b) Temelj privredi. Agrarna reforma. Slobodna zanimanja

Temelj je privredi seljačko gospodarstvo.

Šume iz državnoga, crkvenoga i privatnoga veleposjedničkoga vlasništva prelaze u vlasništvo naroda prema posebnom zakonu tako da se pašom i građevnim drvom udovolji potrebi svih seljačkih domova, a ogrjevom potrebi svih državljana, koliko je to moguće. U istom duhu ima se promijeniti zakon o imovnim općinama i zemljišnim zajednicama.

Svi veleposjedi, bez obzira na šume, i državni i crkveni i privatni načelno se ukidaju. Nijedan posjed ne smije biti veći od najvećega seljačkoga posjeda u istoj županiji. Iznimke od toga s obzirom na gospodarsko školstvo, na zadružno (kooperativno) napredno gospodarstvo i na agrarnu industriju određuje posebni zakon. Isto se tako posebnim zakonom o domaćem preseljivanju imade

urediti gospodarstvo na sveukupnom onom zemljištu koje se dobije ukinućem veleposjeda za seljačko preseljivanje. Taj isti zakon odlučuje o neobrađenom zemljištu i o seljačkim domovima bez djece. Posebnim se zakonom ima urediti način kako oni seljaci koji su poljski radnici i takvi naseljenici koji su udovoljili zakonu o sveopćoj ratarskoj praksi mogu doći do svoga doma.

Od svih veleposjeda imade se narodu (zemljišnim zajednicama, kućnim zadrugama i samovlasnicima) prije svega povratiti sve ono što mu je oduzeto *nepravednom ili netočnom provedbom segregacija.* Kod toga se uvažuju stečena prava svih gospodara koliko nijesu u opreci s ovim načelima.

Kod odštete za zemlju glavna je stvar pitanje kako je dotični veleposjed stečen. Odšteta se ima urediti posebnim zakonom.

Svatko se slobodno bavi svakim zanimanjem, naročito svakim obrtom kakav zna i koliko ga zna. Za zanimanje koje se tiče čovječjega života i zdravlja ili je inače osobito važno za narod određuje se zakonom i osposobljenje i nadzor nad njim.

Sva je trgovina posve slobodna, ali prometne pogodnosti imadu samo zadruge proizvoditelja i trošitelja.

Carine načelno nema. Zakonom se uvodi samo carina na predmete razkoši (luksus), a na drugu robu tek onda kad na to sili trgovačka politika koje druge države.

e) Novčarstvo i vjeresija

Sveukupno novčarstvo mora uvećati i usavršiti proizvodnju, napose ratarsku.

Posebnim zakonom omogućuje se i unapređuje osobna seljačka veresija te kooperativno (zadružno) prikupljanje seljačke prištednje za potrebe seljačkoga naroda kao i nadzor nad poslovanjem svih novčanih zavoda.

Pravilan razvoj sveukupnoga narodnoga gospodarstva uvjetovan je pravilnim uređenjem općinskih, županijskih i državnih financija. Glavna načela o uređenju tih financija određuje ustav.

d) Sveopće osiguranje

Da nitko bez svoje krivnje ne ostane bez sredstava za život, uvodi se zakonom sveopće osiguranje za slučaj privredne nesposobnosti, napose starosti.

Da nikoga ne stigne neskrivljena šteta u imovini, jednakim se načinom uvodi osiguranje sveukupne imovine za slučaj elementarnih nezgoda (požara, poplave, tuče i potresa te pošasti.

3. REPUBLIKA JE ORGANIZACIJA KULTURE

a) Vjera

Vjera je temelj moralnoj kulturi. Vjera uopće a kršćanski nauk napose je temelj odgoja.

Kršćanske crkve i sve javne vjerske zajednice posvema su slobodne u naučavanju vjere.

b) Pravda

Odjeljenost sudstva od zakonodavstva i od vlade, i sudačka nezavisnost zajamčuje se posebnim zakonom o autonomiji sudaca.

Nema vojnih ni nikakvih drugih iznimnih sudova, a ni posebnoga policajnoga ni upravnoga sudovanja.

Sudi se redovno u središtu gospodarske općine dotično, prema potrebi, na licu mjesta.

Postupak je, barem kod prvostepenoga suda, javan i usmen. Posebnim se zakonima uređuje brzina sudbenoga postupka.

Narod sudjeluje kod sudovanja po prisežnicima i porotnicima prema posebnim zakonima.

U svim zločinima i prestupcima sudi porota. Imenici porotnika imaju biti sastavljeni tako da većinu porotnika sačinjavaju seljački gospodari iz područja toga sudbenoga stola ili dotičnoga kotarskoga suda.

Sudovi prosuđuju ustavnost zakona i zakonitost naredaba te odlučuju u sporovima o kompetenciji između narodne vlade i autonomnih oblasti te u sporu pojedinih državljana, bilo s vladom bilo s autonomnim oblastima.

c) Prosvjeta

1. Škola za pismenost

Osnovna škola imade seljačko obilježje i prva joj je svrha da se postigne potpuna i trajna pismenost u narodu.

Gospodarska općina osniva u svakom selu (zaseoku, mjestu) javnu, opće pristupnu školu za pismenost djece i odraslih s besplatnim učilima za djecu.

2. Opća narodna škola

Opća narodna (pučka) škola ima i po selima i po gradovima seljačko, privredno i kulturno obilježje.

3. Priučavanje sve mladeži radu, učenju ruskoga i njemačkoga jezika

Poslije svršene opće narodne škole sva ženska i muška mladež priučava se najmanje dvije godine praktičnoj privredi svake vrsti, već prema shodnosti ili mogućnosti, ali svagdje s opće prosvjetnom poukom i s praktičnim učenjem ruskoga i njemačkoga jezika.

4. Narodna škola za opću naobrazbu

Ukidaju se sve današnje takozvane srednje škole (gimnazije, realke, liceji) a mjesto njih se osnivaju narodne škole za opću naobrazbu, koje traju najdulje četiri godine, koje mogu polaziti i odrasli, a s kojima je onda spojeno i priučavanje praktičnom radu, bilo tečajem školske godine, bilo kroz produžene praznike, te u kojima nema ni današnjih ocjena ni današnjih svjedodžaba, a na kojima se uči engleski.

Tko ne svrši pripravnih godišta za rad, ne može polaziti narodnu školu za opću naobrazbu.

5. Strukovne škole

Uz narodnu školu za opću naobrazbu postoji čitav niz posebnih strukovnih škola (gospodarskih, obrtnih i trgovačkih) koje se polaze istodobno, a imadu opće obrazovne tečajeve te usavršavaju u ruskom i njemačkom jeziku.

Iz narodne škole za opću naobrazbu prelazi se u strukovne škole za inteligenciju kao: sudačke, učiteljske, veterinarske, svećeničke, ljekarničke, graditeljske, mjerničke.
Ove traju najdulje tri godine.

Današnje sveučilište, kao tobožnja visoka škola, ukida se i pretvara u čitav niz znanstvenih zavoda. Zadržaju se fakulteti liječnički i tehnički, a osniva se profesorski za profesore škola za opću naobrazbu i strukovnih škola za inteligenciju.

Predavanja na profesorskom fakultetu pristupna su svakomu, a na sveučilišne znanstvene zavode može se upisati svatko tko na prijavnom ispitu dokaže spremu za razumijevanje.

6. Izvanškolske prosvjetne uredbe

Organizacija izvanškolskih prosvjetnih uredaba uređuje se posebnim zakonom.

d) Zdravstvo

Državljani su izvor sve snage i vrijednosti države. Zdravstvo se uređuje jednakom brigom za sela i gradove.

C. Posebni dio: Organizacija neutralne seljačke republike Hrvatske

I. IZVRŠIVANJE NARODNE SUVERENOSTI

Narod temeljem svoga potpunoga neprekidnoga suvereniteta stvara sveukupnu organizaciju narodne privrede i prosvjete, određuje sva domovinska prava i dužnosti i brine se za njihovo izvršivanje ili neposredno sam ili posredno po izabranim zastupnicima, dotično imenovanim narodnim službenicima.

1. DIREKTNO IZVRŠIVANJE NARODNE SUVERENOSTI

Narodnom poviješću stvorene domovinske ili državne granice može jedino sam narod promijeniti plebiscitom na peticiju većine odraslih državljana (izbornika) koje pogranične županije.

Peticijom od 100.000 vlastoručnih potpisa može narod zahtijevati plebiscit (sveopće pučko glasovanje): 1. za saziv i raspust ustavotvornog sabora; 2. raspust redovitoga sabora prije nego mine zakonsko razdoblje; 3. odstup predsjednika ili potpredsjednika republike.

Peticijom 30.000 vlastoručnih potpisa odraslih državljana (izbornika) može se predložiti novi zakon te promjena ili ukinuće staroga zakona (zakonodavna inicijativa).

Isto takvom peticijom može narod tražiti plebiscit za sankciju svakoga zakona u roku od 2 mjeseca poslije njegova prihvata u saboru (referendum).

Zakoni koji se tiču životnih potreba naroda – naime, sklapanje saveza s kojom drugom državom, sklapanje zajmova izvan granica Hrvatske, zakoni o preuređenju zemljišnih vlasničkih te nasljednih odnošaja (agrarna reforma) ne mogu imati zakonske moći bez ovoga referenduma. Potpise na peticiju primaju i sav posao kod plebiscita i referenduma obavljaju sudovi prema posebnom zakonu.

2. IZVRŠIVANJE NARODNE SUVERENOSTI PO IZABRANIM ZASTUPNICIMA

a) Narodni ustavotvorni sabor. Narodni zakonodavni sabor

Narodni ustavotvorni sabor bira se na isti način kao i redoviti, samo za pojedini mandat treba polovica manje izbornika te ima dvostruki broj članova.

Sastaje se 14 dana iza izbora. Suveren je i sam se raspušta.

Tri mjeseca poslije njegova sastanka može narod peticijom od 100.000 vlastoručnih potpisa, upravljenom na predsjednika republike, tražiti plebiscit o raspustu ustavotvornog sabora.

Sve zakone stvara narodni zakonodavni sabor, koji se bira na 4 godine po sveopćem izbornom pravu, bez razlike spola od navršene 18. godine, bez ikakvog drugoga ograničenja.

Izbor je uvijek prve nedjelje u rujnu, ako se sabor redovito bira, ako je raspušten, devetu nedjelju iza raspusta.

Broj zastupnika nije stalan nego ovisi o tom koliko izbornika u istinu glasuje.

Na svakih 6.000 predanih glasova dolazi jedan zastupnik.

Kandidati se postavljaju prema stranačkim kandidatkim listinama za cijelu Hrvatsku u pojedinim kotarima, gdje se glasuje istodobno i za pojedine kandidate i za stranku. Ako kandidat dobije u tom kotaru 6.000 glasova, odmah je izabran. Višak od toga, a i manji broj glasova, računa se njegovoj stranci u korist.

Prema sveukupnom broju glasova koje je stranka tako dobila, odbivši glasove odmah izabranih zastupnika, dodjeljuje se stranci pripadajući broj mandata po visini broja glasova predanih za pojedine kandidate.

Na konačni natpolovični ostatak pripada svakoj stranci po jedan mandat.

Svi izbornici imadu jednako aktivno i pasivno izborno pravo.

Glasuje se po općinama. – Izbore vode sudovi uz zakonom uređeno sudjelovanje stranaka, a izbore ovjerovljuje (verificira) stol sedmorice.

Sabor redovito zasjeda od 15. listopada do 15. ožujka, bez prekida, na radne dane.

U izvanredno se vrijeme sastaje sabor ako to traži jedna petina zastupnika ili ako se sastaje poslije raspusta ili na narodnu peticiju sa zakonskom inicijativom ili ako se radi o povredi imuniteta.

Kod svakoga slobodnoga vijećanja mora biti prisutna barem trećina članova, kod glasovanja barem polovica.

Narodni zastupnici, tj. članovi ustavotvornoga i zakonodavnoga sabora, osim općenite osobne nepovredivosti, koju imadu kao ljudi, uživaju dok su zastupnici, bez obzira da li zasjeda sabor ili ne zasjeda, a isto tako i poslije raspusta sabora, dok ne minu izbori, posvemašnju nekažnjivost za sve ono, što govore i pišu u saboru ili izvan njega. Za ovo govorenje ili pisanje ne može zastupnik biti nikada pozvan na odgovornost.

Ako je zastupnik uhvaćen na djelu kod zločina kod kojih prestaje osobna nepovredivost, ima o tom odmah biti obaviješten saborski predsjednik, koji, zasjeda li sabor, sazivlje još isti dan, a ne zasjeda li, u roku od tri dana saborski

imunitetni odbor koji samo sa dvije trećine svih prisutnih članova može zaključiti da se protiv toga zastupnika povede postupak. Tu odluku ima plenum sabora u roku od 3 dana ako zasjeda, ako ne zasjeda, u roku od 8 dana potvrditi. Ne preduzme li se ovo ovako, zastupnik je slobodan i ima se pravo sam udaljiti iz pritvora, a nitko ga, pod osobnom odgovornošću zakonu, nema pravo u tom spriječiti. Za sva ostala eventualno počinjena djela može narodnoga zastupnika izručiti samo sabor ako to imunitetni odbor predloži sa dvije trećine glasova.

Imunitet počinje od časa čim kotarski odnosno glavni izborni odbor ustanovi da na dotičnoga kandidata otpada potreban broj glasova, a prestaje kad je glavni izborni odbor konačno ustanovio broj novoizabranih zastupnika.

Budući da je pasivno izborno pravo izražaj aktivnoga prava svih izbornika, a prema tomu čin narodnoga suvereniteta, to s časom kad imunitet počinje, prestaje svako i pravomoćnom osudom nastalo ograničenje osobne slobode.

b) Županijska skupština

Županijsku skupštinu sačinjava jednaki broj izaslanika svih udruženih gospodarskih općina. Ove izaslanike bira općinska skupština svih odraslih općinara na 4 godine istim izbornim činom kojim se biraju općinski vijećnici.

Županijska se skupština obnavlja svake dvije godine polovicom.

Ona stvara pravilnike u okviru svoje autonomije.

Županijske poslove vodi županijski upravni odbor sa svojim predsjednikom, koji ima naslov župana, prema utvrđenim načelima naprednoga zadrugarstva.

Taj odbor s predsjednikom bira županijska skupština.

c) Općinska skupština. Općinsko vijeće

Općinsku skupštinu sačinjavaju svi odrasli neporočni općinari, a sastaje se, raspravlja i posluje prema utvrđenim načelima naprednoga zadrugarstva. Ona bira općinsko vijeće, kojemu se predsjednik zove načelnik, te u okviru svoje autonomije stvara pravilnike.

II. UNUTRAŠNJE UREĐENJE REPUBLIKE

1. IZVRŠENJE NARODNE SAMOVLADE (SELFGOVERNMENT)

Sveukupna dosadašnja politička uprava se ukida te prestaje teritorijalno razdjeljenje na političke upravne općine, političke kotare i političke županije.

Mjesto političko-policajne uprave uvodi se uprava gospodarska, prosvjetna i zdravstvena.

a) Seljački dom ili seljačka domalja

Temeljna jedinica ove uprave je seljački dom ili seljačka domaja, tj. svako seljačko gospodarstvo kao glavna privredna i prosvjetna jedinica s općenitim narodnim obilježjem.

Ovo narodno obilježje ovisi poglavito od brojnosti seljačke obitelji, te se svakomu predstavniku (predstavnici) seljačke obitelji, dotično seljačkoga doma, u zakonu o gospodarskim općinama ima dati toliki broj glasova na općinskoj skupštini koliko je u obitelji duša.

Pravni položaj u domovini obitelji gradskih, napose radničkih i svih obitelji bez doma, ima se urediti posebnim zakonom.

b) Gospodarska općina

Prva teritorijalna jedinica svoj toj upravi jest gospodarska općina koju redovito sačinjava svako selo za sebe, a gdje to narod želi, ili potreba zahtijeva, više manjih sela ili zaselaka, načelno u opsegu jedne zemljišne zajednice ili jedne porezne općine.

Autonomija gospodarskih općina uređuje se posebnim zakonom prema načelima sveopćega, a napose seljačkoga naprednoga zadrugarstva.

Opseg ili djelokrug općinske autonomije isti je kao i autonomije županijske te je ograničen samo faktičnom mogućnošću izvršivanja.

Gospodarska općina, kao član županije, izvršuje sve one poslove na koje se dobrovoljno obvezala, te je samo u tom svojstvu organ županije.

Za pokriće troškova svoga djelokruga imade općina svoje posve samostalne financije tako da od predmeta koje ne oporezuje država (primjerice za sađenje duhana i pečenje rakije) ubire daću kako odredi općinsko vijeće.

c) Županija

Slobodnim udruživanjem gospodarskih općina nastaju županije, koje su šire područje i ujedno viši stepen privredne prosvjetne i zdravstvene organizacije i koje djeluju prema posebnom zakonu o županijama.

Tim zakonom se uređuje način kojim se gospodarske općine udružuju u stalna županijska područja. Sve gospodarske općine u granicama današnjih političkih kotara udružuju se odmah u privremene županije, a njihove poslove vodi stručno osoblje današnjih županijskih i kotarskih oblasti.

Posebni zakon o županijskoj samovladi uređuje županiju tako da za direktnu državnu djelatnost preostaju poslovi narodnih financija i narodne obrane te sudstvo, za koje postoji posebno uređenje, zatim školstvo, počevši od narodnih škola za opću naobrazbu, a od zdravstva, privrede i općine svi poslovi koji se, po svojoj biti, tiču cijele domovine ili koji se izvršuju s obzirom na međunarodne ugovore i obveze.

Svi ostali poslovi spadaju u djelokrug županije. Narodna vlada ne može učiniti županiju svojim organom ni u jednom području svoga djelovanja, ali može županiji dodijeliti posebne vladine stručne službenike za izvršivanje poslova direktne državne djelatnosti.

Za sveukupno poslovanje u ovom djelokrugu ima županija svoje posebne funkcije.

I gospodarska općina i županija imadu autonomiju ili selfgovernment u potpunom, smislu tih riječi, koje znače da gospodarska općina i županija u okviru zakona mogu stvarati svoje pravilnike s valjanošću zakona, i da same sobom vladaju, tj. da u svom zakonskom djelokrugu posluju bez ikakve smetnje od strane predsjednika republike, dotično narodne vlade.

Općinske pravilnike stvara općinska, a županijske županijska skupština. Ovi se pravilnici šalju narodnoj vladi samo zato da vidi nije li općina ili županija prekoračila zakon o svojoj autonomiji. Ako narodna vlada misli da je pravilnikom prekoračen zakon, šalje ga odmah stolu sedmorice koji stvar ima riješiti najdulje u roku od mjesec dana. Inače vlada vraća pravilnik općini ili županiji s jedinom opaskom da je pregledan.

Ni u jednom slučaju ne može pravilnik ostati kod vlade dalje od mjesec dana.

d) Uređenje gradske autonomije

Ukida se naziv kraljevski slobodni gradovi. Gospodarske općine ne mogu se više ubuduće pridruživati gradskim općinama, a bivše seoske općine i pojedine, pretežno seljačke, gradske porezne općine mogu se, prema zakonu o gospodarskim općinama, od gradova otcijepiti i pridružiti gospodarskim županijama.

Posebnim zakonom o autonomiji gradskih općina imade se autonomija gradova razviti do istoga stepena kao i autonomija gospodarskih županija, i to tako da u gradovima radništvo, obrtništvo i ostalo privredno građanstvo na temelju sveopćega, tajnoga i jednakoga prava glasa, bez razlike spolova, uistinu vodi sve gradske poslove.

2. IZVRŠIVANJE DIREKTNE DRŽAVNE DJELATNOSTI

Domovinske poslove vodi predsjednik republike s narodnom vladom.

a) Glavni domovinski poslovi jesu:

1. izvršivanje čovječanske pravice (Ministarstvo pravde),
2. narodna privreda,
3. narodna prosvjeta,
4. briga za narodno zdravlje,
5. obrana doma i domovine,
6. stalna veza s ostalim narodima i državama.
7. podmirivanje troškova za sve te poslove (Državne financije.)

Svaku skupinu ovih domovinskih poslova vodi ministar koji mora biti strukovnjak, koji može a ne mora biti član sabora i koji radi uz pomoć drugih strukovnjaka za posebne odjele u svakom ministarstvu.

Strukovnjacima smatraju se i seljački gospodari. Svi ministarski odjeli imadu na čelu ministarske zamjenike, koji rade pod vodstvom dotičnoga ministra i pod nadzorom posebnih saborskih povjerenika – zastupnika.

Nadzor saborskih povjerenika i služba ministarskih zamjenika uređuje se posebnim zakonom o ustrojstvu vlade.

b) Predsjednik republike (ban)

Prvu glavnu brigu za domovinske poslove vodi predsjednik republike, koji se zove i ban, a bira se plebiscitom na 4 godine prve nedjelje u svibnju i preuzima svoje poslove prvoga srpnja iste godine.

Kandidatom predsjedničkim može biti svako tko i zastupnikom ako ga predloži 60.000 izbornika ili parlamentarna stranka koja je dobila toliki broj glasova kod posljednjih izbora.

Istim izbornim činom biraju se i dva potpredsjednika. Za slučaj predsjednikove smrti, dobrovoljnoga odstupa, odsutnosti ili nesposobnosti zamjenjuje ga prvi potpredsjednik do povratka, dotično do konca predsjedničke periode, a njega, u tim istim spomenutim slučajevima, drugi potpredsjednik. Predsjednikom i potpredsjednicima izabrani su oni kandidati koji dobiju najveći broj glasova.

Predsjednik ne može biti istovremeno narodni zastupnik, a ni potpredsjednici ni predsjednički zamjenik ne izvršuju svog mandata dok vrše predsjedničke poslove.

Predsjednik republike stoluje u Zagrebu.

Predsjednik je predstavnik republike i glava narodnoj vladi koju sam imenuje i sam otpušta, a sastavlja je između zastupnika ili nezastupnika.

Narodna vlada vodi sve poslove pod političkom odgovornošću predsjednikovom.

Predsjednik je politički odgovoran samo narodu. Narod peticijom od 100.000 vlastoručnih potpisa, sabranih u roku od mjesec dana, ili sabor, zaključkom s dvije trećine od sviju zastupnika, može tražiti, da predsjednik odstupi.

Četvrte nedjelje poslije toga što je stol sedmorice ustanovio da je peticija dovoljno potpisana, dotično 4 nedjelje poslije saborskoga zaključka o odstupu predsjednika, imade se obaviti plebiscit prema formuli: predsjednik N. N. ima odstupiti ili predsjednik N. N. nema odstupiti.

Ako plebiscit odluči za odstup, ukida se tim izbor obaju potpredsjednika, te sabor, ako je na okupu, bira predsjedničkoga zamjenika odmah s jednostavnom većinom najkasnije u roku od 24 sata, a ako ne zasjeda u roku od 8 dana.

Četvrte nedjelje poslije izbora predsjedničkoga zamjenika, bira se sveopćim izborima novi predsjednik; ako od dana izbora zamjenika do prve nedjelje u svibnju nema više od šest mjeseci, to ovaj posebni predsjednički izbor otpada, ali novi redovito izabrani predsjednik preuzima predsjedničke poslove odmah čim stol sedmorice proglasi da je izabran. Isto tako odmah preuzima svoje poslove i predsjednik izabran u izvanredno vrijeme.

Posebnim se zakonom uređuje izbor predsjednika, preuzimanje predsjedničkih poslova i svaka promjena u predsjedništvu republike.

c) Veza s ostalim narodima i državama

Neutralna seljačka republika Hrvatska živi je organ velike čovječanske zajednice koja se polagano, ali sigurno, pretvara u veliku svjetsku saveznu republiku. K toj čovječanskoj zajednici pristupa republika Hrvatska ili sporazumno sa Slovenijom, sa Srbijom i s Bugarskom, kao ravnopravni član jugoslavenske savezne republike, ili posve samostalno i direktno kao član Saveza Naroda.

Ministarstvo za vezu s ostalim narodima i državama ne vodi takozvane diplomacije, koja po svojoj biti mora biti tajna, te republika Hrvatska u pravilu nema takozvanih diplomatskih zastupnika.

Republika Hrvatska, kao organizacija i posebne hrvatske i sveopće ljudske privrede i kulture, ima u drugim državama, gdjegod to potreba zahtijeva, samo

svoje privredne i kulturne zastupnike (konzule). Ovi se zastupnici poglavito brinu za život, zdravlje i napredak državljana republike u inozemstvu.

d) Obrana i sigurnost doma i domovine

Dosadašnje vojne dužnosti u republici nema. Mjesto militarističke vojne dužnosti uvodi se obrana doma i domovine kao jedan dio sveopće narodne radne dužnosti, i to ovako: svatko tko živi na teritoriju republike dužan je za republiku jedanput zauvijek odraditi šest mjeseci na način kako to odredi zakon o sveopćoj narodnoj radnoj dužnosti. Najveći dio ovoga vremena, i to najmanje četiri mjeseca, imade svatko obavljati opće korisne poslove, kao što su cestogradnje, vodogradnje, melioracije ili popravljanje tla i, uopće, javne radnje tako da se što veći dio državnoga proračuna može podmiriti ovim radom.

Manji dio vremena, i to najviše dva mjeseca, ima se upotrijebiti na tjelesno vježbanje uopće, a na pripravu za obranu doma i domovine napose. Ako je za koju vrst priprave potrebno više vremena, mogu se, prema potrebi, izabrati najvještiji ljudi koji će se makar i punih šest mjeseci u toj struci usavršavati.

Sveopća narodna radna dužnost za žene može se uvesti samo plebiscitom, koji se ima obaviti čim to peticijom zatraži 30.000 odraslih stanovnika republike, ali se i onda ima taj rad obavljati blizu doma i na takav način da kod toga ne strada žensko poštenje i zdravlje.

Dužnost braniti dom i domovinu prestaje u republici samo smrću.

S obranom doma i domovine spojeno je i narodno redarstvo ili sigurnosna straža. Posebnim zakonom ima se urediti priprava za zapovjednike narodne straže i središta pojedinih domobranskih kotara. Ovi domobranski kotari pokrivaju se sa sudbenim i poreznim kotarima.

e) Podmirivanje troškova za sve domovinske poslove (državne financije)

Kao glavni državni izravni porez posebnim se zakonom uvodi progresivna dohodarina. Visinu dohodarine ustanovljuje svake godine sabor kod rasprave o proračunu prema poreznoj snazi porezovnika, i to progresivno, tj. tako da se od sve to većega poreza plaća sve to viši postotak poreza.

Na dohodak za koji se posebnim zakonom odredi da je čovjeku bezuvjetno potreban za njegov ljudski život ne može se ustanoviti dohodarina viša od jednoga postotka.

Na progres i onu dohodarinu ne može biti nikakvoga nameta (prireza).

Državni porez može uvesti samo narodni sabor, a općinski i županijski samo općinska i županijska skupština.

Nitko ne može biti oslobođen od plaćanja poreza.

Na najnužnije životne potrepštine, naime, na kruh i brašno, na sol, na mlijeko i na petrolej ne može se ustanoviti, nikakav porez i nikakva druga daća.

Iz državne, županijske ili općinske blagajne ne smije se ništa izdati što nije određeno državnim, županijskim ili općinskim proračunom.

Narodni sabor raspravlja i prihvaća svake godine državni proračun, koji vrijedi za jednu kalendarsku godinu.

Zajedno s proračunom ima narodna vlada podnijeti saboru zaključne račune prijašnje godine.

Sabor ne može pojedinih predloženih proračunskih stavaka o izdacima državnoga proračuna povisiti, ali ih može sniziti ili jednostavno brisati.

O upotrebi eventualnih prištednja odlučuje samo sabor.

Državni, županijski i općinski proračun imade se uvijek raspraviti i odobriti unaprijed. Ako državni županijski ili općinski proračun nije odobren, to za dotičnu godinu, dok ne bude toga odobrenja, nitko nije dužan plaćati dotičnoga državnoga, županijskoga ili općinskoga nedozvoljenoga poreza, te se svaki službeni poziv ili čak utjerivanje ovakvih nedozvoljenih poreza kazni kao zloporaba uredovne vlasti.

Isključivo pravo prodavati stanovite predmete za potrošnju, tj. pravo monopola, može imati ili izvršivati samo republika.

Sve državne račune pregledava državno računovodstvo, koje se uređuje posebnim zakonom.

Posebnim se zakonom ima zajamčiti nezavisnost i strukovna sprema svih službenika državnoga računovodstva i urediti njihova odgovornost pred stolom sedmorice.

Državno računovodstvo pregledava, ispravlja i likvidira, prema posebnim zakonskim propisima, državne, županijske i općinske račune; pazi da se ne prekorači nijedan izdatak ustanovljen državnim proračunom, a upozoruje na eventualna prekoračenja kod županijskoga i općinskoga proračuna te zaključuje državne račune.

Državno računovodstvo podnaša godišnji državni obračun sa svojim izvješćem i sa svojim posve slobodnim primjedbama narodnomu saboru po predsjedniku republike na ponovno ispitivanje i odobrenje, i to tako da obračun za prijašnju godinu može narodna vlada dostaviti saboru zajedno s predloženim proračunom za buduću godinu.

Za ubiranje državnih poreza osnivaju se porezni uredi republike za porezne kotare, koji su ujedno kotari sudbeni i domobranski; manji su od današnjih političkih kotara, a veći od današnjih upravnih općina tako da svaki porezni ured može lako ubrati porez po svim gospodarskim općinama svoga područja.

III. IZVRŠIVANJE PRAVDE

Sudi se u ime pravice i zakona.

Sudovi se osnivaju i ukidaju samo zakonom. Suci su neovisni te ne mogu, osim uslijed pravomoćne disciplinarne presude, biti protiv svoje volje ni premješteni ni umirovljeni prije navršene 65. godine, a ni svrgnuti.

S navršenom 65. godinom mora se svaki sudac umiroviti.

Suce prvoga stupnja namješta vrhovno sudište, raspisavši natječaj na svako pojedino ispražnjeno sudačko mjesto. Među više natjecatelja imade prednost onaj koji je prije položio sudački ispit.

Prizivna sudišta i vrhovno sudište popunjuje se samo prebiranjem (opcijom) iz redova sudaca i odvjetnika.

Prve suce sviju stupnjeva imenuje predsjednik republike.

Suci nisu razdijeljeni u dnevne razrede, a plaća im se povećava u stalnim vremenskim razmacima nakon stanovitoga broja službenih godina određenoga zakonom.

Stotina neporočnih odraslih državljana (državljanki), svojih gospodara, koji su navršili 30 godina, može pismeno s vlastoručnim potpisima zatražiti kod stola sedmorice protiv svakoga suca disciplinarni postupak, koji se imade odmah započeti i u roku od mjesec dana završiti, i to uvijek presudom koja se ima izreći uz sudjelovanje porote.

Prvostepeni sudovi dobivaju posebnim zakonom svoje područje, koje se zove sudbeni kotar, a koji je isto tako velik kao kotar porezni i domobranski.

IV. POTPUNA IZGRADNJA NEUTRALNE SELJAČKE REPUBLIKE HRVATSKE

ZAKONI KOJIMA SE USTAV PROVODI I POPUNJUJE

Svi zakoni koji se u ovomu ustavu spominju sačinjavaju s ustavom jednu cjelinu te ih narodni sabor republike ima stvoriti već u prvom svom redovitom zasjedanju, a eventualno i u izvanrednom zasjedanju kroz ljetne mjesece iste godine.

V. ODNOŠAJ REPUBLIKE PREMA SRBIJI, SLOVENIJI I BOSNI I HERCEGOVINI

Sa Srbijom, kao s nezavisnom kraljevinom, sa Slovenijom, kao s pravno posvema a dobrim dijelom i faktično nezavisnim područjem slovenskoga

naroda, te s Bosnom i Hercegovinom, kao pravno i faktično posve autonomnom hrvatsko-srpsko-muslimanskom narodno političkom jedinicom, banska Hrvatska, kao neutralna seljačka republika, uređuje svoj odnošaj na zajedničkom međunarodnom teritoriju na suverenoj konstituanti Srba, Hrvata i Slovenaca, izabrano dne 28. studenoga 1920, čim i većina srpskih, slovenskih i bosansko-hercegovačkih zastupnika pristane na zajedničko raspravljanje bez majorizacije.

VI. ODNOŠAJ PREMA OSTALIM DIJELOVIMA DANAŠNJEGA MEĐUNARODNO PRIZNATOGA PODRUČJA SRBA, HRVATA I SLOVENACA

Banska Hrvatska ne odriče se nijednoga svoga prava na današnju Dalmaciju, ali današnjoj Dalmaciji, radi posebnih njezinih historijskih, zemljopisnih i međunarodnih prilika, premda je to najčišća hrvatska zemlja, dakle samo dio hrvatskoga naroda, priznaje potpuno pravo narodnoga samoodređenja te će svu svoju snagu uložiti u to da se Dalmaciji i dalmatinskim Hrvatima što prije dade prilika da posve slobodnim plebiscitom, izvršenim pod međunarodnom kontrolom, odluče o svojoj sudbini.

Isto ovako potpuno pravo narodnoga samoodređenja, koje se imade oživotvoriti slobodnim plebiscitom izvršenim pod međunarodnom kontrolom, priznaje republika Hrvatska Crnoj Gori, Makedoniji, Banatu, Bačkoj i Baranji.

VII. ODNOŠAJ PREMA GRADU RIJECI I ISTRI

Republika Hrvatska ne priznaje tajnoga ugovora između kraljevine Italije i kraljevine Srbije, sklopljenoga dne. 11. studenoga 1920. u Rapallu, bez Hrvatske i protiv Hrvatske, ali kao neutralna mirotvorna republika očekuje pripojenje grada Rijeke i Istre k Hrvatskoj od talijanske prosvijećene radničke i seljačke demokracije i od saveza Naroda, pred kojima će taj svoj zahtjev vazda iznositi.

*PRVI USTAV KRALJEVINE SHS tzv. VIDOVDANSKI USTAV**
(28. lipnja 1921.)

Odjeljak I. ***Opšte odredbe.***

Čl. 1. Država Srba, Hrvata i Slovenaca je ustavna, parlamentarna i nasljedna monarhija.

Čl. 2. Službeni je naziv države: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca.

Čl. 3. Službeni jezik Kraljevine je srpsko-hrvatsko-slovenački.

Odjeljak II. ***Osnovna građanska prava i dužnosti.***

Čl. 4. Državljanstvo je u čitavoj Kraljevini jedno. Svi su građani pred zakonom jednaki. Svi uživaju jednaku zaštitu vlasti.

Ne priznaje se plemstvo ni titule, niti ikakva preimućstva po rođenju.

Čl. 5. Ujemčava se lična sloboda.

Nitko ne može biti uzet na odgovor, niti biti pritvoren, niti inače ma od koga biti lišen slobode, osim u slučajevima koje je zakon predvidio. Nitko ne može biti pritvoren za kakvu krivicu bez pismenog i razlozima potkrepljenog rješenja nadležne vlasti. Ovo rješenje mora se saopštiti licu, koje se pritvara, ili u času pritvaranja ili, ako to nije mogućno, najdalje u roku od 24 časa, od sata pritvaranja. Protiv rješenja o pritvaranju ima mesta žalbi nadležnom sudu u roku od tri dana. Ako u ovom roku ne bi bilo žalbe istražna vlast mora rešenje poslati sudu u roku od 24 časa. Sud je dužan doneti svoju odluku u roku od dva dana, od dana prijema rešenja. Rešenje sudsko je izvršno.

Organi vlasti, koji bi skrivili protiv ovih odredaba, kazniće se za nezakonito lišenje slobode (...)

Čl. 8. Kazna se može ustanoviti samo zakonom i primijeniti jedino na dela, za koja je zakon unapjed rekao, da će se tom kaznom kazniti.

Čl. 9. Smrtna se kazna ne može ustanoviti za čisto političke krivice. Izuzimaju se slučajevi izvršenja ili pokušaja atentata na ličnosti. Vladaočevu i na članove Kraljevskog Doma, za koje je određena smrtna kazna u krivičnom zakonu.

Izuzimaju se osim toga i slučajevi, u kojima je, uz čisto političku krivicu, učinjeno još neko kažnjivo delo, za koje je u krivičnom zakoniku određena smrtna kazna, a takođe i slučajevi, koje vojni zakoni kazne smrtnom kaznom.

Čl. 10. Nijedan građanin ne može biti izgnan iz države. On se ne može proterati u zemlji iz jednog mesta u drugo, ni zatočiti u jednome mjestu, osim u slučajevima, koje je zakon izrečno predvideo.

Nitko se ne može, ni u kome slučaju, proterati iz svog zavičajnog mesta, bez sudske presude.

Čl. **11.** Stan je nepovredan

Vlast ne može preduzeti nikakvo pretresanje ni istraživanje u stanu građana, osim u slučajevima koje je zakon predvideo i načinom kako je zakon propisao (...)

Čl. **12.** Ujemčava se sloboda vere i savesti. Usvojene vjeroispovesti ravnopravne su pred zakonom i mogu svoj verozakon javno ispovedati.

Uživanje građanskih i političkih prava nezavisno je od ispovedanja vere. Nitko se ne može osloboditi svojih građanskih i vojnih dužnosti i obaveza pozivajući se na propise svoje vere.

Usvajaju se one vere, koje su u ma kom delu Kraljevine već dobile zakonsko priznanje. Druge vere mogu biti priznate samo zakonom.

Usvojene i priznate vere samostalno uređuju svoje unutrašnje verske poslove i upravljaju svojim zakladama i fondovima u granicama zakona.

Nitko nije dužan da svoje versko osvedočenje javno ispoveda. Nitko nije dužan da sudeluje u verozakonim aktima, svečanostima, obredima i vežbama, osim kod državnih praznika i svečanosti i u koliko to odredi zakon za osobe, koje su podložne očinskoj, tutorskoj i vojnoj vlasti. Usvojene i priznate vere mogu održavati veze sa svojim vrhovnim verskim poglavarima i van granica države, ukoliko to traže duhovni propisi pojedinih veroispovesti. Način, kako će se te veze održavati, regulirasće se zakonom.

Ukoliko su u državnom budžetu predviđeni za verozakone svrhe izdaci, imaju se deliti među pojedine usvojene i priznate veroispovesti srazmjerno broju njihovih vernika i stvarno dokazanoj potrebi.

Verski predstavnici ne smeju upotrebljavati svoju duhovnu vlast preko verskih bogomolja ili preko napisa verskog karaktera ili inače pri vršenju svoje zvanične dužnosti, u partijske svrhe.

Čl. **13.** Štampa je slobodna

Ne može se ustanoviti nikakva preventivna mera koja sprječava izlaženje, prodaju i rasturanje spisa i novina. Cenzura se može ustanoviti samo za vreme rata ili mobilizacije i to za stvari zakonom unapred predviđene. Zabranjuje se rasturanje i prodavanje novina ili štampanih spisa, koji sadrže: uvredu Vladaoca ili članova Kraljevskog Doma, stranih državnih poglavara, Narodne Skupštine, neposredno pozivanje građana da silom menjaju Ustav ili zemaljske zakone, ili sadrže tešku povredu javnoga morala. Ali u tim slučajevima, vlast je dužna 24 časa po izvršenju zabrane sprovesti delo sudu, a ovaj je dužan također za 24 časa osnažiti ili poništiti zabranu. U protivnom slučaju smatra se, da je zabrana dignuta. Redovni sudovi odlučuju o naknadi štete nezavisno od sudske odluke o poništenju zabrane.

Za krivice štampom učinjene odgovaraju: pisac, urednik, štampar, izdavač i rasturač. Naročitim zakonom o štampi odrediće se, kad će i u kojim slučajevima koje od napried pobrojanih lica i na koji način odgovarati za krivice štampom učinjene. Sve krivice štampom učinjene sudiće redovni sudovi.

Čl. **14.** *Građani imaju pravo udruživanja, zbora i dogovora.* Bliže odredbe o tome doneće zakon. Na zborove se ne može dolaziti pod oružjem. Zborovi pod vedrim nebom moraju se prijaviti nadležnoj vlasti najmanje 24 časa ranije.

Građani imaju pravo udruživati se u ciljevima koji nisu po zakonu kažnjivi (...)

Čl. **17.** Nepovredna je tajna pisama, telegrafskih i telefonskih saopštenja, osim u slučajevima krivične istrage, mobilizacije ili rata.

Svi oni koji povrede tajnu pisama, telegrafskih i telefonskih saopštenja, kazniće se po zakonu.

Čl. **18.** Svaki građanin ima pravo neposredno i bez ičijeg odobrenja tužiti sudu *državne i samoupravne organe za krivična dela, koja bi ovi učinili prema njemu u službenom radu* (...)

Odjeljak III. ***Socijalne i ekonomske odredbe.***

Čl. **23.** Radna snaga stoji pod zaštitom države.

Žene i nedorasli imaju se posebno zaštititi od štetnih poslova po njihovo zdravlje. Zakon određuje posebne mere za bezbednost i zaštitu radnika i propisuje radno vreme u svima preduzećima (...)

Čl. **25.** Sloboda ugovaranja u privrednim odnosima priznaje se, ukoliko se ne protivi društvenim interesima.

Čl. **26.** Država ima, u interesu celine a na osnovu zakona, pravo i dužnost da interveniše u privrednim odnosima građana, u duhu pravde i otklanjanja društvenih suprotnosti (...)

Čl. **33.** Pravo radnika na organizovanje radi postignuća boljih radnih uslova, zajemčeno je (...)

Čl. **37.** Svojina je zajemčena. Iz svojine proističu i obaveze. Njena upotreba ne smije biti na štetu celine. Sadržina, obim i ograničenja privatne svojine određuju se zakonom (...)

Čl. **41.** Privatni veliki šumski kompleksi eksproprišu se po zakonu i prelaze u svojinu države ili samoupravnih tela. Zakon će odrediti u koliko veliki šumski kompleksi mogu biti svojina drugih javnopravnih tela, koja već postoje ili će se obrazovati.

Pravo šumsko zemljište, čije pošumljavanje traže klimatski i kulturni obziri, prelazi isto tako, po zakonu o eksproprijaciji, u svojinu države ili samoupravnih tela, ukoliko se pošumljavanje ne može drugim načinom postići.

Veliki šumski kompleksi, koje je tuđinska vlast poklonila pojedinim licima, prelaze, po zakonu, u državnu ili opštinsku svojinu, bez ikakve naknade tim licima. Zakon o šumama odrediće uslove pod kojima se zemljoradnici i oni, koji se uzgred bave zemljoradnjom, mogu koristiti sečom drva za građu i ogrev, kao i za ispašu stoke, u državnim i samoupravnim šumama (...)

Čl. **43.** Eksproprisanje velikih poseda i razdeoba njihova u svojinu onima koji zemlju obrađuju, uredit će se zakonom. Zakon će odrediti i kakva će se naknada dati za eksproprisane posede. Za velike posede koji su pripadali članovima bivših tuđinskih dinastija i za one koje je tuđinska vlast poklonila pojedincima, neće se davati nikakva naknada (...)

Zakonom će se utvrditi maksimum zemljišnog poseda, kao i slučajevi u kojima se minimum zemljišta ne može otuđiti.

Odjeljak IV. ***Državne vlasti***

Čl. **45.** Sve državne vlasti vrše se po odredbama ovoga Ustava.

Čl. **46.** Zakonodavnu vlast vrše Kralj i Narodna Skupština zajednički.

Čl. **47.** Upravnu vlast vrši Kralj preko odgovornih ministara, po odredbama ovoga Ustava.

Čl. **48.** Sudsku vlast vrše sudovi. Njihove presude i rešenja izriču se i izvršuju u ime Kralja na osnovu zakona.

Odjeljak V. ***Kralj.***

Čl. **49.** Kralj potvrđuje i proglašuje zakone, postavlja državne činovnike i daje vojne činove po odredbama zakona.

Kralj je vrhovni zapovednik sve vojne sile. On daje ordene i druga odlikovanja.

Čl. **50.** Kralj ima pravo amnestije za političke i vojne krivice. Amnestijom se nište pravne posledice kažnjivog dela, ali se njome ne mogu vređati prava privatnih lica na naknadu štete. Amnestija se može dati pre početka krivičnog postupka, u toku postupka i posle izvršne presude. Amnestija je opšta ili pojedinačna.

Za amnestiju ministara potreban je prethodan pristanak Narodne skupštine, ali se ona ni u kom slučaju ne može dati ministrima pre izrečene presude.

Kralj ima pravo pomilovanja. On može dosuđenu kaznu oprostiti, smanjiti ili ublažiti.

Pravo pomilovanja po delima kažnjivim samo po privatnoj tužbi uredit će se zakonom o postupku sudskom u krivičnim delima.

Čl. **51.** Kralj predstavlja državu u svima njenim odnosima sa tuđim državama. On oglašuje rat i zaključuje mir. Ako zemlja nije napadnuta, ili joj rat nije oglašen od koje druge države, za oglas rata potreban je prethodni pristanak Narodne skupštine.

Ako zemlji bude oglašen rat ili ona bude napadnuta ima se odmah sazvati Narodna Skupština.

Čl. **52.** Kralj saziva Narodnu Skupštinu u redovan ili izvanredan saziv. On otvara i zaključuje sednice lično, prestonom besedom, ili, preko Ministarskog Saveta, poslanicom ili ukazom.

I prestonu besjedu, i poslanice, i ukaz prema potpisuju svi ministri.

Ukaz, kojim se zaključuju sednice jednoga saziva, sadržavaće uvek i naredbu za dan novoga saziva.

Kralj može u svako doba, po državnoj potrebi, pozvati Narodnu Skupštinu, koja je svoje sednice odgodila.

Kralj ima pravo da raspusti Narodnu Skupštinu, ali ukaz o raspuštanju mora sadržavati naredbu za nove izbore najdalje u roku od tri meseca, i naredbu za saziv Narodne Skupštine, najdalje za četiri meseca od dana raspuštanja Skupštine. Ukaz o raspuštanju Narodne Skupštine premapotpisuju svi ministri (...)

Čl. **54.** Nijedan čin Kraljevske vlasti nema snage, niti se može izvršiti, ako ga nije premapotpisao nadležni ministar. Za sve Kraljeve čine, usmene ili pismene, premapotpisane ili nepremapotpisane, kao i za sve njegove postupke od političkog značaja, odgovara nadležni ministar.

Za čine Kraljeve kao vrhovnog zapovjednika vojske, odgovara Ministar Vojni i Mornarice.

Čl. **55.** Kralj i Prestolonaslednik su punoljetni kad navrše 18 godina.

Kraljeva je ličnost neprikosnovena. Kralju se ne može ništa u odgovornost staviti niti Kralj može biti tužen. Ovo ne vredi za Kraljevo privatno imanje.

Čl. **56.** U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca vlada Petar I. Karađorđević. Kralja Petra nasleđuje Prestolonaslednik Aleksandar i njegovo muško potomstvo iz zakonitog braka, po redu prvorođenja.

Kada Kralj nema muškog potomstva, on će odrediti sebi naslednika iz pobočne linije, s pristankom Narodne Skupštine. Za ovo je rešenje potrebno polovina više jedan od celokupnog broja članova Narodne Skupštine.

Odjeljak VI. ***Namjesništvo.***

Čl. **60.** Kraljevsku vlast vrši namesništvo: 1) kad je Kralj maloletan; 2) kad je zbog duševne ili telesne bolesti trajno nesposoban da vrši Kraljevsku vlast.

O obrazovanju i prestanku namesništva rešava Narodna Skupština tajnim glasovanjem.

Kad Ministarski Savet nađe da je nastupio slučaj Kraljeve nesposobnosti, on to saopštava Narodnoj Skupštini zajedno sa mišljenjem tri lekara uzeta sa domaćih medicinskih fakulteta. Na isti način postupa kad je u pitanju Naslednik Prestola.

Čl. **61.** Namesnička vlast pripada po pravu Nasledniku Prestola, ako je punoletan.

Ako Naslednik Prestola, iz uzroka nabrojanih u čl. 60. ne može da vrši namesničku vlast, Narodna Skupština bira tajnim glasanjem tri Kraljevska namesnika. Kraljevski namesnici se biraju za četiri godine. Posle toga roka, u slučaju da namesništvo mora da se produži najmanje za godinu dana, biva ponovan izbor. Ako namesništvo ima duže da traje, izbor se vrši opet za četiri godine.

Namesnici mogu biti samo rođeni Srbi, Hrvati ili Slovenci, građani Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, koji imaju 45 godina starosti i više obrazovanje (...)

Čl. **67.** U slučaju kad presto prema odredbama ovoga Ustava ostane bez naslednika, Ministarski Savet će uzeti u svoje ruke Kraljevsku vlast i odmah pozvati Narodnu Skupštinu u naročiti saziv, u kome će se rešiti o prestolu.

Odjeljak VII. ***Narodna Skupština.***

Čl. **69.** Narodnu Skupštinu sastavljaju poslanici koje narod slobodno bira opštim, jednakim, neposrednim i tajnim glasovanjem, sa predstavništvom manjina.

Na svakih 40.000 stanovnika bira se po jedan poslanik. Ako višak stanovnika u jednoj izbornoj jedinici bude veći od 2.000, biraće se i za taj ostatak jedan poslanik.

Narodna Skupština bira se na 4 godine. Bliže odredbe o izborima propisaće se zakonom.

Čl. **70.** Pravo biračko ima svaki državljanin po rođenju ili prirođenju, ako je navršio 21 godinu.

Oficiri, aktivni i u nedejstvu, kao i podoficiri i vojnici pod zakletvom, ne mogu vršiti biračko pravo, ni biti birani.

Zakon će rešiti o ženskom pravu glasa (...)

Čl. **72.** Za poslanika u Narodnoj Skupštini može biti izabran samo onaj, koji ima biračko pravo, bez obzira je li uveden u birački spisak. Od svakog se poslanika traže ovi uslovi: 1) da je državljanin po rođenju ili prirođenju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Prirođeni državljanin, ako nije narodnosti srpsko-hrvatsko-slovenačke, mora biti nastanjen najmanje deset godina, računajući od dana prirođenja; 2) da je navršio 30 godina; i 3) da govori i piše narodnim jezikom.

Narodni poslanici ne mogu biti u isto vreme državni liferanti ili državni preduzimači.

Čl. **73.** Policijski, finansijski i šumarski činovnici kao i činovnici Agrarne Reforme, ne mogu se kandidovati, osim ako su to prestali biti godinu dana prie raspisa izbora.

Ostali činovnici, koji vrše javnu vlast, ne mogu se kandidovati u izbornom okrugu svoje teritorijalne nadležnosti.

Činovnici koji budu izabrani za narodne poslanike, stavljaju se na raspoloženje za vreme trajanja mandata.

Ministri, aktivni i na raspoloženju, i profesori Univerziteta, mogu se kandidovati, i ako budu izabrani, zadržavaju svoj položaj.

Čl. **74.** Svaki narodni poslanik predstavlja ceo narod a ne samo one, koji su ga izabrali (...)

Čl. **75.** Narodna Skupština sastaje se u prestolnici Beogradu u redovan saziv svake godine 20. oktobra, ako pre toga nije Kraljevim ukazom sazvana u vanredan saziv.

Ako je u slučaju rata prestolnica izmeštena, Narodna Skupština sastaje se u mestu privremene prestolnice.

Redovan saziv ne može se zaključiti dok ne bude rešen državni budžet.

Za vreme rata Narodna Skupština je stalno na okupu, osim ako sama drukčije ne odluči.

Čl. **76.** Narodna Skupština pregleda sama punomoćstva svojih članova i odlučuje o njima.

Narodna Skupština propisuje sebi poslovnik.

Čl. **77.** Narodna Skupština bira za svaki saziv iz svoje sredine svoje časništvo.

Čl. **78.** Zakonske predloge podnose, po ovlaštenju Kraljevom, Ministarski Savet ili pojedini ministri.

Pravo podnošenja zakonskih predloga pripada svakom članu Narodne Skupštine.

Čl. **79.** Kralj zaključuje ugovore sa tuđim državama, ali je za potvrdu tih ugovora potrebno prethodno odobrenje Narodne Skupštine. Za potvrđu čisto političkih sporazuma, ako nisu protivni Ustavu i zakonima, nije potrebno prethodno odobrenje Narodne Skupštine.

Ugovor, da tuđa vojska posedne zemljište Kraljevine ili da pređe preko njega, ne vredi bez prethodnog odobrenja Narodne Skupštine.

Narodna Skupština može, kad to iziskuje državna potreba, odlukom unapred ovlastiti Ministarski Savet, da izda mere za neodložnu primenu predloženog ugovora.

Državna teritorija ne može se otuđiti ili razmeniti bez odobrenja Narodne Skupštine.

Čl. **80.** Zakone proglašuje Kralj ukazom koji sadrži i sam zakon rešen od Narodne Skupštine. Ukaz premapotpisuju svi Ministri. Ministar Pravde stavlja na nj državni pečat i stara se o obnorodovanju zakona u „Službenim novinama" (...)

Čl. **81.** Narodna Skupština ima pravo ankete kao i istrage u izbornim i čisto administrativnim pitanjima.

Čl. **82.** Svaki član Narodne Skupštine ima pravo upravljati ministrima pitanja i interpelacije. Ministri su dužni dati na njih odgovor u toku istoga saziva u roku koji odredi poslovnik (...)

Čl. **85.** Narodna Skupština može punovažno rešavati, ako je na sednici prisutna jedna trećina svih poslanika.

Za punovažno rešenje potrebna je većina glasova prisutnih poslanika. U slučaju ravne podele glasova, predlog o kome je glasano, smatra se da je odbačen (...)

Odjeljak VIII. ***Upravna vlast.***

Čl. **90.** Svi ministri čine Ministarski Savet koji stoji neposredno pod Kraljem. Kralj imenuje Predsednika i članove Ministarskog Saveta. Ministri se nalaze na čelu pojedinih grana državne uprave.

Ministar može biti i bez portfelja (...)

Ministri imenuju niže državne činovnike po odredbama zakona.

Ministri polažu pre stupanja na dužnost zakletvu na Ustav i vernost Kralju.

Čl. **91.** Ministri su odgovorni Kralju i Narodnoj Skupštini.

Kralj i Narodna Skupština mogu optužiti ministre za povredu Ustava i zemaljskih zakona učinjenu u službenoj dužnosti. Za štete koje ministri učine nezakonitim vršenjem službe, odgovara država.

Čl. **92.** Ministar može biti optužen kako za vreme trajanja svoje službe tako i za pet godina posle odstupanja.

Predlog da se ministar optuži mora se učiniti pismeno i mora sadržavati tačke optuženja.

Kad ministra optuži Narodna Skupština, odluka o stavljanju ministra pod sud ima se doneti većinom od dve trećine glasova prisutnih članova.

Čl. **93.** Ministrima sudi Državni Sud. Državni Sud čine: šest državnih savetnika i šest kasacionih sudija, koje svako od ovih tela bira kockom u svojoj plenarnoj sednici. Predsednik Kasacionog Suda je predsednik Državnog Suda.

Za ona dela koja nisu predviđena kaznenim zakonikom, kazna će se odrediti zakonom o ministarskoj odgovornosti.

Bliže odredbe o ministarskoj odgovornosti sadrži poseban zakon.

Čl. **94.** Upravna vlast može izdavati uredbe potrebne za primenu zakona (...)

Čl. **95.** Uprava u Kraljevini vrši se po oblastima, okruzima, srezovima i općinama.

Podela na oblasti vrši se zakonom prema prirodnim, socialnim i ekonomskim prilikama. Jedna oblast može imati najviše 800.000 stanovnika.

Dve ili više manjih oblasti mogu se spojiti u jednu veću. Konačnu odluku o tome donose oblasne skupštine dotičnih oblasti. No i takva oblast ne može imati više od 800.000 stanovnika.

Na čelu svake oblasti nalazi se veliki župan koga postavlja Kralj i koji upravlja preko državnih organa poslovima državne uprave u oblasti.

Čl. **96.** Za poslove mesnog: općinskog, sreskog i oblasnog značaja ustanovljava se mesna, opštinska, sreska i oblasna samouprava uređena na načelu izbornom.

O upravi i samoupravi gradova doneće se naročiti zakon.

O samoupravnim poslovima staraju se posebni samoupravni organi, prema odredbama zakona.

U krug rada samoupravnih oblasnih uprava spadaju ovi poslovi:

1) oblasne finansije: a) utvrđivanje oblasnog budžeta, b) raspolaganje oblasnim dažbinama, koje se na osnovu zakona daju oblastima za pokriće oblasnih rashoda;
2) *oblasni javni radovi kao i građevinski propisi;*
3) staranje o unapređenju oblasnih privrednih interesa: ratarstva, stočarstva, vinogradarstva, voćarstva, šumarstva, rečnog i jezerskog ribarstva, lova, kao i o tehničkim poljoprivrednim poboljšanjima;
4) uprava oblasnim imanjima;
5) briga o narodnom zdravlju u oblasti kao i o svima ustanovama, kojima se unapređuje zdravstveno stanje u oblasti;
6) briga o socijalnim zadacima u oblasti;
7) oblasne humane ustanove;
8) oblasne saobraćajne ustanove;
9) sarađivanje na unapređenju prosvete u oblasti;
10) sarađivanje na stručnom obrazovanju u oblasti;
11) zavođenje i održavanje ustanova za štednju, uzajamno pomaganje i osiguranje;
12) davanje mišljenja na zahtev vlade, po zakonskim predlozima koji se tiču oblasti kao i uopšte o svima drugim predmetima, za koje vlada traži njihovo mišljenje.

I drugi poslovi mogu biti zakonom povereni oblasnim samoupravama.

Ako pojedine pobrojane poslove ne bi oblast mogla izvesti svojim sredstvima, država će na zahtev oblasne skupštine, a po odluci Narodne Skupštine, dati potrebna sredstva, ili će izvršenje tih poslova sama poduzeti.

Čl. **97.** Samoupravne jedinice imaju svoj godišnji budžet.

Gazdovanje samoupravnih jedinica stoji pod nadzorom Ministra Finansija i Glavne Kontrole i uredit će se naočitim zakonom.

Čl. **98.** Organi oblasne uprave su oblasna skupština i oblasni odbor. Oblasna i sreska skupština biraju sebi predsednika, koji predsedava njihovim sednicama; one biraju i oblasni i sreski odbor.

Zakonom se mogu, po izuzetku, predvideti zajednička nadleštva za iste struke državnog i samoupravnog delokruga u oblasti.

Veliki župan je vrhovni starešina opšte državne administracije u oblasti, u koliko po zakonu ne postoje za naročite poslove državne uprave posebna nadleštva za jednu ili više oblasti.

Zakon određuje koje državne poslove rešava veliki župan po savetovanju sa oblasnim odborom.

Bliže odredbe o uređenju i nadležnosti samoupravnih tijela (opština, srezova i oblasti) donijeće se naročitim zakonom.

Čl. **99.** Oblasna skupština ima pravo izdavati oblasne uredbe o svima pitanjima iz svoje nadležnosti. Oblasne uredbe proglašuje oblasni veliki župan.

Oblasni veliki župan će zadržati od proglašenja uredbu za koju nalazi da nije osnovana na Ustavu i zakonima. U tome slučaju on šalje takvu uredbu sa svojim mišljenjima Državnom Savetu na odluku i o tome izveštava nadležnog Ministra. Ako Državni Savet nađe, da Uredba nije osnovana na Ustavu ili kome zakonu, ona se neće proglasiti ni obnarodovati. Državni Savet je dužan da donese u roku od dva meseca svoje rešenje. Ako Državni Savet ne donese rešenje u tome roku, odluka postaje izvršna. (...)

Čl. **101.** Državna upravna vlast vrši nadzor nad poslovima samoupravnih vlasti preko oblasnog velikog župana i posebnih stručnih organa. Oblasni veliki župan ima pravo da zadrži do izvršenja svaku odluku samoupravnih organa, koja ne bi bila zasnovana na Ustavu, zakonima ili oblasnim uredbama. Protiv rešenja velikog župana može se izjaviti žalba Državnom Savetu, u zakonskom roku. Ako Državni Savet ne donese rješenje, najdalje u roku od mesec dana od dana prijema, odluka postaje izvršna.

Čl. **102.** Za sporove upravne prirode ustanovljavaju se upravni sudovi. Zakon će odrediti njihova sedišta, nadležnost i organizaciju.

Čl. **103.** Državni Savet je vrhovni upravni sud. Članove Državnog Saveta postavlja Kralj na predlog predsednika Ministarskog Saveta, i to na ovaj način: polovinu članova imenuje Kralj od dvostrukog broja članova koje predlaže Narodna Skupština, a drugu polovinu bira Narodna Skupština od dvostrukog broja koje predlaže Kralj. Popunjavanje upražnjenih mesta državnih savetnika odrediće se naročitim zakonom koji može od gornjeg principa i odstupiti.

Za članove Državnog Saveta mogu se postaviti samo oni viši činovnici ili javni radnici, koji imaju fakultetsku spremu i desetogodišnju državnu službu ili javan rad.

Najmanje dvije trećine državnih savetnika moraju imati diplomu o svršenom pravnom fakultetu.

Članovi Državnog Saveta mogu biti uklonjeni sa svojih mesta, prevedeni u druga zvanja državne službe i u penziju stavljeni samo na osnovu sudske presude. Ali kad navrše 70 godina života, ili kad tako obole da ne mogu vršiti svoju dužnost, moraju se staviti u penziju.

Državni savet ima ove dužnosti:

1) kao najviši upravni sud on rešava o sporovima upravne prirode. Sporovi zasnovani žalbama protiv ukaza i ministarskih rešenja rešavaju se kod Državnog Saveta u prvom i poslednjem stupnju;

2) kao upravni organ vrhovne državne uprave on rešava o aktima upravne prirode za koje je potrebno njegovo odobrenje po naročitim zakonima;

3) on vrši nadzornu vlast nad samoupravnim jedinicama po odredbama zakona;

4) on rešava sukobe o nadležnosti između državnih upravnih vlasti kao i sukobe o nadležnosti između državnih i samoupravnih vlasti;

5) on rešava i o drugim pitanjima koja mu zakonom budu stavljena u nadležnost.

Bliže odredbe o sastavu, nadležnosti i postupku kod Državnog Saveta propisaće se naročitim zakonom (...)

Odjeljak IX. *Sudska vlast.*

Čl. **109.** Sudovi su nezavisni. U izricanju pravde oni ne stoje ni pod kakvom vlašću no sude po zakonima.

Sudovi i sudske nadležnosti mogu se ustanoviti samo zakonom. Ali ni u kom slučaju ne mogu se ustanoviti izvanredni sudovi ili komisije za izviđenje.

U porodičnim i nasljednim poslovima Muslimana sude državne šerijatske sudije.

Čl. **110.** Za cijelu Kraljevinu postoji samo jedan Kasacioni Sud, sa sjedištem u Zagrebu.

Kasacioni Sud je nadležan i za rešavanje sukoba o nadležnosti između upravne, građanske ili vojne vlasti, i sudske vlasti. Isto tako on je nadležan i za sukobe o nadležnosti između upravnih i redovnih sudova.

Čl. **111.** Postavljanje kasacionih i apelacionih sudija i predsednika prvostepenih sudova vrši se Kraljevim ukazom na predlog Ministra Pravde, između broja kandidata koje bira izborno telo čiji će se sastav bliže zakonom odrediti.

Čl. **112.** Sudije svih sudova su stalni. Sudija ne može biti lišen svojega zvanja niti ma iz kojeg uzroka uklonjen sa dužnosti, protiv svoje volje, bez presude redovnih sudova ili disciplinarne presude Kasacionog Suda.

Sudija ne može biti tužen za svoj sudski rad bez odobrenja nadležnog Apelacionog Suda. Za članove viših sudova ovo odobrenje daje Kasacioni Sud.

Sudija ne može, ma i privremeno, biti upućen na drugu plaćenu ili neplaćenu javnu službu, bez *svoga pristanka i odobrenja Kasacionog Suda.*

Sudija može biti premešten samo po svom pristanku.

Sudija može biti u službi do navršetka 65. godine života, a predsednici Kasacionog i apelacionog Suda do navršetka 70. godine.

Prije toga roka sudija se može staviti u penziju samo po pismenoj molbi ili kad telesno ili duševno tako oslabi da ne može vršiti svoju dužnost. Odluku o penzioniranju u ovom poslednjem slučaju donosi Kasacioni Sud.

Odjeljak X. ***Državno gazdinstvo.***

Čl. **113.** Svake godine Narodna Skupština odobrava državni budžet koji vredi samo za godinu dana.

Budžet se mora doneti Narodnoj Skupštini najdalje za mesec dana od dana njenog sastanka. Jednovremeno, sa budžetom podnosi se Narodnoj Skupštini na uviđaj i odobrenje, i završni račun poslednje istekle računske godine.

Narodna Skupština *ne može predložene partije uvećavati a može ih* smanjivati i izostaviti.

Budžet se odobrava po partijama.

Način sastava i izvršenja budžeta propisaće se zakonom.

Ušteda jedne budžetske partije, ili budžetske godine, ne može se utrošiti na podmirenje potreba druge partije ili godine, bez odobrenja Narodne Skupštine.

Čl. **114.** Dok ne odobri podneseni joj budžet, Narodna Skupština može odobravati dvanaestine za jedan ili više meseci. Ako je Narodna Skupština raspuštena prije nego što je budžet rešen, budžet istekle računske godine produžuje se ukazom najduže za četiri mjeseca (...)

Čl. **118.** Za pregled državnih računa i nadziravanje nad izvršenjem državnog i oblasnih budžeta postoji Glavna Kontrola kao vrhovni računski sud (...)

Odjeljak XI. ***Vojska***

Čl. **120.** Vojni sudovi su nezavisni. U izricanju pravde oni ne stoje ni pod kakvom vlašću, no sude o zakonima.

Sudije vojno-apelacionog suda su stalni, a stalnost sudija prvostepenih vojnih sudova urediće se zakonom (...)

Čl. **123.** *Za održanje unutarašnjeg reda vojska se može upotrebiti samo* na zahtjev nadležne građanske vlasti.

Odjeljak XII. ***Izmjene u Ustavu.***

Čl. **125.** O izmenama u Ustavu rešava Narodna Skupština sa Kraljem.

Čl. **126.** Predlog, da se u ustavu što izmeni ili dopuni, može učiniti Kralj i Narodna Skupština.

U takvom predlogu moraju se izrekom imenovati sve tačke Ustava, koje bi se imale izmeniti ili dopuniti.

Ako je predlog učinio Kralj, on će se saopštiti Narodnoj Skupštini, pa će se zatim Narodna Skupština odmah raspustiti i sazvati nova najdalje za četiri meseca.

Ako je takav predlog potekao od Narodne Skupštine, o njemu se rešava na način predviđen za rešavanje zakonskih predloga većinom od 3/5 od ukupnog broja članova.

Kad predlog na taj način bude usvojen, Narodna Skupština će se raspustiti a nova sazvaće se najdalje u roku od 4 meseca od dana kad je predlog usvojen.

I u jednom i u drugom slučaju Narodna Skupština može rešavati samo o onim izmenama i dopunama Ustava, koje sadrži predlog na osnovu kojeg je ona sazvana.

Narodna Skupština donosi odluke većinom od polovine više jedan od ukupnog broja svojih članova.

Čl. **127.** U slučaju rata ili opće mobilizacije može Narodna Skupština za celu državnu teritoriju, a za slučaj oružane pobune za pojedini njen deo, naročitim zakonom privremeno obustaviti ova prava građana: pravo udruživanja, zbora i dogovora, slobodu kretanja, nepovrednost stana, pisama i telegrafskih saopštenja. Na isti način može se ograničiti sloboda štampe za slučaj oružane pobune u dotičnom delu države (...)

Odjeljak XIII. ***Prelazna naređenja.***

Čl. **130.** Privremeni zakoni, uredbe, pravilnici i rješenja Ministarskog Saveta i druga akta i odluke sa određenim rokom trajanja, zakonskog značaja izdani u vremenu od 1. decembra 1918. god. do dana proglašenja ovoga Ustava, važe i dalje kao zakon, dok se ne izmene ili ukinu. U roku od mesec dana od proglašenja ustava, vlada je dužna sprovesti sve privremene zakone, uredbe, pravilnike i rešenja Ministarskog Saveta i druga akta i odluke sa određenim rokom trajanja zakonskog značaja zakonodavnom Odboru na pregled. Odbor, podeljen u sekcije prema granama državne uprave, pošto izvrši njihov pregled, najdalje u roku za 5 meseci, riješiće u plenumu koje ostaju u važnosti bez izmena, koje se menjaju a koje se ukidaju. Nepodneti privremeni zakoni, uredbe, pravilnici i rešenja Ministarskog Saveta i druga akta i odluke sa određenim rokom trajanja zakonskog značaja prestaju važiti. Odluke odborske proglasiće se kao zakon. One, o kojima Odbor u ostavljenom roku ne donese nikakvu odluku, važe i dalje u cjelini, dok se ne zamene redovnim zakonodavnim putem.

Svi privremeni zakoni, uredbe, pravilnici i rešenja Ministarskog Saveta zakonskog značaja koji se tiču: agrarnih odnosa u zemlji, Narodne Banke Srba, Hrvata i Slovenaca, likvidacije moratornog stanja, likvidacije pravnog stanja stvorenog ratom i naknade štete ratom pričinjene, uredba o zajmu i o ubrzanju rada kod sudova, mogu se menjati samo zakonodavnim putem (...)

Čl. **133.** Za izjednačenje zakonodavstva i uprave u zemlji ustanovljava se kraći postupak.

Svi zakonski predlozi, koji imaju za predmet izjednačenje zakonodavstva i uprave, podneseni bilo od vlade ili od pojedinih poslanika, upućuju se preko Predsedništva Skupštine zakonodavnom odboru.

Izveštaj zakonodavnog odbora sa predlogom koji je odbor usvojio šalje se Narodnoj Skupštini na rešavanje. O ovim zakonskim predlozima Skupština rešava poimeničnim glasanjem jedanput i u celini, prima li ih ili odbacuje. Prije glasanja može po jedan predstavnik svake parlamentarne grupe dati kratku izjavu.

Ovakav kraći postupak za izjednačenje zakonodavstva i uprave u zemlji može se primeniti za 5 godina od dana stupanja na snagu Ustava, ali se taj rok može zakonom i produžiti.

Dok traje Ustavotvorna skupština kao Zakonodavna skupština, Ustavni odbor vršiće dužnost ovoga Zakonodavnog Odbora.

Čl. **134.** Po stupanju na snagu ovoga Ustava ostaju privremeno sadašnje pokrajinske uprave, svaka na čelu sa pokrajinskim namesnikom, koga imenuje Kralj na predlog Ministra Unutrašnjih Dela. Pokrajinski namesnik vrši pokrajinsku upravu preko šefova odeljenja pod neposrednim nadzorom Ministra Unutrašnjih Dela, a kao organ nadležnih ministara, na osnovu dosadanjih zakona i uredaba (naredaba).

Zakoni doneseni posle stupanja na snagu ovoga Ustava ne mogu dodeliti pokrajinskim upravama nove dužnosti (...)

Čl. **135.** Predlog zakona o podeli zemlje na oblasti i uređenju oblasti (čl. 95. i 96.) kao i o prenosu dosadanje pokrajinske nadležnosti na ministarstva i oblasne uprave (čl. 134.), vlada je dužna u roku od 4 meseca podneti Narodnoj skupštini na rešenje. Ako Narodna Skupština ne bi ove zakone u roku od 3 meseca rešila imaju se isti donijeti po propisima čl. 133. o izjednačenju zakonodavstva i uprave u zemlji; a ukoliko ni po tom kraćem postupku ne bi ovi zakoni bili doneseni u daljem roku od 2 meseca, imaju se narediti Kraljevskom uredbom u roku od mesec dana podela zemlje zajedno sa razgraničenjem pokrajinske uprave u smislu čl. 95. i 96. Ustava. Ta se uredba može menjati samo zakonodavnim putem. Ako se podela zemlje ne bi vršila *ni po prvom ni po drugom stavu ovoga člana, nego po trećem, onda se imaju* osnovati u Hrvatskoj i Slavoniji četiri oblasti.

Isto tako, ako se podela zemlje vrši uredbom, po ovom članu, Crna Gora iz 1913. godine sa kotarom Bokokotorskim a bez okruga plevaljskog i bjelopoljskog važiće kao oblast i vršiće funkciju oblasti po ovome Ustavu.

Zakonom o razgraničenju oblasti, Bosna i Hercegovina će se razdeliti u oblasti u svojim sadašnjim granicama. Dok se to zakonom ne uredi, okruzi u Bosni i Hercegovini važe kao oblasti.
Spajanje tih oblasti vršiće se odlukom oblasnih skupština dotičnih oblasti donetom većinom od 2/3 glasova u granicama određenim 3. stavom čl. 95. Ustava. Pojedine općine ili srezovi mogu se iz svojih oblasti izlučiti pripojiti drugoj oblasti u sadanjim granicama Bosne i Hercegovine ili izvan njih, ako na to pristanu njihova samoupravna predstavništva odlukom 3/5 glasova i tu odluku odobri Narodna Skupština.

Okruzi (županije, okružja) ostaju kao jedinice državne uprave dok se ne ukinu zakonom. Njihov krug rada regulisaće zakon.

Likvidacija samouprave okruga provešće se u korist oblasti i srezova čim budu organizirane oblasti.

Čl. 137. Predsednici sudova i sve sudije kojima je Ustavom ili zakonom ujemčena stalnost zadržavaju se i dalje na svojim položajima i dužnostima u

sudu. U ostalim krajevima osim pređašnje Kraljevine Srbije stalnost za pojedine sudije može biti obustavljena u roku za godinu dana po donošenju ovoga Ustava. U tome roku Ministar Pravde obrazovaće komisije iz sudija viših sudova za ove krajeve, s kojima će dogovorno utvrditi za koje sudije poimenično neće važiti ova stalnost (...)

Kasacioni Sud u Beogradu, Sto Sedmorice u Zagrebu, Vrhovni Sud u Sarajevu, Veliki Sud u Podgorici i Odeljenje Kasacionog Suda u Novom Sadu, radiće do novog uređenja jednog Kasacionog Suda za celu zemlju po dasadašnjem i smatrat će se kao odelenje Kasacionog Suda.

Čl. 138. Može se zabraniti izlaženje, odnosno rasturanje novina i štampanih spisa, koji izazivaju: mržnju protiv države kao celine, verski ili plemenski razdor, a tako isto i kad posredno pozivaju građane da silom menjaju Ustav ili zemaljske zakone, samo ako se iz napisa, očevidno vidi, da se njime ide na tako pozivanje građana.

Propis čl. 13. stav 3. o izvršenju zabrane važi i ovdje. Kada prestane naročita potreba ovi se propisi mogu ukinuti zakonom (...)

Čl. 140. Kad ovaj Ustav stupi na snagu Ustavotvorna Skupština izabrana 28. novembra 1920. god. pretvara se u običnu Zakonodavnu Skupštinu, sa rokom trajanja predviđenim izbornim zakonom za Ustavotvornu Skupštinu.

*ZAKON O OBLASNOJ UPRAVI ILI UREDBA O PODELI ZEMLJE NA OBLASTI**
(26. travnja 1922. godine)

Član 1.

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca deli se teritorijalno na ove 33 oblasti:

1) Ljubljanska oblast, sa sedištem u Ljubljani...
2) Mariborska oblast, sa sedištem u Mariboru...
3) Primorsko-Krajiška oblast, sa sedištem u Karlovcu...
4) Zagrebačka oblast, sa sedištem u Zagrebu...
5) Osiječka oblast, sa sedištem u Osijeku...
6) Sremska oblast, sa sedištem u Vukovaru...
7) Bačka oblast, sa sedištem u Novom Sadu...
8) Beogradska oblast, sa sedištem u beogradu...
9) Podunavska oblast, sa sedištem u Smederevu...
10) Podrinjska oblast, sa sedištem u Šapcu...
11) Valjevska oblast, sa sedištem u Valjevu...
12) Šumadinska oblast, sa sedištem u Kragujevcu...
13) Moravska oblast, sa sedištem u Ćupriji...
14) Požarevačka oblast, sa sedištem u Požarevcu...
15) Timočka oblast, sa sedištem u Zaječaru...
16) Niška oblast, sa sedištem u Nišu...
17) Vranjska oblast, sa sedištem u Vranju...
18) Kosovska oblast, sa sedištem u Prištini...
19) Skopska oblast, sa sedištem u Skoplju...
20) Bregalnička oblast, sa sedištem u Štipu...
21) Bitoljska oblast, sa sedištem u Bitolju...
22) Raška oblast, sa sedištem u Čačku...
23) Užička oblast, sa sedištem u u Užicu...
24) Kruševačka oblast, sa sedištem u Kruševcu...
25) Zetska oblast, sa sedištem u Cetinju...

26) Splitska oblast, sa sedištem u Splitu...
27) Dubrovačka oblast, sa sedištem u Dubrovniku...
28) Tuzlanska oblast, sa sedištem u Tuzli...
29) Sarajevska oblast, sa sedištem u Sarajevu...
30) Mostarska oblast, sa sedištem u Mostaru...
31) Travnička oblast, sa sedištem u Travniku...
32) Vrbaska oblast, sa sedištem u Banja Luci...
33) Bihaćka oblast, sa sedištem u Bihaću...

Član 2.

Dvije ili više oblasti mogu se spojiti u jednu veću. Konačnu odluku o tome donose oblasne skupštine dotičnih oblasti. No i tako obrazovana oblast ne može imati više od 800.000 stanovnika.

Član 3.

Za broj stanovnika jedne oblasti vredi popis stanovnika od 31. decembra 1921. god.

Član 4.

Pojedine opštine ili srezovi mogu se u toku prvih pet godina posle stupanja na snagu ove Uredbe iz svojih oblasti izlučiti i pripojiti drugoj oblasti (...)

Član 6.

Podela na okruge (županije), srezove (kotare) ostaje ukoliko ne bi bila izmenjena podelom na oblasti (...)

Član 8.

Varoš Beograd i grad Zagreb potčinjuju se velikom županu dotične oblasti, sa tim izuzetkom da ostaje uprava varoši Beograda i na dalje pod neposrednom nadzornom vlašću Ministra Unutrašnjih Poslova.

Član 9.

Ova Uredba stupa na snagu kad je Kralj potpiše a obveznu silu dobiva kad se obnaroduje u „Službenim novinama".

26. april 1922. god.
U Beogradu

PROKLAMACIJA KRALJA ALEKSANDRA
(6. siječnja 1929.)

Mome dragom narodu
Svima Srbima, Hrvatima i Slovencima

Najviši narodni i državni interesi i njihova budućnost zapovedaju Mi, da se, i kao Vladalac i Sin ove zemlje, obratim neposredno Narodu i da mu otvoreno i iskreno kažem ono, što Mi u sadašnjem trenutku nalažu Moja savest i Moja ljubav prema Otadžbini.

Nastupio je čas, kada između naroda i kralja ne može i ne sme više biti posrednika.

U toku tolikih prošlih napora i tolikog strpljenja, koje sam pokazao u vršenju Svojih visokih dužnosti, Moju je dušu razdirao vapaj naših narodnih masa, radnih i rodoljubivih ali namučenih, koje su rukovođene svojim prirodnim i zdravim rasuđivanjem već odavno nazirale, da se više ne može ići putem kojim se do sad išlo.

Moja očekivanja, kao i očekivanje Naroda, da će evolucija našeg unutarnjeg političkog života doneti sređenje i konsolidovanje prilika u zemlji, nisu se ostvarila.

Parlamentarni red i sav naš politički život dobijaju sve više negativno obeležje, od čega Narod i Država imaju za sada samo štete. Sve korisne ustanove u našoj Državi, njihov napredak i razvitak celokupnog našeg narodnog života, dovedeni su time u opasnost.

Od takvog nezdravog političkog stanja u zemlji strada ne samo unutarnji život i napredak, nego i sređivanje i razvijanje spoljnih odnosa naše Države, kao i jačanje našeg ugleda i kredita u inostranstvu.

Parlamentarizam, koji je kao političko sredstvo po tradicijama od Moga nezaboravljenog Oca, ostao je Moj ideal, počele su zaslepljene političke strasti zloupotrebljavati u toj mjeri, da je postao smetnja za svaki plodni rad u Državi.

Žalosni razdori i događaji u Narodnoj Skupštini pokolebali su kod Naroda veru u korisnost te ustanove.

Sporazumi, pa i najobičniji odnosi između stranaka i ljudi, postali su apsolutno nemogući.

Moja je sveta dužnost, da svim sredstvima čuvam Državno i Narodno jedinstvo. I Ja sam rešen, da ovu dužnost bez kolebanja ispunim do kraja.

Čuvati jedinstvo narodno i celinu državnu, to je najviši cilj Moje Vladavine, a to mora biti i najveći zakon za Mene i svakoga.

To Mi nalaže Moja odgovornost pred narodom i pred istorijom. To Mi nalaže ljubav prema Otadžbini i pijetet prema bezbrojnim dragocenim žrtvama, koje padoše za taj ideal.

Tražiti leka tome zlu u dosadašnjim parlamentarnim promenama vlade ili u novim zakonodavnim izborima, značilo bi gubiti dragoceno vreme u uzaludnim pokušajima, koji su na već odneli nekoliko poslednjih godina.

Mi moramo tražiti nove metode rada i krčiti nove puteve.

Ja sam uveren, da će u ovom ozbiljnom trenutku svi Srbi, Hrvati i Slovenci razumeti ovu iskrenu reč svoga Kralja i da će i oni biti Moji najverniji pomagači u toku Mojih budućih napora, kojima je jedini cilj:

da se u što kraćem vremenu postigne ostvarenje onih ustanova, one državne uprave i onog državnog uređenja, koje će najbolje odgovarati općim narodnim potrebama i državnim interesima.

Radi toga rešio sam i rešavam, da Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 28. juna 1921. godine prestane važiti.

Svi zemaljski zakoni ostaju u važnosti, dok se prema potrebi Mojim Ukazom ne ukinu.

Na isti način donosiće se ubuduće novi zakoni.

Narodna Skupština izabrana 11. novembra 1927. godine raspušta se.

Saopćavajući ovu Moju odluku Mome narodu, naređujem svima vlastima u Državi, da po njoj postupaju, a svima i svakome zapovedam, da je poštuju i da joj se pokoravaju.

6. januar 1929. *Aleksandar s. r.*
U Beogradu

*ZAKON O KRALJEVSKOJ VLASTI I O VRHOVNOJ DRŽAVNOJ UPRAVI**
(6. siječnja 1929.)

Čl. 1. Kraljevina **Srba, Hrvata i Slovenaca** je nasledna monarhija.

Čl. 2. Kralj je nosilac sve vlasti u zemlji. Kralj izdaje i proglašuje zakone; postavlja državne činovnike i daje vojne činove.

Kralj je zapovednik vojne sile. On daje ordene i druga odlikovanja.

Čl. 3. *Kralj vrši amnestiju za sve krivice. Amnestija se može dati pre* početka krivičnog postupka, u toku postupka i posle izrečene presude.

Amnestija je opšta ili pojedinačna.

Kralj vrši pomilovanja. On može dosuđenu kaznu oprostiti, smanjiti ili ublažiti.

Čl. 4. Kralj predstavlja državu u svim njezinim odnosima sa tuđim državama.

Kralj oglašuje rat i zaključuje mir.

Čl. 5. Kralj i Prestolonaslednik su punoletni kad navrše 18 godina.

Čl. 6. Kraljeva je ličnost neprikosnovena.

Kralju se ne može ništa u odgovornost staviti, niti Kralj može biti tužen.

Čl. 7. U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca vlada Kralj Aleksandar I iz Dinastije Karađorđeve.

Kralja nasleđuje Njegovo muško potomstvo iz zakonitog braka po redu prvorođenja.

Kad Kralj nema muškog potomstva, On će sebi odrediti naslednika iz pobočne linije.

Čl. 9. Kralj boravi stalno u zemlji. Ako se pokaže potreba da Kralj ide iz zemlje na kraće vreme, zastupa ga po pravu Naslednik Prestola.

Ako Naslednik Prestola nije punoljetan, ili, ako je sprečen, Kralja će zastupati Ministarski Savet.

Zastupništvo se vrši po uputstvima, koje Kralj daje. Ovo vredi i za slučaj Kraljeve bolesti, koja ne stvara trajnu nesposobnost.

Čl. 10. Kraljevsku vlast vrši Namesništvo kad je Kralj maloljetan i kad je zbog bolesti (duševne ili telesne) trajno nesposoban da vrši Kraljevsku vlast.

Čl. 11. Namesnička vlast pripada Nasledniku Prestola, ako je punoljetan.

Ako je Naslednik Prestola maloljetan, ili duševno ili telesno bolestan, onda će Kraljevsku vlast vršiti Namesništvo. Namesnici će biti tri lica, koja Kralj odredi naročitim aktom ili testamentom. Istovremeno Kralj određuje svakom namesniku po jednog zamjenika.

Ako je jedan od trojice namesnika privremeno odsutan ili sprečen, Kraljevsku vlast vršiće druga dva namesnika.

Na upražnjeno mesto jednog namesnika dolazi njegov zamenik.

Čl. 12. O vaspitanju maloljetnog Kralja staraće se namesnici. O imanju maloljetnog Kralja brinuće se staratelji određeni Kraljevim testamentom. Ako preminuli Kralj nije imenovao staratelje, imenovaće ih namesnici.

Čl. 13. U slučaju smrti ili ostavke Kraljeve, Naslednik Prestola ako je punoljetan, prima odmah vladu i objavljuje to narodu proklamacijom.

Čl. 14. Civilna lista Kraljeva određuje se zakonom.

Čl. 15. Kralj imenuje Predsednika i članove Ministarskog Saveta, koji stoje neposredno pod Kraljem i rade po njegovom ovlaštenju u pojedinim granama državne uprave. Broj ministarstava određuje Kralj.

Pre stupanja na dužnost ministri polažu zakletvu na vjernost Kralju.

Čl. 16. Ministri su odgovorni Kralju. Kralj može optužiti ministre.

Čl. 17. Ministrima sudi Državni Sud. Državni Sud čine tri državna savetnika i tri kasacione sudije, koje imenuje Kralj. Predsednik kasacionog Suda je Predsednik Državnog Suda.

Bliže odredbe o ministarskoj odgovornosti donijeće se posebnim zakonom.

Čl. 18. Kralj izdaje i proglašuje zakone Ukazom, koji sadrži sam zakon. Ukaz premapotpisuje Predsednik Ministarskog Saveta, resorni Ministar i Ministar Pravde.

Ministar Pravde stavlja na ukaz o zakonu Državni Pečat i stara se o obnarodovanju zakona u „Službenim Novinama". Zakon dobija obaveznu snagu 15. dana posle obnarodovanja, ako sam zakon drugačije ne odredi.

Čl. 19. Upravnu vlast vrše pojedini ministri za pojedine grane uprave po ovlaštenju Kraljevom.

Čl. 20. Sudska vlast u celoj zemlji vrši se u ime Kraljevo.

Čl. 21. Ovaj zakon stupa u život i dobiva obaveznu snagu kad se obnaroduje u „Službenim novinama".

O izvršenju ovog zakona starat će se Predsednik Ministarskog Saveta.

6. januar 1929. god.
U Beogradu

*ZAKON O NAZIVU I PODELI KRALJEVINE NA UPRAVNA PODRUČJA**
(3. listopada 1929.)

Par. 1. Službeni naziv države Srba, Hrvata i Slovenaca je:
Kraljevina Jugoslavija.

Par. 2. Opšta uprava u Kraljevini Jugoslaviji vrši se po banovinama, srezovima i opštinama.

Banovina ima devet i to:
1. Dravska sa sedištem u Ljubljani;
2. Savska sa sedištem u Zagrebu;
3. Vrbaska sa sedištem u Banja Luci;
4. Primorska sa sedištem u Splitu;
5. Drinska sa sedištem u Sarajevu;
6. Zetska sa sedištem na Cetinju;
7. Dunavska sa sedištem u Novom Sadu;
8. Moravska sa sedištem u Nišu;
9. Vardarska sa sedištem u Skoplju.

Par. 3. Utvrđuje granice banovina.

Par. 4. Uprave grada Beograda, Zemuna i Pančeva čine posebnu upravnu celinu i stoje pod neposrednom upravnom i nadzornom vlašću Ministra unutrašnjih poslova i nosi naziv Uprava grada Beograda.

Par. 5. Na čelu banovine stoji ban. Ban se postavlja Kraljevim ukazom na predlog Ministra unutarnjih poslova u saglasnosti sa Pretsednikom Ministarskog Saveta.

Ban je predstavnik Kraljevske Vlade u banovini. On je van grupa i kategorija Zakona o činovnicima i ostalim državnim službenicima građanskog reda. Na njega se ne odnose ni propisi istog zakona u pogledu starosti.

Par. 6. Ban vrši najvišu političku i opštu upravnu vlast u banovini. Banu pripada pravo konačnog rešavanja po svima predmetima, njegove nadležnosti. Ban otpravlja poslove svoje zakonske nadležnosti pomoću političko-upravnih i stručnih činovnika i pomoćnog osoblja.

Njemu su potčinjena sva nadleštva i svi organi opšte uprave u banovini.

On vrši sve poslove, koji spadaju u njegovu nadležnost i za njih lično odgovara. Njemu dodeljeni referenti i pomoćno osoblje kao i potčinjeni organi vrše svoj rad po njegovim uputstvima. Ban rešava kao drugostepena opšta upravna vlast po žalbama protiv njihovih upravnih akata. Ban vrši nadzor nad samoupravama. Ban vodi u sporazumu sa nadležnom vojnom vlašću nadzor nad poslovima oko evidencije odbranbene snage, ukoliko ovu evidenciju vode vlasti unutrašnje uprave.

Par. 7. U nadležnost bana spadaju svi poslovi opšte uprave, koji prema postojećim zakonskim propisima ne dolaze u nadležnost sreskih upravnih vlasti, a nisu pridržani za nadležnost Ministra. (...)

Par. 12. Ban se stara za ekonomski i kulturni razvoj u svome području, vodeći računa i o tome, da javni tereti ne sprečavaju normalan ekonomski život i zdrav kulturni napredak.

Par. 13. Ban vrši nadzor nad svima javnim vlastima i organima u banovini u pogledu njihovog rada. Njemu je naročito stavljeno u dužnost, da budno prati rad sviju javnih organa u službi kao i njihovo ponašanje van službe. Sve nepravilnosti proveravaće u sporazumu sa starešinom dotičnog nadleštva, a prema potrebi o rezultatu izvestiće nadležnog Ministra. (...)

Par. 15. Prateći ove značajne pojave ekonomskog, kulturnog i socijalnog života u banovini, ban je dužan, da o njima kao i o stanju javne bezbednosti i o svima važnim događajima u banovini podnosi Ministru unutrašnjih poslova pojedinačne i povremene izveštaje sa eventualno potrebnim predlozima. (...)

Par. 19. Banu se dodeljuje kao pomoćni organ pomoćnik bana.

On zamenjuje bana u slučaju sprečenosti u svima poslovima. (...)

Par. 20. Ministar unutrašnjih poslova će po odobrenju Pretsednika Ministarskog saveta prema potrebi svojim rešenjem grupisati izvesne srezove u pojedinim banovinama u okružne inspektorate i odrediti njihova sedišta.

Na čelu okružnog inspektorata stoji okružni inspektor. (...)

Par. 22. Okružni inspektori su pomoćni organi bana u svim poslovima javne bezbednosti na području njihovog inspektorata i svim ostalim poslovima koje im Ministar unutrašnjih poslova po predlogu bana odredi.

Oni su potčinjeni banu i vrše u njegovo ime nadzor nad sreskim upravama i organima. (...)

Par. 24. Zakon o oblasnoj i sreskoj samoupravi od 26. aprila 1922. godine ukida se. Osoblje samoupravnih tela stavlja se na raspoloženje. (...)

Par. 28. Kad ovaj zakon stupi u život Ministar unutrašnjih poslova odlučiće o ukidanju onih društava i ustanova, čije je plemensko obeležje, ili ime, cilj ili rad u suprotnosti sa državnim i narodnim jedinstvom.

Par. 29. Od dana stupanja na snagu ovog zakona mogu se uopšte isticati i nositi samo državne zastave.

Par. 30. Propisi svih zakona koji su u suprotnosti sa ovim zakonom prestaju važiti. (...)

3. oktobar 1929. god.
U Beogradu

*DRUGI USTAV MONARHIJSKE JUGOSLAVIJE tzv. OKTROIRANI USTAV**
(3. rujna 1931.)

Odjeljak prvi. ***Opšte odredbe.***

Čl. 1. Kraljevina Jugoslavija je nasledna i ustavna monarhija.

Čl. 3. Službeni jezik Kraljevine je srpsko-hrvatsko-slovenački.

Odjeljak drugi. ***Osnovna građanska prava i dužnosti.***

Čl. 4. Državljanstvo je u čitavoj Kraljevini jedno. Svi su građani pred zakonom jednaki. Svi uživaju jednaku zaštitu vlasti.
Ne priznaje se plemstvo ni titule, niti ikakva preimućstva po rođenju.

Čl. 5. Ujemčava se lična sloboda.
Nitko ne može biti uzet na odgovor, niti biti pritvoren, niti inače ma od koga biti lišen slobode, osim u slučajevima koje je zakon predvideo.
Nezakonito lišenje slobode je kažnjivo (...)

ČL. 8. Kazna se može ustanoviti samo zakonom i primeniti jedino na dela, za koja je zakon unapred rekao da će se tom kaznom kazniti.

Čl. 9. Nijedan građanin ne može biti izgnan iz države. On se ne može proterati u zemlji iz jednog mesta u drugo, ni zatočiti u jednom mestu, osim u slučajevima koje je zakon izrečno predvideo.
Nitko se ne može ni u kom slučaju proterati iz svog zavičajnog mesta bez sudske presude.

Čl. 10. Stan je nepovredan

Vlast ne može preduzeti nikakvo pretresanje ni istraživanje u stanu građana, osim u slučajevima koje je zakon predvideo i načinom kako je zakon propisao.

Nezakonita povreda stana kažnjiva je.

Čl. 11. Ujemčava se sloboda vere i savesti. Usvojene veroispovesti ravnopravne su pred zakonom i mogu svoj verozakon javno ispovedati (...)

Odjeljak četvrti. ***Državna vlast.***

Čl. 25. Državna vlast vrši se po odredbama ovoga Ustava.

Čl. 26. Zakonodavnu vlast vrši kralj i Narodno Pretstavništvo zajednički.

Narodno Pretstavništvo sastavljaju Senat i Narodna skupština.

Čl. 27. Upravnu vlast vrši Kralj preko odgovornih ministara po odredbama ovoga Ustava.

Čl. 28. Sudsku vlast vrše sudovi. Njihove presude i rešenja izriču se i izvršuju u ime Kralja na osnovu zakona

Odjeljak peti. ***Kralj.***

Čl. 29. Kralj je zatočenik narodnog jedinstva i državne celine; On je čuvar njihovih svagdašnjih interesa.

Kralj potvrđuje i proglašuje zakone, postavlja državne činovnike i daje vojne činove po odredbama zakona.

Kralj je vrhovni zapovednik sve vojne sile. On daje ordene i druga odlikovanja.

Čl. 30. Kralj ima pravo amnestije. Amnestijom se nište pravne posledice kažnjivog dela, ali se njome ne mogu vređati prava privatnih lica na naknadu štete. Amnestija se može dati pre početka krivičnog postupka, u toku postupka i posle izvršne presude. Amnestija je opšta ili pojedinačna.

Kralj ima pravo pomilovanja. On može dosuđenu kaznu oprostiti, smanjiti ili ublažiti.

Pravo pomilovanja po delima kažnjivim samo po privatnoj tužbi određuje Zakonik o sudskom krivičnom postupku.

Čl. 31. Kralj pretstavlja državu u svima njenim odnosima sa tuđim državama. On oglašuje rat i zaključuje mir. Ako zemlja nije napadnuta, ili joj rat nije oglašen od koje druge države, za oglas rata potreban je prethodni pristanak Narodnog Pretstavništva.

Čl. 32. Kralj saziva Narodno Pretstavništvo u redovan ili izvanredan saziv.

Kralj otvara i zaključuje sednice lično, prestonom besedom ili preko Ministarskog saveta, poslanicom ili ukazom.

U slučaju kad Kralj otvara i zaključuje sednice prestonom besedom Senat i Narodna Skupština ujedno zasedavaju.

I prestonu besedu i poslanice i ukaz premapotpisuju svi ministri.

Kralj može u svako doba, po državnoj potrebi pozvati Narodno Pretstavništvo.

Kralj ima pravo raspustiti Narodnu Skupštinu i narediti nove izbore. Ukaz o raspuštanju kao i ukaz o novim izborima premapotpisuju svi ministri (...)

Čl. 34. *Svaki pismeni čin Kraljevske vlasti premapotpisuje nadležni* ministar odnosno Ministarski savet.

Za sve čine Kraljevske vlasti odgovara Ministar odnosno Ministarski saveet, koji je premapotpisao.

Za čine kraljeve kao vrhovnog zapovednika vojske, odgovara Ministar vojske i Mornarice.

Čl. 35. Kralj i Prestolonaslednik punoljetni su kad navrše 18. godina.

Kraljeva ličnost je neprikosnovena. Kralju se ne može ništa u odgovornost staviti niti Kralj može biti tužen. Ovo ne vredi za Kraljevo privatno imanje.

Čl. 36. U Kraljevini Jugoslaviji vlada Kralj Aleksandar I. iz dinastije Karađorđeve. Kralja nasleđuje Njegovo muško potomstvo po redu prvorođenja.

Čl. 37. Kad Kralj nema muškog potomstva On će odrediti sebi naslednika iz pobočne linije. U slučaju da Kralj do svoje smrti nije odredio sebi naslednika, Narodno Pretstavništvo, u zajedničkoj sednici, biraće Kralja iz iste dinastije (...)

Čl. 40. Kralj boravi stalno u zemlji. Ako se pokaže potreba da Kralj ide iz zemlje na kraće vreme zastupa ga po pravu Naslednik prestola. Ako Naslednik prestola nije punoljetan, ili ako je sprečen, Kralja će zastupati Ministarski savet. Zastupništvo se vrši po uputstvima koja Kralj daje. Ovo vredi i za slučaj kraljeve bolesti, koja ne stvara trajnu nesposobnost.

Za vreme otsustva Kralja ili Naslednika Prestola, Ministarski savet nema prava raspuštanja Narodne Skupštine.

Zastupništvo Ministarskog saveta može trajati najduže šest meseci. Po isteku toga roka stupaju u važnost ustavni propisi o namesništvu (...)

Odjeljak sedmi. ***Narodno Pretstavništvo.***

Senat

Čl. 50. Senat sastavljaju senatori: od kralja imenovani i birani. Senator ne može biti mlađi od četrdeset godina.

Odredbe o broju biranih senatora i njihovom izboru propisuju se zakonom.

Kralj može imenovati toliki isti broj senatora koliko ih je biranih. Nitko ne može biti u isto vreme senator i narodni poslanik.

Čl. 51. Mandat biranih senatora traje šest godina. Svake tri godine Senat se obnavlja izborima novih članova za jednu polovinu biranih senatora.

Čl. 52. Mandat Senatora od Kralja imenovanih traje šest godina. Oni se mogu na predlog Pretsednika ministarskog saveta razrešiti ove dužnosti usled fizičke nesposobnosti ili ako su sudom osuđeni za krivična dela.

Imenovani senatori, ako su aktivni državni činovnici, ne mogu zadržati činovnički položaj.

Čl. 53. Senat se sastaje kad i Narodna skupština, a prestaje raditi kad i ona.

Senat sam ispituje urednost mandata biranih senatora i odlučuje o njima.

Narodna skupština

Čl. 54. Narodnu skupštinu sastavljaju poslanici koje narod slobodno bira opštim, jednakim i neposrednim glasanjem.

Narodna Skupština bira se na 4 godine. Mandat narodnog poslanika može prestati i ranije u slučajevima koje predviđa izborni zakon.

Odredbe o broju i izborima narodnih poslanika propisuju se zakonom.

Čl. 55. Pravo biračko ima svaki državljanin po rođenju ili prirođenju, ako je navršio dvadeset i jednu godinu starosti.

Oficiri aktivni kao i podoficiri i vojnici pod zastavom ne mogu vršiti biračko pravo ni biti birani.

Zakon će rešiti o ženskom pravu glasa (...)

Čl. 57. Za senatora odnosno narodnog poslanika može biti izabran samo onaj, koji ima biračko pravo, bez obzira jeli uveden u birački spisak. Od svakog se senatora odnosno poslanika traže ovi uslovi: 1) da je državljanin po rođenju ili prirođenju Kraljevine Jugoslavije. Prirođeni državljanin mora biti nastanjen najmanje deset godina, računajući od dana prirođenja, 2) da je navršio 40 odnosno 30 godina starosti i 3) da govori i piše narodnim jezikom.

Gubitak biračkog prava povlači i gubitak mandata senatora odnosno narodnog poslanika.

Senatori i narodni poslanici ne mogu biti u isto vreme državni liferanti ili državni preduzimači.

Čl. 58. Aktivni državni činovnici ne mogu se kandidovati za senatore i narodne poslanike.

Policijski, finansijski i šumarski činovnici, kao i činovnici Agrarne reforme, ne mogu se kandidovati, osim ako su to prestali biti godinu dana pre raspisa izbora.

Ministri aktivni i na raspoloženj mogu se kandidovati .

Čl. 59. Svaki senator i narodni poslanik pretstavlja ceo narod. (...)

Čl. 60. Narodno Pretstavništvo saziva se Kraljevim ukazom u prestolnici Beogradu u redovan saziv svake godine dvadesetog oktobra.

Ako je u slučaju rata prestonica izmeštena, narodno Pretstavništvo sastaje se u mestu, koje je Kraljevim ukazom o sazivu određeno.

Redovan saziv ne može se zaključiti dok ne bude rešen državni budžet.

Čl. 61. Narodna Skupština pregleda sama punomoćstva svojih članova i odlučuje o njima.

Čl. 62. Narodna skupština bira za svaki saziv iz svoje sredine svoje časništvo.

Čl. 63. Zakonske predloge podnose po ovlašćenju Kraljevom, pojedini ministri.

Pravo podnošenja zakonskih predloga pripada svakom članu Narodnog pretstavništva, čiji predlog pismeno pomogne najmanje jedna petina članova Senata odnosno Narodne Skupštine.

Čl. 64. Zakonski predlog koji Narodna skupština usvoji šalje se Senatu na rad i obratno. Ako je zakonski predlog usvojen u celini i od Narodne Skupštine i od Senata smatra se da je narodno Pretstavništvo predlog primilo. Ako su učinjene kakve izmene ili dopune od Senata odnosno od Narodne Skupštine onda se zakonski predlog vraća Narodnoj skupštini odnosno Senatu na rešavanje. Kada se ove izmene i dopune prime od Narodne Skupštine odnosno Senata, smatra se da je Narodno Pretstavništvo predlog primilo. Na slučaj, da se Senat i narodna skupština u prijemu jednog zakonskog predloga u celini ili u pojedinostima ne saglase, smatra se da je predlog odbačen i u istom sazivu se o njemu ne može više ponovo rešavati. Ako se slučaj ponovi i u idućem sazivu, o tome zakonskom predlogu odlučit će Kralj.

Čl. 65. Kralj zaključuje ugovore sa stranim državama, ali je za potvrdu tih ugovora potrebno prethodno odobrenje narodnog Pretstavništva. Za potvrdu čisto političkih sporazuma nije potrebno prethodno odobrenje Narodnog Predstavništva.

Za ugovor, da tuđa vojska posedne zemljište Kraljevine ili da pređe preko njega, potrebno je odobrenje Narodnog Pretstavništva.

Narodno Predstavništvo može, kad to iziskuje državna potreba, odlukom unapred ovlastiti Ministarski savet, da izda mere za neodložnu primenu predloženog ugovora.

Državna teritorija ne može se otuđiti ili razmeniti bez odobrenja Narodnog Pretstavništva.

Čl. 66. Zakone proglašuje Kralj ukazom koji sadrži sam zakon rešen od Narodnog Pretstavništva. Ukaz premapotpisuju svi ministri. Ministar pravde stavlja na ukaz državni pečat i stara se o obnarodovanju u „Službenim novinama" (...)

Čl. 67. Narodno Pretstavništvo ima pravo ankete kao i istrage u izbornim i čisto administrativnim pitanjima.

Čl. 68. Svaki član Senata i narodne Skupštine ima pravo upravljati ministrima pitanja i interpelacije. Ministri su dužni dati na njih odgovor u istom sazivu (...)

Čl. 73. Rešavanje Senata i Narodne Skupštine u zajedničkom zasedanju biva samo za slučajeve za koje je izrično rečeno.

Zajedničkim zasedanjima pretsedavaju pretsednici Senata i Narodne Skupštine naizmenično (...)

Čl. 116. U slučaju rata, mobilizacije, nereda i pobune, koji bi doveli u pitanje javni poredak i sigurnost države ili kad su do te mere uopće ugroženi javni interesi, Kralj može, u tom izuzetnom slučaju, ukazom narediti da se privremeno preduzmu sve izvanredne, neophodno potrebne mere u celoj Kraljevini i u jednom njenom delu nezavisno od ustavnih i zakonskih propisa.

Sve izuzetno preduzete mere podnijet će se naknadno narodnom Pretstavništvu na suglasnost (...)

ZAGREBAČKE PUNKTACIJE
(7. studenog 1932.)

U nastavku rada Odbora Seljačko-demokratske koalicije, nakon svestrane izmjene mišljenja na sastanku 5., 6. i 7. XI. 1932., na kojem su učestvovali dr. Vlatko Maček iz Zagreba, kao predsjednik, dr. Dušan Bošković iz Pančeva, dr. Mile Budak iz Zagreba, prota Dušan Kecmanović iz Banja Luke, Sava N.Kosanović iz Plaškog, dr. Hinko Krizman iz Varaždina, Josip Predavec iz Dugog Sela, dr. Juraj Šutej iz Sarajeva, dr. Ante Trumbić iz Splita i Većeslav Vilder iz Zagreba, složili smo se potpuno u ovim temeljnim zaključcima:

1. Stojeći na principu demokracije, smatramo narodni suverenitet stožerom svake državne organizacije i narod sam jedinim i isključivim izvorom svakog političkog autoriteta i svake javne vlasti.

2. Budući da je seljaštvo kao kolektivni pojam, nosilac naše narodne kulture, ekonomskog života, društvene konstrukcije i moralne vrijednosti, a sačinjava još i ogromnu većinu naroda, stoga seljaštvo ima da bude temelj organizacije našeg sveukupnog života.

3. Konstatiramo činjenicu, da srbijanska hegemonija, koja se već od početka nametnula Hrvatskoj i svim našim zemljama uopće, s ove strane Drine, Save i Dunava, svojom nesposobnošću i pomoću nasilja i nemoralnih metoda, držeći u svojoj ruci svu državnu vlast, djeluje destruktivno uništavajući moralne vrijednosti, sve naše napredne ustanove i tekovine, materijalnu imovinu naroda, pa i njegov duhovni mir. To stanje je postiglo vrhunac pod apsolutističkim režimom od 6. I. 1929. koji je, pojačavši tu hegemoniju sa svim njenim kobnim posljedicama, još dokinuo građanske i političke slobode.

4. Na temelju ovako teškog iskustva dolazimo do neizbježnog zaključka, da je, vraćajući se na god. 1918. kao ishodnu tačku, prijeka potreba povesti odlučnu i što bolje organizovanu borbu protiv te hegemonije sa ciljem, da se ona otstrani iz svih naših krajeva tako, da se ukloni odovud svaka vlast i upliv te hegemonije sa svim njenim predstavnicima.

5. Na toj pretpostavci samo može se pristupiti k novom uređenju državne zajednice, koja, ne upuštajući se u ovom času u detaljno razrađivanje te osnove, imat će za načelnu podlogu misao da ta zajednica, isključivši prevlast jednog ili više njenih članova nad ostalim, ima biti jedna asocijacija interesa osnovana na slobodnoj volji njenih članova tako, da svaki član u svojoj zemlji kao i svi udruženi u zajedničkom sarađivanju u poslovima općeg interesa zajednice, koji će se sporazumno utvrditi, budu mogli osigurati i posebne i skupne interese te zajamčiti napredak i procvat moralnog i materijalnog života naroda srpskog, naroda hrvatskog i naroda slovenačkog. Posebni interesi inojezičnih manjina potpuno će se zajamčiti.

6. Uzimajući ove točke kao polazni korak svoga sadašnjeg rada, Odbor će na ovom temelju nastaviti svoju daljnju akciju.

SPORAZUM CVETKOVIĆ-MAČEK
(26. kolovoza 1939.)

Smatrajući da je Jugoslavija najbolji jamac nezavisnosti i napretka Srba, Hrvata i Slovenaca, u cilju što pouzdanijeg i potpunijeg očuvanja javnih interesa, Pretsednik kraljevske vlade Dragiša Cvetković i Pretsednik Hrvatske seljačke stranke i Seljačke demokratske koalicije dr. Vlatko Maček, prilazeći rješavanju hrvatskog pitanja poslije dužih vijećanja, složili su se u slijedećem:

I. Potrebno je obrazovati zajedničku vladu. Ova vlada će po pristanku mjerodavnih faktora, a na osnovu člana 116 Ustava, izvršiti obrazovanje Banovine Hrvatske, na nju sa države preneti odgovarajuće nadležnosti i doneti političke zakone. Ona će, u suglasnosti sa merodavnim faktorima, pripremiti sve što je potrebno za preuređenje državne zajednice.

II. Savska i Primorska banovina, kao i srezovi Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko [Derventa], Gradačac, Travnik i Fojnica, spojiće se u jednu jedinicu koja će se zvati banovina Hrvatska.
Definitivni opseg banovine Hrvatske odredit će se prilikom preuređenja države; pri tome će se voditi računa o ekonomskim, geografskim i političkim okolnostima.
Tom prilikom izdvojit će se iz gore navedenih srezova, koji su pripojeni Banovini Hrvatskoj, opštine i sela, koja nemaju hrvatsku većinu.

III. U novim jedinicama kao i u državi biće obezbeđena ravnopravnost Srba, Hrvata i Slovenaca, kao i jednako postupanje u pogledu njihovog učešća u vršenju javne službe. Isto tako bit će obezbeđena ravnopravnost usvojenih i priznatih veroispovesti. Ustavom će se zajemčiti jednaka osnovna građanska i politička prava.

IV. Preneće se u nadležnost Banovine Hrvatske poslovi poljoprivrede, trgovine i industrije, šuma i rudnika, građevina, socijalne politike, narodnog zdravlja, fizičkog vaspitanja, pravde, prosvete i unutaršnje uprave;

Svi ostali poslovi ostaju u nadležnosti državne vlasti na celoj državnoj teritoriji.

Isto tako ostaju u nadležnosti državne vlasti i poslovi koji su od osobitog značaja po opšte državne interese, kao što su: staranje o državnoj bezbednosti, suzbijanje antidržavne i razorne propagande, vršenje policijske obaveštajne službe i osiguranje javnog reda i mira; za davanje državljanstva nadležna je Banovina osim državljanstva izuzetnim putem i oduzimanja državljanstva;

- rudarsko zakonodavstvo i državna rudarska preduzeća. Pri davanju rudarskih koncesija koje interesuju narodnu obranu postupit će Banovina sporazumno sa vojnom upravom. Ako ne bi došlo do sporazuma, odlučuje Ministarski savet.
- izgradnja i održavanje državnih saobraćajnih sredstava i ostalih državnih objekata;
- poslovi vera;
- međunarodni pravni saobraćaj, s tim da se pravna pomoć u vanparničkim stvarima vrši direktno preko sudova; spoljna trgovina, kao i trgovina između banovina i ostalih delova države (jedinstvo carinskog i trgovinskog područja); zakonodavstvo o merama i tegovima, o zaštiti industrijske svojine, o poslovima privatnog osiguranja i osiguravajućim društvima;
- *menično pravo, čekovno pravo, trgovačko pravo, stečajno pravo,* obligaciono pravo, pomorsko pravo, autorsko pravo;
- propisivanje kazni za povredu propisa o predmetima iz nadležnosti države;
- postavljanje putem zakona opštih načela prosvetne politike, kao i osnovnih načela o lokalnim samoupravama;
- opšta načela radničkog prava i osiguranja, kao i opšta načela vodnog prava.

U cilju osiguranja narodne odbrane obezbeditće se vojnoj upravi potreban utjicaj u oblasti proizvodnje i saobraćaja.

Vlada će pristupiti i prenošenju nadležnosti sa države na Banovinu Hrvatsku odmah posle obrazovanja te Banovine.

Banovini Hrvatskoj, da bi mogla uspešno svršavati poslove svoje nadležnosti, ima se obezbediti potrebna finansiska samostalnost.

Definitivne kompetencije Banovine Hrvatske odredit će se prilikom preuređenja države.

V. Zakonodavnu vlast u stvarima iz nadležnosti Banovine Hrvatske vrše Kralj i Sabor zajednički.

Sabor sastavljaju zastupnici, koje narod slobodno bira opštim, jednakim, neposrednim i tajnim glasanjem, sa pretstavništvom manjina.

Upravnu vlast u stvarima iz nadležnosti Banovine Hrvatske vrši Kralj preko Bana.

Bana Banovine Hrvatske imenuje i razrešava Kralj.

Ban je odgovoran Kralju i Saboru.

Svaki pismeni čin Kraljevske vlasti u poslovima Banovine Hrvatske prema potpisuje Ban i snosi odgovornost za isti.

Sudsku vlast u Banovini Hrvatskoj vrše sudovi. Njihove presude i rešenja izriču se i izvršuju u ime Kralja, na osnovu zakona.

Državi se obezbeđuje nadzor nad izvršenjem Ustava i državnih zakona od strane banovinskih vlasti.

Za rješenje sporova nadležnosti između države i Banovine i za ocenu ustavnosti zakona osnovaće se Ustavni sud.

VI. Opseg nadležnosti i položaj Banovine Hrvatske biće zagarantovani i naročitom ustavnom odredbom, koja se neće moći menjati bez pristanka ove Banovine.

VII. Vlada će doneti nove propise o štampi, o udruženjima, zborovima i dogovorima, o izboru narodnih poslanika, kao i o drugim stvarima, u koliko je to potrebno za sprovođenje narodnog sporazuma.

*UREDBA O BANOVINI HRVATSKOJ**
(26. kolovoza 1939.)

KRALJEVSKI NAMJESNICI

Na predlog Ministarskog saveta i na osnovu čl. 116. Ustava, a da bi se obezbedilo učešće Hrvata u životu države i time očuvali javni interesi, propisuju ovu

UREDBU O BANOVINI HRVATSKOJ

I.
Obrazovanje banovine Hrvatske

Čl. 1.

Savska i Primorska banovina, kao i srezovi Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik i Fojnica spajaju se u jednu banovinu pod imenom Banovina Hrvatska. Sjedište Banovine Hrvatske je u Zagrebu.

II.
Prenošenje nadležnosti na Banovinu Hrvatsku

Član 2.

(1) U nadležnost Banovine Hrvatske prenose se poslovi: poljoprivrede, trgovine, industrije, šuma, rudnika, građevina, socijalne politike i narodnog zdravlja, fizičkog vaspitanja, pravde, prosvete i unutrašnje uprave. Banovina

Hrvatska ostaje nadležna za sve poslove koji po sada važećim propisima spadaju u nadležnost banovina.

(2) Svi ostali poslovi ostaju u nadležnosti organa državnih vlasti na celoj državnoj teritoriji.

(3) Isto tako ostaju u nadležnosti državnih vlasti i poslovi koji su od osobitog značaja po opšte interese države, kao što su:

1. Staranje o državnoj bezbednosti, suzbijanje antidržavne i razorne propagande, vršenje policijske obaveštajne službe i osiguranja javnog reda i mira;
2. Državljanstvo; za davanje državljanstva nadležna je Banovina, osim davanja državljanstva izuzetnim putem i oduzimanja državljanstva;
3. Rudarsko zakonodavstvo i državna rudarska preduzeća. Pri davanju rudarskih koncesija koje interesuju narodnu odbranu, postupaće Banovina sporazumno sa vojnom upravom. Ako ne bi došlo do sporazuma odlučuje Ministarski savet;
4. Izgradnja i održavanje državnih saobraćajnih sretstava i ostalih državnih objekata;
5. Poslovi vera;
6. Međunarodni pravni saobraćaj, s tim da se pravna pomoć u vanparničnim stvarima vrši direktno preko sudova;
7. Spoljna trgovina kao i trgovina između banovine i ostalih delova Države (jedinstvo carinskog i trgovinskog područja);
8. Zakonodavstvo o merama i tegovima, o zaštiti industrijske svojine, o poslovima privatnog osiguranja i osiguravajućim društvima;
9. Menično pravo, čekovno pravo, trgovačko pravo, stečajno pravo, obligaciono pravo, pomorsko pravo, autorsko pravo;
10. Propisivanje kazni za povredu propisa o predmetima iz nadležnosti Države;
11. Postavljanje putem zakona osnovnih načela prosvetne politike, kao i osnovnih načela o lokalnim samoupravama;
12. Opšta načela radničkog prava i osiguranja, kao i opšta načela vodnog prava;

(4) U cilju osiguranja narodna odbrane obezbediće se vojnoj upravi potreban uticaj u oblasti proizvodnje i saobraćaja;

(5) Ministarski savet može prenositi i druge poslove sa državnih vlasti i ustanova u nadležnost Banovine Hrvatske.

Član 3.

(1) Banovini Hrvatskoj, da bi mogla uspešno svršavati poslove svoje nadležnosti, ima se obezbediti potrebna finansijska samostalnost. Ona se sastoji u samostalnom prikupljanju određenih prihoda predviđenih budžetom banovine.

(2) Koji će izvori, oblici i vrste prihoda pripasti u nadležnost Banovine Hrvatske, odrediće se posebnom Uredbom.

(3) Isto tako posebnim uredbama riješiće se i pitanje pripadnosti i podele državnih fondova, imovine i dugova.

(4) Sa prenosom poslova iz nadležnosti Države u nadležnost banovine preneće se u nadležnost banovine i odgovarajući krediti predviđeni u državnom budžetu za 1939/40. godinu.

(5) Za izvršenje ovako prenetih kredita pripada Banu potpuno naredbodavno pravo.

(6) Ukoliko predviđeni krediti u državnom budžetu za 1939/40 godinu za Banovinu Hrvatsku ne budu dovoljni, odobravaće se naknadni krediti.

III.
Organizacija vlasti u Banovini Hrvatskoj

Član 4.

(1) Zakonodavnu vlast u stvarima iz nadležnosti banovine Hrvatske vrše Kralj i Sabor zajednički.

(2) Upravnu vlast u stvarima iz nadležnosti banovine Hrvatske vrši Kralj preko Bana.

(3) Sudsku vlast u banovini Hrvatskoj vrše sudovi. Njihove presude i rešenja izriču se i izvršuju u ime Kralja na osnovu zakona.

Član 5.

Svaki pismeni čin Kraljevske vlasti u stvarima iz nadležnosti banovine Hrvatske premapotpisuje Ban i snosi odgovornost za isti.

Član 6.

(1) Sabor sastavljaju zastupnici, koje narod slobodno bira opštim, jednakim, neposrednim i tajnim glasanjem, sa pretstavništvom manjina.

(2) Prvi izborni red, ustrojstvo i poslovnik Sabora propisaće se Kraljevom Uredbom. Izborni red i ustrojstvo Sabora mogu se menjati banovinskim zakonom, a poslovnik rezolucijom Sabora.

(3) Narodni zastupnici uživaju imunitetsko pravo.

Član 7.

(1) Sabor se saziva Kraljevim Ukazom i zaseda u Zagrebu.

(2) Kralj ima pravo da raspusti Sabor, ali ukaz o raspuštanju mora sadržavati naredbu za nove izbore i za novi saziv Sabora. Ukaz o raspuštanju Sabora premapotpisuje Ban.

Član 8.

(1) Kralj imenuje i razrešava Bana ukazom, koji premapotpisuje novoimenovani Ban.

(2) Pre stupanja na dužnost Ban polaže zakletvu na vernost Kralju i poštovanje zakonitosti.

Član 9.

(1) Do donošenja banovinskog zakona o krivičnoj odgovornosti Bana, shodno će se primenjivati propisi o Ministarskoj odgovornosti, s tim da Bana, umesto Narodne skupštine optužuje Sabor, a sudi mu poseban banovinski sud, koji sačinjavaju tri većnika Stola sedmorice Odeljenja A, i tri sudije Upravnog suda u Zagrebu, pod pretsedništvom pretsednika Stola sedmorice Odjeljenja A. Pomenute članove i potrebne zamenike biraju dotična tela svake godine.

(2) Za štete koje Ban učini građanima nezakonitim vršenjem službe odgovara banovina, a Ban banovini.

Član 10.

(1) Ban rešava konačno u svim pitanjima svoje nadležnosti i protiv njegovih akata dopuštena su pravna sredstva, pod zakonskim uslovima, samo na upravne i redovne sudove.

(2) Sve odluke o službenim odnosima banovinskih službenika donosi Ban. To važi i za službenike koji su na državnom budžetu a vrše poslove iz nadležnosti banovine. Sudije Kasacionog suda, Apelacionih sudova, Upravnog

suda, Računskog suda i Okružnih sudova, kao i činovnici prve, druge i treće položajne grupe postavljaju se i unapređuju Kraljevim Ukazom.

(3) Cjelokupna policijska služba na čitavom području banovine potčinjena je Banu.

Član 11.

(1) Administrativne sporove u stvarima iz nadležnosti banovine Hrvatske rešava Upravni sud u Zagrebu konačno. Na Upravni sud u Zagrebu prelaze, u pogledu istih stvari, sve one nadležnosti Državnog saveta koje su mu određene posebnim propisima.

(2) Pretsednik Ministarskog saveta, odnosno od njega ovlašćeni organ, može podneti u zakonskom roku tužbu na Upravni sud u Zagrebu, kad smatra da je aktom Bana ili koje druge vlasti banovine, koja je predmet rešila konačno, povređen državni ili banovinski zakon na štetu opštih državnih interesa.

(3) Računsku kontrolu u svim stvarima iz nadležnosti banovine Hrvatske *vrši samostalno i konačno poseban računski sud.*

Član 12.

Ustrojstvo Vlasti banovine, reorganizacija Upravnog suda i ustrojstvo računske kontrole propisaće se Kraljevim uredbama, koje će se podneti na ozakonjenje Saboru, čim se on sastane.

IV.
Ustavni sud i nadzor

Član 13.

(1) Za ocenu ustavnosti zakona i sporova o nadležnosti između Države i banovine Hrvatske nadležan je Ustavni sud.

(2) Ustrojstvo i postupak ovoga Suda propisaće se Kraljevom uredbom.

Član 14.

U onim stvarima u kojima je Država nadležna samo za donošenje zakona može centralna vlast izdavati opšta uputstva banovini za primenu tih zakona. U cilju nadzora nad izvršenjem tih zakona od strane banovinskih organa može centralna vlast slati svoje organe. Vlasti banovine, a njenim pristankom i

nižim vlastima. Banovinske vlasti su dužne na zahtev centralne vlasti ukloniti nepravilnosti učinjene u primeni državnih zakona. U slučaju neslaganja može kako Država tako i banovina zatražiti rešenje Ustavnog suda.

V.

Završne odredbe

Član 15.

(1) Ovlašćuje se Ministarski savet da odmah donese potrebne propise i preduzmu sve potrebne mere za izvršenje ove Uredbe.

(2) One odredbe za izvršenje ove uredbe kojima se menjaju i ukidaju postojeći zakoni, doneće se Kraljevim uredbama.

(3) Ostaju na snazi svi postojeći propisi dok se nadležnim putem ne izmene.

(4) Do dana sastanka Sabora Kralj može izdavati uredbe o predmetima za nadležnosti banovine Hrvatske. Ove se uredbe imaju naknadno podneti na saglasnost Saboru.

(5) Ovlašćuje se Ban da naredbama odredi sve što je potrebno za provođenje uredaba donetih po prethodnim stavovima ovoga člana.

Član 16.

Ova naredba dobiva obaveznu snagu danom obnarodovanja u „Službenim novinama".

26. kolovoza 1939. godine.
Brdo

(Sleduju potpisi namesnika,
predsednika i potpredsednika
ministarskog saveta i ostalih ministara)

* *Dokumenti označeni * su preuzeti iz knjige PRAVNO POLITIČKI RAZVITAK BOSNE I HERCEGOVINE – prof.dr. Dženane Čaušević*

O AUTORU

O AUTORU

Dr. Ljubomir Zovko rođen je u Mostaru 14. ožujka 1954. godine. U rodnom gradu završio je osnovnu i Učiteljsku školu. Na Pravni fakultet u Sarajevu Odjeljenje u Mostaru upisao se 1972. godine, gdje je diplomirao s izvrsnim uspjehom 1976. godine. U mjesecu studenom iste godine izabran je za asistenta na Pravnom fakultetu u Mostaru za grupu pravno povijesnih predmeta. Istovremeno se upisao na Pravno historijski smjer poslijediplomskog studija na Pravnom fakultetu u Beogradu. Stupanj magistra pravnih znanosti stekao je 24. studenog 1983. godine uspješnom obranom magistarske radnje *Sporazum Cvetković-Maček i Herćegovina.* Odlukom Savjeta Pravnog fakulteta u Mostaru od 22. veljače 1984. godine izabran je za docenta na Pravnom fakultetu za predmet Povijest države i prava naroda SFRJ. Doktorsku disertaciju s naslovom *Državnopravni položaj Bosne i Hercegovine 1918.-1943.* obranio je na Pravnom fakultetu u Sarajevu 23. ožujka 1988. godine. Potkraj prosinca 1988. godine izabran je u zvanje izvanredni profesor na istom predmetu. Pored toga biran je u zvanje docenta za predmet Rimsko pravo. U siječnju 1998. godine biran je u zvanje redovitog profesora na predmetu Nacionalna povijest prava i države.

Objavio je monografiju pod naslovom *Bosna i Hercegovina 1918-1943* (Mostar 1990.), te oko pedeset znanstvenih i stručnih radova.

Trenutno obnaša funkciju dekana Pravnog fakulteta Sveučilišta u Mostaru.